

T.C

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

27 MAYIS 1960 DARBESİNİN SEÇKİN KURAMLARI
DOĞRULTUSUNDA İNCELENMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER FARUK DANIŞ

SOSYOLOJİ PROGRAMI

ANKARA, 2019

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**27 MAYIS 1960 DARBESİNİN SEÇKİN KURAMLARI
DOĞRULTUSUNDA İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer Faruk DANIŞ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

Dr. Öğr. Üyesi Hatem ETE

DANIŞMAN

ANKARA, 2019

ONAY SAYFASI

Ömer Faruk DANIŞ tarafından hazırlanan “27 Mayıs 1960 Darbesinin Seçkin Kuramları Doğrultusunda İncelenmesi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı’nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Dr. Öğrt. Üyesi Hatem ETE	AYBÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü	
Prof. Dr. Ramazan YELKEN	AYBÜ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyoloji Bölümü	
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU	ASBÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü	

Tez Savunma Tarihi:

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı’nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad

.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.
(30.12.2019)

İmza

Adı SOYADI

TEŞEKKÜR

Bu tezin konusunun ve sorunsalının şekillenmesine yönelik katkıları ve kaynak tavsiyeleri ile yönlendirme görevini ziyadesiyle yerine getiren, tez yazımı sırasında konu odağını kaçırmamam yönündeki telkinleri ve hepsinden önemlisi takınmış olduğu demokrat tavır ile tez yazım sürecini eziyet olmaktan çıkaran tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Hatem Ete'ye teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Kendisinin daima ulaşılabilir olması benim birçok kusurumu örtmüştü, tez yazımı için yaptığımız her görüşme çalışmanın nihayete erdirilmesi için motivasyon kazanmamı sağlamıştır.

Bu tezin içeriği kütüphanede geçirilen uzun saatler kadar çay, kahve eşliğinde yapılan muhabbetlerin katkısıyla şekillenmiştir. Böylesi muhabbetlerde birikimini cömertçe paylaşan Dr. Dursun Ayan'a ve gerek muhabbeti gerekse hayati bir önem taşıyan Enstitü bürokrasisi ile ilgili işlemlerde hiçbir sıkılganlık göstermeden yardımlarını esirgemeyen ve bu tezin son okumasını yapan Arş. Gör. Mesut Arslan'a teşekkür ediyorum.

Bu çalışma birçok yakınımı ihmal etmeme, iş dışında geçen vakitlerimin neredeyse tamamını kütüphane ve çalışma salonlarında geçirmeme neden olmuştur. Bu duruma sitem etmek bir yana telefon görüşmelerini bir motivasyon yüklemesine dönüştüren ve bu tezin içeriğine dair görüşlerini gün aşırı olarak paylaşan babama; tezimi bir an önce tamamlayarak gündelik hayatıma dönmem yönündeki telkinleri ve her görüşmemizde beslenme alışkanlığım ile entelektüel faaliyetlerim arasındaki açık ilişkiyi müşfik bir tonla vurgulayan anneme müteşekkirim. Onların varlığı kendilerine şükran duymak için başka bir sebep aramamı anlamsız kılmaktadır.

ÖZ

27 MAYIS 1960 DARBESİNİN SEÇKİN KURAMLARI DOĞRULTUSUNDA İNCELENMESİ

Ömer Faruk Danış

Bu tezde 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbe seçkin kuramları doğrultusunda incelenmiştir. Ana sorunsal olarak, yönetici seçkinler bağlamında bürokratik, askeri ve siyasal seçkinlerin askeri darbe ve darbe sonrası gelişmelerden nasıl etkilendiği ele alınmıştır. Çalışmada bürokratik, siyasal ve askeri seçkinlerden oluşan yönetici seçkinlerin; seçkinleşme süreci, temel eğilimleri, iktidar ilişkileri içerisindeki konumları ile askeri darbenin bu zümreler üzerindeki etkileri ele alınmıştır. DP'nin siyasal iktidarı elde ettiği yıl olan 1950 yılından hemen önce başlayan yönetici seçkinler bloğunun çözülme sürecinin DP'nin eylemleriyle hızlandığı, askeri darbe sonrasında ise dağılmaya dönüştüğü iddia edilmiştir. Askeri darbe sonrasında bürokrat ve siyasal seçkinlerin konumları zayıflarken askeri seçkinler siyasal sistem içerisinde güçlü bir pozisyon elde etmişlerdir. Bu durum askeri yönetim ve darbe sonrasında yürürlüğe konulan anayasanın seçkin zümreler üzerindeki etkileri ilişkilendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs Darbesi, Bürokratik Seçkinler, Askeri Seçkinler, Siyasal Seçkinler, Seçkin Kuramları

ABSTRACT

Analysing 27 May Coup In Accordance With Elite Theories

Daniş, Ömer Faruk

In this thesis the coup 27 May is examined in accordance with elite theories. The main problem is how the bureaucratic, military and political elites in the context of the ruling elite are affected by the military coup and post-coup developments. In the study, the ruling elite consisting of bureaucratic, political and military elites; elite process, basic tendencies, positions in power relations and the effects of military coup on ruling elite is discussed. It was claimed that the dissolution process of the ruling elite bloc, which began just before 1950, when DP come into power, was accelerated by the actions of the DP and turned into disintegration after the military coup. While the positions of bureaucratic and political elites were weakened after the military coup, the military elites gained a strong position on political system. This situation is associated with effects of military government and the constitution enacted after military coup on ruling elite.

Keywords: The Coup 27 May, Bureaucratic Elites, Political Elites, Military Elites, Elite Theories

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI.....	Error! Bookmark not defined.
BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZ.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ	1
GİRİŞ	1
1. SEÇKİN KURAMLARI	5
1.1. Siyaset Sosyolojisi ve Seçkinler	5
1.2. Seçkin Kuramlarının Temel Çerçevesi	7
1.2.1. Pareto ve Seçkinlerin Dolaşımı Kuramı	9
1.2.2. Mosca ve Yönetici Sınıf.....	12
1.2.3. Michels ve Oligarşinin Tunç Kanunu	15
1.2.4. Mills ve İktidar Seçkinleri.....	17
1.2.5. Max Weber ve Karizmatik Lider	20
1.2.6. Genel Değerlendirme	23
2. OSMANLI DEVLETİ'NDEN CUMHURİYET DÖNEMİNE YÖNETİCİ SEÇKİNLER	25
2.1. Klasik Dönem Osmanlı Devleti Teşkilat Yapısı ve Yönetici Seçkinler	31
2.2. Klasik Düzenin Bozuluşu ve Reformlar Döneminde Yönetici Seçkinler	35
2.2.1. Devletin Yeniden Organizasyonu ve Reform Çağı	36
2.2.2. Reform Aktörleri Olarak Bürokratik Seçkinler	37
2.2.3. Ordu Modernleşmesinden Devletin Modernleşmesine Askeri Seçkinler	42
2.2.4. Politika ve Kışla Arasında Siyasi Seçkinler	45

2.2.5.	Genel Değerlendirme	50
3.	TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE YÖNETİCİ SEÇKİNLER.....	52
3.1.	Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yılları ve Yönetici Seçkinler	52
3.2.	Seçkinlerin Birliği-Dağınıklığı.....	56
3.3.	27 Mayıs Darbesi Öncesi Askeri Seçkinler (1923-1960)	58
3.3.1.	Tek Parti Döneminde Ordu ve Askeri Seçkinler	58
3.3.2.	DP İktidarı ve Askeri Seçkinlerin Birliğinin Bozulması	65
3.3.3.	DP Dış Politikası ve Genç Subayların Seçkinleşmesi	71
3.4.	27 Mayıs Darbesi Öncesi Bürokratik Seçkinler (1923-1960).....	73
3.4.1.	Rasyonel Bir Örgütlenme Olarak Bürokrasi ve Türkiye	73
3.4.2.	Tek Parti Döneminde Bürokrasi ve Bürokratik Seçkinler	77
3.4.3.	Çok Partili Yıllarda Bürokrasi ve Bürokratik seçkinler.....	83
3.5.	27 Mayıs Darbesi Öncesi Siyasal Seçkinler (1923-1960)	88
3.5.1.	Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Seçkinlerin Birliği	90
3.5.2.	Demokrat Parti ve Seçkinlerin Dolaşımı	95
3.6.	Genel Değerlendirme	103
4.	27 MAYIS DARBESİNİN YÖNETİCİ SEÇKİNLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	105
4.1.	27 Mayıs 1960 Darbesi ve Askeri Yönetim	106
4.1.1.	Milli Birlik Komitesi (MBK) Kuruluşu ve Yapısı	110
4.1.2.	Milli Birlik Komitesinin Kurumsallaşması	113
4.1.3.	Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası	114
4.2.	27 Mayıs Darbesi Askeri Seçkinler Üzerindeki Etkileri.....	118
4.2.1.	Ordu Disiplininin Bozulması, Politizasyon ve Müdahaleler.....	118
4.2.2.	Ordu İhraçları ve Askeri Seçkinlerin Dolaşımı	126
4.2.3.	Ordunun İmtiyazlar Edinmesi	128
4.2.4.	Milli Güvenlik Kurulu (MGK)	129
4.2.5.	Askeri Seçkinlerin Özerk Alanlar Edinmesi	131

4.3.	27 Mayıs Darbesinin Bürokratik Seçkinler Üzerindeki Etkileri	135
4.3.1.	Bürokratik Seçkinlerin Yasal Kazanımları	136
4.3.2.	Yeni Bürokratik seçkinlerin Ortaya Çıkması	142
4.3.3.	Kamu Bürokrasisi ve Memurların Genel Görünümü	147
4.3.4.	Bürokratik Seçkinlerin Çözülmesi ve Siyasallaşma	152
4.4.	27 Mayıs Darbesi Siyasal Seçkinler Üzerindeki Etkileri.....	156
4.4.1.	Siyasal Seçkinlerin Parçalanması	157
4.4.2.	Siyasal Yaşama Yeni Seçkinlerin Dahil Olması	161
4.4.3.	Vesayet Kurumları ve Askeri Seçkinlerin Göz Önünde Bulundurulması ...	168
4.4.4.	Genel Değerlendirme	173
SONUÇ	175
KAYNAKÇA	185
7. EKLER	194
EK-1. Özgeçmiş	194

KISALTMALAR DİZİNİ

AP	Adalet Partisi
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
TİP	Türkiye İşçi Partisi
MBK	Milli Birlik Komitesi
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	Milli Nizam Partisi
MSP	Milli Selamet Partisi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OYAK	Ordu Yardımlaşma Kurumu
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
SKB	Silahlı Kuvvetler Birliği
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1. Meclislere Göre İdari Yetkililerin Meclis İçerisindeki Dağılımı.....	88
Tablo 2. 1960-1980 Yılları Arasında Görev Yapan Vekillerin Meslek Dağılımı	143
Tablo 3. Yıllara Kamu Personeli Sayısı.....	148
Tablo 4. Dönemlere Göre Karşılaştırmalı Memur Maaşları	149

GİRİŞ

Bu tezde 27 Mayıs darbesi seçkin kuramları doğrultusunda incelenecektir. Ana sorunsal olarak, Türkiye’de yönetici seçkinler olarak bürokratik, askeri ve siyasal seçkinlerin askeri darbe ve darbe sonrası gelişmelerden nasıl etkilendiği ele alınacaktır. Söz konusu incelemenin kuramsal çerçevesini seçkin kuramları oluşturacaktır.

Türkiye’de demokratik siyasal yaşam 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980’de askeri darbe ile kesintiye uğramış, askeri seçkinler darbeler arası dönemde de sivillerin denetimi dışında, etkili bir konum elde etmişlerdir. Darbelerden sonra askeri seçkinlerin denetiminde bürokratik ve siyasal seçkinlerin katkısıyla yeni anayasaların yürürlüğe konulması, darbelerin siyasal yaşam üzerindeki etkisini arttırmıştır. Bu durum Türkiye’de askeri darbelerin bir inceleme alanı olarak önemini arttırmıştır. Bu nedenle askeri darbeler birçok disiplinde çeşitli bağlamlarda incelenmiş, değerlendirilmiştir. Siyaset sosyolojisi ve siyaset bilimi literatüründe askeri darbelerin; demokratikleşme, asker-sivil ilişkisi, ordu-siyaset ilişkisi, ordunun örgütsel yapısı üzerindeki etkileri ile ilgili çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalarda askeri darbelerin belirtilen alanlar üzerindeki etkilerine odaklanılmış, darbelerin yapıcı-etkileyici boyutu vurgulanmıştır. Ancak söz konusu literatürde askeri darbelerin Türkiye’de yönetim işini gerçekleştiren, toplumsal iktidar hiyerarşisinin tepesinde bulunan yönetici seçkinler üzerindeki etkileri ile ilgili bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma ile literatürde yer alan bu boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır.

Türkiye’nin sosyo-politik yapısını inceleyen birçok araştırmacı toplumsal yaşamda vuku bulan iktidar ilişkilerinde seçkinlerin önemini vurgulamaktadır. Buna göre modernleşme olarak da ele alınan toplumsal değişim hareketleri seçkin eylemleri olarak gerçekleşmekte, belirli bir toplumsal zümrenin toplum ile ilgili tasavvurlarını göstermektedir. Bu durum seçkin kuramlarının Türkiye’nin sosyo-politik yapısını incelemek için kullanışlı bir çerçeve oluşturmasını sağlamaktadır. Mardin seçkin kuramlarını şu şekilde özetlemektedir:

(Seçkin kuramları) tarih boyunca birbirini takip eden siyasi rejim ve faaliyetlerin şekillenmesinde en esaslı amilin bir “önderler” tabakası olduğunu kabul eder ve muayyen bir siyasi teşkilatlanma şeklinde husule gelen, değişiklikleri bu elite veya “önderler” grubunda meydana gelen değişmelere bağlamaya çalışır. Burada elite’den kastedilen, bir üst tabakadan ziyade bir cemiyetin en mühim addettiği sahalarda ehliyet kesbetmiş olan şahıslardır. Başka bir deyimle bir cemiyette mevcut mütehasıslardır (Mardin, 2016; 263).

Türkiye’de yönetici seçkinler birçok araştırmacı tarafından ittifak içerisindeki bir blok olarak ele alınmış, değerlendirilmiştir (Özbudun; 1993; Kongar, 2016, Kahraman, 2012; Kılıç, 2005; Mardin, 2016). Osmanlı Devleti’nin son dönemleri itibariyle yapısı ve eğilimleri şekillenmeye başlayan seçkin zümreler (siyasal, bürokratik, askeri) Cumhuriyet’in ilanını takip eden yıllarda kenetlenerek bu tezde yönetici seçkinler olarak ele alınan ittifakı oluşturmuş, yönetim işi ve modernleşme reformları bu zümre marifetiyle gerçekleşmiştir. Bu ittifak 1940’lı yılların sonuna dek -küçük sarsıntılar yaşamasına rağmen- güçlü bir blok olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak bu yıllar itibariyle yönetici seçkinler çözülmeye başlamış, 1950 yılında Demokrat Parti’nin genel seçimlerden başarıyla çıkmasıyla çözüme süreci hız kazanmıştır. Söz konusu süreç DP’nin eylemleri ile askeri darbenin gerçekleştiği yıla kadar hızlanarak devam etmiştir. 27 Mayıs darbesi ile ittifakın paydaşları olan askeri, bürokrat ve siyasi seçkinlerin yapılarında ve iktidar ilişkileri içerisindeki konumlarında çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir.

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbenin akabinde yeni bir anayasa yürürlüğe konulmuş, buna bağlı olarak sosyo-politik ve sosyo-ekonomik yapı yeniden yapılandırılmıştır. Darbe ile gelen askeri yönetimin ve darbe anayasasının etkisiyle devlet örgütlenme yapısı, devlet-toplum ilişkileri, asker-siyaset ilişkileri gibi geniş bir alanda değişiklikler meydana gelmiştir, Buna bağlı olarak Türkiye’de yönetici seçkinlerinin yapısı ve iktidar ilişkilerinde de belirgin değişim-dönüşümler yaşanmıştır.

Bu çalışmada belirtilen çerçeve göz önünde bulundurularak, 27 Mayıs 1960 darbesinin yönetici seçkinler üzerindeki etkileri incelenecektir. İncelemede bürokratik, askeri ve siyasal seçkinler müstakil alt başlıklar altında değerlendirilecektir.

Bu tez 4 ana başlıktan meydana gelmektedir. İlk başlıkta siyaset sosyolojisi ve siyaset biliminin temel kuramsal yaklaşımlarından biri olan seçkin kuramları kısaca

tanımlanmıştır. Söz konusu kuramsal yaklaşım içerisinde seçkin kimdir, seçkinliğin kaynağı nedir sorusu Pareto, Mosca, Michels ve Mills'in kuramsal yaklaşımları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu sorularla beraber yazarların kuramlarının temel çerçevesi betimlenmiştir. Söz konusu aktarım ile bu tezin kuramsal çerçevesinin çizilmesi amaçlanmaktadır.

Bu tezin ikinci başlığında, Osmanlı Devleti'nde seçkin-toplum ayrışması ile yönetici seçkinlerin devlet içerisindeki konumları ve etkileri ele alınmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında devlet içerisinde varlık gösteren seçkinler, Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandırıldığı Tanzimat Çağından birçok bakımdan etkilenmişlerdir. Reformlar sonucunda eğilimleri, iktidar ilişkileri içerisindeki konumları itibariyle klasik dönemden farklı bir seçkin yapısı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde reformlar seçkinler marifetiyle hayata geçirilmiş, söz konusu reformlar vasıtasıyla belirli zümrelerin seçkinleşmesi sağlanmıştır. Askeri reformlar uygulanmış, modern bürokrasinin temelleri atılmış ve modern anlamda siyasi düşünceler şekillenmeye başlamıştır. Bu gelişmeler bu tez bağlamında Cumhuriyet dönemine miras kalan; askeri, bürokratik ve siyasal seçkinlerin temel eğilimlerinin şekillenmesi bağlamında önem taşımaktadır.

Bu tezin üçüncü başlığında ise askeri darbe öncesi yönetici seçkinlerin konumu, eğilimleri ve seçkinlerle ilgili önemli olaylar ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde temel eğilimlerini kazanarak seçkinleşen yönetici seçkinler Cumhuriyet döneminde yönetimi ele alarak seçkin bir yaklaşımla modernleşme reformlarını uygulamaya koymuş, ulus yaratılması amacıyla faaliyetlerde bulunmuşlardır. Cumhuriyetin başından itibaren bir ittifak olarak iş gören seçkinler, 1950 yılı itibariyle dağılma sürecine girmişlerdir. DP'nin seçimleri kazanarak siyasi iktidarı elde etmesiyle dağılma süreci hızlanmıştır. Bu başlık altında aktarılan ve tartışılan olaylar silsilesi askeri darbenin uygulayıcısı olan subayların tepki duyduğu dolayısıyla darbe gerekçelerini oluşturan olaylardır. Darbe sonrası yapılan yeniliklerin bu dönem olaylarına bir tepki niteliği taşıdığı aktarılmaktadır.

Tezin nihai başlığı olan dördüncü başlıkta ise askeri darbenin yönetici seçkinler üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bu ana başlık altında 27 Mayıs askeri darbesinin siyasi, bürokratik ve askeri seçkinler üzerindeki etkileri alt başlıklar altında ele alınarak incelenmiştir. Sonuç olarak 1950 yılına kadar bir blok olarak yönetimde bulunan askeri, bürokratik ve siyasal seçkinlerden oluşan yönetici seçkinlerin, 1950'li yıllar itibariyle çözülme ve dağılma sürecine girdikleri, askeri darbenin bu dağılmayı engelleyemediği ve

birçok bakımdan seçkinlerin yapısında, iktidar ilişkileri içerisindeki konumlarında ve temel eğilimlerinde değişikliklere neden olduğu aktarılmaktadır.

1. SEÇKİN KURAMLARI

Bu tezde, 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbenin bürokrat, askeri ve siyasal seçkinler üzerindeki etkisi incelenecektir. Söz konusu incelemenin kuramsal çerçevesini seçkin kuramları oluşturacaktır. Seçkin kuramları kendi içerisinde birçok varsayım ve öngörüye barındırmaktadır. Bu tezin amacı bakımından söz konusu kuramsal yaklaşım bu başlık altında değerlendirilecektir.

1.1.Siyaset Sosyolojisi ve Seçkinler

Siyaset sosyolojisi; akademik bir disiplin olarak birçok çalışma konusunu ve irdelenecek problemi bünyesinde barındırmaktadır. En genel ifade ile toplum-siyaset ilişkisini merkeze alan bu disiplinin muhtelif tanımları, çalışma alanları bulunmaktadır. Söz konusu tanımların çokluğu –birçok alanda olduğu gibi- farklı yaklaşımlara ve araştırma yöntemlerine işaret etmektedir. Yaklaşım ve metodolojik farklılıklar bir kenara bırakıldığında dahi ilgili disiplinin siyaset bilimi disiplini ile arasında bulunan farklılıklar ve benzerlikler çeşitli belirsizlikleri ortaya çıkarmaktadır. Bu bölümde siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisi tanımları ele alınacak, siyaset sosyolojisinin çalışma alanları ile ilgili tartışmalar aktarılacaktır. Bu aktarım ışığında 27 Mayıs askeri darbesinin inceleneceği bu tezin çerçevesi siyaset sosyolojisinin sınırları olarak belirlenecektir.

Max Weber (2017; 7) siyaseti; devletler arasında veya devlet içindeki gruplar arasında iktidarı paylaşma uğraşı, bu dağılımı etkileme aracı olarak tanımlanmaktadır. Fichter ise siyaseti; “kamu düzenini sağlama ve genel yönetimi gerçekleştirme görevini yerine getiren bir temel kurum” olarak tanımlamaktadır (Fichter’den akt. Aydın, 2015; 19). Siyasetin tanımlarında kelime anlamında vurgulanan paylaşım ve düzenleme-yürütme-yönetme vurgusu kavramın ikili bir boyut taşıdığını göstermektedir. Kavramın yönetme ve düzenleme ekseninde tanımlanması tanımın merkezinde işlevin yer aldığını gösterirken paylaşım ve erk paylaşımı eksenli tanımların merkezinde ise çatışma yer almaktadır. Aydın (2015; 17-34) çatışmanın yönetme gücünü elinde bulundurmak isteyen, iktidar

paylaşımından daha yüksek pay isteyen kişilerin, grupların çatışması olduğunu belirtmektedir. Siyaset kavramının içerdiği düzenleme, yönetme, çatışma vb. sosyal gönderimler kendisini sosyoloji, antropoloji ve siyaset bilimi gibi sosyal bilimlerin birçok alanı bakımından önemli hale getirmektedir. Siyaset kavramının disiplinler arası yönü göz önünde bulundurularak siyaset sosyolojisinin tanımlanması ve siyaset bilimi ile içerdiği farklılıkların ele alınma gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Marshall bu alanlardan biri olan siyaset sosyolojisini; “Toplumların içindeki ya da aralarındaki güç dağılımlarının toplumsal neden ve sonuçları ile gücün (iktidarın) tahsis edilmesinde değişimlere yol açan toplumsal ve siyasal çatışmalarla ilgilenen bir sosyoloji dalı” olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu sosyoloji dalı; bir toplum içerisinde meşru şiddet kullanma tekeli elinde bulduran (ve muhtemelen en büyük güce sahip olan) devlet, etkinlik, iktidar ve otoritenin tüm toplumsal bağlamlar (aile, arkadaşlık grupları yerel kulüpler ve cemaat yapıları vb.) içerisindeki kullanımı; bir toplumsal kurum olarak siyasi partiler ve bu kurumların üyeleri ile liderleri aralarında ki ilişkiler, seçkinler, seçkin üyelikleri ve onları ezilen sınıflardan ayıran derin uçurum, devletsiz toplumlar gibi birçok alana yoğunlaşmıştır. Siyaset bilimi politik alanın biçimsel boyutunu göz önünde bulundururken “siyasal fenomenlerin sosyolojik çözümlemesi, daha çok siyaset, toplumsal yapılar, ideolojiler ve kültür arasındaki karşılıklı ilişkilerle ilgilenir” (Marshall, 1999; 667-668).

Orum ise söz konusu disiplinin çalışma konusunu ve inceleme yöntemini şu şekilde aktarmaktadır;

“siyasetin toplumsal koşullarıdır, yani siyasetin toplumdaki diğer olaylar tarafından nasıl etkilendiği ve aynı zamanda da bu toplumsal olayları nasıl etkilediğiyle ilgilidir. Siyaset sosyolojisi siyaset dünyasını ve siyasal aktörleri toplumda meydana gelen diğer olaylardan bağımsızlarmış gibi inceleyeceğine, siyaseti tüm diğer toplumsal kurumlarla çok sıkı bir ilişki içinde olan bir olgu olarak ele alır.” (Orum’dan akt; Vergin 2012; 25).

Bottomore (2017; 7-25) siyaset sosyolojisi ve siyaset bilimi arasındaki farkı sivil toplum-devlet karşıtlığı ile özdeş olarak görmektedir. Buna göre siyaset “toplumsal bağlamı içerisinde iktidarı ele almaktadır”. İktidar kavramı ona göre bir grubun bir diğer grubun direnci ve muhalefetine rağmen karar alması, bu kararı uygulayabilmesi ve karar alma gündemini oluşturabilmesidir. Siyaset sosyolojisinin konusu da toplumlarda yer alan iktidar fenomeni, bununla alakalı ilişkiler, örgütler, hareketler ve kuramlardır. Bu olgular siyasal olan-toplumsal olan ayrımı göz önünde bulundurularak ele alınırken siyasal olan

devletle, toplumsal olan ise sivil toplum ile ilgilidir. Ona göre bu ayırım ve siyasetin bu ayırım içerisinde ele alınması modern dünyanın gelişmesine eşlik etmiştir.

Bunlarla beraber siyaset sosyolojisinin konumunun da zaman içerisinde değiştiği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu değişim siyaset kurumunun merkezinde yer alan kavramların değişmesine-dönüşmesine işaret etmektedir. Modern zamanlar öncesinde siyasal yazın çoğunlukla toplumsal yaşamla birlikte ele alınmış, değerlendirilmiştir. Fransız devrimi ile birlikte insanların nasıl yaşaması gerektiğine dair öğretiler, seküler bir içeriğe bürünmüş, bu yazınlarda yer alan dini terminoloji yerini evrensellik iddiası taşıyan seküler düşünceye terk etmiştir. 19. yy. bitimine doğru siyasal yazın dünyası; kurum ve yapı incelemeleri ile beraber siyaset-toplum ilişkisini ele almaya başlamıştır. 20. yüzyıl ortalarından itibaren ise siyasal olan ve toplumsal olan arasında ki ayırım belirsizleşmiş 1968 olayları ile yeni kamusal alanlar ortaya çıkmış, yeni siyasal örgütlenme formları siyaset sosyolojisinin çalışma alanına dahil olmuştur. Tüm bunlarla beraber küreselleşme, postmodernite, kimlik temelinde örgütlenmiş sosyal hareketler ve uluslararası terör örgütlerinin eylemleri sonrasında ortaya çıkan güvenlikleştirme politikaları siyaset sosyolojisinin nesnesi ile birlikte kendisini de dönüştürmüştür (Drake, 2016; 15-35).

Sonuç olarak siyaset kavramı bir yönüyle düzenleme-yönetmeye işaret ederken bir diğer yönüyle çatışmayı imlemektedir. Kavram sosyoloji disiplinde siyasi aktörlerin ve olayların incelenmesinde toplumsal durumun göz önünde bulundurulmasıyla anlam kazanmaktadır. Bu doğrultuda bu tezde 27 Mayıs darbesi siyaset sosyolojisi sınırları içerisinde ele alınacaktır. Bu incelemenin teorik çerçevesini seçkin kuramları oluşturacaktır.

1.2. Seçkin Kuramlarının Temel Çerçevesi

Siyaset sosyolojisi alanında toplumun sosyo-politik durumu incelenirken kullanılan 2 farklı yaklaşımdan bahsedilebilir. Söz konusu yaklaşımların ortak noktası toplumda yaşayan bireyler ve gruplar arasında öngördükleri eşitsiz kaynak ve iktidar dağılımıdır. Bu yaklaşımların ilki ve en yaygın olanı sınıf kuramıdır. Toplumda mevcut “güç ilişkilerini ve iktidar yapısını” incelemek için kullanılan ikinci kuramsal yaklaşım ise seçkin kuramlarıdır. Seçkin kuramları birçok alt yaklaşıma sahip olmakla beraber genel olarak

örgütsüz çoğunluk ve örgütlü azınlık arasındaki güç ilişkilerini “iktidar ve etki” olgularından hareket ederek analiz etmektedir (Arslan, 2003; 116). Analizlerde merkezi konumda yer alan bu olgular örgütlü azınlığın karar alma gücünü elinde bulundurması ve bu gücün sıradan bir insanın hayatını etkileyecek etki ve belirleyiciliğe sahip olması durumunu imlemektedir. Belirtilen anlam öbeğini resmetmek üzere İngilizce literatürde “elite” kavramı kullanılırken Türkçe literatürde bu anlam öbeğine “elit” veya “seçkin” kavramlarıyla işaret edilmektedir. Bu tezde elit ve seçkin kavramları birbirini ikame edecek şekilde kullanılmaktadır.

“Elite” kavramını Türkçe literatürde karşılayan elit kavramının kelime anlamı bu tezde kullanılacak olan kuramsal yaklaşım hakkında çeşitli ipuçları vermektedir. Turhan elit kavramının “...toplum bilim literatüründe “çoğunluk üzerinde azınlık yönetimini tanımlamak üzere” kullanıldığını belirtmekte ve Elit sözcüğünün “latince eligre’den” geldiğini, seçme anlamındaki bu kelimenin, İngilizce, İspanyolca, İtalyanca, Fransızca ve Almanca gibi birçok dilde “seçilmiş olan parça” ve “en iyisi” anlamına” geldiğini aktarmaktadır (Turhan, 1984; 69). Bottomore (1996; 7) ise elit kavramının tarihçesini şu şekilde aktarmaktadır;

“... onyedinci yüzyılda üstün kalitedeki malları tanımlamakta kullanılırdı. Sonralarda bu sözcüğün kavram alanı genişleyerek birinci sınıf askeri birlikler ya da soyluluğun yüksek mertebeleri gibi üst toplumsal kümeleri kapsamaya başladı. İngilizce Oxford sözlüğüne göre “seçkin sözcüğünün İngilizce dilinde bilinen en eski kullanımı, 1823’e artık toplumsal kümeleri de kapsamaya başladığı tarihe uzanmaktadır. Ancak bu deyim toplumsal ve siyasal yazında yaygınlıkla kullanımı Avrupa’da Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında, İngiltere ve Amerika’da ise özellikle Vilfredo Pareto’nun yazıları sayesinde toplumbilimsel seçkin kuramların yayıldığı tarih olan 1930’larda başlar.”

Türkçe akademik yazında “seçkin” kavramı “elit” kelimesi ile aynı anlamda, onun yerine geçecek şekilde kullanılmıştır. Ülken (1969; 251) seçkinleri; toplumda çoğunluklara hükmeden azınlık grup olarak tanımlamaktadır. Söz konusu hükmetme pozisyonu bazı toplumlarda soydan gelirken, bazı toplumlarda ise çeşitli imtihanlarla bir çeşit elekten geçme prosedürleri çerçevesinde şekillenmektedir. Hür rekabetin esas olduğu ortamlarda ise zaman zaman yapılan sınavlarla bireyler seçkinler kategorisi içerisinde yer alırlar.

Kelime anlamı, etimolojisi ve tarihçesinden bahsedilen elit/seçkinlerle ilgili çeşitli kuramsal yaklaşımlar mevcuttur. Bu kuramlarda tabakalı bir toplumsal yapıda mevcut siyasal ilişkiler yorumlanırken genel bir gözlemden yola çıkılmaktadır. Her zaman diliminde ve her yerde belirli bir azınlık grubu karar alma gücü ve yetkisini elinde

bulundurmaktadır. Bu gözlem seçkin kuramcılarını toplumun sosyo-politik yapısında gözlemledikleri ikili yapıyı (karar alanlar ve itaat edenler) analiz etmeye sevk etmiştir. Bu ikili yapı okuması görüşlerin temelini Machiavelli’de bulmuştur. Bu düşünsel temele uygun olarak elitist kuramcılarının öncülleri (Mosca, Pareto ve Michels) güçlü iktidar ve sınırlı bir demokrasi öngörerek karamsar bir tablo sunmuşlardır. Toplumda bir eşitsizlik durumunun bulunması bu yazarlara göre evrensel bir olgu, değişmez katedir. Siyasal eşitsizlik olgusu yani yöneten ve karar alan bir azınlık grubu ve nicelikçe çok olan etkisiz olan grup aynı zamanda siyasal iktidarın kaynağıdır (Vergin, 2012;123-124).

Kısaca aktarılan seçkin kuramlarının Türkiye sosyo-politik yapısının değerlendirilmesinde uygun bir çerçeve sağladığı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu tezde gerek askeri darbenin kendisinin gerekse öncesi ve sonrasında gerçekleşen olayların analiz edilmesi ve değerlendirilmesinde toplumsal iktidar hiyerarşisinin tepe noktasında bulunan “seçkinler” temel tartışma konusu olacaktır. Bu tezin amacı doğrultusunda seçkin kimdir, seçkinliğin kaynağı nedir soruları ekseninde Pareto’nun seçkinlerin dolaşımı kuramı, Mosca’nın yönetici sınıf kuramı, Michels’in oligarşinin tunç kanunu kuramı ve Mills’in iktidar seçkinleri kuramı ele alınacaktır.

1.2.1. Pareto ve Seçkinlerin Dolaşımı Kuramı

Pareto seçkinler ile ilgili analizlerini insan eylemlerinin rasyonel olmadığı varsayımına dayandırır. Ona göre ekonomik ve ticari eylemler dışındaki insan eylemlerinde insanlar rasyonel düşünceden ziyade duyguların güdümü altındadırlar. Ancak söz konusu duygusal kararlar çeşitli rasyonelleştirme mekanizmaları vasıtasıyla rasyonel düşüncenin ürünü olarak ele alınır, meşrulaştırılırlar. Gerçek nedenler (nesnel form) yerini hayali (öznel form) nedenlere bırakır. Bu irrasyonelliğe tarih boyunca çeşitli örnekler vermek mümkündür. Modern yaşamda rasyonel düşüncenin hâkim olması Pareto için tartışmalıdır. Nitekim ona göre “eski hurafelere gülen insan çoğunlukla onların yerine daha makul veya gerçek olmayan modernlerini koyar” (Pareto, 2015; 26-29).

Pareto belirli bir toplumda gözlemlenebilen çeşitli toplumsal kurumların duygusal ahenk içerisinde bulunduğunu söylemektedir. Bu duygusal ahengın bozulması beraberinde krizleri getirir. Söz konusu olan sadece ekonomik krizler değil, etik, politik ve bunlar dışında kalan toplumsal krizlerdir. Krizler insan doğası tarafından belirlenen psikolojik durumun mahsulleridirler. Pareto'ya göre bu kriz dalgaları, krize neden olan duyguyu taşıyan insanları peşinden sürükleyerek bir çeşit üretkenliğe neden olur. Bu üretkenliğin örneklerinden biri Hristiyanlığın yeryüzünde muzaffer duruma gelmesidir. Pareto bu tarihsel durumu Hristiyanlığın getirdiği yeni duygu durumu olarak değil de paganlığın girmiş olduğu yenilenme hissini bir ürünü olarak ele almaktadır. Paganların dini duygularında yaşadığı yoğunlaşma beraberinde kriz ve yenilenmeyi getirmiştir (Pareto, 2015).

Pareto dini duyguların yoğunlaşmasını kriz habercisi olarak ele almakta, bu duruma Fransız Devrimi ve reform zamanlarını örnek göstermektedir. Buna göre Fransız Devrimi alt sınıflarda yoğunlaşan dini duyguların üst sınıfların kuşkuculuğuna galip gelmesiyle gerçekleşmiştir. Reform döneminde ise üst sınıf din adamlarının dünyevi işlerle meşgul olması, alt sınıfları şüpheciliğe yöneltmiştir. Fransız devriminde yurtseverlik, özgürlük devrimcilik ve anti-Hristiyanlığa bürünen dini duygular reform döneminde kendisini Hristiyanlık kılıfında göstermiştir. Ona göre tarihte yer alan mezhep çatışmaları özün değil, biçimlerin çatışmasıdır. Söz konusu biçimler ortak özden kaynaklanmaktadır. Biçimsel farklılıklar ise duygusal durumun farklı yollarla ifade edilmesidir. Bu ortak öz ise öznel bir form olarak çeşitli şekillerde meşrulaştırılır, ortak özün varlığı reddedilir (Pareto, 2015).

Pareto'nun analizlerinin temelini türevler ve kalıntılar adını verdiği iki kategori oluşturmaktadır. Türevler toplumların alt sistemleri ile ilgili teoriler ve öğretilerdir. İkinci kavram kategorisi olan kalıntılar ise bireylerin psikolojik durumları, sabit ruhsal durumlarıdır. Bunlar aynı zamanda duygular, içgüdüler ve us-dışı düşünceleri içerir. İşte bu kategori tarihin motorunu teşkil etmekte, toplumun kimliğini şekillendirmektedir. Türevler insanlığın tamamında ortak ve istikrarlı yapılardır. Kalıntılar sabit, değişmezdirler bununla beraber bazı kalıntılar bazı bireylerde daha fazla ortaya çıkmaktadır (Vergin, 2012).

Pareto iki tür insandan bahsetmektedir. Tilkiler ve aslanlar. Bu tasnifin ilk türü olan tilkiler; manipülatif, yenilikçi, hesaplayıcı ve yaratıcı olma eğilimi göstermektedirler. Risk

alma ve entelektüel üretkenlik bu insan tipinin genel özelliğidir. Girişimciler, mucitler, bilim adamları, kurgu yazarları, politikacılar ve felsefeciler bu kategoriye girer. İkinci insan tipi ise aslanlardır. Bu tipte Pareto daha muhafazakâr değerlerin baskın olduğunu vurgulamaktadır. Karaktere ve ödevlere bağlılık bu tip için diğer eğilimlerden daha değerlidir. Aslanlar geleneğin, dinsel değerlerin ve ulusal onurun koruyucularıdır. Pareto'ya göre sağlıklı bir toplumda bu iki tip dengede, birbirini tamamlayacak şekilde olmalıdır (Alexander, 1994).

Pareto marksizmin sınıflı toplum tezine katılmaz ve bunun yerine elitlerin dolaşımı teorisini önerir. Toplumda yer alan kitle-seçkin ayrımında belirleyici olan, tarihte yer edinen seçkinlerdir ve tarih seçkinlerin biri diğeri tarafından ikamesinin tarihidir. Seçkinler olağanüstü yetenek ve meziyetleriyle ortalama insanlardan daha iyi performans göstererek buldukları pozisyonu hak etmiş, meritokrasinin bir ürünü olarak karar alıcı pozisyonları elde etmişlerdir. Niteliklerin bu denli belirleyici olması elitliğin kuşaktan kuşağa aktarılmasına engel olmaktadır. Bu nedenle verili bir toplumda sonu gelmeyen bir elit dolaşımı döngüsü bulunmakta, bu döngü sayesinde nitelikli bireyler toplumun daima üst basamaklarında yer almaktadır. Elitliğe yükselişle ilgili söz konusu döngünün bozulması yani elitlerin kapalı bir grup olması durumunda devrimler patlak verir (Vergin, 2012).

Pareto insanların seçkin azınlıklar tarafından yönetildiğini belirtmektedir. Seçkinler doğal bir yasa ile tükenir, yönetici pozisyonlarını koruyamayacak duruma gelirler. Bu durumda eski seçkinlerin yerine geçmek isteyen seçkin namzetleri niyetlerini gizleyerek harekete geçerler. Seçkinleşebilmek için arkalarına almaları gereken kalabalığa; herhangi bir sınıfın hakları için değil, doğrudan herkesin hakkı ve iyiliği için yola çıktıklarını ilan ederler. Ancak Pareto'ya göre bu süreç sonunda zafer kazanan seçkinlerin kendilerini destekleyenleri boyundurukları altına alması veya çeşitli yasal ayrıcalıklar tanıyarak zaferin soyluluğu ve asaletini kendilerinin almasıyla sonuçlanır. Böylesi değişimlerin yaşandığı devrimlerin kanlı veya kansız olması eski seçkinlerin bilge ve akıllı kişiler olmalarına bağlıdır. Söz konusu bilgelik bir yanı sıra her an savaşa hazır durumda olmayı ve diğer yanı sıra da seçkin olmadığı halde seçkin olabilecek kişileri kendi aralarına alarak yenilenmeyi gerektirir. Pareto'ya göre silahsızlanan ve hümanist fikirlere kapılan seçkinler, seçkin namzetlerini güçlendirerek kendilerinin yenileceği bir savaşa girmeye zorlamaktadırlar (Pareto, 2015; 32-38).

Elit kuramcılarını içerisinde Pareto'nun seçkinlerin dolaşımı kuramını oldukça önemli bir yere sahiptir. Pareto'nun elitlerin dolaşımı ile ilgili kuramını insanların çeşitli tasarımlar altında ele alınabileceği, insani kararların çoğunlukla duygular tarafından yönlendirilmesi, seçkin dolaşımına neden olan kriz ortamlarının arkasında dini duyguların yoğunlaşmasının bulunması gibi varsayımlar barındırmaktadır. Pareto'nun seçkinlerin dolaşımı yani eski seçkinlerin düşmesi ve yeni seçkinlerin yükselmesi ile ilgili kuramının arka planını bu varsayımlar, sayılılar oluşturmaktadır. Eski seçkinler ve yeni seçkinler arasındaki bu dolaşım ve dolaşımın kesilmesinin devrimlerle sonuçlanacağını iddiası bu tezin inceleme konusu bakımından önem taşımaktadır. Türkiye'de kuruluş yıllarından itibaren yönetim sürecinde etkili olan yönetici seçkinlerden farklı bir zümreyi temsil ettiğini iddia eden DP'nin siyasi arenaya girmesi Pareto'nun kuramını çerçevesinde değerlendirilecektir.

1.2.2. Mosca ve Yönetici Sınıf

Bu tezde seçkinlerle ilgili analizleri ele alınacak bir diğer kuramcı Gaetano Mosca'dır (1858-1941). Eserinde "seçkin" kavamını yerine "yönetici sınıf" zaman zaman ise "siyasal sınıf" kavramını kullanan Mosca aynı zamanda kitle-seçkin ayrımını ilk kullanan kuramcıdır. Mosca'nın toplumun doğası hakkında çeşitli iddiaları yönetici seçkinlerle ilgili analizlerinin temelini oluşturmaktadır. Buna göre ortak bir güdü ve motivasyonla hareket eden azınlığın örgütsüz çoğunluğu egemenliği altına alması kaçınılmazdır. Azınlığın çoğunluk üzerinde bu şekilde baskın gelebilmesi örgütleyicilik ve liderlik konularında üstün nitelikli bir kişinin benzer yetenek ve amaca sahip kişileri örgütlemesiyle sağlanmaktadır. Bu ilişkide yönetilenlerin sayısı arttıkça yönetenlerin sayısı azalmaktadır. Sayının artışı kitle için hantallık ve daha fazla itaat/korku anlamına gelirken, yönetici sınıfın nicelikçe azalması onların etki ve iktidarlarının artışı anlamına gelmektedir. Aynı zamanda toplumun alt kademelerindeki nitelikli bireylerin yükselerek bu sınıf içerisinde yer almaları mümkün olmaktadır (Turhan, 1984, ss.70-71; Arslan, 2010, s. 80; Yetkin, 2008, s. 21-23).

Mosca yönetici sınıfın üstünlüğünün örgütlü olma, karar alma süreçlerinde bulunma ve sınıf üyelerinin bireysel nitelikleriyle ilişkili olduğunu düşünmektedir. Buna göre yönetici sınıf üstün nitelik ve yetenekleri sayesinde kitleden ayrılarak daha seçkin ve etkili bir

pozisyon elde etmektedir. Ancak hangi niteliğin/yeteneğin bireyi kitleden ayıracağı toplumun içinde bulunduğu durum ile ilişkilidir. Buna göre ilkel toplumlarda bireylerin savaşçı özellikleri kitleleri peşlerinde sürüklemek için gereklidir. Böylece toplum kendini dış tehlikelere karşı korurken askeri liderler çevrelerinde çekirdek bir ekip oluşturarak toplumun yönetimini ellerine geçirmektedirler. Böylesi bir durumda savaşmayı bilen grup savaştan uzak olanları kontrolü altına alır, savaşı kazanan ırklar savaşı kaybeden veya savaşmayan ırkların yönetimini ellerine geçirirler. Savaşçıların verimli toprakları ve bu topraklar üstünde yaşayanların denetimlerini ele geçirmeleriyle başlayan yerleşik yaşamda ise yönetici sınıfın nitelikleri farklılaşmaktadır. Bu noktada yaşanan toplumsal dönüşüm büyük yerleşim yerlerini ortaya çıkarmakta, bu yerler üzerinde denetim askeri kabiliyetlerden ziyade kurumlar aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu kurumların denetimi ve kurumlarda yer almak için gerekli olan nitelik zenginliktir. Dolayısıyla iktisadi kabiliyetler bireylerin kitlelerden sıyrılarak yönetici sınıf içinde yer edinmesini sağlamaktadır. Ancak modern bürokratik devlette seçkinleşme süreci her zaman bu kadar doğrudan olmayabilir. Mosca bu noktada ABD örneğini vermektedir. Burada zenginler doğrudan yönetimde yer almak yerine kurumlar üzerindeki etkilerini milletvekilleri ve senatörler aracılığı ile sürdürmektedirler. Ayrıca sanayisi gelişmiş toplumlarda eğitilmiş olmak seçkinlerin bir diğer önemli niteliğidir (Arslan, 2010; 80-86; Mosca, 1939; 50-69).

Mosca'nın ikinci iddiası ise; "yönetici elitler iktidar dağılımında elde ettikleri gücü meşru göstermek için çeşitli ideolojiler, mitler ve değerler ortaya atarlar"dır. İkinci iddia aynı zamanda (zaman-mekân ayrımları içerisinde farklılaşmalar görülen) yönetici sınıfların kendi yönetimlerini güçlendirmek ve devam ettirebilmek için ortaya koydukları ideolojiler, mitler ve inançlardır (Turhan, 1984; 71). Söz konusu düşünsel formlar yönetimlerin ahlaki ve yasal bir temel arayışıyla ortaya çıkmaktadır. Sözelimi derin dini inançlara sahip Hristiyan toplumlarda yönetim işi tanrı adına yapılırken, Müslüman toplumlarda peygamberin halifesi veya onun adına sağlanmaktadır. Bu örnekleri çoğaltan Mosca; bu inanç ve düşünsel kaidelere "political formula" ismini vermektedir. Bu düşünceler toplumdan topluma farklılık gösterebileceği gibi benzer de olabilirler. Ancak radikal benzerlikler benzer uygarlık (civilization) durumuna ve benzer toplumsal yapı türlerine işaret etmektedir. Bu uygarlık düzeyi aynı zamanda söz konusu yönetimi meşrulaştırma ile ilgili inançların doğaüstü açıklamalara dayanması ile bilimsel gerçeklerle örtüşebilir olmasını belirlemektedir. Political formula'lar basit bir yaklaşımla yöneticilere itaat edilmesini vazeden öğretiler değillerdir. Bunlar insanların sosyal doğasında ki bir ihtiyaca

cevap vererek yönetimin sadece maddi güç ile değil ahlaki bir öğreti ve entelektüel bir güç tarafından yönetildiğini gösterirler (Mosca, 1939; 70-71).

Mosca yönetici sınıf ile ilgili görüşlerini çeşitli ülke örnekleri ile destekler. Ancak ona göre gelişim düzeyi düşük toplumlardan en gelişkinlerine kadar tüm toplumlarda değişmeyen bir gerçek toplumun yöneten ve yönetilen olarak iki katmandan oluşmasıdır. Bununla beraber her toplumda yönetenlerin başında bir lider bulunmaktadır. Bu her zaman hukuki olarak tanımlanmış lider olmak durumunda değildir. Bazı özel durumlarda liderlik iki veya üç kişi tarafından paylaşılabilir. Lider veya liderler kendi emirlerini uygulayacak bir sınıfın desteği olmadan yönetim işini gerçekleştiremezler. Bu destek iktidar ve etkinin paylaşılması anlamına gelmektedir. Toplumun böylesi bir düzenleme içerisinde yer alması Aristo'dan bu güne bilinen bir gerçeğe işaret etmektedir. İnsanların olduğu yerde toplum oluşmakta, toplumun olduğu yerde ise mezkûr ikili yapı meydana gelmektedir. (Mosca, 1939; 50-51; 96). Mosca'nın yönetici sınıf hakkında görüşleri; bireylerden ziyade yönetimi ele geçirmek veya elde tutmak için ittifak kurmuş örgütleri/sınıfları¹ imlemektedir. Mosca bu sınıf içerisinde iktidarın paylaşıldığını belirtmektedir. Bu betimleme aynı zamanda yönetilenlerin kendi içerisindeki ve yönetici sınıflarla aralarındaki ilişkiyi ele almayı gerektirmektedir.

Mosca yönetilenlerin gönüllü veya zoraki fark etmeksizin daha az sayıdaki etkili insan tarafından yönetildiğini belirtmektedir. Ancak bu durum yönetilenlerin iktidardan hiçbir şekilde pay almamış olduğu veya yöneticilere kendi isteklerini ulaştırmanın hiçbir yolu olmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Politik yapı hangi şekilde olursa olsun yönetilenlerin memnuniyetsizliği, yöneticilerin konumlarının sallantıya girmesi tehlikesi ile birleşince yönetilenler bir baskı unsuru olarak etki yaratabilmektedirler. Bu etki aynı zamanda bir başka zorunluluğa; yönetilenler arasında da organize olmuş küçük azınlık gruplara duyulan ihtiyaçlara işaret etmektedir. Yönetenler ve yöneticiler arasındaki bu ilişki türü toplumun yıkıma uğramamasını sağlamaktadır (Mosca, 1939; ss. 50-51). Mosca'nın yönetilenlerin de yönetimde memnuniyetsizlik ve baskı yoluyla etkili olabileceğini belirtmiş olması kendisinin demokratik elit kuramlarının kurucusu olarak ele alınmasına neden olmuştur.

¹ Burada belirtilen sınıf kavramı üretim araçlarına sahiplik ve üretim ilişkileri ile belirlenen Marksist sınıf kavramından farklı olarak terim olarak değil de kelime anlamının çağrıştırdığı üzere nitelikleri ile tasnif olan bir yapıya işaret etmektedir.

Bu tez kapsamında Mosca'nın yöneticiler ve toplumun sosyo-politik yapısına ilişkin görüşleri önem taşımaktadır. Askeri darbelerin seçkin eylemleri olarak ele alınarak toplumun sosyo-politik yapısı üzerindeki etkisi incelenirken oluşturulan/değiştirilen/lağv edilen kurumsal mekanizmalar ele alınacaktır. Mosca endüstriyel-bürokratik toplumlarda iktidarın kurumsal yapılara hakim olma yoluyla sağlandığını belirtmiştir. Bu tespit bu tezin dayanaklarından birini teşkil etmektedir. Askeri seçkinlerin iktidarı ele alma ve diğer seçkin grupları üzerindeki denetimlerini sağlama yöntemleri kurumsal düzenlemelerin takibinin yapılmasıyla incelenecektir.

1.2.3. Michels ve Oligarşinin Tunç Kanunu

Seçkin kuramcıları arasında ele alınacak bir diğer kuramcı Michels'tir. Michels, Pareto ve Mosca'dan farklı olarak modern örgütleri analiz etmektedir. Bu analizlerinde demokrasi ve modern organizasyonlar üzerine karamsar bir tablo çizmektedir. 1911 yılında Avrupa ve Almanya'daki işçi sendikaları üzerine yaptığı analizlere dayanarak "oligarşinin tunç kanunu" kuramını ortaya koymuştur. Bu kurama göre demokrasiler; -ne şekilde seçilmiş olursa olsun- yöneticilerin pozisyon koruma eğilimi ve yönetici seçimlerinin basit bir onaylama halini almasıyla oligarşiye dönüşür (Duverger, 2017; 176)

Michels'e göre organizasyonların olmadığı bir demokrasi düşünülemez. Nitekim demokratik toplumlarda zayıfların güçlülere karşı mücadeleleri örgütlerin kurulmasıyla sonuçlanan bir organizasyon içerisinde gerçekleştirir. "En az çaba" ilkesine dayanan organizasyonlar hangi amaçla kurulmuş olursa olsun kolektif irade oluşturmanın ideal yolu olarak görülmektedir. Bu nedenle milyonerler gibi işçi sınıfı da örgütler içerisinde mücadele etmektedir. Michels demokrasilerin kaçınılmaz bir sonucu olan örgütlerin birçok riski beraberinde getirdiğini belirtmektedir (Michels, 2001; 19-52).

Michels seçkinlerin ortaya çıkışını bireysel yeteneklerle ilişkilendirmez. Ona göre seçkinler örgütler içerisinde ele geçirdikleri pozisyonlar ve bu pozisyonların kendilerine sağlamış olduğu iktidar kullanımı sayesinde seçkinleşirler. İktidarın kaynağı olan örgütler içerisindeki önemli pozisyonlardır. Örgütler (teknik-yönetimsel, psikolojik ve entelektüel nedenler ile) daima liderler tarafından yönetilmektedir. Bu liderlerin varlığı ile beraber istikrarlı bir şekilde, değişmeden konumlarını uzun yıllar boyunca sürdürmeleri de

demokrasiler için problem olarak analiz edilmelidir. Michels'in kaygısı tam olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır; örgüt içi pozisyonların istikrarlı olması kaçınılmaz olarak bürokrasiyi doğurmuştur ve doğurmaya devam etmektedir. Michels karamsarlığına rağmen örgüt içi seçimlerin öneminden bahsederek pek de belirgin olmayan çıkış yolları sunar. Ona göre pozisyonlarda görev sürelerinin belirli ve kısa olması, sıkça seçim yapılması örgütlerin demokratik özlerini korumalarına yardımcı olmaktadır. Bu kriter doğrultusunda bakıldığında sadece yasama değil, yargı organlarının da seçimlerle yapıldığı Amerika vatandaşları en demokratik ölçüleri deneyimleyen kişilerdir (Karakoyunlu, 2005; 8-9; Michels, 2001; 59-62).

Michels'in karamsarlığının bir diğer nedeni bürokrasidir. Michels bürokrasilerin güçlü seçkin yapılanmalarına neden olduğunu belirtmektedir. Buna göre memurlar vazifelerini icra ederken bir bakıma siyasal alana ait iktidarın kullanımını gerçekleştirirler. Demokrasilerde kaçınılmaz yapılar olarak ortaya çıkan bürokrasilerde güç tepede toplanırken, alt kademelere inildikçe iktidar kullanımı azalmaktadır. Örgütlerin büyüklüğü, geniş kaynakları ve bu kaynakların kullanımını gerektirmektedir. Bu durumda bu işlere bakan tam zamanlı yöneticiler ve parlamentoda temsil görevini yerine getiren kişiler yönetici liderler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Nitekim bürokrasilerin dolayısıyla siyasi partilerin oligarşik karakteri tam olarak buradan kaynaklanır. Karar alımı ve iktidar kullanımının örgüt tepesindeki kişilerce alınması parti içi demokrasi ile çelişir bir hal alır. Parti içi demokrasinin sağlanamaması demokratikleşmenin önündeki bir engel olarak durmaktadır (Özalp, 2016; Lipset, 2008).

Michels'e göre siyasi partilerde yönetici liderler ve parti üyeleri arasındaki çatışma kaçınılmazdır. Söz konusu çatışma liderlerin koltuğunu tehdit edecek duruma geldiğinde liderler saldırganlaşır ve birçok demokratik hak, uygulamaya zarar vermekten çekinmez hale gelirler. Parti pozisyonu ve yöneticiliğin kaybedilmesi sayısız kaynak ve iktidar kullanımından mahrum kalınması anlamını taşımaktadır. Bu nedenle çatışma liderlerin mücadelecisi bir tavır ile pozisyon koruma savaşı halini alır (Özalp, 2016; Lipset, 2008). Bürokrasinin üretilmesi ve oligarşik bir yapıya sahip olması, istikrarlı yönetici kadroları, güç mücadelesinde görülen uygulamalarla ilgili bu betimlemeler Michels'in temsili demokrasiye olan güvensizliğini, gelecekle ilgili karamsarlığını yansıtmaktadır. Sonu gelmeyen bir döngü olarak sunulan demokrasilerin örgüt, örgütlerin bürokrasi,

bürokrasilerin eşitsizlik ve etkili kadrolar bunların ise oligarşi üretmesi süreci Michels'in kuramının temel hatlarını oluşturmaktadır.

1.2.4. Mills ve İktidar Seçkinleri

Bu tez bağlamında görüşleri ele alınacak bir diğer kuramcı C. Wright Mills'tir. Neo-elit kuramlar içerisinde değerlendirilen "iktidar seçkinleri" kuramı, yazarın ABD'de yapmış olduğu incelemelerine dayanmaktadır. Tabakalı toplum yapısının ABD örneğinde ele alındığı "İktidar Seçkinleri" kitabı (The Power Elite) 1956 yılında yayınlanmıştır. Bu tezde ele alınan kuramcılardan farklı olarak iktidar seçkinleri çalışmasında yer alan incelemelerin Avrupa kıtasında değil de ABD'de yapılmış olması farklı tarihsel gelişim seyirlerinde seçkinlerin toplumsal pozisyonunun karşılaştırılması için imkân sağlamaktadır. Aynı zamanda kronolojik olarak görece yeni bir çalışma olması Mills'in kuramını bu tez bağlamında önemli bir hale getirmektedir.

Mills toplumda tabakalı bir yapının olduğunu kabul etmekle beraber bu ayrımın; iktidar seçkinleri ve sıradan insanlar arasında olduğunu belirtmektedir. Buna göre sıradan insanlar gündelik uğraş ve sorumlulukları altında ezilirken iktidar seçkinleri bu uğraşların cenderesine sokulmamış bilakis bu cendereyi oluşturmuş kişilerdir. Bu müstesna durumu toplumsal yapının stratejik konumlarında olmalarına borçlu olan iktidar seçkinlerinin pozisyonları şimdiye kadar olmadıkları ölçüde önemlidir. Bu önem alacakları kararlarla veya karar almama durumlarıyla sıradan insanların hayatlarını etkileyebilme gücünden kaynaklanmaktadır. İktidar imkân ve olanaklarının daha önce görülmemiş ölçüde artmış ve merkezileşmiş olması bu kişilerin önem kazanmalarının bir diğer sebebidir (Mills, 2017; 15-63).

Mills'in kuramının temelinde ABD kurumlarının merkezi yapısının güçlenmesinin elit kompozisyonu üzerindeki etkileri bulunmaktadır. Buna göre askeri, ekonomik ve siyasal kurumlar yoğun ilişki içerisinde güçlü ve merkezi bir yapıyı oluşturmuştur. Askeri konularda alınan kararlar ekonomi ve siyasal yaşamı da yoğun bir şekilde etkilemektedir. Bu iç içe geçmişlik seçkinler arasında da bir geçişkenliğe imkân sağlamaktadır. Seçkinlerin iç içe geçmiş olması seçkinleşmek ve bunu sürdürebilmek için söz konusu seçkinliklerinden birine dâhil olmayı gerektirmektedir. Gerek seçkinleşirken, gerekse

seçkinleştikten sonra pozisyon korumak için söz konusu klikler hayati öneme sahiptir (Mills, 2017; 15-63).

İktidar seçkinleri arasında yer alan kişiler özel niteliklere sahip, sıradan insanlardan farklı kişiler midir? Mills iktidar seçkinlerinin nitelikleri ile ilgili tartışmalara diğer kuramcılardan farklı bir şekilde yaklaşmaktadır. Ona göre; iktidar seçkinleri doğuştan üstün niteliklere sahip değildir. Ancak bu onların sıradan insanlarla aralarında herhangi bir farklılık bulunmadığı anlamına gelmez. Buna göre seçkin kişiler yaşam tarzı ve yetiştirme biçimi ile bir çeşit “karakter” kazanmaktadır. Bu karakter seçkinlerin tek tipte bireyler olduklarını değil kendilerinden beklenen kurumsal rolleri oynamayı öğrenen kişiler olduklarını imlemektedir. Mills’e göre kişilik küçük gruplar içerisinde şekillenmektedir. Kişiyi toplumsal hiyerarşinin üst basamaklarına taşıyan klikler bireysel olmayan kararlar almayı da öğretmektedir. ABD’de bu klikler metropoliten kulüpleri ve eğitim kurumlarıdır. Mills bireyin yetişmesi; rol, değer ve sorumluluk edinmesini sağlayan toplumsal kurumların yaşanan toplumsal dönüşümle farklılaşma içerisine girdiğini düşünmektedir. Buna göre kilise, eğitim ve aile gibi kurumlar yerlerini yeni seçkin tipini oluşturacak ve toplumsal düzene uyum sağlayacak ordu, şirket ve siyasal yönetim mekanizmasına bırakmıştır. Aile sanayi devrimi ile yıkılmış (vakit geçirilen yer şirket olmuştur), kilise misyonunu savaşlarda ölecek cesarete sahip birey yetiştirecek bir biçimde dönüştürmüştür. Eğitim kurumu ise milliyetçi sadakat üreten okullara teslim edilmiştir (Mills, 2017). Mills’in söz konusu kuramı seçkinlerin mevcut toplumsal yapıya uygun bireyler olarak üretilmesiyle temellenmektedir. Bu durumda mevcut diğer kurumlar söz konusu üretimin sağlanmış olduğu yapılar halini almaktadır.

Mills’e göre iktidar seçkinleri iç içe geçmiş bir çeşit sosyal ağ oluşturmaktadırlar. Bu seçkinler ekonomi, ordu ve siyaset içerisinde yer edinmiş kişilerdir. Bu konumlarını korumayı ABD’de mevcut yıllarda orta sınıflarda sınıf bilincinin oldukça dağınık olmasına, alt sınıflarda ise neredeyse hiç olmamasına bağlamaktadır. Kurumların tepe noktalarında bulunan iktidar seçkinlerinde ise güçlü bir sınıf ve topluluk bilinci bulunmaktadır. Söz konusu kurumları tek tek ele alan Mills ekonomi alanındaki iktidar seçkinlerinin zenginler ve üst yöneticilerden meydana geldiğini belirtmektedir. Bu iki grubun çıkarları büyük ölçüde örtüşmektedir. Zenginlerin teknik bilgi gerektiren işlerini yerine getiren üst yöneticiler şirket hisseleri vasıtasıyla çıkarlarını, zenginlerin çıkarlarıyla örtüşür bir duruma getirmektedirler. Hisse yönetimi, şirket içi eğitimler gibi vesilelerle

bürokratik nitelikler kazanan üst yöneticiler eğitim yerleri, gittikleri kulüpler gibi birçok açıdan birbirine benzer özellikler göstermekte, homojen bir yapı oluşturmaktadırlar. Benzer bir homojenlik en üst zenginler için de geçerlidir. Bu kişiler çok büyük oranda aileden kalma mirası değerlendirmiş, benzer eğitim kurumlarında benzer eğitimler almışlardır. Göçmen olmayan bu kişiler çoğunlukla protestan, protestanlık içinde de episcopalian ve presbiteryan mezheplerindedir. Şirketlerin iç içe geçmiş yapısı bu kişileri risklerden korumakta, toplumsal hiyerarşi içerisindeki yerlerini istikrarlı bir hale getirmektedir (Mills, 2017; 219 - 318).

Mills'e göre bir diğer seçkin grubu ordu kurumunun başındaki savaş beyleridir. Ordu dolayısıyla askeri seçkinler uzunca bir süredir siyasal denetim altında ve sivillerin üstünlüğünü kabul eder durumdadır. Önceleri aristokratik ahlaki yapı, iş güvenliği, yükselme kaygısı, şiddetin ABD toplumunda ciddi bir yer edinmemiş olması, güçlü sınır komşuları bulunmadığından büyük ve gelişkin bir orduya gereksiz gözü ile bakılması gibi sebeplerle silah sahibi askeri seçkinlerin sivil siyasetin kontrolünde bulunması yadırganmamıştır. Bu nedenle geçmişte askerlerin seçkin olarak değerlendirilmesi yanlıştır. Ancak günümüzde savaşın sürekli bir hal alması, eski "güvenli sınırlar" düşüncesinin tartışmaya açık olması gibi sebeplerle ordu gün geçtikçe büyümüş ve üst düzey askerler profesyonel yöneticiler konumuna gelmiştir. Gelişen silah teknolojisi ve hassas uluslararası ilişkiler askerleri durum muhakemesi ve karar alma uzmanları haline getirmiştir. Bu nedenle askerler barış dönemlerinde dahi olağanüstü yetki taşır ve ister olmuşlardır. Sivil siyasetçilerin yeteneksizlikleri askerleri siyasi alanda önemli hale getirirken ordu harcamaları ekonomi seçkinleri ile üst düzey askerlerin kaynaşmasını sağlamıştır. Büyük bir ordu teşkilatını yönetmeye alışkın askerler gün geçtikçe dış politika yapıcılar haline gelmişlerdir. Bu durumlar altında askerlerin bir iktidar seçkini grubu olduğu görülmektedir. Diğer iki seçkin grubu ile yoğun ilişki içerisinde olan bu grubun yetişmesi ve söz konusu niteliklerini kazanması sosyal çevre, kulüpler gibi sosyalizasyon kanalları ile değil doğrudan askeri okullar aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu kurumlarda kişilere asker terbiyesi aşılanırken geçmiş yaşam tecrübeleri ve değerlerinin unutulması, reddedilmesi sağlanmaktadır. Bu yolla homojen ve politik sistemin gereklerine uygun bir grup ortaya çıkmaktadır (Mills, 2017).

Mills'e göre bir diğer seçkin grubu olan "siyaseti yönetenler" yani siyasi seçkinler farklı alanlardaki başarılarıyla siyasete sürüklenmiş kişilerdir. Bu kişilerin hayat serüveni

birbirine oldukça benzerdir. Zor bir çocukluk geçirmiş, öngörülü bir anne sayesinde eğitime devam etmişlerdir. Gençliklerinde Rotary veya Elks kulübü gibi yerlerde sosyalleşmiş sendikal alanlar veya yerel siyasi örgütlerde çalışmışlardır. Bu kişilerin politikada geçirdikleri süre politika dışı alanlarda geçirmiş oldukları süreden daha kısa olmuştur. Muhtemelen bir süre yasama meclisinde görev almış, ilerlemeleri atamalar sayesinde olmuştur. Çoğunlukla memur veya parti politikacılığında, üst düzey idarecilikten uzak durmuş kişilerdir. Bunun nedeni; politika yapımı için gerekli olan yaratıcılığa sahip kişiler gençliklerinden itibaren bu alanları cazip görmemiş daha fazla gelir getirici veya niteliklerine daha uygun gördükleri sektörlere yoğunlaşmış olmalarıdır (Mills, 2017).

Mills siyasi seçkinlerle ilgili analizlerini diğer iki seçkin grubuna göre daha kısa, yüzeysel olarak incelemiştir. Nitekim ona göre yönetim sadece siyasetçilerin yaptığı bir iş değil, egemen sınıfın bir çeşit icra komitesi olduğu bir ittifak ile gerçekleştirilmektedir. Söz konusu iktidar seçkinlerinin iç içe geçerek merkezileşmesi siyasal alanın daha heterojen kalmasına neden olmuş gibi görünse de Mills'e göre siyasal ve yönetsel alanda farklı çıkar gruplarının yer alarak yönetim işinde bir çeşit denge bulunduğunu iddia eden denge teorisine karşı mesafeli durulmalıdır. İktidar merkezlerinin tek bir odakta toplanıyor olması söz konusu denge teorisini şüpheli bir duruma düşürmekte, çıkar gruplarından ziyade tek bir blok oluşturan “iktidar seçkinler” yönetim işini sürdürmektedir (Mills, 2017).

1.2.5. Max Weber ve Karizmatik Lider

Seçkin kuramları bağlamında ele alınacak bir diğer kuramcı Max Weber'dir. Weber'in eserlerinin çeşitliliği kendisinin sosyoloji disiplininin öncülü olmasını sağlamıştır. Gerek din sosyolojisi gerekse siyaset sosyolojisi içinde değerlendirilen çalışmaları Weber'in kültür merkezli bir sosyoloji geliştirmesini sağlamıştır. Kuramcının çalışmalarının tümünün değerlendirilmesi bu tezin sınırlarını aşacağından bu bölümde Weber'in çalışmalarında yer alan yöneten-yönetilen ilişkisi, karizma kavramı ve bir seçkin olarak karizmatik lider ele alınacaktır.

Weber'in kuramının seçkinci yaklaşımlar içerisinde değerlendirilmesi kendisinin katılım ve eşitlik gibi demokratik değerleri liberal değerlerin arkasına atmasından kaynaklanmaktadır. Buna göre siyasi faaliyetlere kitlelerin katılımını şüpheyle karşılayan

Weber demokratik olarak seçilmiş olan karizmatik liderin yönetimini savunmaktadır. O demokrasiler içerisinde öndersiz demokrasi ve devlet-parti bürokrasisinde orta dereceli aydın yönetimini eleştirir iken karizmatik liderin halk oylaması ile seçildiği demokrasileri övmektedir (Önder, 2009; 73-74). Böylelikle seçkin-kitle ayrımı Weber'in kuramı özelinde karizma kavramı çerçevesinde şekillenmektedir.

Weber'in kuramında karizma kavramı büyük önem taşımaktadır. Söz konusu kavram egemenlik-iktidarın meşrulaştırılması/meşrulaşması ile ilişkilidir. Weber'e göre belirli bir kaynaktan çıkan emirlere bireylerin uyma ihtimali olarak tanımlanan egemenliğin varlık koşulu gönüllü bir boyun eğiş ve itaatte görülen çıkardır. Söz konusu egemenlik türleri ise egemenliğin -geçerli sayılan- meşruiyet iddiasına göre tasnif edilmektedir. Buna göre 3 farklı meşruiyet kaynağına karşılık gelen 3 farklı egemenlik türü olduğu iddia edilmektedir. Bunlar; rasyonel temeller-otorite, geleneksel temeller-otorite ve karizmatik temeller-otoritedir (Weber, 2012; 331-335).

Egemenliğin rasyonel temelleri yasal kurallar doğrultusunda üst pozisyonlara gelmiş kişilerin emir verme hakkının yasallığına dair inanç ile aynı isimle anılan otoriteye itaati beraberinde getirirken, geleneksel temeller eski gelenek-törelere yerleşiklererek kutsal kabul edilmesi ve bu yolla geleneksel otoriteye itaat edilmesini sağlamaktadır. Egemenliğin karizmatik temeli ise bir kişinin ve buyruklarının oluşturduğu normatif kalıpların veya kişinin kendisinin "istisnai kutsallığına" inanç ve bağlılıktır (Weber, 2012; 331-335). Bu tezde rasyonel temeller-otorite bürokrasinin² egemenliğinin sınırları ve ürettiği seçkin tipinin tartışılması bağlamında önem taşımakta iken, karizmatik temelle takipçilerinin itaatini sağlayan otorite ise lider-kitle ilişkisi bakımından önem taşımaktadır. Karizmatik otoritenin varlığı tarihsel bir temele sahip iken karizmatik liderler dönemler içerisinde farklılaşmıştır.

Weber'e göre devlet insanın insan üzerindeki egemenliğini meşrulaştırma yollarından birisidir. Bu meşrulaştırmalardan biri olan karizmatik liderler tanrı vergisi yeteneklerine itaat edenleri peşinden sürüklemektedir. Weber'e göre bu tür lider tarihte büyücü ve yalvaç ile seçilmiş savaş beyi, çete önderi ve seçilmiş askerlerin önderi olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Asıl önemli olan demagog türündeki lider ise Akdeniz coğrafyasında ortaya çıkmış iken parlamenter parti lideri ise Batı'nın anayasal devletlerinde gelişmiştir. Önderlerin elde tuttukları siyasal yönetim araçları da yönetim

² Bürokratik seçkinler başlığı altında detaylıca tartışılacaktır.

işini sağlamaları bakımından kişisel nitelikler kadar önem taşımaktadır. Weber bu çerçevede lidere itaati sağlayan iki aracı olarak maddi ödül ile toplumsal onuru belirtmektedir. 1918 Alman Devrimi ile önder geçmiş prenslerden farklı olarak yönetim meşruiyetlerini yönetilenlerin arzuları-isteklerine dayandırmaya başlamıştır. Böylelikle önder-lider olarak profesyonel siyasetçiler ortaya çıkmıştır (Weber, 2017). Ekonomik geçimi kendi emeğine bağlı olmayan ve bütün yaşamıyla siyasi yaşama dâhil olan kurtarıcı lider Weber'in kuramı içinde yönetici seçkinin ideal tipi olmaktadır.

Weber'e göre karizmatik otoriteyi kullanan liderin niteliklerinden ziyade önemli olan kişinin nasıl görüldüğü, algılandığıdır. Takipçilerin özgür iradeleriyle tabi oldukları karizmatik liderin nitelikleri en baştan gösterdiği keramet/mucizelerle garanti altına alınmaktadır. Bu mucizeler kişisel korkuları, ümitleri ve coşkuları kamçılıyarak takipçilerin psikolojik durumları ile ilişki kurulmasını sağlamaktadır. Takipçiler söz konusu duygu durumları ile bir araya gelmekte, bir cemaat oluşturmaktadırlar. Bu cemaatin üyelerini yan yana getiren duygu karizmatik lidere olan sadakattir. Bunun dışında karizmatik cemaat içerisinde teknik bilgi gibi rasyonel bir ortaklık aranmamakta karizmatik otorite duygu durumları ile iç içe olarak bürokratik otoritenin rasyonelliğinin karşısında durmaktadır. Ayrıca ekonomik kârlılık, ve kazanca öykünmenin inkar edildiği karizmatik liderlik ve karizmatik cemaatlarda görevler misyon ve kutsal çağrı anlayışı içerisinde yerine getirilmektedir. Görevlerin kutsal çağrı anlayışıyla algılanması ve içerdiği yenilikçi boyut bakımından devrimci bir potansiyel taşımaktadır (Weber, 2012; 362-366), Varlığı bir değişim-kurtuluş imkânı olarak belirtilen karizmatik lider ve otoritenin söz konusu niteliklerinin bir ideal (saf) tip olarak aktarıldığı ve olguların söz konusu kuramın çerçevesi içerisinde durmakta zorlanacağı açıktır. Ancak söz konusu ideal tip içinde dahi karizmanın sürdürülebilirliği bir problem alanı olarak görülmektedir.

Weber (2012; 366-371) karizmatik otoritenin gündelik yaşamın rutin yapısından uzak olduğunu, karizmatik kişisel özelliklerin uygulamasının sadece gelişme içerisinde var olduğunu belirtmektedir. Yani karizma sabit kalmaz daima gelenekselleşme, rasyonelleşme veya ikisinin karışımına dönüşmektedir. Rutinleşme eğilimini gösteren bu dönüşümün itici gücü karizmatik cemaatin ve yöneticinin maddi çıkarları iken liderin ölümünden sonra lider boşluğunun doldurulması bir problem olarak ortaya çıkmakta, bu problemle rutinleşme belirgin hale gelmektedir. Liderin konumu; konuma uygun nitelikte yeni lider arama, kehanetlere güvenme, liderin kendi vekilini ataması, karizmatik liderin kadrosunun

kendi halefini ataması, kalıtım yoluyla atama ve törensel araçlarla atama gibi yollarıyla yeni lidere devredilebilmektedir. Karizmanın bu usullerle devredilmesi ve akabinde yaşanan dönüşümle anti-ekonomik karakterinden sıyrılan karizmanın gündelik yaşamın sıradan otoritelerinden birine dönüşmesine neden olmaktadır.

Weber kriz zamanlarının kendi egemenlik türünü ürettiğini belirtmekte ancak bunun sürdürülemeyeceğini, yaşamın akışı içerisinde rutinleşerek diğer iki egemenlik türünden birine dönüşeceğini iddia etmektedir. Böylece toplumsal yaşamda değişim-dönüşüm zamanlarının aktörü olarak karizmatik lider ölümünden sonrasına dair bir plan bırakmamakta elde etmiş olduğu iktidar kendisinden sonrasına dair bir plan-program oluşturmasına engel olmaktadır. Bu durum karizmatik liderin üzerinde yükseldiği irrasyonel temel göz önünde bulundurulduğunda anlam kazanmaktadır. Söz konusu karizma kuramı savaş sonrası koşullarda kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyo-politik yapısının analiz edilmesi için uygun bir çerçeve sağlamaktadır.

1.2.6. Genel Değerlendirme

Bu tezde 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbe seçkin kuramları doğrultusunda incelenecektir. Bu kuramsal yaklaşım incelemenin kuramsal sınırlarının çizilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisinde toplumun sosyo-politik yapısını incelemek için kullanılan seçkin kuramları kendi içerisinde bir varsayımı barındırmaktadır. Toplumsal iktidarın paylaşımı eşitsiz bir şekilde yapılmıştır ve buna bağlı olarak toplumsal yaşamda yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki tabaka müşahede edilmektedir. Yönetenler yani seçkinler sayıca az, etkin örgütlü bir azınlık iken yönetilenler yani kitle kalabalık, örgütsüz ve pasif bir topluluktur. Bu ayrım içerisinde seçkin kimdir, seçkinliğin kaynağı nedir sorusu önem kazanmaktadır. Bu soruyu seçkin kuramları içerisinde değerlendirilen yazarlar farklı şekillerde cevaplamıştır. Seçkin-kitle ayrımının hangi kuramcıda ne şekilde ele alındığının aktarıldığı bu bölümde seçkinlik; doğuştan sahip olunan nitelikler, örgütlü olma durumu, modern örgütler içerisindeki pozisyonlar ve sosyalizasyon ile ilişkilendirilmiştir.

Pareto'ya göre seçkinler üstün yetenek ve meziyetlere sahip kişilerdir. Üstün nitelikleri bu kişilerin seçkinleşmesini dolayısıyla toplumsal iktidar hiyerarşisinin üst basamaklarında yer almalarını sağlamıştır. Mosca'da benzer bir varsayımda bulunmaktadır. Ona göre de seçkinler üstün niteliklere sahip kişilerdir. Ancak bu üstün niteliklerin ne olduğu (eğitim, askeri beceri vb.) toplumun içinde bulunduğu duruma göre belirlenmektedir. Bununla beraber Mosca örgütlenme kabiliyetinin önemini vurgulamakta etkin azınlığın gücünü örgütlenme ile elde ettiğini vurgulamaktadır. Michels'in kuramında belirleyici olan nitelikler değil pozisyonlardır. Seçkinler seçkinliklerini demokrasiler içinde kaçınılmaz olan örgütler içerisindeki konumlarına borçludurlar. Hiyerarşik bir yapıya sahip olan örgütler içerisinde barındırdığı güçlü pozisyonlar aracılığı ile seçkinleşmenin kaynağı olmakta ve oligarşiye dönme riskini taşımaktadır. Mills ise seçkinleri karar alma gücü ile sıradan insanların hayatını etkileme gücüne sahip kişiler olarak ele almaktadır. Ona göre sıradan insanların gündelik uğraşlarından uzak olan iktidar seçkinleri üstün niteliklerini doğum ile değil sosyalizasyon ile kazanmışlardır. İktidar seçkinleri içerisinde sosyalleştikleri sosyal ağlar sayesinde bir çeşit seçkin karakteri kazanmaktadır. Bu karakter ve devletin gün geçtikçe merkezileşmesi iktidar seçkinlerinin farklı alanlarda etkili pozisyonlar elde etmelerini sağlamaktadır. Weber ise bir seçkin olarak karizmatik liderin konumunu içinde bulunan toplumsal krize ve insanların lider ile ilgili algılarına borçlu olduğunu belirtmektedir.

Ele alınan kuramcılar Türkiye'de yönetici seçkinlerin ve 27 Mayıs darbesinin bu seçkinler üzerindeki etkilerinin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Askeri darbe ile sonuçlanan Demokrat Parti'nin iktidar yılları bir seçkinler dolaşımı olarak ele alınacaktır. Mosca'nın "Yönetici sınıf" ve "Political Formula" ile ilgili görüşleri ise Osmanlı Devleti'nden 27 Mayıs darbesine dek geçen süreçte bulunduğu kabul edilen yönetici-yönetilen ayrımını ve bir yönetim ideolojisi olarak Kemalizmi anlamlandırmak bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca Mosca'nın seçkinlerin yönetim stratejilerinden biri olarak ele aldığı kurumları ele geçirme stratejisi 27 Mayıs darbesi ile başlayan süreçte yapılan çeşitli eylemlerin arkasında yatan mantığı açıklamaktadır. Michels'in bürokrasinin seçkin bir tabaka oluşturacağına ilişkin iddiası ayrıca önemli iken Weber'in karizma kuramı ise savaş sonrası yıllarda Mustafa Kemal Paşa'nın farklı sektörlerde (ordu, bürokrasi, parlamento) bulunan seçkinleri bir arada tutan liderliğini analiz edebilmek amacıyla ele alınmıştır.

2. OSMANLI DEVLETİNDEN CUMHURİYET DÖNEMİNE YÖNETİCİ SEÇKİNLER

Mosca (1939) ortak bir güdü ve motivasyonla hareket eden azınlığın örgütsüz çoğunluğu egemenliği altına almasının kaçınılmaz olduğunu belirtmekte azınlığın; örgütleyicilik ve liderlik konularında üstün nitelikli bir kişinin benzer yetenek ve amaca sahip kişileri örgütlemesiyle çoğunluğa üstün geldiğini aktarmaktadır. Bu şekilde yönetim işini sağlayan kişilerin oluşturduğu topluluğu “yönetici sınıf” olarak isimlendirmektedir. Toplumsal yapının yöneten-yönetilen ikileminde ele alınması Türkiye Cumhuriyeti’nin sosyo-politik yapısı ile ilgili incelemeler için bir imkân sunmaktadır.

Bu tezde Türkiye’de Cumhuriyet döneminin ilk yıllarından itibaren yönetimin askeri, siyasal ve bürokratik seçkinlerin oluşturduğu bir yönetici seçkinler ittifakı tarafından gerçekleştirildiği, iddia edilmekte, 27 Mayıs darbesinin bu ittifak üzerindeki etkileri irdelenmektedir. Söz konusu ittifak tartışılmadan önce belirtmek gerekir ki farklı niteliklere ve süreçlere işaret etmekle beraber Türkiye’de sosyo-politik yapı incelemelerinde böylesi bir ittifaktan bahseden araştırmacılar bulunmaktadır. Söz konusu araştırmaların kısaca aktarılması bu tezin gerek kavramsal çerçevesinin gerekse mevcut literatür ile taşıdığı farklılıkların anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

Kongar (2016); Türk siyasal yaşamının iki karmaşık cephe arasındaki iktidar ilişkileri içerisinde anlaşılabilirliğini düşünmektedir. Bu cephelerin şekillenmesi Osmanlı Devleti döneminde olmuştur. Cephelerin ilki; devletin siyasal, kültürel ve ekonomik alanlara müdahalesini öngören; aydın ve bürokrat kesimden müteşekkil, batılılaşmanın devletçi bir yaklaşımla yapılmasını savunan ve bu doğrultuda eylemlere girişen “devletçi seçkinler”dir. Bu cephe topluma karşı baskın bir tutum içerisinde, batılı bir toplum modeline ve toplumsal alanların devlet denetiminde olması gerektiğine inanmaktadır. Bu cephedeki kişiler kendilerine “devrimci” ve “ilerici” gibi ünvanlar yakıştırmışlardır. İkinci cephe ise; devletçi-seçkincilere tepki olarak doğan, siyasal ve ekonomik alanda liberal düşüncelere sahip, batılılaşma reformlarının devlet eliyle ve baskıyla benimsetilmesine itiraz eden “gelenekçi liberaller”dir. Bu kişiler yerinden yönetim modelini benimseyerek halkın gerçek temsilcisi olma iddiasındadırlar. Ona göre bu nitelikleriyle beraber liberal-gelenekçi cephe kendisini islam dininin koruyucusu ve Osmanlı geleneğinin devam ettiricisi olarak ilan etmiştir.

Kılıç (2005) seçkinlerle ilgili bu kuramsal çerçeveyi seçkinlerin; savaşlarda aldıkları pozisyonlar, Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlıkları, modernleşme eğilimleri ve din-devlet ilişkilerine bakışları ekseninde ele alarak 3 halkalı bir yönetici seçkin modeli oluşturmuştur. Bu 3 halka; muhafazakarlar, kökten batıcılar ve liberal batıcılardan oluşmaktadır. Muhafazakarlar saltanatın ve hilafetin kaldırılması hususunda acele edilmemesi gerektiğini düşünen, dini hassasiyeti yüksek, geleneksel değerlerle batılı kurumların uyuşabileceğine inanan milli, demokrat ve cumhuriyetçi kişiler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu halka Kurtuluş Savaşı sırasında Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınında bulunan Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Fevzi Çakmak gibi isimler etrafında toplanmışlardır. Muhafazakar seçkinler Kurtuluş Savaşının planlanmasında bizzat yer almış savaş sonrasında da Paşa ile birlikte hareket etmeyi düşünmüşlerdir. Saltanat ve Hilafetin kaldırılmasında acele edildiğini düşünen bu grup yapıcı tutumlarıyla yeni rejimin toplumsal tabanını bulmasına katkı sağlamışlardır. 1920-1923 yılları arasında etkili olan bu grup Şeyh Sait isyanı, İzmir suikastı gibi olaylar bahane edilerek siyaset arenasından dışlanmışlardır.

Muhafazakar seçkinlerin etkilerini kaybetmesiyle kökten batıcı seçkinler önemli bir yönetici seçkin grubu olarak ortaya çıkmıştır. Recep Peker, Mahmut Esat Bozkurt, Şükrü Kaya gibi isimlerce temsil edilen bu grup Kurtuluş Savaşı yıllarında Muhafazakar seçkinler kadar etkili olamamışlardır. Dini hassasiyetleri zayıf olan bu grup, Batı değerlerinin doğrudan intikal edilmesi gerektiğini düşünmüş, bunun için katı devletçi ve otoriter politikalar izlemişlerdir. Entelektüel yetersizlikleri dolayısıyla Türk Ocakları ve Kadroculardan destek almaları sağlanmış ancak bu da yeterli olmamıştır. Kılıç'a göre Mustafa Kemal Paşa tarafından; Serbest Fırka denemesi, 1936 yılında Recep Peker'in CHP Genel Sekreterliğinden istifa ettirilmesi, 1937 yılında İsmet İnönü'nün Celal Bayar yerine Başbakanlığa atanması gibi eylemlerle bu kişilerin etkisinin azaltılması amaçlanmıştır. Ancak bürokraside kök salmış bu kişilerin tasfiyesi Atatürk'ün ölümüyle yavaşlamıştır. İlerleyen yıllarda İsmet İnönü'nün çok partili hayata geçiş konusundaki tutumu sayesinde siyaset sahnesinden uzaklaştırılmışlardır (Kılıç, 2005).

Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihini seçkinlere odaklanarak açıklamaya çalışan bir diğer araştırmacı Şerif Mardin'dir. Edward Shills'in merkez- çevre kuramını Türkiye sosyo-politik yapısını açıklamak için kullanan Mardin söz konusu ayrışmanın temelini yöneten-yönetilen ikilemi çerçevesinde ele almaktadır. Ona göre toplumların merkezleri

bulunmaktadır ve Osmanlı Devleti güçlü merkeze sahip devletlere bir örnektir. Bu doğrultuda merkez ve çevrenin varlığı devletin en temel problemidir. Söz konusu ayrım bir gerilim üretmekte ve bu gerilim Devletin yaşadığı temel gelişmelerin kaynağını oluşturmaktadır. Göçebelik-yerleşiklik, heterodoks inançlar-merkezi din politikası, seçkin resmi görevliler ile çevre arasındaki sembolik farklılaşmalar ve resmi kültüre karşı sözlü kültür çerçevesinde somutlaşan gerilim Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme ile birlikte pozitivizm odaklı bürokratik zihniyet çevresinde cereyan etmiş ve merkez ile çevre arasındaki kültürel kopukluk artmıştır. Bu dönüşüm devlet ile reaya arasındaki din temelli uzlaşmanın bozulmasını ve merkez-çevre kopukluğunun artmasını beraberinde getirmiştir. Devletin farklı dönemlerinde farklı görünüm alan bu gerilim Mardin'e göre Cumhuriyet kurucularına karmaşık ilişkileri çözülmesi gereken bir coğrafya bırakmıştır (Gülener, 2007; Mardin, 2016). Mardin'in Türkiye uyarlamasını gerçekleştirdiği merkez-çevre kuramı aynı zamanda DP-CHP gerginliğinin sosyo-politik kökenlerine ilişkin açıklama getirmesi bakımından önem taşımaktadır.

Mardin kökleri Osmanlı Devleti yönetim geleneğine dayanan merkez ve çevre ayrışmasında eşrafi bürokratik merkez ile gerilim yaşayan çevre içerisinde ele almaktadır. Ona göre; DP'nin doğuşuyla eşraf DP'yi kendi çıkarları için uygun bir zemin olarak görmüş, buna karşılık merkez bürokrasi ve CHP ile özdeşleşmiştir. Cumhuriyet döneminde bürokratik merkezin Cumhuriyetin laik amaçlarına ihaneti korkusu nedeniyle tedirginlikle izlediği eşrafın çıkarlarının ulusal bir boyut kazanması ve toplumsal yapının billurlaşması ile sonuçlanan hükümetin denetim ve etkisinin yaygınlaşması olgusu yerel siyasal yaşamda kutuplaşmaya neden olmuştur. Taşrada görünür hükümet, eşraf için yeni olanakların hükümetle olumlu ilişkiler doğrultusunda edinilebileceği anlamına gelmiştir. Bu imkân birden fazla eşrafın bulunduğu yerlerde eşrafın rekabetini, siyasallaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu durumda parti örgütlerini kontrol edebilen eşraf aileleri ortaya çıkmıştır. Hükümetin denetiminin artmasına ek olarak beliren köy-kasaba bütünleşmesi ve bu sürecin iktisadi yansımaları yerel seçkinlerin hükümet ve siyasal olanla temas etmelerini önemli kılmıştır. Nitekim Mardin'e göre böylesi bir bütünleşmenin bulunduğu batı bölgelerinde DP daha başarılı olmuştur. DP'nin bürokratik denetim ve bunun engellediği menfaatlere karşı uygun bir mücadele aracı olarak görülmesi, bürokrasinin sultasına son verileceğine dair vaatler, kültürel-dini sembollere verilen öneme yönelik laiklik itirazları ile birleşince DP çevre değerleri ile özdeşleşmiştir. Yerel eşrafın DP ile ilişkileneşmesine karşılık bürokrat zümre ise çıkarları ile uyumlu olarak CHP ile iç içe geçmiş ve merkezi oluşturmuştur

(Mardin, 2016; 35-79). Mardin'in bürokratik niteliklerle anılan merkez ve daha çok taşraya dair gönderimlerle yüklü çevre ikileminde yapmış olduğu bu değerlendirme birçok çalışmayı etkilemiş, kurucu nitelik kazanmıştır. Böylesi bir etkiyi Hasan Bülent Kahraman'ın analizinde görmek mümkündür³.

Kahraman analizinin temeline bir seçkin ittifakını imlemek üzere tarihsel blok kavramını koymuştur. Bu blok ordu-aydın-bürokrasi üçlüsüne blok içinden askerlerin öncülük etmesiyle Osmanlı modernleşmesinin son döneminde ortaya çıkmış, yönetimde etkili olmuş karşısında geniş halk yığınları ve özellikle taşra burjuvazisini bulmuştur. Jön Türk hareketinin içinden gelme olan Cumhuriyetin kurucu kadroları için bu ittifak bir çeşit model olmuştur ve Cumhuriyet içerisinde 1930'lara kadar gerçekleşen kırılmalarda mevcut sistem bu blokla ayakta durmuştur. Bloğun ideolojik temelini Kemalizm oluşturmuş böylece söz konusu ideoloji 1930'lar itibarıyla devlete hakim olmuş ve yönetici seçkinlerin ideolojisi haline gelmiştir. Bu ideolojinin sac ayakları ise milliyetçilik, laiklik ve batılılaşmadır. Bu sac ayakları Ziya Gökalp'ten alınmış organik-korporatist toplum modeli, görev ve sorumluluklarla donatılmış vatandaşlık anlayışı, Osmanlı'dan kopulduğuna dair inanç ve ilerçilik anlayışıyla birleşmektedir (Kahraman, 2012; Kahraman, 2008).

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu takip eden yıllarda iktidar hiyerarşisinin tepesinde bulunduğu kabul edilen seçkinlerin değerlendirmesinde kullanılan söz konusu kuramsallaştırmalara bu tez içerisinde zaman zaman atıfta bulunulacaktır. Bununla beraber araştırmacıların farklı isimlerle andığı seçkinler bloğu (merkez, tarihsel blok, devletçi seçkinler vb.) bu tezde bürokrat, askeri ve siyasal seçkinlerin ittifakı olarak ele alınmıştır. Mevcut kuramsallaştırmalar yerine böylesi bir çerçeve belirlenmesinin birkaç nedeni bulunmaktadır;

İlk olarak mevcut kavramsallaştırmalar yaşanan bir sosyal olayın söz konusu yönetici seçkinler zümresi üzerindeki etkilerini izlemek için yeterli bir takip alanı göstermemektedir. Söz gelimi Mardin'in Türkiye uyarlamasını yaptığı merkez-çevre kuramında yönetici seçkinler bloğunu imlemek üzere kullanılan "merkez" taşıdığı eğilimler üzerinden tanımlanmıştır. Söz konusu tanımlama biçimi seçkinlerin farklı dönemlerde farklı eğilimlere sahip olduğunu tarihselci bir yaklaşım içerisinde aktarmaktadır. Belirli bir dönem seçkinlerinin ideoloji ve eğilimlerinin anlaşılması için oldukça kullanışlı olan bu yaklaşım aktarılan dönemler dışında gerçekleşen bir olayın

³ Söz konusu benzerliği yazarın kendisi vurgulamıştır (Kahraman, 2008; 123).

merkez üzerindeki etkilerini hangi mecrada, sektörde arayacağımızı göstermemektedir⁴. Merkez veya çevre olarak ele alınan seçkin bloklarının izinin sürüleceği bir sektör/sektörler belirtilmemiş olması nedeniyle bu tezde söz konusu kuram temel yaklaşım olarak benimsenmemiş inceleme seçkinlerin içerisinde bulunduğu sektörler temelinde yapılmıştır.

Mevcut kuramsallaştırmaların bu tezde doğrudan ele alınmamasının bir diğer nedeni bu kuramlar içerisinde kullanılan çeşitli kavramların taşıdığı belirsizliktir. Bu kavramlara aydın ve bürokrasi kavramları örnek olarak verilebilir. Her iki kavram da seçkin bloğunun parçaları olarak söz konusu literatür içerisinde değerlendirilmiştir. Ancak aydın kavramı literatürde başlı başına bir zümreyi değil, çeşitli zümrelerin niteliklerini imlemek üzere kullanılırken, bürokrasi kavramı bu çalışmalarda sivil-askeri bürokrasi ayrımı gözetmeksizin kullanılmıştır. Yönetici seçkinler bağlamında büyük önem taşıyan söz konusu ayrımın gözardı edilmesi ve bürokratik seçkin zümreden bahsedildiği durumlarda söz konusu zümrenin niteliklerinin anlaşılabilmesi için bu tezde askeri seçkinler ve sivil bürokratik seçkinlerin ayrı başlıklar altından incelenecektir.

Mills ABD’de toplumsal tabakalaşmanın seçkin ve kitle arasında olduğunu kabul etmiş, seçkin zümrelerin incelemesinin yapıldığı çalışmasıyla iktidar seçkinleri kuramını oluşturmuştur. Ona göre ABD’de iktidar seçkinleri ordu, siyasal seçkinler ve ekonomiyi yöneten ekonomik seçkinlerin kenetlenmesinden meydana gelmişlerdir. ABD’nin merkezi yapısının güçlenmesiyle bu zümreler iç içe geçerek bir sosyal ağ oluşturmuşlardır (Mills, 2017; 21-27). Bu tezde Osmanlı Devleti’nde yapısı, eğilimleri ve iktidar ilişkileri içerisindeki konumları şekillenen ve Cumhuriyet dönemine intikal eden üç zümrenin böylesi bir kenetlenme ve ittifakının olduğu iddia edilmektedir. Söz konusu zümreler siyasal, askeri ve bürokratik seçkinlerdir. Mills’in kuramsallaştırması içerisinde yer alan ekonomi seçkinleri yerine bürokratik seçkinlerin ele alınması söz konusu zümrelerin Türkiye’nin sosyo-politik yapısı içerisindeki konumlarının ABD veya Avrupa ülkelerinden taşıdığı farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde burjuvazinin gelişimi ABD ve Avrupa ülkelerinden farklı bir seyir izlemiş burjuvazi bu ülkelerde edinmiş olduğu iktidar ve tecrübeyi Türkiye’de bu

⁴ Mardin Cumhuriyet dönemi için merkezi bürokrasi ve CHP ile ilişkilendirmektedir. Ancak söz konusu iki kurum bir takip mecrası olarak değil belirli bir dönemde merkezin kendisini konumlandığı yer olarak belirtilmiştir.

tezde incelenen yıllar içerisinde edinmemiştir. Burjuvazinin yokluğu Osmanlı Devleti'nde merkezi bürokrasi ile doldurulmuş, Avrupa'da burjuvazi devrimleri ile yapılan bu reformlar Osmanlı Devleti'nde merkez bürokrasisi eliyle, otokratik bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda kapitalizm ile bütünleşme sürecine kadar devleti modernleştirme işini üstlenen zümre bürokrasi olmuştur. Osmanlı Devleti'nden itibaren bürokrasi burjuvaziden bağımsız hareket edebilmiş, ticari oligarşinin bulunmaması tarihin benzer ülkelere kıyasla farklı seyretmesine neden olmuştur. Böylece yönetici sınıf belirli bir sosyal sınıfın değil de devletin hizmetinde olduğunu vurgulayarak sosyal güçlerden bağımsız olmuştur (Keyder, 2015; Ortaylı, 2010; Özbudun, 1993; Trimberger, 2003). Sonuç olarak burjuvazinin gerek Osmanlı Devletinde gerekse Türkiye Cumhuriyeti içerisinde uzunca bir dönem etki ve iktidara kavuşamaması kendisinin bu tezde yönetici seçkinler ittifakı dışında, yöneten şekillendiren değil de yapılandırılan bir zümre olarak ele alınmasına neden olmuştur⁵.

27 Mayıs 1960 darbesinin yönetici seçkinler üzerindeki etkilerinin anlaşılması için Türkiye'de seçkinlerin yapısının ve eylemlerinin kısaca ele alınması gerekmektedir. Bu gereklilik bir başka gerekliliği ortaya çıkarmaktadır. Yönetici seçkinlerin tarihçesinin Osmanlı Devleti'nden itibaren ele alınması Cumhuriyet dönemi yönetici seçkinlerinin anlaşılması için bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti seçkin kompozisyonunu Osmanlı Devleti'nden miras almış, Cumhuriyet tarihi içerisinde belirleyici rol oynayan (seçkin) zümreler Osmanlı Devleti döneminde seçkinleşmişlerdir. Yönetici-üretici/halk ayrılığı Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerinden itibaren belirgin bir olgu olarak şekillenmiştir⁶. Bu ayrım sadece idari bir örgütlenmeye değil, toplumsal yaşamın bütününün söz konusu olgu çerçevesinde şekillenmesine işaret etmektedir. Seçkinlerin atanması, eğitilmesi, belirli bir kurum etrafında organize edilmesi vb. birçok ihtiyaç toplumsal yaşamın örgütlenmesinde etkili olmuştur. Bu bölümün devam eden başlıkları bu doğrultuda yönetici seçkinlerin ve bu zümreyi meydana getiren askeri, bürokratik ve siyasal seçkinlerin, seçkinleşmesinin kısa tarihçesi ve değerlendirilmesini içermektedir.

⁵ Askeri darbenin gerçekleştiği yıllarda yönetici seçkinler içerisinde ele alınacak etki ve iktidara ulaşmamış olsa dahi bir sermaye sınıfından bahsetmek mümkündür. Bu sınıfın askeri darbe öncesi ve sonrasına dair tutumları, darbe-sermaye sınıfı gerilimi ayrıca ele alınabilecek bir konudur. Ancak bu tez darbenin yönetici seçkinler üzerindeki etkileri ile sınırlandırıldığından söz konusu gerilim ele alınmamıştır.

⁶ Söz konusu ayrım dönem içerisinde Osmanlı Devletine has bir durum değildir. Nitekim bu tezde ele alınan seçkin kuramcısı Mosca'ya göre toplumun yöneten-yönetilen ikilemini taşıması her toplumda görülen bir olgudur.

2.1.Klasik Dönem Osmanlı Devleti Teşkilat Yapısı ve Yönetici Seçkinler

Osmanlı Devleti klasik dönem teşkilatlanmasının gelişkin bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir. Bu durumu Selçuklu Devleti'nin maruz kaldığı Moğol istilasına ile ilişkilendirmek mümkündür. Selçuklu hükümdarı İzzeddin Keykavus Moğallara karşı giriştiği savaşı kaybedince çevresinde bulunan seçkin grupları Bursa-Eskişehir-Antalya hattının kuzeybatısındaki şehirlere dağılmıştır. Osman Bey'in politik ve askeri gücünün sosyal temelini oluşturan bu kişilerin tecrübe ve birikimleri ile fethedilen farklı toplumsal dokulara sahip yerlerin tecrübelerinin birleşmesi Osmanlı Devleti'nin kendisine has yönetim geleneğini ve tabakalaşma sistemini oluşturmuştur. Karpat bu dönem toplumsal tabakalaşmasını; kılıç erbabı, kalem, erbabı, bürokratlar/zanaatkarlar/tüccarlar ile tarımsal üreticilerin bulunduğu reaya olmak üzere 4 tabaka olarak ele almaktadır. İlerleyen dönemlerde bu tabakalaşma sisteminin Tursun Bey, Kınalızade ve diğer Osmanlı düşünürleri tarafından iki tabakaya (yönetenler ve tarımsal üreticiler) indirildiğini belirtmektedir (Karpat, 2014; 15-17) .

Osmanlı Devleti kuruluşunun ilk yıllarından itibaren güçlü bir merkezi bir yapıya sahip olmuştur. İslam'ın Sünni yorumu ile Türk devlet geleneğinin bir arada yorumlanması ve maslahat⁷ gereği yapılan içtihatlarla “merkezi devletin güçlü yapısının korunması” gerekliliği fikri temelini bulmuş, sultan hem kanun yapıcı hem de ülkeye hâkim olan yönetici olarak toplumsal hiyerarşinin tepe noktasında bulunmuştur. Ancak bu durumu yönetim ve yasama ile ilgili işlerde yegâne gücün kendisi olduğunu, bir yönetici sınıftan bahsedilemeyeceğini göstermemektedir. Nitekim Sultan kanunnameler ile yasama fonksiyonunu yerine getirirken daima dini otoritelerin fikrini almak zorunda hissetmiştir (İnalçık, 2016; 3-13). Gerek Selçuklu bakiyesi gerekse devam eden yıllarda yapılan düzenlemeler sayesinde Osmanlı Devleti kuruluş yıllarından itibaren hiyerarşik şekilde örgütlenmiş bir devlet yapısına sahip olmuştur. İdari yapıların yöneticiler ve seçkin bir tabaka ürettiği göz önünde bulundurularak Osmanlı Devleti'nin idari yapısının kısaca aktarılması bu tezin amaçları bakımından önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti kuruluş yılları itibariyle askeri önceliklere sahiptir ve bu önceliklerini toplumsal ve idari örgütlenmesine yansıtmıştır. Padişahın toplumsal örgütlenmenin -

⁷ İran tehlikesine karşı Osmanlı Sultanının da Fars İmparatoru kadar güçlü olması, aksi halde kendisi ile mücadele etmekte zorlanacak olması bu maslahatlardan biridir.

tartışmasız bir şekilde- en üst basamağında yer aldığı bu yapı içerisinde idari örgütlenmenin tepe noktasında saray kurumu yer almaktadır. Saray ehli padişaha olan yakınlıkları itibariyle ayrıcalıklı pozisyonlara sahiptirler. Bu kurumda Dar-us saade ağası yöneticiliğinde harem ve enderun; şehzade eğitimi ve teknik bilgi gerektiren (hekim, kenhal, cerrah, müneccim vb.) konularda görev alan ulema, saray ve kamu binaları ile ilgilenen mimar başı ve su nazırı, saray yemeklerinden sorumlu olan matbah-ı âmire emini, darphaneyi yöneten darphane emini, hayvanlarla ilgili sorumlulukla ve vazifelere sahip arpa eminin bulunduğu birun bölümleri yer almaktadır. Bu birim yöneticileri ile beraber savaş ve törenlerde padişahın yakınında bulunan yeniçeri ağalarından oluşan rikâb ağaları, elçilik vazifelerini yerine getiren emir-ül alem, divan-ı hümayun kararlarını yerine getiren kapıcı başı, divan-ı hümayün habercileri olarak çavuş başı, saray civarının korunmasını sağlayan bostancı başı ve küçük zanaat işleri ile meşgul olan peykler bu birimlerde görev yapmaktadır. Bu yöneticiler içerisinde başarılı olanlar bireysel taltiflerle ödüllendirilmişlerdir. Görev ve yetkileri belirlenmiş bu kişiler kıdem esasına göre hiyerarşik bir düzen içerisinde çalışmışlardır (Shaw, 1994; 170-173).

Osmanlı Devleti klasik dönem teşkilat yapısında ikinci önemli yapılanma kalemiyedir. Kalemiye 17. yy'a kadar devletin başlıca yönetim organı olan "Divan-ı Hümayün" ve loncalar biçiminde örgütlenerek hoca-öğrenci (şakird) ilişkisi ile yönetici yetiştirilen "Hazine-i Amire'den" oluşmaktadır. Divan-ı Hümayun dört kategoride yöneticilerden oluşmaktadır. Bunları; sadrazam ve eyalet valilerinin oluşturduğu üç tuğlu vezirler, katipleri temsilen katılan haznedar ve nişancı, kaptan-ı derya ve yeniçeri ağası, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri ile Şeyhülislam olarak sıralamak mümkündür. Çalışma ve organizasyonu Reis-ül Küttab tarafından sağlanan bu organda; memurların atama ve nakil işlemleri yapılır; buyruklar şeklinde düzenlenen ilan, anlaşmalar hazırlanır; tımar ve zeametler kaydedilir ve diğer devletlerle olan ilişkiler icra edilirdi. Günümüz parlamentoları ile benzer bir şekilde çalışan Divan-ı Hümayün'ün ne zaman ve nasıl toplanacağı kanunnamelerde öngörülmüş, üyeleri belirtilmiştir. Yönetmel, yargısal ve siyasi tüm işlerin bu kurulda yürütülmesi yapıyı devletin Merkezi kurumu haline getirmiş, zaman içerisinde Divan üyeleri padişahın değil Divan'ın hizmetinde bulduklarına ilişkin bir inanç geliştirmişlerdir (Shaw,1994;173-174; Mumcu, 2017; 149-156).

Osmanlı Devleti klasik dönem teşkilatlanması içerisinde yönetici sınıfların bir diğeri seyfiye sınıfıdır. Devletin askeri anlamda muhafazası, sınırların korunması ve genişlemesi

ile görevli olan bu sınıf daha önce de belirtildiği üzere devletin askeri karakteri nedeniyle tarih boyunca önemli görevler üstlenmiş, devletin kaderi ile ordunun kaderi eş anlamlı kabul edilmiştir. Yeniçeri birlikleri, topçu birlikleri ve kapıkulu süvarilerinden oluşan kapıkulu askerleri ile eyaletlerde tımar sahiplerince yetiştirilen tımarlı sipahiler, vilayetlerde muhafızlık görevini üstlenen özel vilayet ordusu (kale muhafızları, derbent muhafızları, akıncı birlikleri) kara ordusunu oluşturmuştur. Karesi beyliğinin alınması ile Kaptan-ı derya liderliğinde örgütlenen deniz kuvvetleri ordunun ikinci kolunu oluşturmuştur. Kabaca teşkilatlanması aktarılan seyfiye sınıfının mensupları doğal olarak eşit önem ve etkiye sahip olmamışlardır. Ehl-i seyf veya ehl-i örf olarak bilinen bu zümrenin idari örgütlenmesinde tabi oldukları meşruiyet ve yasallık zeminleri de farklılaşmaktadır. İlk defa 1. Murat tarafından esir askerlerin (ihtida edip, bağlılık yemini etmeleri şartıyla) “kul” statüsünde yaşamaya devam ederek askeri hizmetlerde bulunmalarıyla oluşan kapıkulu askerleri devlet tarihi boyunca önemli roller oynayacak olan merkezi askeri seçkinleri oluşturmuştur. Tımarlı sipahiler ise yasal zeminini toprak rejiminde bulmaktadır. Eyaletlerde tarım ve toprak vergileri ile oluşturulan mali kaynaklarla yetiştirilen tımarlı sipahiler yerel askeri elitleri oluşturmaktadır (Shaw,1994;179-190; Karpat, 2014; 24-25; Terzi, 2015; 146-151).

Osmanlı İmparatorluğu yönetim felsefesini İslam dini ve türk töresinden almaktadır. Yönetim felsefesi ve yönetimin yasal dayanağını teşkil eden bu kurum geleneğın temsilcilerine önem ve etki kazandırmakta, kültürel hayatın dini kurumlar, kişilerce yönetilmesini berbaberinde getirmektedir. Kültürel yaşamın yönetilmesi halkın temel dini bilgileri edinmesi ve diğer kurumlarda görev alacak yöneticilerin eğitimini içeren medreseler ve müderrisler etrafında şekillenmektedir. Vakıf gelirleri ile idaresi sürdürülen medreselerde kalemiye ve ulema sınıfında görev almak üzere kişiler yetiştirilmektedir. Medreseler günümüz yaygın eğitim anlayışından farklı olarak bütün bir toplumun değil seçkinlerin yetiştirilmesini hedeflemektedir. Müderris etrafında örgütlenen bu yapı, ulema zümresinin diğer üyeleri olan kadı ve müftüleri kendi içerisinden çıkarmaktadır. Müftüler halkın bilgi eksikliğini geçmiş uygulamaları temel alarak verdikleri fetvalarla giderirken, kadılar hukuk uygulayıcıları olarak ortaya çıkmaktadır. Ordunun dini önderliği ise kadıasker ünvanını taşıyan ulema-alim tarafından yerine getirilmiştir. Medrese eğitimlerini yarıda bırakan kişilerde daha alt düzey ulemayı temsil eden imamlık, şeyhlik görevlerinde bulunmuşlardır. Bu kurumun liderliği uzunca bir dönem kazasker tarafından yerine

getirilirken 15.yy'da liderlik İstanbul Müfüsü olan Şeyhülislam ve Kazasker tarafından paylaşılmıştır (Shaw, 1994; 192-198).

Osmanlı Devleti'nin klasik dönem yönetim sisteminde kulluk kurumu büyük bir önem taşımaktadır. Kölelerin çeşitli eğitimler sonucunda devlet hizmetine katılması orta-doğu İslam devletlerinden kalma bir gelenektir. Gulam ismiyle bilinen bu sistemden farklı olarak Hristiyan tebaadan toplanan “devşirme oğlanlarının” yetiştirilmesi ise Osmanlıların bu sisteme kattıkları bir yeniliktir. Devşirme sistemi ile beraber farklı devletlerden Osmanlı topraklarına gelerek benzer statü içerisinde yöneticilik görevi yapanlar da bulunmaktadır. Ancak sistem özünde müslüman halktan olmayan çocukların enderun kurumunda eğitilerek devletin çeşitli kademelerinde görev almasına dayanmaktadır. İslami ilimler ile beraber yöneticilik için gerekli olan disiplin, nezaket, dayanıklılık gibi meziyetlerin öğretildiği bu kurumlar bir anlamda bireylere gerekli sosyal sermayenin kazandırıldığı yerlerdir. Bu kurumlarda eğitilerek çeşitli imtihanlardan geçirilen kulların yalnızca merkez teşkilatta değil taşrada tımar sahibi olarak da buldukları bilinmektedir. Kulluk kurumu ve Enderun sistemi devlete ihtiyacı olan insan kaynağını sağlarken devleti bir yönetici aile veya hizibin güçlenerek merkezi otoriteyi tehdit etmesi riskine karşı korumuştur. Nitekim seçkinler yöneticilik yaparken veya görevlendirildikleri tımarlarda görev yaparken ölmeleri durumunda herhangi bir pozisyonu veya tımarı miras olarak bırakmamışlardır. Bu durum Osmanlı Devleti içerisinde yöneticilik veya toprak kaynaklı aristokrasinin gelişmesini engellemiştir. 16. yüzyılın ikinci yarısında oldukça gelişen kulluk sistemine tabi 80.000 kapıkulu bulunmaktadır. Ancak 17. yy. sonları itibariyle bu kurum önemini kaybetmiş, daha önceleri gerek kalemiyeye gerekse seyfiyeye önemli kişiler yetiştirmiş bu kurum geçmiş başarılarının yerini disiplinsizlik, asayişsizlik ve saray siyasetine müdahalelere bırakmıştır⁸ (İnalçık, 2015; 205-217; Terzi, 2015; 157-160).

Yönetim sistemi ve yönetici kompozisyonuyla beraber Osmanlı Devleti yönetici sınıf ve toplum ilişkisi ayrıca ele alınmalıdır. Osmanlı Devleti'nde sultanın hakkı olan vergi toplanması çoğu zaman toplumun devlet ile kurulan tek temas noktası olmuştur. Tımar sistemi ve Mısır, Suriye gibi yerlerde uygulanan iktaa sistemi vergilerin aracılara eliyle toplanmasını beraberinde getirirken tarımsal üretimin devamlılığı ve nakit altın geliri sağlamıştır. İkta sisteminde yerel eşraf önem kazanırken Tımar sisteminin önemli kişisi

⁸ Oral Sander İstanbul'un Fethedilmesinden sonra Çandarlı Halil Paşanın idamının Türk beyleri ile devşirme kökenli yöneticiler arasındaki güç mücadelesini devşirmeler lehine değiştirdiğini belirtmektedir. Bu dönem itibariyle Sultan Sadrazamlarını kişisel tutsaklarından seçmiştir (Sander, 1987).

kadıdır. Tebaa ve devlet ilişkisi bu iki kurum aracılığı ile tesis edilirken adaletin sağlanması ve adli, idari hususlarda yerel örgütlenmeler önem kazanmaktadır. Varlığı daima hissedilen Sultan eyaletlerde varlığını çoğu zaman merkezden görevlendirilen kişiler eliyle yürütmüştür. Sıradan müslüman bir vatandaş için yönetici seçkinler arasına dahil olmak mümkün değildir. Devşirme usulü ile gerçekleşen seçkinleşme müslüman vatandaşların seyfiyye veya kalemiyye içerisinde yer almasına engel teşkil etmiştir. Bu durumda müslüman bir tebaa için toplumsal hiyerarşi içerisinde yükselme din kurumuyla, medreselerden geçmek demektir. Bu kurum da bireylerin merkezi bürokrasi içerisine girmelerini sağlamamış, yerel düzeyde kendilerine etkili olma şansı sağlamıştır (Karpaz, 2014; 24-44).

Bir ideal tip olarak sunulan Osmanlı Devleti klasik teşkilat yapısı devletin ihtiyaçlarına uzunca bir süre cevap vermiştir. Ancak 17. yy'ın sonlarına doğru güçlü merkezi-askeri yapılanma sarsılmaya başlamış, girilen savaşıardan alınan yenilgiler devlet için bir ikaz olmuştur. Nitekim yenilgilerin sebebi zahiri olarak yorumlanarak askeri teknolojiye bağlanmış, kısa soluklu kriz okumaları dünyada yaşanan yeniliklerden ziyade iç sebeplere odaklanmış, sorunların çözümü için parçalı bir yaklaşım benimsenerek askeri yeniliklere odaklanılmıştır (Akyüz, 2015).

Sorunların kaynağının iç sebeplerde aranması Osmanlı Devleti için yeni bir dönemin doğmasına neden olmuştur. Klasik dönem Osmanlı Devlet teşkilatlanmasında merkezinde sultanın bulunduğu örgütlenme biçimi yeniden yapılandırılırken bu yapılandırma toplumsal taban-sınıflardan bağımsız bir şekilde Devlet adamlarının tasavvurları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Saray ve sultanın tepesinde olduğu iktidar hiyerarşisini de etkileyen reformlar dönemi bu tezde incelenen yönetici seçkinlerin eğilimlerinin şekillenmesi ve iktidar ilişkileri içerisindeki konumlarının yeniden belirlenmesi bakımından önem taşımaktadır.

2.2. Klasik Düzenin Bozuluşu ve Reformlar Döneminde Yönetici Seçkinler

Osmanlı Devleti için klasik dönem teşkilatlanması dönem şartları içerisinde yetersiz hale gelmiş ve 19 yy.'da bu yetersizliği gidermek için bir reform hareketi başlamıştır. Yapılan reformlar birçok alanda değişim-dönüşüme neden olmuştur. Bu tezin amacı

bakımında söz konusu reformlar seçkinlerin yapısı ve eğilimlerinin şekillenmesini açıklaması bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle bu başlık altında reform çağı kısaca betimlenecek ve bu reformların askeri, bürokratik ve siyasal seçkinler üzerindeki etkileri kısaca değerlendirilecektir.

2.2.1. Devletin Yeniden Organizasyonu ve Reform Çağı

Osmanlı Devleti 18. yy itibariyle batı karşısındaki mağrur tavrından vazgeçerek devlete kaybettiği gücünü toplamasını sağlayacak çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Yapılan bu yenilikler batılılaşma-modernleşme hareketleri olarak ele alınmış, değerlendirilmiştir. 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başladığı kabul edilen bu dönem ıslahat devri, Tanzimat, Usul-u Cedid gibi isimlerle anılmıştır. Eğitim, ordu, devlet teşkilatlanması maliye gibi birçok alanda yapılan reformlar yeni bir devlet ve toplum kurgusu meydana getirmiş, bu durum seçkinlerin organizasyonları ve eğilimleri üzerinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin savaşlardan aldığı yenilgiler, dış politikada maruz kaldığı baskılar ve sınırları içerisinde yaşanan isyanlar gibi yaşanma sıklığı ve etkileri günden güne artan sorunlar devletin kendini yeniden yapılandırması için gerekçe oluşturmuştur. Söz konusu sorunlar devlete klasik dönem kurumlarının yetersizliğini ve bu kurumların reformdan geçirilme gerekliliğini göstermiştir. Devlete reform gerekliliğini hatırlatan olayları Akyüz (2015; 20 - 30); haber alma kaynaklarında yaşanan yetersizlikler, güvenilir tercüman eksikliği, genelde uzmanlaşmanın özelden ise dış politika ile ilgili işlerde görev yapacak uzman kişilerin eksikliği, memurların yaptıkları işlerde derinleşmesini ve uzmanlaşmasını engelleyen bununla beraber mali anlamda olumsuzluklara neden olan tevcihat sisteminin getirdiği olumsuzluklar, usta-çırak ilişkisi biçiminde memur yetiştirme usulünün verimsizliği nedeniyle büyüyen bürokraside yaşanan insan kaynağı eksiklikleri, memur seçiminde liyakate yeterli önem verilmemesi nedeniyle memurların nitelik yoksunluğu, ve birden fazla hazine sisteminin getirdiği karmaşık mali yapı olarak sıralamaktadır. Bu problemleri gidermeye yönelik yapılan reformlar devletin kendisi hakkında ki tasarrufları olarak ortaya çıkmaktadır. Söz konusu yenilikler aynı zamanda seçkinlerle ilgili çeşitli tasarruflara işaret etmektedir.

Batılılaşma/modernleşme gibi üst kavramlar ekseninde analiz edilen bu dönem aslında adı konmadan, yeni bir süreç başlatma bilincinden uzak olarak başlamıştır. Devlet içerisindeki neredeyse bütün hiziplerin desteklediği bu süreci ikinci Viyana bozgunu sonrası tarihin hazırlamış olduğu söylenebilir. Ulusların isyanları ile geçen süreç devlet kademelerini reform gerekliliğine ikna etmiş niteliği ve usulü hakkında kaygılar bulunsa da reform yapılması gerekliliği bütün zümrelerde olumlu karşılık bulan bir fikir olmuştur. Bu dönem reformları yapılış tarzı itibariyle seçkin reformlar olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal taleplerden ziyade dış politikada yaşanan gelişmeler, imparatorluk içerisindeki isyanlar, mali durumun gün geçtikçe geriye gitmesi gibi olumsuzlukları gidermek isteyen bir grup seçkinin eylemini göstermektedir. Tanzimat döneminde güçlü devlet adamları olarak ortaya çıkan Ali ve Fuad Paşalar, Mustafa Reşit Paşa, Sadık Rıfat Paşa gibi Osmanlı bürokratları reformlar çağının yönetici seçkinleri olarak Osmanlı Sultanlarını yönlendirmiş, yer yer Sultanları yönetimde tali bir duruma iteklemişlerdir. Bu dönemin bir diğer önemi Cumhuriyete miras kalan parlamento, siyasal kadrolar siyasal kurumlar, yerel yönetim sistemi ve basın gibi birçok kurumun düzenlenmiş olmasıdır (Mardin, 2016; 259-308; Ortaylı, 2010; 13-37).

Osmanlı Devleti kuruluş yıllarında beyler arası bir önder olan Sultan, Fatih dönemi itibariyle devşirme sisteminin ağırlığını arttırarak toplumsal hiyerarşinin tepesine oturmuş, iktidar ortaklarından kendisini devşirme sisteminin ve kulluk kurumunun katkısı ile korumuştur (Sander, 2016). Buna rağmen ilk yüz elli yıllık dönemde Çandarlılar, 17. yy'da Köprülüler güçlenerek yönetimde pay sahibi olan aileler olarak ortaya çıkabilmişlerdir. İmparatorluğun bu çağında ise Padişahların sadrazamların gölgesinde kalması, yeni bir yönetici seçkin sınıfının oluşması ve eylemde bulunmasını göstermektedir. İktidar reform çağının başlarında Bab-ı Ali bürokratlarıyla, ikinci meşrutiyet döneminde ise askeri-siyasal kadrolar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile paylaşılmıştır. Bu iki dönem arasında ise erk yıldız sarayıyla cisimleşen sultandadır (Ortaylı, 2010; 110). Dönemler içerisinde gerçekleşen söz konusu iktidar paylaşımı aynı zamanda asker, bürokrat ve siyasal kadroların eğilimlerinin şekillenmesinde etkili olmuş, belirtilen zümrelerin bir sosyal ağ olarak şekillenmesine katkı sağlamıştır.

2.2.2. Reform Aktörleri Olarak Bürokratik Seçkinler

Bu tezde yönetici seçkinler içerisinde ele alınan zümrelerden biri bürokrat seçkinlerdir. Michels'e göre bürokrasi doğası itibariyle bir yönetici grubunu dolayısıyla seçkin bir zümreyi ortaya çıkarmaktadır (Özalp, 2016; Lipset, 2008). Osmanlı Devleti'nde bu durum gerçekleşmiş, reformlar çağında bürokratlar seçkin bir zümre olarak ortaya çıkmıştır. Reformlar çağında bürokratik seçkinlerin temel eğilimleri ve iktidar ilişkileri içerisindeki konumları şekillenmiştir. Bu şekillenme reformlarla zümrenin seçkinleşmesine işaret etmektedir.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile başlayan reformlar döneminde devşirme sistemi ve kulluk kurumu etrafında örgütlenmiş olan kamu düzeni yerini hukuk merkezli, hak vurgularıyla donatılmış bir personel rejimine bırakmıştır. Devlet için işleyiş dayanaklarını rasyonel düşünceden alan, gayrişahsi kurumlar bu tarihlerde düşünsel anlamda bile oldukça yenidir. Nitekim töre-şariat ve mevcut ihtiyaçlar doğrultusunda örgütlenen Osmanlı Devlet teşkilatı bireysel tutum ve belli bir kültürün içselleştirilmesini içeren “adap” doğrultusunda yöneticiler seçmiş, yetiştirmiştir (Findley, 2017). Bu dönemden itibaren devlet kademelerinde yer alan bu durum değişim geçirmiştir.

Tanzimat dönemi reformları, devletin merkezîyetçi karakterini güçlendirmeyi hedeflemiştir. Eğitim sistemi yeniden organize edilerek devletin ihtiyaç duyduğu seçkinlerin yetiştirileceği okullar kurulmuştur. Bu dönemde devletin merkez teşkilatı yeniden yapılandırılarak nezaretler kurulmuş, memur ve yöneticiler arasındaki ilişkileri düzenleyecek hiyerarşik sınıflama sistemi getirilmiştir. Devlet toplum ilişkisinin hukuk eksenine alınması, azınlıklara eşitlik ilkesi ile davranılması, taşra idarecilerinin despotluğunun giderilmesi gibi amaçlarla kararnameler çıkarılmıştır. Reformlarla adil yargılama hakkı getirilerek yönetici-bürokratların can güvenliği emniyete alınmış, çalışma karşılığı ödeme sistemi olan tahsisat sistemini maaş sistemi ile değiştirilmiş, azınlıkların memuriyete girişlerinin önü açılmıştır (Findley, 2016; Ortaylı, 2010). Söz konusu reformlar bürokratların devlet sistemi içerisinde -klasik döneme nazaran- güçlü bir pozisyon elde etmelerini sağlamıştır.

Bürokratik seçkinleri de etkileyen bu reformlarla beraber dönem içerisinde bürokrat zümrenin nicelikçe arttığı bilinmektedir. Tanzimat Döneminin merkez bürokrasi ve bürokratları üzerindeki etkilerini inceleyen Findley (2016; 22) devlette görev yapan memur sayısının 1777-1797 yılları arasında 1500 civarında olduğunu, 1900'lü yıllarda ise bu sayının 35.000'i bulunduğunu aktarmaktadır. 15. yüzyıl başlarında kalemiye mensubu

sayısının 25-30 kişilik bir grup olduğu göz önünde bulundurulduğunda Bürokratik sınıfın hızla büyüdüğü görülmektedir (Terzi, 2015;174).

Bürokraside yaşanan nicelik artışı yegâne değişiklik değildir. Nitekim belirtilen reformların yapılması yeni bir Osmanlı zümresi meydan getirmiş, kamu hizmetlerini yapan memurların çehresi bu dönemde değişmiştir. Osmanlı Devleti yönetim sisteminde yapılan reformları “Kalemiyeden Mülkiyeye” geçiş olarak inceleyen Findley (2016; 41-89) iki dönem arası hariciye memuru profillerini karşılaştırarak dönemin bürokratları ile ilgili detaylı bir inceleme sunmaktadır. Buna göre reform öncesi kalemiyede üç farklı örgütlenme biçimi bulunmaktadır. Bunlar; tercümanlık işleri ile ilgili görevlerde bulunan azınlıkların örneğini oluşturduğu dini cemaatler, usta, çırak, kalfa ilişkisi içerisinde irfan aktarımına dayalı esnaf loncaları ve tarikat modeli ile intisap ilişkilerinin hâkim olduğu patrimoniyal hane halkı modeli örgütlenmeleridir. Findley söz konusu örgütlenme modelleri ile beraber intisap ve kayırmacılığın yaygın olduğunu örneklerle aktarmaktadır. Döneme dair istatistiklerden yola çıkarak 1768-1836 arasında görev yapan Reis-ül Küttabların büyük bölümünün kalemiye mensuplarının çocuğu olduğunu veya bu zümre ile himaye ve intisap ilişkisi kurabilen kişiler olduğunu belirtmiştir. Dönem memurları mektep ve medrese eğitimlerinden geçerken, memuriyet sultana hizmet düsturunda temel felsefesini bulmaktadır. Bu dönemde üst memurlar arası rekabet ve kulluk sisteminin getirdiği güvencesizliğe hizmetin karşılığı olarak tahsisat gelirlerini almada yaşanan zorluklar verimsiz bir bürokrat profili ortaya koymaktadır.

Reformlar sonucu ortaya çıkan yeni bürokraside ise eşitlikçilik ve Osmanlı üst kimliğinin sonucu olarak azınlıkların memurlar arasında temsil edildiği görülmektedir. Findley eşitlikçilik ve temsil anlayışının Tanzimat dönemi koşulları içerisinde günümüzden farklı bir şekilde yorumlandığını, özellikle 2. Abdulhamit döneminde azınlıkların memuriyetinin Türk olmayan Müslümanların lehine yorumlandığını belirtmektedir. Findley’in incelediği dönem içerisinde gayrimüslimler hiçbir zaman kent nüfusları içerisinde ki ağırlıklarına ulaşmamışlardır. Farklı meslek gruplarından babaların çocuklarının hariciye memuru olabilme olasılıklarında kısmi bir iyileşme görülmekte, taşra teşkilatlarına doğru büyüyen bürokrasi de hesaba katıldığında pozisyonun babadan oğula geçişini gösteren kalıtsal memuriyet oranının düştüğü görülmektedir. Azınlıklar özelinde artmış olan toplumsal geçişkenlik oranları çeşitli yerlerde çıkan isyanlar sonucunda özellikle Jön Türk ihtilali sonrasında düşüş göstermiştir. Hariciye memurları bu dönem

içerisinde karma eğitimden (geleneksel ve modern) geçmiş, dil tecrübeleri dışında nitelik olarak düşük eğitim profiline sahip kişiler olarak ortaya çıkmışlardır. Eğitim sisteminde karma sistemin yaratmış olduğu ikilik memurların düşünsel hayatında kendisini karşıt ve çelişik yönelimli düşüncelerle göstermiştir (Findley, 2016).

Tanzimat döneminin bürokratik seçkinler bakımından en önemli özelliği müdahalecilik ve politika yapıcılık eğiliminin bu dönemde şekillenerek Cumhuriyet Dönemine miras kalmasıdır. Reformlar çağı bürokratları hem süreçten etkilenen hem de bu süreçleri yöneten kişilerdir. Dönemde Ali ve Fuat paşalar, Mustafa Reşit Paşa, Mehmet Sadık Rifat Paşa gibi kişiler damgasını vurmuş, padişahın ziyade sadrazamların eylemleri konuşulmuştur. Bu dönemin yönetici seçkinleri olarak bürokratik seçkinler iktidarı ele alarak devlet-toplum ilişkisini yeniden kurgulamışlardır. Avrupa’da burjuvazi devrimleri ile yapılan bu reformlar Osmanlı’da merkez bürokrasisi eliyle, otokratik bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Ortaylı, 2010). Bürokratların reformların yapıcı ve uygulayıcısı olması değişikliklerin toplumsal talepler temelinde değil de, bir grubun tasavvuru çerçevesinde yapıldığını göstermektedir. Bu durum Bürokratların seçkin eğilimleri ile etkili bir güç olduğunu gösterirken, çeşitli çatışmalarında kaynağını oluşturmuştur.

Bu dönemde bürokratik seçkinler-sultan ilişkisi böylesi bir çatışmayı içerisinde barındırmaktadır. 3. Selim, 2. Mahmut ve 2. Abdülhamid gibi devletin merkezi gücünü arttırmayı hedefleyen dirayetli padişahlar karşısında iktidar mücadelesi veren Bab-ı Ali bürokratları, Sultan Abdülmecid döneminde arzu ettikleri güce kavuşmuşlardır. Devlet yönetimini ellerine alan bürokratlar ömürlerinin sonuna kadar devleti yönetirken Sultan Abdülmecid’in iktidarı geri alma çabası kendi ölümüyle sonuçlanmıştır. 2. Abdülhamid ise çeşitli yöntemlerle Bab-ı Ali bürokratlarının gücünü azaltarak iktidarı ele almıştır. Sıkça sadrazam değiştiren, güçlü bir hafiye teşkilatı vasıtasıyla devlet ile ilgili gelişmeleri aracısız olarak öğrenen Sultan, -Jön Türklerin eleştirilerine konu olan- bürokrat atamalarında bireysel itimadı en önemli faktör olarak değerlendirmiştir. Sultan Abdülhamid’in bürokratları iktidardan uzak tutmak için kullandığı bir diğer yöntem ise taşra teşkilatları idarecileri, komutanlar ve büyükelçilerle Babıali’yi devreden çıkararak doğrudan görüşmelerini yaptığı Mabeyn Şifre Katipliğini kurmak ve görüşmeler için kullandığı şifreleri sadece kendi arzu ettiği kişilere vermektir. Bu usul kendisinden sonra kullanılmayarak alt düzey memurların dahi şifre alabilmesiyle sonlanmıştır (Özdemir, 2013; 261-265).

Osmanlı Devleti reform döneminde bürokratik seçkinlerin müdahalecilik eğiliminin neden olduğu bir diğer çatışma konusu kültürel seçkinler ile bürokratik seçkinler arasındadır. Dönemin kültürel seçkinleri olan ve siyasal hareketlere kaynaklık edecek düşünceler öne süren Namık Kemal, Ziya Paşa gibi birçok kişi bu döneme eleştirel yaklaşarak meşveret çağrılarını yapmıştır. Bu durumu inceleyen Mardin, söz konusu eleştirilerin Sultan'a değil Ali Paşa'ya yapılmış olduğunu belirtmektedir. Ona göre reformlar Sultanlar ve Reşit Paşa gibi birkaç devlet adamının çabasıyla gerçekleşirken, Ali Paşa ve beraberindeki kadrolar bir çeşit şahsi diktatörlük arayışında olmuşlardır. Ali Paşanın bireysel yapısında bulunan güvensizlik ve otoriterlik eğilimleri reformlar dönemine ruhunu vermiş, döneme baskıcı, otoriter bir boyut kazandırmıştır. Medya sansürü (Tasvir-i Efkar gazetesine yönelik) gibi uygulamalar bu ortama itiraz eden bir siyasi oluşuma kaynaklık eder, bu oluşumu besler hale gelmiştir. İstibdat ile beraber bu dönemde bürokratların dil bilen Avrupa ile temaslar kuran, yalnızca kendilerini ehil gören kadrolar olarak ortaya çıkmaları bir diğer eleştiri konusu olmuştur. Reşit Paşanın kişisellikten uzak, Padişah değişikliklerinden etkilenmeyecek bir kurum olarak görmek istediği merkez bürokrasi Ali Paşa için elzem bir seçkin yönetimi olmaktadır. Bu seçkinci tavra lüks, israf ve sefahatin eklenmesi Ziya Paşa, Namık Kemal gibi yazarlar tarafından ciddi şekilde eleştirilmiş, bu duruma muhalefet edilmiştir (Mardin, 2016; 267-272).

Osmanlı Devletinin batılılaşma yolunda yapmış olduğu reformlar devletin ve kurumlarının modernizasyonu anlamına gelmektedir. Bu dönemden önce Nizam-ı Cedid hareketi gibi çeşitli reform çabalarının ulema ve yeniçeri tarafından akamete uğratılması Tanzimat dönemi reformlarının çekingen bir üslupla yapılmasına neden olmuştur. Çekingenlik eski kurumları ortadan kaldırmak yerine yeni kurumları bunların yanına ekleyerek ikili yapılar oluşmasına neden olmuştur. Söz gelimi eğitim alanında medreselerin yanına dar-ül fünunlar, adalet alanında eski usullere dokunulmadan yeni mahkemeler kurulmuştur (Tunaya, 2016; 23-30). Tunaya'ya göre bu ikilikle "Birbirini reddeden akılcı ve skolastik zihniyetin temsilcileri bir arada ve aynı ödevlere sahip olarak bırakılmışlardır." (Tunaya, 2016; 32) Nitekim söz konusu ikili yapılar Cumhuriyet tarihi içerisinde varlığını sürdürecektir, yönetici seçkinlerin rasyonel düşünce, ilerleme ve batılılaşma çerçevesinde ki düşünceleri yönetimleri süresince seçkinci tavırların kaynağını oluşturacaktır.

2.2.3. Ordu Modernleşmesinden Devletin Modernleşmesine Askeri Seçkinler

Bu tezde yönetici seçkinler içerisinde ele alınan bir diğer zümre askeri seçkinlerdir. Reformlar çağı askeri gerekçelerle başlamış bu dönemde yapılan reformlar ordunun durumunu iyileştirmeyi hedeflemiştir. Yapılan reformlar ordu modernizasyonu ile beraber askerlerin seçkinleşmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde askeri reformlar bürokrasiye kıyasla sert, kanlı reformlar olarak başlamıştır. 3. Selim Nizam-ı Cedidi kurmuş, ancak tahttan indirilmeden önce lağv etmek zorunda kalmıştır. 2. Mahmut Nizam-ı Cedid örneğiyle Sekban-ı Cedidi kurmuştur. Ancak bu birim de bir yeniçeri isyanı sonrasında lağv edilmiştir. 1825 yılında 2. Mahmut'un kurduğu Ekşinci Ocağı yüzünden yeniçeriler son isyanlarını başlatmıştır. Ulema, medreseliler ve İstanbul halkı tarafından oldukça kanlı bir şekilde bastırılan bu isyan sonunda ocak ortadan kaldırılmış, uzun yıllar boyunca devletin ideolojisi haline gelecek anti-yeniçerilik fikri toplumsal taban bularak devletin ideolojisi haline gelmiştir. Yeni ordu askeri modernleşme olarak kabul edilmiş, batı karşısında geri kalan hususun askeri olduğunun kabulü sebebiyle askeri batılılaşma edebiyat veya düşünsel batılılaşmadan çok önce, modernleşmenin öncüsü olacak şekilde başlamıştır (Ortaylı, 2010; Findley, 2017). Ancak askeri teknolojide yaşanan gelişmelerle ordu modernizasyonunun basit bir teknoloji ithalatından daha fazlasını gerektirdiği, ordunun yeniden yapılandırılmasının toplumun yeniden yapılandırılması anlamına geldiği çok geçmeden anlaşılacaktır. Birçok kurumun ordu ihtiyaçlarına göre yapılandırılması gerekecek, toplumsal kurumlar bir bir elden geçirileceklerdir.

İlk olarak yeniçeriler yerine kurulan yapılanmayı (Muallem Asakir-i Mansure-i Muhammediye) yönetmek üzere (daha önceleri komutanlık görevini icra eden Seraskerlik kurumu) Nazırlık organize edilmiş ve kolluk görevleri ile donatılmıştır. Güncel askeri teknoloji ve örgütlenme biçimine ayak uydurabilmek için askeri uzman arayışına girilmiş, 1826 yılında Mısır valisinden askeri uzman istenmiştir. Taraflar arasında politik gerginliğin bulunduğu bu zamanda uzman askeri bulunmadığı gerekçesiyle uzman göndermeyen Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın uyguladığı yöntem izlenmiş yurtdışına, İngiltere'nin seçkin askeri kuruluşu olan Woolwiche'e yetiştirilmek üzere askerler gönderilmiştir. İngiltere ile girilen kısa süreli bu pragmatik askeri temas Rusya engeli yüzünden uzun sürmemiştir. Uğraşlar sonucunda aranan uzman bulunmuş 1835'te Osmanlı

Devleti'ne askeri danışman olarak gelen Helmut von Moltke etkisi ile orduda uzun yıllar sürecek olan Prusya-Avusturya etkisi başlamıştır. Bahriyeci ve karacı yetiştirmek üzere Avrupa başkentlerine öğrenci gönderme geleneği bu dönemde yaygınlık kazanmış, politik bir yüz kazanacak olan Alman hayranlığının temelleri bu yıllarda atılmıştır. Kültürel-dini farklılıklar yabancı danışman ve komutanlar ile Osmanlı arasında kaynaşma problemine neden olmuş, uzunca bir süre askeri verimlilik alınamamıştır (Lewis, 2015; 112-125).

Modern askeri eğitime aşına ve modern silah teknolojisine hâkim subay gerekliliği için yurtdışına askerler gönderilmiş, ancak ordunun bütün bir askeri organizasyonun dönüşümü için bundan daha fazlasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle Alman danışmanların tavsiyeleriyle eğitim müfredatına askeri tıp, doğa bilimleri ve matematik gibi disiplinler eklenmiş, eğitim kurumları askeri ihtiyaçları giderecek şekilde organize edilmiştir. Galatasaray'a nakledilen Tıbbiye, askeri trampetçi ve davulcu yetiştirecek Muzika-i Hümayun Mektebi ve nihayetinde 1838'de açılan Mekteb-i Ulum-i Harbiye modern bir ordunun kurulması için yapılan eğitim düzenlemelerinin bazılarıdır (Lewis, 2015; 112-125).

Osmanlı modernleşmesinde askeri reformlar modernleşmenin lokomotifi olmuştur. Kurulan yeni organizasyon için teknik bilgi, askeri sevkiyatlar için; istihkâm, yol mühendisliği, coğrafya; askeri tıp için uzmanlaşmış kurumların gerekiyor olması birçok alanda reformların yapılmasına neden olmuştur. Bununla beraber merkezileşmiş bir ordu bulundurmak merkezi bir maliye bulundurma zorunluluğunu ortaya çıkarmış ve nihayetinde yönetsel boyutu nedeniyle hukuk ile ilgili düzenlemelere ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur (Ortaylı, 2010). Bu amaçla askeri reformların mali yükümlülüğünü azaltmak ve asker toplamayı kolaylaştırmak üzere gayrimüslimlere de askerlik sorumluluğunun yüklendiği yeni bir askerlik kanunu hazırlanmıştır. 1886 yılında hazırlanan bu kanunda askerlik yapmak istemeyenler belirli bir vergi karşılığı (bedel vergisi) muaf tutulmuşlardır. Kaynak hesaplaması yapmak üzere nüfus sayımı yapılmış, istihbaratın geliştirilmesi amacıyla telgraf ve demiryolu geliştirilmiştir (Findley, 2017; 156).

Ordu bürokrasi ile aynı hızda modernleşme sürecini yaşamıştır. Bu dönemde kendisinden çekinilen bir aktör grubu olarak ordunun dizginlenmesinde din kurumu önemli bir faktör olarak görülmüş, ulemadan yararlanılmıştır. Orduya tabur imamları tayin edilmiş, bu yolla -askerlerin ibadetlerine yardımcı olmakla beraber- askerlerin klasik

dönem “adab”ı ile benzer özellikler taşıyan, itaat, sorumluluk bilinciyle donanmış bir kültürel sermaye edinmesi sağlanmıştır. Bu yolla askerlerin firar sorunun önüne geçilmesi, sefer için motive olunması ve yenilikleri olumlu yorumlanması sağlanmıştır (Beşikçi, 2016). Ancak bu dönemde görüleceği üzere ordu modernizasyonu konusunda askeri tepkilere kıyasla devletin çekinmesi gereken husus askerlerin siyasetle olan tehlikeli yakınlaşmasıdır.

2. Abdulhamit’in etkin bir ordu kurma çabalarıyla beraber askeri sınıfın yönetimi ele almaması için gösterdiği çabalar bir süre olumlu sonuçlar vermiştir. Ancak Türkiye’de askerlerle ilgili birçok çatışmanın temelleri bu dönemde atılmıştır. Alman desteğiyle oluşturulan yeni askeri sistem; askeri seçkinler arasında uzun mücadelelere neden olan modern eğitim kurumlarında yetişen “mektepli”lerin, geleneksel ordu kurumunda yetişen askerlere yani “alaylı”lara oranla artışına neden olmuştur (Findley, 2017). Tanzimat dönemi reformlarının oluşturduğu belirtilen ikilem ordu içerisinde alaylı ve mektepli karşıtlığıdır⁹.

Orduda askeri eğitim reformlarının sonucu olarak teknik konulara hakim liberal görüşlü bir asker sınıfı ortaya çıkmıştır. Kendisini Mektepli olarak tanımlayan bu sınıf, formel eğitim almamış ve sınırlı bir eğitimden geçmiş alaylılara göre hızla yükselmiştir. Mektepli sınıf teknik bilgisi ile ortaya çıkarken, alaylılar askeri deneyimleriyle buldukları konulara gelmiştir. Bu durum alaylı mektepli çatışmasının temelini oluşturmaktadır. Bu şartlar altında isyanlara karşı iyi örgütlenemeyen ordunun durumu mektepli subaylar arasında rahatsızlıklara neden olmuş, okulda öğrenilen ideal ordu ile pratikte görülen durum arasındaki fark memnuniyetsiz bir askeri seçkin zümresi ortaya çıkarmıştır. Bu zümre sorunların kaynağı olarak gördükleri 2. Abdulhamit’e karşı örgütlenerek değişim talebiyle harekete geçmiştir. Orta dereceli subayların başarılı bir girişimi ile 1908 yılında Kanun-u Esasi yürürlüğe girmiştir. İkinci Meşrutiyet dönemini başlatan bu olay aynı zamanda bir süredir kendi ıslahatı ile ilgilenen ordunun politize olmasını beraberinde getirmiştir (Tokay, 2010).

⁹ Tunaya (2016, 32) ikiliklerin Tanzimat reformlarının eski kurumlar ile yeni kurumları bir arada tutmasından kaynaklandığını ancak bu ikili yapının orduda geçerli olmadığını, askeri alanı etkilemediğini aktarmıştır. Ona göre ordu çatışmaların dışında, gelişmesini kendine has bir serbestlikle yaşamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin ordu içerisindeki yapılanması eliyle yapılan bu darbe orduyu sonu gelmez politik çekişmelerin içine sokmuştur. Harekat öncesinde bir müfettiş saraya gönderdiği bir telgrafta “görünüşe bakılırsa rumelide benden başka cemiyete girmemiş kimse kalmamış” demektedir. Bu denli politikleşmiş olan ordu meşrutiyetin ilanı ile vazifesinin bitmiş olduğuna inanmamış, kendisini anayasal düzenin bekçisi olarak görmüştür. Kazanılan zafer İttihat ve Terakki cemiyetini bölmüş, ordu içerisinde disiplinsizlik ve karmaşaya neden olmuştur. Manastır grubu dışlanmış ve iktidar selanik merkez üyelerinin eline geçmiştir. Zaferin şanı Avrupa’daki Jön Türkler ile askerler arasında gerginlik sebebi olmuş, ordu politik bir rekabet içerisinde girmiştir (Zeyrek & Akman, 2014).

Modern orduların siyasilerin kontrol ve idaresinde olması modern dünyada alışlagelmiş bir olgudur (Mills, 2017). Ancak Osmanlı Devleti için durum bu genellemenin oldukça dışındadır. Yeniçerilerin padişah değiştiren isyanları bu yapının ortadan kaldırıldığı reformlar döneminde de farklı görünüşler altında ortaya çıkmıştır. 1859 yılında ulema işbirliğiyle girişilen, Kuleli olayı olarak bilinen askeri darbe girişimi örneğinde olduğu gibi askerler devlet politikalarına ilişkin rahatsızlık duydukları durumlarda silahlarını kullanmayı çözüm olarak görmeye başlamıştır (Mardin, 2016). Merkezi bürokrasiye karşı ulema ile beraber hareket ederek bir çeşit politik aktör olan askerlerin girişimi başarısız olmuş ancak 1908 yılında olduğu gibi darbe ve -İttihatçı askerlerin yapmış olduğu gibi- dışardan denetleme gibi yöntemlerle ordu politik bir aktör haline gelmiştir. Bu dönemden itibaren askerin sorumluluk alanı sadece dış güvenlik değildir. Cumhuriyete intikal eden bu tutum ilerleyen bölümlerde daha detaylı olarak ele alınacaktır.

2.2.4. Politika ve Kışla Arasında Siyasi Seçkinler

Bu tezde yönetici seçkinler içerisinde ele alınan bir diğer zümre siyasi seçkinlerdir. Osmanlı Devleti için ideolojik siyasi kurumlar ve gruplar Tanzimat döneminde örgütlü bir yapı içerisinde görünmemektedir. Siyasi partilerin dolayısıyla siyasi seçkinlerin toplumsal yaşamda etki bırakabilecek bir aktör grubu olarak çıkması 2. Meşrutiyet itibarıyla gerçekleşmiştir. Ancak bu dönem öncesinde gazete yayıncılığı aracılığıyla politik

görüşlerini açıklama fırsatı bulan Jön Türkler, asker ve sivillerden meydana gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti hareketlerinden siyasi değere sahip hareketler olarak bahsetmek mümkündür (Toprak, 2013). Söz konusu hareketler Cumhuriyet Dönemi yönetici seçkinlerinin düşüncelerinin ve eğilimlerinin şekillenmesinde etkili olmuşlardır.

Tanzimat döneminde Ziya Paşa ve Namık Kemal'in eleştirel yazılarını takip eden, - 1860'lar itibariyle yürürlüğe konulan yaygın eğitim reformları ile açılan- modern eğitim kurumlarında yetişmiş kişilerin katılımıyla büyüyen bu hareketler, kendi içerisinden birçok siyasal aktörü, grubu çıkarmıştır (İnalçık, 2016; 137-151). Düşünsel karakteri, örgütlenme ve eylem yapısı itibariyle etkileri Cumhuriyete kadar uzanan bu hareket incelenmeden Osmanlı Devleti'nin ilk meclisinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Azınlıkların devlet nezdinde temsil edileceği bir meclisin oluşturulması ve anayasaya sahip bir meşrutiyet ile yönetilmesinin dış baskıları azaltılacağı düşünülmüş, 1876 yılında Kanun-i Esasi hazırlanmış ve aynı zamanda parlamento seçimlerinin kendisine göre yapılacağı bir Talimât-ı Muvakkate hazırlanmıştır. Geçici bir kanun niteliğindeki bu belgeye göre seçimler iki dereceli olarak yapılmış, mebuslar vilayetlerde idare meclisi üyelerince seçilmiştir. İstanbul'da ise mebusları seçecek kişiler halk tarafından seçilmiştir. Mebusan meclisinden ayrı bir yapı olarak öngörülen Ayan Meclisinin üyeleri ise padişah tarafından atanmıştır. Bu sistemle yapılan seçimler sonucunda çeşitli din, mezhep ve ırklardan kişilerin oluşturduğu bu meclis 80'i müslüman, 50'si ise gayrimüslim 130 kişiden meydana gelmektedir. Dış politikadan, memur maaşlarının düzenlenmesine kadar çeşitli konuların konuşulduğu bu mecliste siyasi partiler bulunmamakta, yerel eşraflar bölgesel düzeyde temsil edilmektedir. Bu meclisin üyeleri mebusların bağımsızlığını önemsemiş, padişahın kendilerine yeterince danışmadığından yakınmıştır. İki dönemde yaklaşık 6 ay çalışan meclisi 2. Abdulhamit "fevkalade haller ve halkın ehliyetsizliği" gerekçesiyle ileri bir tarihte açılmak üzere kapatmıştır (Toprak, 2013; Tunaya, 2016; 38-41).

İkinci Meşrutiyet'in ilanına geçen süreçte siyasal seçkinler olarak görülebilecek oluşum Jön Türk hareketidir. Mısır tahtının varisi Mustafa Fazıl Paşanın Sultana gönderdiği bir mektupla isim babalığını yaptığı Jön Türk hareketi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damgasını vurmuştur. Sürgün edilme, kaçma veya yurtdışı görevlerine atanma nedeniyle Osmanlı Devleti dışında bulunarak fikirlerini yayın organları aracılığıyla Osmanlı topraklarına ulaştıran bu kişiler özellikle Sultan Abdulhamit döneminin muhalefet grubunu oluşturmuşlardır. Dönem dönem üye ve lider kadrosunun Padişahın ikna veya

talimatı yoluyla Osmanlı ülkesine dönmesi cemiyetin büyümesinin oldukça düşük bir hızda olmasına neden olmuştur. Bürokrasinin içerisinden çıkan bu hareketin üyelerinin büyük bir bölümü Ali ve Fuad Paşaların ölümünden sonra ülkelerine dönmüşlerdir. Nitekim bundan önce de Osmanlı yönetici zümresinin mensupları olmaları nedeniyle ülkelerine dönme ve yönetici zümre içerisine katılma isteğine sahip olan Jön Türkler zaman zaman bu fırsatlara sahip olmuşlardır. Bu gayeye ulaşarak Galatasaray Sultanisinin müdürlüğüne getirilen Ali Suavi eski padişah V. Murat'ı tahta çıkarmak niyetiyle Çırağan sarayına başarısız bir baskın düzenlemiş ve polis tarafından öldürülmüştür. Bu gibi başarısız girişimler¹⁰ ve merkez bürokrasiye geri dönüşler örgüte güç kaybettirmiş, büyümesinin yavaşlamasına neden olmuştur (Zürcher, 2005).

Cemiyetin düşünsel karakteri oldukça karmaşık ve birlikten yoksundur. İlk dönemlerinde Liberal görüşleri milliyetçilik ve islami düşünce içerisinde yorumlayarak savunmuşlardır. İbrahim Şinasi ve Namık Kemal¹¹ gibi kişiler daha önce belirtildiği üzere Ali ve Fuad paşaların diktatörlüklerine eleştiriler yöneltmiş, reformların ise islami temellerle uyuşması gerektiğini düşünmüşlerdir. Mizancı Murat, Abdullah Cevdet, İshak Sukuti, Abdullah Rıza gibi yazarlar etrafında farklı fikirler ortaya atılmış, düşünsel bir birlik sağlanamamıştır. Düşünsel ayrılıklar içerisinde önemli kırılma, Damat Celalettin Paşanın oğullarıyla birlikte Fransa'ya kaçması ile oluşmuştur. Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin'in görüşleri cemiyeti bölmüştür. Ahmet Rıza ve çevresindekiler milliyetçi fikirlere sahip, her türlü dış müdahaleye ve Abdulhamit iktidarının şiddet yolu ile sona erdirilmesine karşıydılar. Prens sabahattin ve çevresindekiler ise adem-i merkeziyetçi ve özel teşebbüsten yana fikirler geliştirmişlerdir. Ayrıca bu kişiler ilerlemeyi hızlandırması koşuluyla dış ülkelerin müdahalesinden yana tavır sergilemişlerdir. Ermenilerden destek alarak Abdulhamit idaresini şiddet ile devirmeyi amaçlamışlardır. 1902 yılında yapılan Birinci Jön Türk kongresinde taraflar arası fikir ayrılıkları görülmüştür. Bunun üzerine Prens Sabahattin Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyetçi Cemiyetini kurarak Jön Türk hareketini resmen bölmüştür. Cemiyet içindeki Ermenilerin çabalarıyla Ahmet Rıza Abdulhamit iktidarına yönelik şiddet içeren bir müdahaleye ikna olmuştur (Zürcher, 2005).

¹⁰ Cemiyet aynı zamanda 1896'da bir darbe girişiminde bulunmuş, başarısız olmuştur.

¹¹ Bu kişiler aynı zamanda Tanzimat dönemi reformcusu Mustafa Reşit Paşa'nın öğrencileridirler.

Çetinkaya Jön Türkler arasında tanzimat ve meşrutiyet dönemi arasında Osmanlılık ideolojisinin hakim olduğunu, meşrutiyetten sonra ise hakim düşüncenin Türkçülük olduğunu aktarmaktadır (Çetinkaya, 2008, 96). Jön Türklerin ideolojileri üzerindeki Fransız düşüncesinin etkilerini M. Şükrü Hanioglu “bireyi topluluk içerisinde eriten pozitivism, toplumsal sorunlara fenni çareler arayan tıp doktoru Gustave Le Bon, bireyci eğitim ve adem-i merkezîyetçi yönetimi savunan Demolins ve Science Social okulu ve ırk esasına müstenit Türk milliyetçiliği yapmak tezinin hocası Albert Sorel” olarak aktarmaktadır. Buna göre “Fransız ihtilali ve onun ilkeleri Jön Türkler için oldukça uygun bir çerçeve çizmektedir” (akt. Reyhan, 2008, 128).

Ali Suavi'nin baskın girişiminden sonra örgütlü muhalefet uzunca bir süre zayıflamış, varlık gösterememiştir. Ancak bu olaydan 10 yıl sonra kurulan İttihad-ı Osmani Cemiyeti¹² uzunca bir süre iktidar ilişkilerinde etkili olmuştur. 1906 yılında Selanik merkezli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşen İttihad-ı Osmani Cemiyeti 1895 yılında Ahmet Rıza'nın girişimiyle İttihad ve Terakki adını almıştır (Çiftçi, 2015; 117). Akşin cemiyet üyelerinin; Türkçülük akımına inanan, genç ve çoğunlukla bekar, eğitilmiş, burjuva zihniyetli yönetici sınıf mensubu kişilerden oluştuğunu aktarmaktadır. Partileşerek seçimlere katılıp, üyelerinin nazırlık yapmasını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle 31 Mart vakasından sonra Osmanlı siyasi hayatında güçlü bir pozisyon elde etmiştir. Cemiyet ordu eliyle sadrazamların istifa ettirilmesi gibi eylemlerle doğrudan iktidar sahibi olmaktan çok bir çeşit denetleme iktidarına sahip olmuştur (Akşin, 2018; 55-67). Bu durum 1908 devriminden sonra belirginleşmiş, İttihatçılar Mahmut Şevket Paşa'nın gölgesinde anayasal düzenin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Bu süreçte doğrudan iktidara yerleşmek yerine izlenen bir diğer yöntem; Nazırlıklara yetişmesi üzere adam yerleştirerek, yönetim deneyimine sahip bir kadro temini yoluna gitmek olmuştur. Mahmut Şevket Paşa sivil-asker karması bu yapının özellikle ordu üzerindeki tesirlerinin giderilmesi için askerlerin cemiyete üye olmasını yasaklayan bir dizi girişimde bulunmuş ancak başarılı olamamıştır (Ahmad, 1999).

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidar mücadelesi sonucunda toplumsal iktidardan elde ettiği pay hızla azalıp, hızla artmış, inişli çıkışlı bir seyir göstermiştir. İttihatçıların iktidar ilişkilerinin tarihsel takibinin yapılması bu tezin sınırlarının dışına çıkılmasına neden

¹² Zürcher cemiyetin; İbrahim Temo, İshâk Sukuti, Abdullah Cevdet, Hüseyinzade Mehmet Ali, Mehmet Reşit tarafından kurulmasının ihtimal dâhilinde olduğunu, ancak kesin olarak bilinmediğini aktarmaktadır.

olacaktır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyetinin reform ve çağdaşlaşma anlayışının ele alınması gerekmektedir. Ahmad'a göre radikal çağdaşlaşma anlayışı İttihatçıların yaşadıkları problemlerin sebebidir. Bu radikal tutum Abdulhamit'in istikrar politikasına karşın devletin çağdaş devletler içerisinde söz sahibi bir yere gelmesi için getirdikleri ıslahat programlarıyla geleneksel düzen içerisinde bir mevki edinmiş herkesin onların karşısında yer almalarına neden olmuştur. Dış müdahaleleri azaltacak düzenlemelerin peşinde olan İttihatçılar, milli ekonominin tesis edilmesi için bir dizi girişimde bulunmuş, Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılında kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdıklarını açıklamışlardır. Milliyetçiliği liberalliğe tercih etmeleri ve dış müdahale yerine ülkenin göbek bağımlı kendisinin keseceğine dair inançları İttihat ve Terakkinin dönem muhalifleri ile arasında olan ayrışma noktasıdır (Ahmad, 1999).

Ahmad ittihatçıların seçkin bir sınıfın çıkarlarını temsil eden bir hizip partisi olmadığını, mevcut sınıfların herhangi birini değil toplumun genel yapısını temsil eden bir tabana sahip olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber meşruti rejime inanan ve bu doğrultuda aksiyon alan örgüt üyelerinin mecliste bağımsız gruplara yer tanımamakla meşruti rejimin temelini zayıflattığını aktarmaktadır. Bir yanı sıra siyaseti kitleleseltiren ve sokaktaki insana siyasi katılım duygusunu yaşatan ittihatçılar, paradoksal bir şekilde şiddet eylemlerini meşru gören bir zihniyete ve radikal çağdaşlaşma anlayışına sahiptirler. İdeolojik yönden güçlü olmamaları bu ve benzeri çeşitli siyasal paradoksları beraberinde getirmiştir (Ahmad, 1999). Cemiyetin bir yanı sıra toplumsallaşma kaygısı taşırken bir diğer yandan modernleşme reformlarını tepeden inme, zaman zaman ise şiddet aracılığıyla uygulaması Cumhuriyet dönemine aktarılan bir siyasal eylem karakteri oluşturmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti italyan Karbonari teşkilatını örnek alarak kurulmuş, hücre tipi yapılanmayı benimsemiştir. Cemiyet partileşene kadar farklı adlarda fakat aynı amaçları taşıyan birçok örgüt İttihat ve Terakki Cemiyetine yakın kişiler tarafından kurulmuş, cemiyetin İstanbul dışında yayılması sağlanmıştır. 1913 yılında Mahmut Şevket Paşa'nın ölmesiyle devlet ittihatçı Enver, Talat ve Cemal Paşalar önderliğinde yönetilmiş, sert, baskıcı yönetim anlayışı bu dönemden Cumhuriyete miras kalmıştır. Ayrıca bu yıllarda Osmanlılık ideolojisi yerini Türkçülüğe bırakmış, milliliğin sınırlarını devlet çizmiştir (Örs, 2013). İttihat ve Terakki Cemiyeti bu dönemin yegane aktörü değildir. Kendisinin karşısında ve zaman zaman da kendisinden daha güçlü aktörlere karşı girişmiş olduğu çeşitli eylemlerin yapısı, düşünsel karakteri ve ordu siyaset ilişkileri bakımından

Cumhuriyet Döneminde etkisi en fazla hissedilen akım olduğundan dolayı bu bölümde ele alınmıştır. Meşrutiyet döneminin siyasi seçkinleri olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eylemleri ve askeri seçkinler ile olan ilişkileri Türkiye Cumhuriyeti kuruluş yıllarında siyasal seçkinlerinin siyasal belleğini oluşturmuştur.

2.2.5. Genel Değerlendirme

Bu bölümde Osmanlı Devletinden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan yöneten-yönetilen ayrımının ve askeri, bürokratik ve siyasal seçkinlerin yapısının ve temel eğilimlerinin anlaşılması için Osmanlı Devleti klasik dönem devlet teşkilatlanması ve reformlar çağı ele alınmıştır. Bu dönemde devlet teşkilatlanması seçkinler eliyle dönüştürülürken söz konusu değişim-dönüşümün bu tezin inceleme nesnesi olan seçkin zümreler üzerinde belirgin sonuçları olmuştur. Devletin kötüye gidişini durdurmak için yapılan reformlar bir yönüyle seçkinlerin eylemi olarak ortaya çıkarken bir diğer yönüyle ele alınan zümrelerin seçkinleşmesini sağlamıştır.

Reformlar çağında modern bürokrasinin tohumları atılmış, bürokratlar bu dönemde edindikleri imtiyazlarla seçkinleşmişlerdir. Reform uygulayıcıları olan bürokratlar zaman zaman padişahlardan daha önemli, etkili bir pozisyona sahip olmuş, siyasal yaşama müdahale etme eğilimi kazanmışlardır. Bununla beraber aynı zamanda modernleşme olarak da ele alınabilecek reformlar dizisini uygulayarak bir tecrübe edinerek devlet namına iş görme geleneğini başlatmışlardır. Reformların uygulayıcıları olan bürokratik seçkinlere yönelik bir muhalefet olarak Jön Türk hareketi Cumhuriyet döneminin siyasi seçkinleri üzerinde etkili olan bir zümre olarak görülmüştür. Anayasal yönetimin kötü gidişatı durduracağına inanç etrafında toplanmış olan Jön Türkler dönem içerisinde örgütlü muhalefet olarak ortaya çıkmış, yazıları ve eserleriyle Cumhuriyet döneminde de faaliyet gösteren seçkin zümrelerin düşüncelerini şekillendirmiştir. Jön Türk hareketinin gücünü kaybetmesiyle bu düşünceler İttihat ve Terakki Cemiyeti aracılığıyla varlık göstermeye devam etmiştir. Dönemin siyasi seçkinleri olarak ele İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek ordunun siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılması, gerek radikal çağdaşlaşma anlayışı gerekse yönetici kadroların kendisi bakımından Cumhuriyet dönemine miras bırakılan siyasal eğilimlerini şekillendiren zümre olmuştur.

Devletin kötü gidişatını durdurmak için yapılan reformlar topyekûn bir modernleşme hareketine dönmüştür. Askeri reformlar maliye, eğitim, hukuk gibi geniş bir alana yayılmış bu reformların askeri seçkinler bakımından belirgin sonuçları olmuştur. Yeni müfredat ile eğitim yapan eğitim kurumlarından mektepli olarak bilinen askeri seçkinler ortaya çıkmıştır. Orduda Prusya ekolü eğitim ve örgütlenme biçimi benimsenmiş, gerek bu ekolün getirisi gerekse mevcut sosyo-politik şartlar askeri seçkinlerin siyasal yaşamla içli dışlı olmasını sağlamıştır. Askerler bu dönemde politik düşünceler geliştirmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti vasıtasıyla siyasal yaşamda boy göstermişlerdir. Bu dönemde yaşanan olaylar askerlerin siyasi yaşama müdahale eğilimini geliştirmesini sağlamış ordu bu geleneğe aşina subayların yönetimi altında Cumhuriyet dönemine intikal etmiştir.

3. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE YÖNETİCİ SEÇKİNLER

Bu tezde 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbe seçkin kuramları doğrultusunda incelenecektir. Osmanlı Devleti'nde temel eğilimleri şekillenen ve seçkinleşme sürecine giren zümreler Cumhuriyet dönemine intikal etmiş ve tek parti döneminde yeniden yapılandırılmışlardır. Cumhuriyetin tek partili yılları ile DP'nin kurulmasıyla başlayan çok partili yıllar arasında seçkin zümreler bakımından görülen farklılıklar nedeniyle her bir zümre için bu dönemler müstakil alt başlıklar halinde incelenmiştir. Tek partili yıllar Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde, yönetici seçkinlerin modernleşme misyonu ile kenetlendiği dönem olurken DP'nin iktidara geldiği yıl itibarıyla siyasi seçkinler ve devlet seçkinleri arasındaki bu birlik ve kenetlenme aktörler arası bir çatışmaya dönüşmüştür.

3.1. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yılları ve Yönetici Seçkinler

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1. Dünya Savaşı'na dahil olma kararı Osmanlı Devleti'nin son yıllarında almış olduğu en belirleyici karar olmuştur. Cephe üstüne cephe açılmış, nihayetinde Osmanlı Devleti işgale uğramış, bu şartlar altında bir direniş hareketi başlamıştır. Mondros-Sevr çizgisinin devam ettirilemeyeceğini düşünen kişiler tarafından oluşturulan ve bölgesel örgütlenmeler düzeyinde ortaya çıkan Müdafai Hukuk akımı ülkenin kaderini belirlemiştir. 1919 yılında yapılan Sivas Kongresi'nde irili ufaklı cemiyetler birleştirilmiş Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti ve kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kaderi bu kişilerin eylemlerine bağlı olmuştur (Tunaya, 2016; 83-85). Bu yıllar aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı yıllardır. Direniş hazırlıkları; silah temini, sevkiyatı gibi askeri organizasyonlar bir dizi politik hazırlığı beraberinde getirmiş, direnişçi kadrolar Cumhuriyet döneminin yönetici seçkinlerini meydana getirmiştir.

1920 yılının henüz başlarında Osmanlı Devleti Mebusan Meclisi ile Ayan Meclisi arasında fikir ayrılıkları çıkmış, bu yıl içerisinde Misak-ı Milli kabul edilmiştir. İstanbul işgali sırasında meclisin basılması üzerine "salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz bir meclis" in toplanacağı ve seçim yapılacağı ilan edilmiştir. Bu mecliste 1919 seçimleri kabul edilmiş,

19 Mart bildirisi sonrası yapılan seçimlere kadar vekiller görevlerine devam etmiştir. 1919 ve 1920 yıllarındaki seçimlerle oluşturulan meclislerde 2. Meşrutiyet dönemi tecrübesi ile hizipleşme ve partileşmeden kaçınılmaya dikkat edilerek, siyasetçiler birlik içinde görünmeye gayret etmişlerdir. Mebuslar kendilerini Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyeleri olarak görmüşlerdir. Ancak ilerleyen zamanlarda taraflar arası ilişkilerin çatışmacı bir hal alacağı birinci ve ikinci grup olarak toplanmışlardır. Bu dönemde meclis Meclis-i Müessisan, Meclis-i Ali gibi birçok ismi kullanarak yazışmalarını yapmıştır. Hem Osmanlı Devleti'nin Kanun-ı Esasi'sini¹³ hem de Teşkilat-ı Esasiye'yi temel alarak görev yapan bu mecliste Fransız Devrimi sonrası oluşturulan konvansiyonel meclisin izleri görülmektedir. Buna göre meclis yasama, yürütme ve yargı işlerinde yetkilidir, hükümet ise meclis hükümetidir. Meclis bir yönüyle ihtilalciliği, bir diğer yönüyle ise halkçılığı referans alarak Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerini günahlarından sakınılması gereken dönemler olarak ele almıştır. Meclis içerisindeki çatışmalar Mustafa Kemal Paşanın karizmatik liderliğinin etkisi ile giderilmiştir (Tunaya, 2016; 87-112). Bu dönemde benimsenen organların birliği, devletin bütün kademelerinin aynı merkezden yönetilmesini dolayısıyla seçkinlerin tek bir blok oluşturmasını sağlamıştır. Yargı yetkisini İstiklal Mahkemeleri ile kullanan meclis, yasama ve yürütmeyi kendi elinde bulundurmıştır.

1920 meclisinin mesleki dağılımını Frederick W. Frey'in çalışmalarından aktaran Kahraman (2012; 13) Meclisin; %13,2'sini hukukçuların, %23'ünü kamu görevlilerinin, %15'ini askerlerin, %12'sini tüccarların, %6'sını çiftçilerin, %17'sini ise din adamlarının oluşturduğunu belirtmektedir. 1923 meclisinde ise meclisin; %12'si hukukçu, %25'i kamu görevlisi, %20'si asker, %7'si tüccar, %6'sı çiftçi, %7'si ise din adamıdır. Bu parlamentolarda yerellik oranlarının yüksekliğine dikkat çeken Kahraman 1876 meclisinde görülen bu eğilimin Genç Osmanlılar ve 2. Meşrutiyetle iyice belirginlik kazanan bir dönüşüm geçirdiğini belirtmektedir. Kahraman 19. yy itibariyle yaşanan dönüşümün yeni bir toplumsal sınıfı ortaya çıkardığını, ancak bu sınıfın taleplerini örgütlü bir şekilde dile getiremediklerini belirtmektedir. Bu durumda ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti ordu-aydın ittifakıyla yereldeki mensubu olan mütegalibe, eşraf ve bürokratların taleplerini zaman zaman dile getirmiştir. Ancak bu sınırlı diyalog kalıcı olmamış, yönetimde öncü seçkinlerin tayin edici rolünü değiştirmemiştir (Kahraman, 2012; 10-15).

¹³ 1 Nisan 1923 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.

Kurtuluş savaşı sırasında yerelde örgütlenen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile girilen ilişkiler devletçi-seçkinlerin yerel dinamiklerle ilk ittifakıdır. Ancak bu durum cephenin dönüşümüne neden olmamıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubu mecliste devletçi-seçkincilerin etkisini güçlendirmek üzere kurulduktan sonra Padişah ve Halife temelinde örgütlenen eski siyasal düzene bağlı olan kişilerce ikinci grup kurulmuştur. İkinci grubun¹⁴ meclisteki mebus sayısı 120 iken, Müdafaa-i Hukuk grubu 180 vekile sahiptir. Mustafa Kemal Paşa ittihatçıları ve gelenekçi-liberalleri grubuna almaktan sakınmıştır. 1923 meclisi için yapılan ikinci seçimler öncesinde listelerin Mustafa Kemal Paşa kontrolünde hazırlanmış olması, ikinci grubun güç kaybına neden olmuştur. 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ise Şeyh Said isyanına yerel teşkilatlar aracılığıyla destek verdiği gerekçesi ile 1925 yılında kapatılmıştır. Gelenekçi-Liberaller 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası ile devletçi-seçkinlerin güdümünde bir demokrasi denemesiyle ortaya çıkmışlardır. Tepeden inmece, toplumsal tabanı bulunmayan ve belirli bir ideoloji-öğretiden yoksun olan devrimlere yönelik tepkiler, uluslararası ekonomik krizin etkisi ile birleşince Fırkaya halk iltifat etmiş, 1930 yılı içerisinde yapılan seçimlerde Valiler ve diğer yöneticiler halka baskı yapmak durumunda kalmış, bu da siyasi gerilimi yükseltmiştir. Bunun sonucunda kısa süreli bir denemesi yapılan çok partili demokrasi sona ermiş, Serbest Cumhuriyet Fırkası başkaldırma, gericilik ve cumhuriyet karşıtlığı gibi suçlamalarla 1930 yılında kapatılmıştır. Bu durum devletçi-seçkinlerin kendi güdümleri altında bulunan bir iktidar ortağına veya muhalefete bile tahammül edemediklerini göstermiştir (Kongar, 2016; 127-144).

Dönemin yönetici seçkinlerinin toplumsal ve siyasal hayata etkilerinin anlaşılması maksadıyla reformların, aktörlerin deyimiyle “inkılap”ların kısaca ele alınması yerinde olacaktır. Nitekim bu reformlar seçkinlerin toplumsal tahayyüllerini yansıtmakta ve devlet-toplum ilişkisinin bu tahayyüller ekseninde yapılandırılmasının aracı olmaktadır. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler denetim altına alınmış, 1930 yılında tamamen kapatılmıştır. 1926 yılında İsviçre Medeni Kanunu temel alam Medeni Kanun¹⁵, 1928 yılında latin alfabesi kabul edilmiştir. 1932’de ise meclis kararı ile ezanın Türkçe olarak okunması kararlaştırılmıştır. 1928’de devletin dini ile ilgili hüküm anayasadan çıkarılmış, 1937’de ise laiklik ilkesi anayasaya dahil edilmiştir. CHP hükümetleri ile

¹⁴ Kongar bu grubun eski ittihatçılar ve gelenekçi liberaller tarafından oluşturulduğunu belirtmektedir. Ancak birkaç yıl öncesinin Devletçi-seçkinleri olan ittihatçıların ikinci gruba dâhil olması liberal-gelenekçilere dönüştüklerini değil, ikinci grubun bir muhalefet ittifakı olarak örgütlendiğini göstermektedir.

¹⁵ Karpaz İsviçre Medeni Kanununun kabul edilmesi olarak aktarmaktadır.

cisimleşen yönetici seçkinler toplumun topyekün modernizasyonunu benimsemiştir. Ancak bu uygulamalar sadece üst tabaka ve bürokrasini modernleşmesinin sağlamış, devlet ve toplum arasında olması gereken temsil ilişkisini bozmuştur (Karpas, 2014b). Findley (2017) yapılan reformların Osmanlı Devleti ile toplumun bağınyı zayıflatarak dil ve kültürü kalıcı bir şekilde siyasallaştırdığını belirtmektedir. Bununla beraber ona göre resmi laiklik anlayışı ve seçkin halkçılık toplumu seçkinlerin tahayyülleri doğrultusunda zorla modernleşmeye götürmüş, direnç gösterenler ise “acımasızca muamele” görerek “milli anlatı”dan dışlanmışır.

Söz konusu reformların tepeden inme karakterinin Mustafa Kemal Paşa özelinde dönemin seçkinlerinde ne şekilde kabul gördüğünün ele alınması önem taşımaktadır. Nitekim söz konusu inkılaplar günümüzde tartışılmaya devam edilmekte, toplumsal ve siyasal etkileri görünür bir şekilde varolmaktadır. Heper’e (2015) göre Mustafa Kemal Paşa toplumun apolitikleşmesine neden olan devletin sultanla özdeşleştiği bir devletin yıkılışını, dışa bağımlı hale gelmesini görmüştür. Bu durum kendisine egemenliğin –çıkarcı gruplarına değil de- halka ait olması gerektiği inancını vermiş, söz konusu inanç Durkheim’cı düşünce ile eyleme dönüşmüştür. Durkheim; kolektif çıkarların temsilinin zayıflamasına paralel olarak devletin yeni bir ussallık alanı olarak ortaya çıkacağını tahmin etmiş, devletin görevinin kalabalıkların ham fikirlerini benimsemek değil onlara olgun düşünceler kazandırmak olduğunu öngörmüştür. Bu düşünceler Mustafa Kemal Paşa’da eğitimsiz halkın ikna edilmesi olarak karşılık bulmuştur. Kamuoyuna başvurmak, kamuoyunu şekillendirmekle aynı anlamı taşımış bu vazife de aydınlara düşmüştür.

Sonuç olarak; devletin ve toplumun topyekün modernleşmesi maksadıyla bir dizi yenilik bu dönemde getirilmiştir. Cumhuriyetin ilanı, hilafetin kaldırılması, dil devrimi vb. birçok yenilik politik aktörlerin, eyleycilerin toplumsal taleplere cevap vermesi şeklinde değil de, eylemlere toplumun ikna edilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. İnkılaplar seçkinlerin tahayyülleri, dünya görüşleri çerçevesinde şekillenmiş büyük toplumsal eylemler meydana gelmeden kitleler ikna edilmiştir. Ortaya çıkan muhalefet hareketleri gerek karizmanın gerekse askeri yöntemlerin kullanılması ile bastırılmışır. Kendi tabanını oluşturmayı da içeren bir faaliyetler silsilesi bu tezde ele alınan tarihler içerisindeki reform hareketleri ile benzeşmektedir. Tanzimat Dönemi içerisinde Mustafa Reşid Paşa, Ali ve Fuad Paşalar gibi bürokratlar reformların öncüsü iken bu dönemde Mustafa Kemal Paşa ve nitelikleri bu bölümde tartışılan yönetici seçkinler batılılaşma ve modernleşme

reformlarını gerçekleştirmişler. Bu reformlara ilişkin alınan düşünsel ve eylemsel pozisyonlar devam eden tarihlerde yaşanan politik ve toplumsal kırılmalar üzerinde etkili olmuştur. Bu dönem yönetici seçkinlerin kurumlar düzeyinde (ordu, siyaset, bürokrasi) birlik olduğu görülmektedir. Yöneticiler arasında ki bu birlik zaman zaman sarsılmış İkinci Grup, TCF, ve SCF gibi oluşumlar bu sarsıntının mahsulü olarak ortaya çıkmıştır. Siyasal alanda ortaya çıkan bu oluşum seçkinlerin kısa süreli bölünmesine neden olmuş ancak bir seçkinler dolaşımına neden olmamış, bölünmelerde güçlü olan devlet seçkinleri bu oluşumları tasfiye etmiştir.

3.2.Seçkinlerin Birliği-Dağınıklığı

Yönetici seçkinlerin eylemleri ve faaliyetleri ile beraber bu bölümde tartışılacak bir diğer husus seçkinlerin birliği-dağınıklığıdır. Highley ve Burton'ın (1989) seçkinleri demokratik geçiş ve kopuşlarda bir değişken olarak ele aldığı makalesi askeri darbeler ve seçkinlerle ilgili okuma önerilerinde bulunmakla beraber seçkinlerin iç ilişkilerinin anlaşılması bakımında önemli bir yaklaşım sunmaktadır. Buna göre demokratik kopuş ve süreklilikler ulusal seçkinlerin iç ilişkileri çerçevesinde anlaşılabilir. Seçkin kompozisyonları çeşitli türlerde görülür ve rejimle ilişkili değişiklikler aslında seçkinlerin yapılarında meydana gelen değişikliklerdir. Dağınık-ayrık (Disunified-divided) seçkinler en yaygın seçkin kompozisyonu olarak istikrarsız, otoriter ve demokratik rejimler arasında değişen formlarda rejimler üretirken belirli bir konsensüs temelinde birleşen seçkinler (consensually unified-pluralistic) tarihsel olarak daha nadir görülmekle birlikte ekonomik ve diğer etkenlerin elverişli olmasıyla istikrarlı rejimler üretebilmektedirler. Bu iki seçkin türünün birinden diğerine dönüşümü nadir görülmekle beraber böylesi değişimler rejimin niteliğini de değiştirmektedir. Bu temel iddia ile beraber makalede tanımlanan iki farklı elit kompozisyonun nitelikleri ve ayırt edicileri belirli bölgenin seçkinlerinin değerlendirilmesinde bir yol haritası işlevi görmektedir.

Belirli bir konsensüs temelinde bir arada bulunan seçkinlerin üyeleri politik davranış kodları ve roller hakkında büyük ölçüde ortak bir anlayışa; birbirilerine ve karar vericilere ulaşmalarını sağlayan kuşatıcı, bütünleşik bir etkileşim yapısına sahiptirler. Bu mutabakat ve etkileşim seçkinlerin politikayı bir savaş değil de pazarlık olarak görmelerini

ve sıfır toplamı bir oyundansa pozitif toplamı bir oyun olarak icra etmelerini sağlamaktadır. Bununla beraber sahip olunan ortaklıklar bir güvenceye işaret etmektedir. Böylesi seçkin yapısına sahip olunan durumlarda farklılıklar şiddetli çatışmalara yol açmazken politik anlaşmazlıklarda yenilgiye uğrayanlar öldürülme, hapsedilme gibi cezalandırmalarla karşılaşmazlar. Ayrıca ulusal seçkinler iktidarın zor yoluyla devrilmeyeceği güvencesine sahiptirler (Highley&Burton, 1989; 19).

Ulusal seçkinlerin dağınık-ayrık olduğu durumlarda ise politik eylemin yapısı hakkında ortak bir anlayış bulunmamakta veya sınırlı bir anlayış bulunmaktadır. Ayrıca seçkinlerin dağınık-ayrık olduğu yerlerde seçkin hizipleri veya farklı sektörlerde yer alan seçkinler arasında etkileşim bulunmamakta veya oldukça sınırlı bir etkileşim bulunmaktadır. Bunlarla beraber bu seçkin yapısının bulunduğu yerlerde korku ve güvensizlik hâkim iken muhaliflere yönelik öldürme, hapsedilme, kaynaklarını kamulaştırma vb. eylemler ayrık seçkinlerin aldıkları önlemler olmaktadır. Bu seçkin tipinin oluşumu ulus devletlerin kuruluş aşaması ile ilişkili olarak şekillenmektedir. Birbirinden otonom ve ayrık yerlerin bir bütün içine dâhil olmasıyla -şiddet ve baskının da kullanılmasıyla- inşa edilen ulus devletler bu süreçte bazı seçkin gruplarının bastırılmasını dolayısıyla seçkinler arası ayrışmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Highley&Burton dağınık-ayrık seçkinlerin ulus devletlerin alışılmış, beklenen seçkin türü olduğunu vurgulamaktadır. Seçkin dağınıklığının-ayrıklığının temel sonucu rejim istikrarsızlığıdır. Söz konusu istikrarsızlık kendisini birkaç şekilde göstermektedir. Bunlar; ilk olarak siyasal şiddet grev, isyan, kitlesel gösteri ve bireysel eylemler şeklinde ortaya çıkan siyasal şiddet olayları, hükümet ve kabine kurma koalisyonlarında sıkça değişiklikler yaşanması ve son olarak; askeri darbe veya farklı şekildeki hükümet devirme eylemlerinin gerçekleşmesidir¹⁶ (Highley&Burton, 1989; 20). Söz konusu seçkin kompozisyonları incelenen dönemler içerisinde ki dönüşüm-değişimlere açıklamalar getirmesi bakımından önem taşımaktadır.

Aktarılan kuramsal yaklaşım ve seçkin kompozisyonlarına dair özellikler göz önünde bulundurulduğunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında seçkinler arası ilişkilerin hızlıca bir modelden diğerine dönüştüğü görülmektedir. Buna göre tek partili kuruluş yıllarından çok partili yıllara kadar ilerleyen süreçte ilk dönem; ulusal direnişin başlaması ile Cumhuriyet'in kurulması arasında geçen dönemdir. Bu dönemde bağımsızlığın

¹⁶ Highley&Burton (1989; 20) ilk iki göstergenin yeterince ayırt edici olmadığını ancak askeri darbe veya hükümet devirmelerin istikrarsız rejimleri net ve teorik olarak faydalı bir şekilde ayırt ettiğini belirtmektedir.

sağlanması temelinde bir birlik sağlanmış ancak Cumhuriyetin ilanı ve Lozan Konferansına katılım gibi sebepler bu birlik kısa süreliğine dağıtmıştır. Bu tarihten İzmir suikastı girişimine kadar ilerleyen süreçte seçkinlerin dağınık-ayrık oldukları görülmekte yaşanan tasfiyeler ve parti kapatmalar bu seçkin kompozisyonunun belirgin özelliği olan güvencesizliği ortaya koymaktadır. Üçüncü dönem ise yaşanan tasfiyelerin ve karizmatik liderliğin etkisiyle sağlanan seçkinlerin birliği dönemidir. Bu dönem DP'nin kuruluş yılına kadar devam etmiş ancak DP'nin kuruluşu ile beraber seçkinlerin ayrıklık-dağınıklık dönemi tekrar başlamıştır.

3.3. 27 Mayıs Darbesi Öncesi Askeri Seçkinler (1923-1960)

Bu tezde askeri darbeler seçkin kuramları doğrultusunda incelenecektir. Söz konusu araştırma nesnesinin ele alınması bir yönüyle ordunun kurumsal gelişim ve örgütsel yapısı ile ilgili değerlendirmeler yapmayı, bir diğer yönüyle de ordunun seçkin konumunun incelenmesini gerektirmektedir. Osmanlı Devleti'nde yeniçerilerin, sonraki yıllarda İTC mensubu askerlerin siyaset ve ordu arasındaki sınırları ihlal ederek tarihin akışı içerisinde belirgin bir rol oynamış olmaları ordu-siyaset ilişkisinin önemini göstermektedir. Bu sınırlar içerisinde Cumhuriyet tarihinden 27 Mayıs askeri darbesine kadar geçen süreçte askerlerin seçkinleşmesi, ordunun seçkin konumu ve bu konumu güçlendiren unsurlar ile askerlerin siyaset ile olan ilişkisi bu başlık altında ele alınacaktır.

3.3.1. Tek Parti Döneminde Ordu ve Askeri Seçkinler

Mosca toplumsal tabakalaşmanın yöneten-yönetilen ayrımında şekillenmesini evrensel bir olgu olarak ele almaktadır. Ona göre her toplumda örgütlenme kapasitesi yüksek, politik işlevleri yerine getiren örgütlü azınlık sayıca kalabalık örgütsüz pasif çoğunluğu yönetmektedir. Bununla beraber yasal dayanakları bulsun ya da bulunmasın örgütlü yönetici sınıfın başında daima bir lider bulunmaktadır. Lider emirlerini takip ederek kendisinin yönetim işini yerine getirmesini sağlayacak bir gruba ihtiyaç duymaktadır. Örgütlenme potansiyeli ve yönetici sınıfın nitelikleri ise içinde bulunulan toplumsal

koşullarla ilişkilidir (Mosca, 1939). Mosca'nın evrensel olduğunu iddia ettiği bu ayrım Türkiye Cumhuriyeti için de geçerli görünmektedir. Askeri seçkinler sivilleşmiş ve yönetici seçkinleri bloğunun lideri olmuşlardır. Bürokrat veya siyasal seçkinlere göre bu zümrenin ve karizmatik nitelikleriyle Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği ülkenin içinde bulunduğu sosyal durumla birçok bakımdan ilişkilidir.

İlk olarak askerlerin içerisinde görev yaptığı ordunun kurumsal yapısı söz konusu lider konumu oldukça elverişlidir. Osmanlı Devleti'nde ordu modernleşmesi devletin modernleşmesi ile neredeyse aynı anlama gelmiştir. Bu çaba görelî olarak sonuç vermiş ordu kurumu Osmanlı Devlet'inden itibaren modernleşme ve arzu edilen siyasi seviyeye ulaşmaya en yakın kurum görüntüsünü vermiştir. Gerek teşkilatlanma gerekse fikirleri bakımından öne çıkan ordu halk nezdinde devletin güç sembollerini temsil etmiştir. Devlet ve toplum arasında yer alan geleneksel bağlar dönüşüme uğrarken bu dönüşüm ordunun seçkin kurum, askerlerin ise seçkin kişiler olma konumunun daha da güçlendirmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nden miras alınan geleneksel yapı Cumhuriyet döneminde devamlılığını korumuş, ordunun siyasal değişim ve reformlarla olan bağlantısı devam etmiştir (Karpaz, 2015; 138).

Askeri seçkinlerin gerek toplumsal yaşamda gerekse yönetici seçkinler arasında lider olarak ortaya çıkmalarını sağlayan bir diğer etmen toplumun içerisinde bulunduğu koşullarla ilişkilidir. Ülke savaş döneminden sonra ulusal bağımsızlık savaşından çıkmıştır ve cumhuriyet, kurtuluş savaşının muzaffer komutanlarınca kurulmuş, ülkeyi sivilleşmiş askerlerin öncülük ettiği bir kadro yönetmiştir (Karpaz, 2015;136-139). Ulusal bağımsızlığın kazanılması ve bu süre içerisinde yaşanan hızlı sosyo politik dönüşüm toplumun yeni liderler aramasına neden olmuştur. Girilen savaşlarda alınan olumlu neticelerin toplum nezdinde sağlamış olduğu iltifat askeri seçkinlerin söz konusu arayışa cevap verebilmesini kolaylaştırmıştır.

Trimberger (2003; 133) bu durumu şöyle aktarmaktadır;

“Atatürk de, Cumhuriyet Halk Partisi'ni kurarak kendi iktidarı için sivil bir taban bulmaya çalıştı. Fakat parti, Atatürk'ün kişisel aracı olarak kaldı ve bağımsız bir iktidar ya da itibar edinemedi. Hükümeti bir arada tutan Atatürk'ün bizzat kendisiydi ve onun itibarı asker kaynaklı bir itibardı. “Cumhuriyet iktidarını ele geçiren ve şekillendiren kişilerin meydana getirdiği gövde esas olarak askeri bir gövdeydi. Bu seçkinlerin

bağlılığı, geniş avam gibi Kemal'e idi. Lideri seçen askeri topluluk, onu güçlü tutan askeri itibardı”¹⁷.

Cumhuriyetin tek partili yıllarında belirtildiği üzere askeri başarılar edinmiş Mustafa Kemal Paşa, İsmet İnönü gibi tarihi şahsiyetler toplumsal iktidar hiyerarşisinin tepesinde bulunmuş, yönetim işini gerçekleştirmişlerdir. Askeri başarılarının sağlamış olduğu iltifatla yönetim işini gerçekleştiren askerler kadar ordunun özelde siyaset genelde ise iktidar ilişkileri içerisindeki konumu önem taşımaktadır. Hale (2014; 116-117) Mustafa Kemal Paşa'nın bu yıllarda Mahmut Şevket Paşa'nın subayları siyaset sahnesi dışında tutma tutkusunu kavradığını aktarmaktadır. Ordu bu tarih itibarıyla ender görülen bir politik sessizlik dönemine girmiştir. Gerçekten de Yeniçeri isyanları, İttihat ve Terakki askeri kanadının politik müdahalelerinin siyasal yaşamın merkezi öğelerinden biri haline geldiği dönemlere kıyasla ordu tek parti dönemi boyunca siyaset yapan konumunu terk etmiştir. Askerlerin gerek bireysel eğilimleri gerekse Osmanlı döneminden edindikleri tecrübe üniformalı askerlerin siyaset sahnesi dışında tutulmasını, ordunun örgütsel yapısını muhafaza etmesini sağlamıştır. 1909 yılında dahi ordunun siyasi yaşama müdahalesine karşı olan Mustafa Kemal Paşa bu ilkeyi 1924 yılında kanunlaştırmış, sivil görevlere atanmış üniformalardan feragat etmişlerdir (Karpas, 2015;136-139). Kayalı (2012; 44-46) bu kanunun amacının batılılaşma yolunda asker-siyaset arasındaki bağları koparmak olmadığını belirtmektedir. Ona göre 1924 yılı Ekim ayında çıkan bu kanunla mebus askerlerin iki görevden birini seçmesi istenmiş, Ali Fuat ve Kazım Karabekir Paşanın mecliste kalarak ordudan istifa etmeleri üzerine Mustafa Kemal Paşa diğer mebus askerlere mebusluktan istifa etmelerini önermiştir. Bu durum ona göre ordunun Mustafa Kemal Paşa'nın orduda muhalif bir akımın önüne kesmek isteyerek kendi yakın isimleri atayıp orduyu kendi mensubu olduğu politik akımın destekçisi haline getirme sonucunu doğurmuştur.

Bir diğer yoruma göre ise; Mustafa Kemal Paşa'nın kanunlaşmasını sağladığı askerin siyasi yaşama üniformasını çıkararak müdahil olması zorunluluğu sadece asker kişilerin siyasete girişini engelleme değil aynı zamanda ordunun bir kurum olarak siyasete sürüklenmesi/çekilmesini engelleme amacı taşımıştır. Askerin politik yaşamı engelleme yolları kapanırken 1920-1950 yılları arasında Kemalist rejimin orduyu etkileme kanalları açık tutulmuştur. Ordu ve siyasal yaşam arasındaki görece durağan bu ilişkiyi temin eden

¹⁷ İkinci tırnak içindeki kısmı yazar Richard Robinson'dan aktarmaktadır.

en önemli faktör Mustafa Kemal Paşa'nın askeri geçmişidir. Mustafa Kemal Paşa, ordu ve siyaset arasındaki bu ilişkide ordunun siyasal yaşama partizanca müdahalesini engellerken, ordunun devletin en üst otoritesine erişimi sağlamıştır (Tachau&Heper, 1983; 19-20).

İlgili literatürde askerlerin siyaset yapmasını yasaklayan kanunun kabulü birçok bakımdan ele alınıp değerlendirilmiştir. Bu tez bağlamında bu yorumların doğruluğunun-yanlışlığının sorgulaması yapılmayacaktır. Kişisel eğilimler veya mevcut iktidar ilişkilerinden hangisinin Mustafa Kemal Paşa'yı böylesi bir tercihe götürdüğü bir kenara bırakılarak söz konusu yasanın işlevleri ele alınacaktır. Buna göre bu tezde askerlerin siyaset yapmasını yasaklayan yasa ile; rejim muhafızı haline getirilmesi ve ulus inşası için vazifesini icra etmesi ve yönetici seçkinler nezdinde güvenilir bir kurum olarak yapılandırıldıktan sonra siyasi bir misyonla donatılması sağlanmıştır.

Ordunun tek partili yıllarda siyasi bir aktör olmaması siyasi bir fonksiyonu olmadığı anlamına gelmemektedir. Ordunun kontrol altında tutularak siyaseten alınan kararları uygulama için faydalanılacak bir kurum olarak görülmesi, orduyu 1930'lar itibarıyla Kemalist ideolojinin yaygınlaşması için baş aktör haline getirmiştir (Kahraman, 2008; 156-157). Nitekim Börklüoğlu ordunun vatan savunması görevini aşarak devrim ve ilkelerinin takipçiliğini üstlendiğini, böylesi bir misyonla donatıldığını aktarmaktadır. Ona göre ordunun ideolojik aygıt olma işlevi tek parti döneminde daha yoğun olarak gözlenmektedir. Bu kurum bir çeşit insan üretim merkezi olarak bir yönüyle okuma yazma, sağlık bilgisi, matematik, tarım ve hayvancılık gibi kurslarda verilen eğitimlerle toplumun eğitim seviyesinin yükselmesinde rol oynamış bir diğer yönüyle vatandaşlık bilgisi gibi derslerle egemen ideolojinin, milliyetçilik ilkesi çerçevesinde ulus bilincinin yerleşmesinde ve bireylerin Cumhuriyet yurttaşı olarak yetiştirilmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Milliyetçiliğin benimsenmesinden sonra ordu kurtarıcı sıfatı yanında modernleştirici/devrimci sıfatını da kazanmıştır. Askerde eğitimde öğrendiklerini önce ailesine sonra çevresine aktaran gençler resmi ideolojinin toplumsallaşmasında önemli bir rol oynamışlardır (Börklüoğlu, 2018). Bu dönemde ordunun dolayısıyla askeri seçkinlerin toplumsal dönüşümün öncüleri olmaları ordunun modernleşme sürecinde edindiği tarihsel birikimin devamlılığına işaret etmektedir. Tanzimat döneminde kendisi vasıtasıyla devletin kurtarılacağına inanılan ordu bu dönemde devlet ve ulus kurucusu olmuştur.

Askeri seçkinler bağlamında önem taşıyan bir diğer husus seçkinleşme süreci ve bu sürecin kurumsal altyapısıdır. Mills (2017) seçkinlerin özel niteliklere sahip, sıradan

insanlardan farklı kişiler olmadığını, ancak sıradan insanlardan farklı niteliklere sahip olduklarını belirtmektedir. Ona göre bu durum bir çeşit yaşam tarzı ve yetişme biçimi ile ilgili bir karakter kazanımı ile anlam kazanmaktadır. Seçkinlerin kendilerinden beklenen rolleri uygulamayı öğrendikleri küçük gruplar içerisinde şekillenen karakter ABD için eğitim kulüpleri ve eğitim kurumlarıdır. Türkiye’de askeri seçkinlerin böylesi bir karakter kazanma sürecinden söz etmek mümkündür. Küçük yaşlardan itibaren askeri okullarda yetişen subayların davranış kalıpları ve tasavvurları bu okullarda şekillenmiş, askeri okullar aracılığıyla edindikleri donanım askerlerin sıradan insanlardan farklılaşmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti’nde açılan askeri okullar ve bu kurumlarda yetişen mektepli subaylar Türkiye Cumhuriyeti’nin özellikle kuruluş yıllarında önemli roller oynamıştır. Colmar von der Goltz başta olmak üzere bu okulların içerisinde rol alan pek çok subay okulda yetişen öğrencilere, dolayısıyla Cumhuriyetin kurucu kadrolarına ilham kaynağı olmuştur. Bu okullarda askerlerin ailesinin yerini askeri okullar almış, askerlerin pozitif bilimlerle birlikte vatanseverlik gibi manevi kavramları benimsemesi sağlanmış bununla beraber haksızlık ve kayırmacılık gibi uygulamalar karşısında itiraz eden, tepki gösteren bir davranış kalıbı ve karakter edinmeleri sağlanmıştır. Böylesi bir eğitim almış subaylar okulların içinde bulunduğu düşünsel iklimin de etkileriyle devletin gidişatı üzerinde belirleyici role sahip olmuşlardır. 1908 itibarıyla ordu temelini ulus düşüncesi üzerine yükseltmiştir. Okulların yeni oluşu ve mezun sayısının fazla olmaması gibi sebeplerle mezun olanların toplumda seçkinleştiği bu okullar askeri faaliyetler ile beraber yönetime de talip olmuşlardır. Böylesi şartlar altında yetişen kişilerin milli mücadele dönemindeki başarıları ve Cumhuriyetin siyasal kadroları içindeki ağırlıkları ordunun müdahaleci refleksinin tarihsel sürekliliğini sağlamıştır (Börklüoğlu, 2018).

Osmanlı Devleti’nde uluslararası ilişkilerde yaşanan bir zorunluluğun ürünü olan Alman hoca ve subayların orduda görev alması 1925’ten itibaren tekrar görülmeye başlanmıştır. Ancak bu kişiler hükümetle yapılan anlaşmalarla değil kişilerle yapılan sözleşmelerle Türkiye’de çalışmaya başlamışlardır. Dönem içerisinde Türk ordusunu inceleyen uzmanlar eğitim sistemlerinin benzerliğini ve Türk ordusunda açıkça görülen Alman subay sempatisini raporlamışlardır. Bu sempati Kazım Karabekir ve Alman Genelkurmayı’nın Osmanlı ordusunu yönlendirmesinden hoşnut olmayan Mustafa Kemal Paşa’da da bulunduğu bilinmektedir. Öyle ki dönemin sivilleşmiş askeri seçkinlerinin

Almanlara ilişkin muhabbeti 2. Dünya Savaşında Almanlara karşı savaşa girilmemesi yönünde meclis konuşmaları yapılmasına neden olmuştur (Özcan, 2010).¹⁸

Osmanlı ordusunda yer alan Prusya etkisinin askeri seçkinler ve dolaylı yoldan da olsa siyasi seçkinler üzerindeki etkisi ile beraber Türkiye Cumhuriyeti'ne bıraktığı bir diğer önemli miras Millet'i musellaha kavramıdır. Cumhuriyet'in yurttaş ve ulus kurgularını etkilemiş olan bu kavram devletin gereksinmelerine ilişkin yurttaşların görevlerini vurgulayarak birey karşısında devletin öncelenmesini içermektedir. Vatan savunmasının topyekün harp anlayışıyla yapılması gerektiğini belirten bu düşünce toplumun militarizasyonu için sistematik bir çerçeve sağlamıştır (Özcan, 2010; 208-216).

Millet-i musellaha kavramı aynı zamanda ordunun milleti şekillendirme amaçlı eylemlerinin de çerçevesini oluşturmaktadır. Balkan savaşlarının hemen sonrasında sivil okullarda verilen askeri dersler Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yönetici seçkinlerin önündeki meselelerden birisi olmuştur. Nitekim Fevzi Çakmak'ın Başvekalet'e sunduğu bir raporda askerlik sürelerinin kılmasını gerekçe göstererek atış bilgisi ve uygulaması, silah bilgisi, ordu teşkilatı, seferberlik, askeri tarih, askerlik mükellefiyeti ve topografya konularında sivil okullarda eğitim verilmesini önermiştir. 1926 yılında "Erkek Lise Sınıflarıyla Erkek Muallim Mekteplerinin Son İki Sınıflarında Yapılacak Askeri Tedrisat ve Talimler Hakkında Talimatname" ile bu konular lise ve muallim mekteplerinin müfredatına eklenmiştir. Bununla beraber benzer yaklaşımla getirilen bir dizi uygulamanın ilerleyen yıllarda verilen Milli Güvenlik derslerinden farklı olarak detaylı askeri pratikleri içerdiği görülmektedir. Böylece farklı isimler altında varlığını sürdüren askerliğe hazırlık dersleri gençliğin militarizasyonunu sağlamıştır (Ünal, 2015).

Güvenç ¹⁹1948 yılına kadar askeri eğitim sisteminde etkili olan Prusya modelinin öne çıkan özelliklerini; "katı disiplin anlayışı ve itaat kültürü", "ordu-millet (ya da millet-i musellaha/"nation in arms) anlayışı", "siyasete bağımlı bakımından harbi esas sayma (topyekün harp) düşüncesi", güçlü ve yetkili bir merkez karargahın varlığı (Genelkurmay)", "harbin taktik, operatif ve stratejik seviyelerini esas alan askeri doktrin, kara kuvvetleri ve hareketlerinin taşıdığı öncelik", "kısa sürede ve kesin sonuç alma düşüncesiyle büyük birliklerle operatif manevra uygulamaları", "muharebe görevlerinin nasıl gerçekleştirileceğinin büyük ölçüde komutanın insiyatifine bırakılması", "subayların

¹⁸ Kazım Karabekir'in bu doğrultuda yaptığı konuşma için bkz. (Özcan, 2010; 207)

¹⁹ Ona göre Osmanlı Devleti'nden miras alınan bu ekol 93 harbi sonrasında benimsenmiştir. Bahriyede ise İngiliz modeli benimsenmiştir. Bu tarihlerden önce tek bir modelin benimsenip ele alınmasından çok aynı anda birkaç modelin uygulanması söz konusudur. (s.255)

askeri olmayan bilimlerde de yetiştirilmesi ve entelektüel birikime önem verilmesi olarak sıralamaktadır” (Güvenç, 2010; 256-257). Bu ekol askeri seçkinlerin okullarda aldıkları eğitimin dolayısıyla sosyal sermayelerinin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

Mustafa Kemal Paşa ve ordu arasında kurulmuş olan ilişki kişisel eğilimler ve ilişkilere dayanmaktadır. Tek partili yılların neredeyse sonuna kadar Genelkurmay Başkanlığı görevinde bulunan Fevzi Çakmak'ın sadakati ve ordu üzerindeki kişisel etkisi ordunun kontrol edilmesini kolaylaştırmıştır (Pekin & Yavuz, 2017; 161). 22 yıl boyunca bu makamda görev yapan Çakmak siyasi güvenirliliği ve deneyimi ile beraber muhafazakar ve dini eğilimleri güçlü biri olarak bilinmektedir (Hale, 2014;118-119). 1938 sonrasında İnönü ordunun siyasi sistem içerisindeki pozisyonunu korumuştur. 2. Dünya savaşı ile beraber İstanbul'da ilan edilen sıkıyönetim ve ordunun teyakkuza geçirilmesi ordunun rolünü güçlendirirken, bu süreçte ordunun modern bir savaşa hazır olmadığı görülmüştür. Motorlu taşıt, tank ve ekipman eksikliği ile beraber hava kuvvetleri ve savunma sistemleri yetersizliği görülen eksikliklerin bazılarıdır. Bu yıllara kadar ordunun temel taşıma araçları katırlar, silahları Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma silahlar olmuştur. Ordu ile ilgili takındığı muhafazakar tavır dolayısıyla bu eksiklikler Fevzi Çakmak'ın komutanlığı ile ilişkilendirilmiştir. Fevzi Çakmak'ın 1944 yılında yaş haddinden emekli olması ordu tarihi içerisinde oldukça önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir. Bu emeklilik ile bir taraftan ordu modernleşmesinin önü açılmış, bir diğer taraftan da ordunun statüsünün düşürülmesi için bir fırsat doğmuştur. Fevzi Çakmak'ın emekliliğinden sonra ordunun siyaset dışı pozisyonunun kişisel güvencelere bağlı kalamayacağı öngörülmüş, ordunun idari sistem içerisindeki pozisyonunun kurumsallaşması için Cumhurbaşkanlığı'na bağlı olan ordu Savunma Bakanlığına bağlanmaya çalışılmıştır. Ordunun üst kademesinden gelen tepkiler üzerine bundan vazgeçilmiş ara bir formül olarak ordu Başbakanlığa bağlanmıştır (Hale, 2011; Hale, 2014).

Sonuç olarak Cumhuriyetin tek partili yıllarında askeri seçkinler iktidar ilişkileri içerisinde seçkin bir konumda bulunmaktadır. Osmanlı Devletinin son dönemlerinde yetişen belirli bir nitelik ve karakter kazandırılan mektepli subaylar bu dönemde seçkinleşerek iktidar hiyerarşisinin tepesine oturmuş, kurumsal olarak ordu ise Cumhuriyet'in ulus yaratma işlevini üstlenmiştir. Askeri seçkinlerin ve sivilleşmiş siyasal seçkinlerin kişisel yakınlıkları ordunun siyasal sistem içerisindeki rolünün güvencesi olmuştur. Tek partili yılların sonuna doğru gerçekleşen değişiklikler bu durumu değiştirmiş

ve ordu güçlü pozisyonundan uzaklaştırılırken bu durum kurumsal güvence altına alınmıştır. Dönem içerisinde ordu kurumu siyaseten üstlendiği fonksiyonu yerine getirmiş, güncel politik yaşama ise doğrudan müdahale etmekten uzak durmuştur.

3.3.2. DP İktidarı ve Askeri Seçkinlerin Birliğinin Bozulması

27 Mayıs ihtilaline ilerleyen süreçte yer alan olaylar ve örgütlenmeler aktarılmadan önce ordu ve askeri seçkinlerin 1946-1960 yılları arasında nasıl bir görünüme sahip olduğunun anlaşılması gerekmektedir. Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanlığı döneminde ordu, işlerinde bir özerklik sağlamış rejimin korunması ve Cumhuriyet değerleriyle barışık bir kuşak yetiştirme görevlerini yerine getirmiştir. Bu işlev kendisini Kemalist devrimin iktidar ortağı haline getirirken 1944 yılı itibariyle devlet seçkinlerinin genel görünümü değişmiş, ordu Kemalist devrimin iktidar ortaklığından çıkarılmıştır. Bu tarih itibariyle devlet seçkinleri devrimci savaşıçılardan çok aydın bürokratlar ve bürokratlaşmış devrimcilerden oluşmuştur (Akyaz, 2009). Ordunun pek de iç açıcı olmayan genel görünümünü Zürcher (2000; 347) şöyle aktarmaktadır;

“1940’ların sonunda Türk ordusu, Birinci Dünya Savaşı öncesinden kalma Prusya Doktrinlerine göre yönetilen ve örgütlenen, büyük çapta insan gücüne (700.000) dayanan bir orduydü. Acemi erler, astsubaylar ve subaylar arasında derin uçurumlar mevcuttu. Ordunun teknik donatım düzeyi son derece düşük olduğu için, özel vasıflara sahip çok sayıda kişiye gerek yoktu.”

Ordunun tek parti döneminde politikaya müdahaleden uzak olması, askeri seçkinlerin politik düşüncelerden uzak olduğu anlamına gelmemektedir. Jön Türk Devrimi (1908) ile politikleşen ve dönem siyasi olayları içerisinde hayati rol oynayan askerlerin politik düşüncelerden uzak kalamadığını belirtmektedir. Gerçekten de birçok araştırmacı çok partili yaşama geçilmeden önce askerlerin siyasetçilerin sorumlu olduğunu düşündüğü toplumsal sorunlara içerlediklerini, bunlarla ilgili çeşitli düşüncelere ve beklentilere sahip olduklarını aktarmaktadır (Kahraman, 2008; Özdağ, 2004; Akyaz, 2009, Ekincikli & Şahin, 2018). Askerlerin beklenti ve düşünceleri bir yanıyla da kendi seçkin konumunu tasdik etme anlamına gelmektedir. Siyasetçilerin kusur-eksikliklerine karşı geliştirilen düşünceler sadece fikirsel düzeyde kalmamış, aksiyoner bir boyut taşımıştır. Böylesi bir sosyal atmosfer içerisindeki ordunun DP iktidarını nasıl karşıladığı önemli bir husustur.

Karpat (2015) ordu içerisinde özellikle alt rütbeli subayların kuruluş yıllarında DP'ye karşı iyimser bir hava içerisinde olduklarını, bu iyimserliğin 1946 seçimlerindeki olumsuzlukların tekrarlanmaması için gizli yapılanmalar oluşturmalarına neden olduğunu aktarmaktadır. Hale çok partili yaşama geçildiği yıllarda ordunun iki parçaya bölündüğünü, subayların bir kısmının tek parti yönetiminin bölünmesinden endişe duyduğunu, bir diğer kısmının ise rejimin liberalleşmesini desteklediklerini belirtmektedir. Albay Seyfi Kurtbek ve Binbaşı Cemal Yıldırım liderliğinde 10 kişilik bir grupla örgütlenen liberalleşme yanlılarının temel motivasyonu 1950 seçimlerine hile karıştırılmasını önlemek olmuş, seçimlere hile karıştırılması durumunda hükümeti yeni bir seçim yapmaya mecbur etmeyi düşünmüşlerdir. Cemal Yıldırım öğretmen olarak atandığı İstanbul kurmay okulunda aynı düşüncede bir grup kurmuş, orduda güç kazanabilmek için General Fahri Belen ile irtibata geçmiştir. 1950 yılında Belen Celal Bayar'a ulaşarak seçimlere hile karıştırılması durumunda müdahale edeceklerini bildirerek güvence vermiştir. Nitekim seçim sonuçlarından sonra Seyfi Kurtbek Ulaştırma Bakanı olurken, Belen Bayındırlık Bakanlığı ile ödüllendirilmiştir (Hale, 2014;130-131).

Özdağ orduyu, özellikle genç subayları DP sempatisine yönelten 6 faktör (aynı zamanda beklenti) olduğunu aktarmaktadır. İlk olarak 2. Dünya Savaşı sırasında ordunun içine düştüğü durumdan dolayı subayların yaşadığı güven sarsılmasıdır. Bununla beraber İnönü yönetiminin ordunun yaşlı üst kademesini görevde tutarak kemikleştirmiş olmasıyla gençleştirilmesi istenen ordu daha da yaşlı bir görünüm kazanmıştır. 2. Dünya savaşı öncesinde ve savaş sırasında subay eksikliğinin giderilmesi üzere Harp Okulu çiftli eğitime geçmiş dolayısıyla ordunun genç subay sayısı artmış, alt kademelerde oluşan şişkinliğe iktidarın getirdiği çözüm terfi sürelerini uzatmak olmuştur. Dolayısıyla bu çözüm genç subayların tepkisini çekmiştir. Ordunun modern bir ordu olmaktan uzak olması nedeniyle subaylar ordunun ihmal edildiğini düşünmüşlerdir. Bunlarla beraber subaylar DP iktidarının ordunun sorunlarına el atacağına inanmışlardır. Ordu teşkilatının örgütsel sıkıntılarına işaret eden bu düşünceler ile beraber subaylar CHP'nin Kemalist devrimden taviz verdiğini düşünmüşlerdir. Ekonomik durgunluk ise subayların DP yöneliminin bir diğer sebebidir. Nitekim subaylar toplumun dar gelirli kesimi ile köylülerin içine düştüğü zor durumu, sivil bürokrasiden daha fazla görme imkanına sahip olmuş, beklenen ekonomik gelişmenin olmamasından rahatsızlık duymuşlardır (Özdağ, 2004; 21-22). Askerlerin CHP yönetimine ilişkin bu düşünceleri yönetici seçkinler ittifakının ilk çözümleri olarak görmek mümkündür. Nitekim askeri seçkinler mevcut örgütsel siyasal

yapının kendilerini ihtmal ettiğini, bu duruma ilişkin bir şeyler yapılması gerektiğini düşünmektedir.

Genç subayların DP'ye ilişkin beklentileri bu şekilde iken DP'nin iktidarı teslim aldığı yıllarda askerlere ilişkin algıları daha karmaşıktır. Öncelikle DP iktidarı uzun yıllardır ülke yönetimini elinde bulunduran ittifakın elinden teslim almıştır. Türkiye'de siyasal yaşamı seçkin kuramları doğrultusunda analiz eden birçok araştırmacı 1950 yılını devlet seçkinlerinin ilk çatlaklarını verdiği yıl olarak kabul etmiştir. Kahraman'a göre DP'nin seçimlerden kesin bir zafer ile ayrılmasıyla "1908 sonrasında neredeyse bir tunç yasa gibi hakim olan ordu-bürokrasi-aydınlar ittifakı sona ermiş ve iktidar merkezden çevreye kaymıştır" (Kahraman, 2008; 198). Kongar'a (2008) göre ise Demokrat partililer "gelenekçi liberal" gruplar tarafından desteklenen kişiler olarak "devletçi seçkinci" yaklaşıma karşı olmuşlardır. İktidarın bu gruplar arasında el değiştirilmesi ile DP orduyu (ve bürokraside) atamalar ve yer değiştirmeler yoluyla kontrol altına almaya çalışmıştır. Kongar'a göre bu çaba mantıklı bir gerekçeye dayanmaktadır. Çünkü siyasi rakibi olan CHP toplumsal bir tabandan ziyade sivil ve askeri bürokrasiye dayanmaktaydı.

Demokrat partinin orduyu kendisine karşı tedbir alınacak bir unsur olarak görmesi bir dizi olay ekseninde ele alınabilir. Bu korkuyu anlaşılır kılan bir gelişme; gerçek olup olmadığı kesinleşmeyen dört generalin İnönü'yü ziyareti olayıdır. Buna göre Mayıs ayı içerisinde generaller İnönü'yü ziyaret ederek DP'yi kapatıp CHP'yi iktidarda tutmayı teklif etmişlerdir. İnönü bu ihtilal teklifini reddetmiş ve iktidarı barışçıl yollarla teslim ederek "hayatının en büyük manevi zaferini kazanmıştır" (Karpat, 2015;35). Özdağ İnönü'nün darbe teklifi içeren bu ziyaret için "üstelik kimin gücü yetebilirdi" diyerek böylesi bir ziyaretin ancak başarısız bir girişimle sonuçlanacağını vurguladığını aktarmaktadır (Özdağ, 2004; 26). Akyaz ise İsmet Paşa'nın "Ne onlar böyle bir iş için bana gelebilirdi, ne de ben onlardan istekte bulunabilirdim" dediğini aktarmaktadır (Akyaz, 2009; 64-65). Ordu içerisinde ismi zikredilmeyen generallerin böyle bir ziyareti yapıp yapmadığı sorusunun cevabından ziyade böylesi bir dedikonun varlığı bu tezde iki bakımdan önem taşımaktadır. İlk olarak böylesi bir dedikodunun gündeme gelmesiyle DP kadrolarının yaşayacağı korku ve muhtemel hırçınlaşmadır. İkinci önemli husus ise İnönü'nün beyanatlarında görülen, yalanlama ile beraber bu generallerin bir darbe için gücünün yetmeyeceği vurgusudur. Bu vurgu ordunun tümünün CHP destekçisi olmadığı anlamına gelmekte, çok partili yaşamın varlığını destekleyen subayların gücünün CHP tarafından bilindiğini göstermektedir.

Demokrat Parti'nin göreve geldiği gün itibariyle ordu ile ilgili tedirginlikler yaşamasını anlaşılabilir kılan bir diğer husus ikinci bir darbe girişimi iddiasıdır. Seçimlerden hemen sonra Genelkurmay Başkanı Nafiz Gürman yeni Başbakan seçimi sonuçlarına saygı göstereceğini söylemiş olsa da 5 Haziran 1950'de Başbakan Menderes'i ziyaret eden bir albay ordu içerisinde seçim sonuçlarından memnun olmayan bir grubun darbe hazırlığı içerisinde olduğunu aktarmıştır. Buna göre subay heyeti DP hükümetini desteklemekte ancak Yüksek Kumanda Heyeti'nin bazı üyeleri 8-9 Haziran gecesi hükümeti devirecek darbe planlamaktadırlar. İhbarın yapıldığı günün ertesinde o güne değin Cumhuriyet tarihinin görmüş olduğu en büyük tasfiye operasyonu gerçekleştirilmiştir. Özdağ'a göre tasfiyeler partizan bir tutumla gerçekleştirilmiş, CHP yanlısı komutanların uzaklaştırılmasıyla sınırlı kalmıştır. Bu tasfiyelerle ordu içerisindeki iktidar mücadelesini DP yanlısı askerler kazanmıştır (Özdağ, 2004; 23-27).

DP'nin askerler ve orduya dair çekincesini gidermek için tasfiye ve yer değiştirmeler ile beraber uygulamış olduğu bir diğer strateji ordunun üst kademesi ile yakınlaşmak olmuştur. Daha önce belirtildiği gibi ordunun alt kademeleri DP'nin ordunun problemlerini giderecek reformlar yapacağına inanmış, böylece DP'ye sempati ile yaklaşmışlardır. Gerçekten de DP'nin Genelkurmay Başkanı olarak atadığı Org. Nuri Yaramut 20 Haziran 1950'de orduda katı tabakalaşmaya son vereceklerini, orduyu demokratikleştireceklerini açıklamış, Bakan Kurtbek orduda bir reform programı hazırlamıştır. Yaşlı generallerin emekli edilerek ordunun gençleştirilmesini de içeren bu reform programı 13 Mayıs 1953'te rafa kaldırılmıştır (Ekincikli & Şahin, 2018; 40). Planın uygulanamamasını ordunun üst kademesinin tepkisi ile açıklayan Akyaz'a göre generaller ordu içinde kendi işlerine karışılmasını engellerken, Menderes generallere doğrudan meydan okumayı göze alamamıştır. Menderes üst kademelerin sadakatini sağlanması için onların arzu ettikleri şekilde hareket etmiş, bu eylemi de ordunun kendi denetimine girmesine engel olmuştur. Bununla beraber Yüksek Kumanda Heyeti üyelerinin belirlenmesinde liyakat değil de hizipleşmeler önemli bir faktör olarak ortaya çıkmış, bu kriterlerle seçilen generaller kendi konumlarını sarsacak reformlara karşı muhafazakar bir tavır takınmışlardır. Sonuç olarak orduda hayal kırıklığına uğrayan subaylar müdahale amaçlı faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır (Akyaz, 2009; 69-73).

Ordunun beklediği reformların gerçekleşmemesi ve ekonomik kötüye gidişin engellenememesi nedeniyle ordu içerisinde, yüzbaşı ve albay aralığındaki rütbelerdeki

subayların oluşturduğu birçok ihtilalci örgüt 1954 yılından itibaren²⁰ kurularak 27 Mayıs'a kadar faaliyet göstermiştir (Börklüoğlu, 2018; 159; Özdağ, 2004). Bu örgütleri inceleyen Ekincikli & Şahin'e (2018; 52) göre ihtilalci örgütler; DP'yi devirerek seçimlere gitmeyi hedefleyen Birleşik Örgüt, darbe yapmadan orduda reform yapılması gerekliliği ile ilgili Yüksek Kumanda Heyeti'ni uyarmak isteyen Koçaş-Esengin Örgütü ve genç subayların oluşturduğu, ihtilalden sonra askerlerin bir süre iktidarda kalması gerektiğini düşünen Er-Esin Özdağ örgütü olmak üzere 3'e ayrılmaktadır.

27 Mayıs öncesi oluşturulan ihtilalci örgütlerin sayısı ve kuruluş aşamaları ile ilgili detaylı incelemeler literatürde yer almakla birlikte (Bkz. Özdağ, 2004; 75-170; Akyaz, 2009; 56-119) örgüt faaliyetlerinin ve katılımcılarının detaylı bir takibi bu tezin kapsamı dışında tutulmuştur. Bu tez kapsamında önemli olan husus darbeyi yapan ihtilalci grupların farklı amaçlar ve hedefler doğrultusunda örgütlenmeleridir. Farklı örgütlerden iki birleşik örgüt oluşturulmuştur. Bu örgütlerin ilki olan birinci birleşik örgüt Binbaşı Samet Kuşçu'nun ihbarıyla 9 subayın tutuklanması eyleminden sonra zayıflamıştır. Bununla beraber örgüt üyelerinin farklı yerlere atanması ile örgütün faaliyetleri zayıflamıştır. İkinci birleşik örgüt de farklı örgütsel amaçlara sahip irili ufaklı örgütlerin birleşmesi ile oluşmuştur. 27 Mayıs öncesi ihtilalcilerin büyük bir kısmını birleştirmiş olan ikinci birleşik örgütün karmaşık yapısı darbe sonrası görüş ayrılıklarının da bir anlamda sebebidir. İkinci birleşik örgüt altında örgütlenen subaylar yapacakları bir ihtilalde TSK'nın kendi aleyhlerine dönmemesi için örgütün başına geçecek bir subay aramış, siyasi meşruiyeti sağlamak üzere çeşitli siyasetçilerle görüşmüşlerdir. Nitekim bu sürecin sonunda Cemal Gürsel çekimsiz bir tavırla da olsa Faik Bey kod adıyla örgütün en üst rütbeli üyesi olmuştur. Bu süreçte örgüte katılmayan generaller gibi DP savunma Bakanı (Şem'i Ergin) hazırlığından haberdar oldukları ihtilalciler hakkında yasal işlem yapmamıştır. Bu durum generallerin DP'ye karşı pasif bir direnişini ve DP'li siyasetçilerin güç zaafını da göstermiştir (Akyaz, 2009; 75-106; Özdağ, 2004; 19-230; Ekincikli & Şahin, 2018).

Askerin yönetime el koyduğu 27 Mayıs darbesine ilerleyen süreçte askerlerin DP iktidarını nasıl algıladığı, kendisine biçtiği/biçilen rejim muhafızı rolü göz önünde bulundurulduğunda önem kazanmaktadır. Karpat DP'nin iktidar yıllarında askerlerin alım gücünün düştüğünü, kendilerine kiralamak üzere ev dahi gösterilmeyecek kadar

²⁰ Özdağ (2004; 75) ihtilalci örgütlerin hangi yılda örgütlenme faaliyetlerine hangi yılda başladıklarına ilişkin kesin bir bilgi bulunmadığını ancak bu çabaların Kurmay Yarbay Ateşdağlı'nın 1951 yılı girişimine kadar götürülebileceğini belirtmektedir.

prestijlerinin sarsıldığını aktarmaktadır. Bu durum orduda Demokratların halk kitlelerine güç, özgüven ve egoist materyalizmi aşilayarak halkın ahlaki değerlerinin sarsıldığı inancını oluşturmuştur. Bununla beraber askerler demokratların ordunun itibarını sarstığını, sevmediğini, özsaygısına zarar verdiğini, üniformayı bir utanç unsuruna dönüştürdüğünü düşündüklerini aktarmaktadır. Karpat'a göre DP ordunun kendisine karşı alabileceği olumsuz tutuma karşı kimi komutanlara ayrıcalıklı mevkiler vermişler, ordunun bir gurur kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. Ancak kişisel ortamlarında Türkiye'nin yaşadığı çeşitli sıkıntıların kaynağı olarak militarist zihniyeti işaret etmişlerdir (Karpat, 2015). Bu gerekçelerle birlikte DP döneminde orduya ayrılan bütçedeki artışa rağmen askerler mali bakımdan ihmal edildiklerini düşünmüşler, bu düşünce de darbenin gerekçelerinden birini oluşturmuştur (Balcı, 2011; 45).

Askerlerin Demokrat Parti iktidarı yılları ile ilgili algılarını şekillendiren bir diğer unsur DP ve Kemalizm ilişkisidir. Ordu kendisini hem Cumhuriyet hem de Atatürkçü reformlarla özdeşleştirmiştir. Atatürkçü düşüncenin halkın birbirini takip eden çalışmalar akabinde gerçekleşen bir uzlaşma ile değil de daha üst bir rasyonalite ile değişime gideceği varsayımı göz önünde bulundurulduğunda müdahaleci askerlerin zihinsel kodları bir parça daha açığa çıkmaktadır. Onlara göre DP liderleri Atatürk ihtilaline ihanet etmiş, dini duyguların istismarı, tarımsal çıkarları önceleme ve patron-yanaşma ilişkileri ile suni bir popülerlik kazanmıştır (Heper, 2015; 144-148).

Askeri seçkinlerin DP iktidarını ve söz konusu iktidar yıllarını nasıl algıladıkları ve buna ilişkin eylemleri bu tezin amacı bakımından önem taşımaktadır. Aktarıldığı üzere bu dönemde ordunun kurumsal olarak tepkisinden söz etmek mümkün değildir. Özellikle düşük rütbeli subayların DP'yi bir fırsat olarak görmesi ordunun iktidar değişimine bir tepki vermesini engellemiştir. DP yönetiminin izlediği tasfiye, emekliye ayırma gibi stratejiler neticesinde ordunun üst kademesi ile kurulan olumlu ilişkiler düşük rütbeli subayların beklentilerini boşa çıkaran bir durum olmuştur. Düşük rütbeli subayların birçok bakımdan ihmal edildiklerini düşünmeleri DP iktidarının akıbetini belirleyen olgu olmuştur. Genç subayların bu dönemde rütbeleri ile uyumsuz bir biçimde sahip oldukları etki ve belirleyicilik DP iktidarı döneminde dış politikada yaşanan çeşitli gelişmelerin çerçevesinde anlam kazanmaktadır.

3.3.3. DP Dış Politikası ve Genç Subayların Seçkinleşmesi

1946-1960 yılları arasında düşük rütbeli subayların seçkinleşerek TSK içerisinde etkin bir konuma gelmeleri bu dönemde hükümetin izlemiş olduğu dış politikanın çıktıkları ile alakalıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem dünya için ekonomik bir rahatlama sağlarken Türkiye, batılı sistem ile iç içe girmeyi sağlayan bir dizi girişimde bulunmuştur. 1945 yılında Bretton Woods anlaşması ile Türk Lirası Amerikan Doları ile uyumlu hale getirilmiş, 1947'de Türkiye Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonuna katılmıştır. Bununla beraber 1946 dönemi itibariyle Marshal Planı çerçevesinde dış yardım alınmaya başlanmıştır. Demokrat Parti dönemi ile beraber batı yanlısı dış politika eğilimi devam etmiş, 1952 yılında Türkiye'nin Nato üyeliği kabul edilmiştir (Findley, 2017; 275-312). Eroğul DP'nin dış politikasınının 1947 itibariyle başlayan sürecin bir devamı olduğunu işaret etmiştir. Ona göre DP'nin yöneticileri dış politika icraatlarıyla “memleket yöneticilerininin 1947'den beri giriştikleri Batı'ya yamanma çabalarını olgunluğa vardırımlar ve bugün dahi Türkiye'yi bir nevi uydu durumunda tutan esas yapıyı kurmuşlardır” (s.68). Natoya girilmesi ve Kore savaşına asker gönderilmesi kararları muhalefetle karşılaşmamış, CHP tarafında Natoya giriş sahiplenilirken Kore'ye asker gönderilme kararının alınma usulü eleştirilmiştir (Eroğul, 1990).

Türkiye'nin dış politikasında iyice belirginleşen batıya yönelik eğiliminin, nedenleri ve sonuçları itibariyle askeri seçkinler ve ordu ile ilişkili boyutları bulunmaktadır. Bu dönemde soğuk savaşın etkisi ile Sovyetler Birliğinin komünist yayılcılığı ve Rusya ile yapılan dostluk ve saldırmazlık anlaşmasınının 1945 yılında sona ermiş olması Türkiye'nin olası bir Sovyet saldırısından çekinip Batı ile yakınlaşmayı bir tedbir olarak görmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlenen tarafsızlık politikası Türkiye'yi dış politika da tecrit edilmiş bir konuma getirmiş, bu durumdan kurtulmak için ABD ile yakınlaşma politikası izlenmiştir. Bu yakınlaşma ordu ekonomisi ile ilgili bir boyut taşımış, görece başarılı sonuçlar vermiştir (Balcı, 2018). 1947 yılında Truman Doktrini kapsamında ABD ve Türkiye arasında imzalanan askeri yardım anlaşması ile ordunun kurumsallaşması yolunda gerekli adımlar atılmıştır. Bu anlaşma ile 1947-1949 yılları arasında 147,5 milyon, 1951 yılına kadar ise 400 milyon liralık askeri yardım alınmıştır. Ordunun kurumsallaşması ve modernleşmesi kapsamında Türk askeri Amerika'ya giderek eğitim almış, bu süreçte ülkeleri ile eğitim aldıkları ülkeyi kıyaslama imkanı bulmuşlardır.

Bununla beraber Türk ordusu büyümüş ancak ABD bağımlısı haline gelmiştir. Ayrıca TSK ABD nezdinde en güvenilir kurum pozisyonuna yükselmiştir (Balcı, 2011, 41-56).

Türkiye'nin bu yıllarda Nato'ya girme arzusunun sebeplerinden birisi bu yolla askeri harcamaların azaltılacağına yönelik inançtır. Bu nedenle kuruluşunun hemen ertesi yılında iki farklı iktidar partisi tarafından iki defa başvuru yapılmış ancak bu başvurular reddedilmiştir. Kore Savaşının başlamasıyla BM Güvenlik Konseyi üye ülkelere savaşa asker göndermeleri yönünde çağrıda bulunmuş, Türkiye bu çağrıya olumlu yanıt vererek bir tabur göndermiştir. Bu gelişme Türkiye'nin Nato üyeliğinde bu bir dönüm noktası olmuş, Türk askerinin Kore'deki başarıları Türkiye'nin Nato'ya giriş bileti olmuştur. 22 Ekim 1951 yılında üye ülkelerle yapılan protokol 18 Şubat 1952'de TBMM'de kabul edilmiş ve üyelik süreci sona ermiştir (Balcı, 2018).

Ordunun modernizasyonunu amaçlayan ABD yardımları tahmin edilebileceği gibi sadece ordunun örgütsel yapısıyla sınırlı kalmamış, lojistik gerekliliklere (ulaşım ve haberleşme) yönelik planlamalar da bu yardımlara dahil edilmiştir. ABD'li yetkililer tarafından Türkiye'nin yolları düzeltilmeden olası bir Sovyet saldırısında ordunun hareket edemeyeceği düşünülmüş, işgal anında geri çekilerek torosların güneyinde savunma oluşturulması planlanmıştır. Ulaştırma ağlarının geliştirilmemesi, dolayısıyla işgalci bir ülkenin rahat bir şekilde hareket edememesini bir taktik olarak benimsemiş Türk ordusu için bu planlar pek cazip gelmemiş, mevcut planları aksatacak girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin Trakya'daki birliklerin geri çekilmesini zorlaştırmak amacıyla yeni tümenler oluşturulmuştur. Yardım süreci boyunca görülen bu örtük çatışmanın sebeplerinden biri reformların ABD'nin Türkiye'ye biçtiği askeri rol doğrultusunda planlanmış olmasıdır. Yardımlar ve reform süreci boyunca bu gibi anlaşmazlıklar Amerikan Askeri Yardım Kurulu ile Türk Genelkurmayı arasında yaşanmıştır. Başlangıçta 100 milyon dolar gibi mütevazı rakamlarla başlayan yardımlar yetersiz olarak görülse de İkinci Dünya Savaşı artığı silahların temini ordu modernizasyon maliyetini düşürmüştür. Bununla beraber reformlar ordunun örgütsel yapısını ve eğitim müfredatını da içerecek şekilde geniş bir alanda yapılmıştır. Eğitim sisteminde hakim olan Prusya ekolünden vazgeçilmiş bu durum askerler arasında bir zihniyet dönüşümüne neden olmuştur. Genç subaylar arasında Prusya ekolu tutuculuk ve atalet ile özdeşleştirilmiş iken, ABD eğitimi almış olmak genç subaylar için övünç kaynağı olmuştur (Güvenç, 2010).

Gecikmiş bir yenilenme süreci olarak değerlendirilen ABD yardımları ile birlikte orduda yaşanan zihniyet ve örgütlenme değişiminin bu tez bakımından en önemli sonucu

genç subayların seçkinleşmesidir. Mesleki yaşamda daha ön plana çıkan, ABD eğitimi almış askerlerin kritik noktalara atanarak reformlara hız kazandırılması düşünülmüştür. Ordunun teknik bölümlerinin (hava kuvvetleri, zırhlı birlikler, ağır topçu sınıfı vb.) itibar kazandığı bu yıllarda ordudaki modernleşme sivil alandaki modernleşmeden çok daha öne çıkmış, yurtdışına eğitime giden subaylar çeşitli lüks tüketim malları edinerek meslektaşları içerisinde seçkin bir sınıf oluşturmuşlardır. Ayrıca bu subaylar yeni teknoloji ve düzenlilik ile özdeşleşmiştir. Bu kuşak 27 Mayıs ihtilali sonrasında gelenekselleşmiş Prusya ekolü eğitim alan kuşağı tasfiye ederek rütbelere göre yüksek pozisyonlara gelmişlerdir (Karpat, 2015; 142; Güvenç, 2010; Balcı, 2011; 41-56).

3.4.27 Mayıs Darbesi Öncesi Bürokratik Seçkinler (1923-1960)

Savaş sonrası koşullarda şekillenen devlet organizasyonu ve seçkinlerin bu organizasyon içerisindeki konumunun yıllar içerisinde değiştiği iddia edilmektedir. Bu tezin önceki başlıklarında Türkiye’de bürokratik seçkinlerinin seçkinleşme süreci Osmanlı Devleti’nden itibaren ele alınmıştır. Bu başlık altında darbe öncesi seçkinlerin genel kompozisyonu, seçkinlerin genel eğilimleri ve bu durumlar üzerinde etkili olan gelişmeler ele alınacaktır. Söz konusu inceleme bürokrasi, siyaset ve ordu kurumları ile ilişkili gelişmeler ekseninde yapılacaktır.

3.4.1. Rasyonel Bir Örgütlenme Olarak Bürokrasi ve Türkiye

Türk dil kurumu bürokrasiyi “1. Devlet kurumlarında çalışan üst düzey yöneticiler topluluğu, 2. Devlet kurumlarında kırtasiye işlerini öne sürerek işlemleri zorlaştırma, kırtasiyecilik” olarak tanımlamaktadır (TDK, 2019). İlk tanım bürokrasiyi bir toplumsal tabaka olarak tanımlarken ikinci tanım kavrama dair olumsuz bir algıya işaret etmektedir. Todaie tarafından yayınlanan kamu yönetimi sözlüğünde ise bürokrasinin temel olarak dört anlama sahip olduğu aktarılmıştır.

“1. Bir yönetim aygıtı: Yasalara dayalı olarak kamu gücünü kullanan ve yasama erkinin koyduğu kurallar ya da onlara dayanarak kendisinin koyduğu ikincil kurallar içinde toplumsal yaşamın bazı kesimlerini düzenleyen, yönlendiren,

denetleyen yönetim aygıtı. Bu aygıt bir formel örgüttür. Genel yönetim aygıtları; (siyasal niteliği dışında) hükümet, bakanlıklar ve bunlara bağlı örgütlerin tümü. (Türk bürokrasisi, dışişleri bürokrasisi, maliye bürokrasisi). 2. Bir toplumsal veya toplumbilimsel kategori. Kamusal yönetim aygıtlarında (merkezi ve yerel yönetimlerde) görevli işgörenlerin, bürokratların meydana getirdiği toplumsal kategori. Yönetse sistemlerin aktörleri (memurlar, memur kesimi, devlet memurları, belediye memurları, sivil bürokrasi, askeri bürokrasi). Bunlar içinde özellikle üst yönetim kademelerinde görev yapanlar, üst bürokratlar masa başında çalışanlar (bürokratlar, ketebe, beyaz yakalılar). 3. Bir yönetsel örgütlenme yöntemi: hiyerarşik yapılı, yazılı kurallara dayalı, gayrişahsi karar alma ve yönetme biçimi, formel örgütlenme. Bu tür örgütlenme mutlaka ve sadece kamusal nitelikli olmayabilir. İleri derecede örgütlenmiş özel sanayi kuruluşlarıyla ticari ve mali kuruluşlar da bu anlamda bürokratik bir yapı içindedir. 4. (Kötüleyici anlamda) Yazçılık, kırtasiyecilik gereksiz işlemlerin, formalitelerin bolluğu” (Todaie, 2008; 43).

Terzi bürokrasinin ”amme idaresi faaliyetlerine hâkim olan teşkilatla, amme idaresini yürüten personelin bütünü” ifade ettiğini bildirmiştir. Kamu faaliyetlerinin kendisi ile bağlantılı olarak yapılan bu tanıma göre bürokrasi devletin varlığı ile ilişkilidir. Kamu faaliyetlerini yürüten organizasyon olan bürokrasi her devlette ve her yönetim biriminde görülmektedir (Terzi, 2015;18). Görüldüğü üzere bürokrasi tanımları bir zümre ismi, yönetim aygıtı ve bu aygıtın taşıdığı olumsuz anlamlar çerçevesinde şekillenmektedir.

Yılmaz vd. (2013; 265-266) bürokrasi kavramının ilk defa 1745 yılında Vincent de Gournay tarafından kamu yönetiminde büroların artan hâkimiyetini imlemek üzere kullanıldığını aktarmaktadır. Onların aktardığına göre bu kelime Latince de burrus (büro) ve kratie (egemenlik, hakimiyet) kelimelerinden meydana gelmektedir. Terzi ise bu kelimelerden “bureau” kelimesinin koyu renk anlamında ki “brus” tan türetildiğini ve eski Fransızca da “La bur”e kelimesi koyu renk çuha, kumaş anlamlarına geldiğini aktarmaktadır. Ona göre bu kelime memurların çalıştıkları masanın üzerindeki koyu renk kumaşları imlemektedir. “Cratie” ise eski Yunancada hâkimiyet, iktidarı bildiren bir ek olarak kullanılmaktadır. Böylece bürokrasi “ büroların sahip olduğu hâkimiyeti ifade eden bir sistem anlamına gelmektedir. “Bürokrasi” kelimesi Osmanlıcaya ilk defa “memurin-i aklâmın galebe-i nüfuzu” olarak tercüme edilmiştir (Terzi, 2015; 17-18). Kısaca tanımları ve etimolojisi üzerinde durulan bürokrasi egemenlik ve iktidar kavramları bağlamında önem taşımaktadır.

Weber’e göre belli bir kaynaktan çıkan emirlere bireylerin uyma ihtimali olarak tanımlanan egemenliğin 3 farklı meşruiyet kaynağı bulunmaktadır. Bunlar; rasyonellik,

geleneksellik ve karizmadır. Bürokrasi ve bürokratik seçkinler ile ilintili olan rasyonel temeller normatif kuralları ve egemen konumda bulunanın emir verme hakkını meşru kabul eder. Yasal düzene gönderme yapan, meşruiyetini rasyonellikten alan otoritenin kullanımı en saf haliyle bürokratik yürütme memurlarının çalıştırıldığı türde bulur. Weber'e göre bu memurların atanıp işlev görmesi çeşitli kriterler doğrultusunda olmaktadır. Bunlar; özgür bireylerin görevlerinden kaynaklanan gayr-i şahsi yükümlülüklerle donatılması, hiyerarşik düzen, yasal zeminde tanımlanmış yetki alanı, memuriyete sözleşme ile giriş, atama usulünün kullanılması, sabit bir ödemenin (maaş) yapılması, üstlenilen görevin asıl iş olması, terfi ve kariyer sisteminin bulunması, görev araçları ile mülkiyet ilişkisinin olmaması, katı ve sistematik bir disiplin ve denetime tabi olmaktır (Weber, 2012; 49-61). Bürokrasi büyük örgütlerin aktarılan nitelikleri ile yönetilmesi iken varlığı ve inşası modernleşme ve modernleşmenin düşünsel kodları ile ilişkilidir.

Weber yönetimin ve egemenliğin meşruiyet kaynağını rasyonellikten alan türü olan bürokrasinin ülkelerin gelişimi için hayati bir rolü olduğunu düşünmekte, yönetim alanında yegâne tercihin bürokrasi ve amatörlük arasında yapılabileceğini aktarmaktadır (Weber, 2012). Ancak buna rağmen rasyonel bürokrasi yegâne yönetim aygıtı değildir. Weber'e göre bir siyasal tahakküm biçimi olan patrimonyalizm hanedan ailesinin kullandığı kişisel ve bürokratik güce dayanmaktadır. Bu sistemde tahakküm özerk bir güç tabanı bulunmayan kişilerin (köle, paralı asker vd.) doldurduğu aygıtlar vasıtasıyla kullanılır. Kişisel inayet ve lütufların genişlemesinin veya geleneklerce daraltılmasının mümkün olduğu bu sistemde muhalefet ancak saray isyanı ile görülebildiği için Weber bu sistemleri istikrarsız sistemler olarak görmüştür (Marshall, 1999; 582).

Weber'in bu şekilde tanımlamış olduğu bürokrasinin diğer sistemlere kıyasla üstün özellikleri olduğu gibi, taşıdığı olumsuzluklar da bulunmaktadır. Bürokrasinin üstünlüğü taşımış olduğu teknik üstünlüklerden kaynaklanmakta, makineyle yapılan üretimin mekanik olmayan üretime olan üstünlüğüne benzetilmektedir. Bu üstünlüğün nitelikleri temel olarak; “doğruluk, hız, kesinlik, dosya bilgisi, süreklilik, gizlilik, tam bağımlılık, sürtüşmenin, mali ve beşeri maliyetlerin azaltılması” olarak sayılabilir (s. 73). Bununla beraber bürokrasiler bilgiyi kendi tekellerine alarak meslekten olanları güçlendirme ve bu yolla parlamentoya karşı gizlilik savaşı verme eğilimi, ortadan kaldırılma güçlüğü taşıması, kamuoyuna karşı sorumluluk taşımaktan kaçınma ve yönetilenlere karşı otokratik

pozisyonunu koruma gibi olumsuz özellikler taşır. Bürokrasinin bu tezin amacı bakımından önem taşıyan bir diğer özelliği ise gücü temerküz etme eğilimi taşımasıdır. Bürokrasinin bu yayılma isteğine karşı onun sınırlandırarak mekanizmalar ise; belirli bir otoritenin paylaşılması anlamına gelen kolekyallik, aynı fonksiyonun farklı organlarca paylaşılması anlamına gelen kuvvetler ayrılığı, amatör yönetim, doğrudan demokrasi ve temsil ilkesinin esas olduğu siyasal partiler eliyle bürokrasinin denetim altında tutulması olarak aktarılmaktadır (Albrow'dan akt. Eryılmaz, 2017; 13-80).

Kısaca kuramsal düzeyde tanımlanan Weberyana rasyonel bürokrasi siyasal güce temerküz etme isteğini bünyesinde barındırmakta, zaman zaman da bunda başarılı olmaktadır. Bürokrasinin sivil alana müdahil olabilmesi ve etkili bir aktör grubu meydana getirebilmesi sahip olduğu güç kaynakları ile ilişkilidir. Uçman (2014; 80-87) bu güç kaynaklarını; hükümetler için gerekli olan teknik bilgi ve uzmanlığa sahip olunması, yasamaya kıyasla daha hızlı karar alabilme kabiliyeti, bürokratların çalıştıkları kurumlarda geçici olan siyasi amirlerine göre daha tecrübeli olması, bürokratların eğitimlerinin onlara sağladığı profesyonellik, özerk örgütlenebilme, planlama ve bütçeleme teknik bilgisine sahip olunması ve çeşitli alanlarda danışma kurulları olarak faaliyet göstererek güç kazanmaları olarak sıralanabilir.

Max Weber'in bürokrasi ile ilgili düşünceleri ile beraber bu tezin amacı bakımından bürokrasi ile ilgili görüşleri önem taşıyan bir diğer kuramcı Michels'tir. Michels demokratikleşme önündeki bir engel olarak gördüğü bürokrasilerin güçlü seçkin yapılanmalarına neden olduğunu belirtmektedir. Bürokrasi içerisinde memurlar vazifelerini icra ederken siyasal iktidarın kullanımını gerçekleştirirler. Demokrasiler için kaçınılmaz yapılar olan bürokrasilerde iktidar tepede toplanırken, iktidar kullanımını alt kademelere inildikçe azalmaktadır. Örgütlerin büyüklüğü, geniş kaynakları ve bu kaynakların kullanımını gerektirmektedir. Bu durumda bu işlere bakan tam zamanlı yöneticiler ve parlamentoda temsil görevini yerine getiren kişiler yönetici liderler olarak ortaya çıkmaktadırlar²¹ (Özalp, 2016; Lipset, 2008).

Weber'den aktarılan bürokrasinin nitelikleri ile beraber Michels'in kuramı bu tezde incelenen bürokratik seçkinlerin eğilimlerinin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Seçkin bir zümre meydana getiren bürokrasi tanımını ve işlevi gereği siyasal alanın dışında

²¹ Yazar söz konusu bürokrasiyi kamu bürokrasisi ile sınırlamamakta, siyasi parti bürokrasisini de içerecek şekilde kullanmaktadır.

bir icra mekanizması olarak ele alınırken söz konusu niteliklerin bir ideal tipe işaret ettiği açıktır. Nitekim taşıdığı güç kaynakları kendisine tanımlı alanın dışına çıkması için daimi bir potansiyel sağlarken barındırdığı teknik üstünlük bu potansiyelin kullanımının meşruiyetini sağlamıştır. Söz konusu kullanım demokratikleşme perspektifi içerisinde bir sorun alanı olarak tanımlanırken bu tezde bürokratik seçkinlerin iktidar ilişkileri içerisinde kendilerini güçlendiren bir enstrüman olarak ele alınmaktadır.

3.4.2. Tek Parti Döneminde Bürokrasi ve Bürokratik Seçkinler

Türk devlet geleneği içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olan bürokrasi seçkin bir zümreyi içinde bulunduran bir yapı olarak görülmektedir. Türk siyasal yaşamını inceleyen birçok kuramcı bürokrasiyi ve bürokratları iktidar hiyerarşisinin tepesinde bulunan yönetici seçkinler ittifakı içerisinde ele almaktadır. Kongar'a göre Devletçi-Seçkinler cephe Osmanlı döneminde oluşmuş ve kendi içinde ve kendisi için bir sınıf olma niteliğini kazanmıştır. Bu sınıf merkezi bürokrasi olarak batılılaşma-modernleşme reformlarını devlet eliyle yaparken kitlelerin boynu büküklüğü devletçi-seçkinler cephenin güçlenmesini sağlamıştır. (Kongar, 2016; 131-144). Kahraman'ın "Tarihsel Blok" olarak isimlendirdiği ittifak da benzer bir şekilde merkez bürokrasiyi içermektedir. Şerif Mardin'in merkez diye nitelendirdiği olguyu çağrıştıran tarihsel blok kavramı Osmanlı Devleti'nin son yıllarında ortaya çıkan ordu-bürokrasi-aydın ittifakını imlemektedir. Buna göre bu grubun ideolojik eylemleri ülkenin modernleşmesinin dinamiğini oluşturmaktadır (Kahraman, 2008; 123). Bürokrasinin iktidar ilişkileri içerisinde edinmiş olduğu böylesi güçlü bir pozisyon bürokrasinin kuramsal yaklaşımlarında görülen tarafsız memurlardan oluşan icracı organ görünümünden uzaktır.

Milli mücadele sonunda kurulan Cumhuriyet birçok bakımdan Osmanlı Devleti'nin devamı niteliğindedir. Devlet örgütlenmesi ve siyasal yaşam kodlarında görülen bu süreklilik birçok yazar tarafından vurgulanmıştır (Kongar, 2016; Mardin, 2016; Terzi, 2015; Karpat, 2015;175). -Daha önce de aktarıldığı üzere- Osmanlı Devleti'nin reformlar çağında ve devam eden yıllarda Bürokratlar devlet adına reform yapan zümre olarak ortaya çıkmış, zaman zaman padişahın daha kudretli bir görünüme sahip olmuşlardır. Tanzimat döneminde başlayıp 2. Abdülhamid döneminde devam eden, -Weberyan terminoloji

içerisinde- patrimonyal bürokrasiden modern bürokrasiye geçişi andıran yenilikler dizisi Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiş, bürokrasinin yapılandırılması üzere bir dizi girişimde bulunulmuştur (Mardin, 2016; 250; Aydın, 2014).

Trimberger (1972) Japonya’da (1868) ve Türkiye’de (1923) gerçekleşen devrimleri ele aldığı çalışmasında bu devrimlerin devrimci liderlerinin eski rejimde yüksek statülü yöneticiler olmaları ve devrimci çatışmaların kitlelerin dâhil olmadan seçkin kurumları arasında yaşanması bakımından önem arz ettiğini belirtmekte, Cumhuriyet’in kurulması ile sonuçlanan eylemler sürecini seçkin devrimi olarak isimlendirmektedir. Buna göre askeri önderler il ordularını komuta ederken yerel parti bürokrasileri ile koalisyon kurmuşlar, taşra idarecileri de bu koalisyona katılmışlardır. Bürokratlar arasında ise ikili bir durum söz konusudur. Savaş yılları öncesinden itibaren sultanın politikalarından rahatsız olan bürokratlar içerisinde radikal olanlar milliyetçi duygularla hareket ederken geleneksel değerlere bağlı olan geleneksel eğitim kurumlarında yetişmiş bürokratlar ise kendi konum ve ayrıcalıklarını korumakla ilgilenmişlerdir. Ona göre bürokratlar bu ülkede devrimci bir rol oynayarak Weber ve Michel’in kuramının aksine bir durumu ortaya çıkarmışlar, eski rejimi devirmek, seçkin meslektaşlarını yerlerinden etmek vb. devrimci eylemleri gönüllü olarak icra etmişlerdir. Bu durum radikal-ulusalcı bürokratların bir bakıma Osmanlı Devleti’nin politik anlayışın korunmasına adanmış yönetici seçkin geleneğini temsil etmişlerdir. Cumhuriyet dönemi yönetici seçkinlerine intikal eden bürokrasi böylelikle ikili bir yapı göstermiş, bu tezde ele alınan yönetici seçkinler tarafından homojenleştirilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Osmanlı bürokrasisini küçümsemiş, ancak siyasal seçkinlerin amaçlarını gerçekleştirebilecek başka bir zümre olmadığı için reformdan geçirmek kaydıyla mevcut bürokrat kadrolarıyla çalışmak durumunda kalmıştır (Bozkurt, 1998; 3572). Bu küçümseme ve güvensizlik söz konusu sadakatin kişisel çıkarları pekiştirmek amacıyla sürdürüldüğünü düşünmesinden kaynaklanmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında denetim altında tutulan bürokrasi, çeşitli yerlerde ordu eliyle kontrol edilmiş, sınır vilayetlerde bölük veya kolordu kumandanları valilik görevini de yürütmüşlerdir. Savaştan sonra Cumhuriyet’in miras aldığı bürokrasi ise ikili bir yapıya sahiptir. Reform yanlısı milliyetçi genç bürokratlar ile bu reformlara muhalif olan Bab-1 Ali bürokratları olarak görülen bu ikili yapıda Mustafa Kemal Paşa Bab-1 Ali bürokratları ile ilgili harekete geçilmesi gerektiğini düşünmüştür (Heper, 2015; 99-102).

Bürokratların niteliksizliği, bütçeye getirdikleri yük ve milli mücadele dönemindeki tutumları ile ilgili kuşkular nedeniyle 1922 yılında bütün memurların işsiz bırakıldığı belirtilmiştir. Dosya incelemeleri sonucunda milli mücadeleye karşı olmayanlar izinli sayılarak kendilerine uygun bir maaş bağlanacağı bildirilmiştir. (Aydın, 2014; 20-25). 26 Mayıs 1926'da ise sivil bürokrasinin durumunu incelemek üzere Heyet-i Mahsusalar kurulmuş, ortalama olarak incelenen 100 bürokrattan 40'ı aleyhinde karar verilerek görevlerinden uzaklaştırılmışlardır. Bir yıl sonra bu kişilerin TBMM dilekçe komisyonu aracılığıyla kararlara itiraz etme yolları kapatılmıştır (Demirel, 2014; 80)

Bu tasfiyelere rağmen Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet kadroları arasında bir süreklilik mevcuttur. “Osmanlı döneminde genel memur kadrosunun % 93'ü, bu kadro içinde yer alan sivil görevlilerin ise % 85'i Cumhuriyet Türkiye'sinde de istihdam edilmiştir. Dolayısı ile dönemin bürokratik yönetim geleneği anlayışı reformdan geçirilmek kaydıyla süreklilik kazanmıştır” (Aydın, 2014; 24). Osmanlı Devlet bürokrasisi ve Cumhuriyet bürokrasisi arasındaki bir diğer benzerlik misyon taşıyıcılığı ve adap geleneğidir. Heper'e (2015; 110-119) göre Mustafa Kemal Paşa bürokrasinin yani kamu işlerinin gündelik işleyişinin kişisellikten çıkarılması ile beraber Osmanlı Devleti'nden miras alınan “adab” geleneğinin cumhuriyetçi yorumunu ortaya koymak için çabalamıştır. Daha sonra Kemalizm olarak anılacak olan bu gelenek, sivil bürokrasinin belirli bir misyon ile donatılmasını beraberinde getirmiştir. Kemalizm temelinde ortaya çıkan bürokratların seçkinciliği bu dönemde geçici ve çağdaş uygarlığa ulaşmanın bir aracı olarak görülmüştür.

Tanzimat döneminde modernleşmenin taşıyıcısı olan bürokratlar Cumhuriyet döneminde de bu misyon ile özdeşleşmişlerdir. Ancak iki dönemin modernleşme anlayışı ve uygulanan reformların amacı birbirinden farklıdır. Tanzimat bürokratları devlet kurtarıcısı olarak ortaya çıkarken Cumhuriyet bürokratları için amaç ulus yaratmaktır. Bu doğrultuda Cumhuriyet bürokrasisi devletin kuruluşu için gerekli laik ve merkezi hükümet eğilimlerini taşıyan siyasal bir oluşum olarak işlev görmüştür. CHP ile özdeşleşen bürokratlar Atatürk inkılaplarının topluma yerleştirilmesini, devletçi-seçkinci reformların tatbikini sağlamıştır (Kongar, 2016; 656-657).

Bürokratların seçkinciliği, yönetim anlayışı ve misyon taşıyıcılığı ile beraber Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden bir diğer bürokratik gelenek iktidarı ele geçirme temayülüdür. Bu durum kuruluş yıllarında Türkiye'de seçkinlerin politikasının egemen

olmasını sağlamıştır. Bürokratlar askeri bürokrasi ile birlikte Cumhuriyetin kurucuları arasında yer almıştır. Kurucu kadrolarda yer almaları ile iktidarı ele geçirme temayülü ve yüksek statüye sahip, batılı eğitim görmüş kişilerin başka bir istihdam alanı bulamamasından dolayı bürokrat olmaları bu zümrenin gücünün iki boyutunu oluşturmuştur. Cumhuriyet bürokratları kendiliğinden oluşmuş veya oluşturulmuş değil, miras alınarak yeniden yapılandırılmış bir zümredir (Sevil, 2005; 111-120).

Tek partili dönemde Cumhuriyet bürokratlarının güçlenmesini sağlayan çeşitli gelişmeler meydana gelmiştir. Bunlar; Askeri ve sivil bürokrat seçkinler arasında askeri seçkinlerin gücünün bizzat asker geçmişli kurucu kadrolar tarafından sınırlandırılması, merkezi devlet yapılanmasının genişlemesi, 1930'lar itibariyle benimsenen devletçiliğin etkisi ile bürokrasinin toplumsal ve ekonomik yaşama doğrudan müdahalelerde bulunması ve hizmetlerin devlet ve kamu yönetimi eliyle sunulmasıdır (Yılmaz, Doğan, & İnankul, 2013; Terzi, 2015; 295).

Heper (2015; 91) Mustafa Kemal Paşa'nı zamanında müsait olmayan koşullar altında kristaleşen devlet yapısının İnönü döneminde bürokratikleştirildiğini belirtmektedir. Söz konusu husus bu tezin literatür bölümünde ele alınan Weber'in (2012; 366-371) karizmatik otoritenin rutinleşmesi ve gündelik yaşamın diğer otoritelere dönüşmesi düşüncesi ile uygunluk göstermektedir. Nitekim savaş sonrası yılların karizmatik lideri Mustafa Kemal Paşa'nın yokluğunda karizmatik otorite rasyonel-bürokratik otoriteye dönüşmüştür.

Bu yıllarda işe alma kriterleri içerisinde siyasal sadakatin ağırlıklı bir rol oynaması siyaset-bürokrasi ilişkisini yakınlaştırırken siyasal elit-bürokrat elit ayrımını neredeyse ortadan kaldırmıştır. Bürokratların siyaset ile iç içe girmiş olması bürokrasinin Weberyan teknik üstünlüğünden ziyade siyaset yapıcı özelliğini pekiştirmiştir. Böylesi bir yapıya sahip olan bürokrasi toplumun genelinden farklı bir kültüre ve değerler silsilesine sahip olmuştur. Ahmad'a göre bu yıllarda Türkiye'de iki kültür bulunmaktadır. Bunlar; sayıca az ancak etkili bir bürokrasi ile anılan ve batılılaşmış bir kültür ile, İslam ile anılan kitlelerin yerli kültürüdür (akt. Sevil, 2005; 119).

Tek parti döneminde çıkarılan yasalarla bürokrasi nakdi ve hukuki yönden güvence altına alınmıştır. Bu düzenlemeler aracılığıyla patrimonial bürokrasiden rasyonel hukuki bürokrasiye geçişin zemini hazırlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu güvence ve destekler

rasyonel bürokrasinin inşasından çok bürokratların seçkinleşmesine hizmet etmiş, 1929 yılı itibariyle bürokrasi rakipsiz bir konuma ulaşmıştır. Böylece bürokrasi vatandaşlar için cazip bir statüye sahip olmuştur. Halkın gıpta ve haset ile bakmış olduğu bu zümre siyasi seçkinler ile bütünleşmiş iken, giyimi, davranışları ve sahip olduğu sosyal değerler itibariyle halktan farklılaşmıştır. Bu dönemde memurlar halka hizmet eden değil, emreden şeklinde anlaşılmış, bu durum da politik yaşamda “ceberrut devlet” söyleminin oluşmasını sağlamıştır (Bozkurt, 1998; 3572-3574; Sevinç & Akbay, 2018).

Max Weber (2017; 7) siyaseti; devletler arasında veya devlet içindeki gruplar arasında iktidarı paylaşma uğraşı, bu dağılımı etkileme aracı olarak tanımlanmaktadır. Bu siyaset tanımı içerisinde ona göre memur siyaset yapmamalı, temelde partililik yapmadan yönetmelidir. Siyasetçinin yapmak zorunda olduğu politik kavgalardan memur uzak durmalıdır (s.35). Ancak tek partili yıllar bürokrasisi için bu ilkenin geçerli olduğunu söylemek zordur. Tek parti döneminde sivil bürokrasi parti bürokrasisi ile özdeşleşmiş, kamu görevlileri için tek hukuki organizasyon olan CHP’ye üye olmak bir zorunluluk olmuştur (Bozkurt, 1998; 3572).

Tek partili yıllarda siyaset-bürokrasi ilişkisi birbirinden bağımsız iki alanın (siyaset-bürokrasi) ilişkisi olmaktan uzaktır. CHP devlet elitlerinin hakimiyeti altında ilgisini geniş köylü kitlelerindense batılılaşmış, sayıca az elit zümre üzerine odaklamıştır. Bu haliyle bir kitle partisi olmaktan çok bir seçkinler kulübüdür. CHP kadrolarında yükselmek için parlamento kariyerinden çok başarılı bir bürokrasi geçmişi önem taşımıştır. Devlet bürokrasisi ve CHP arasındaki bütünleşme 1935 yılı itibariyle yasal bir zemin kazanmış, bu tarih itibariyle Parti Genel Sekreterliği İçişleri Bakanınca, parti il başkanlığı görevi ise valilerce yerine getirilmiştir. Bu durum devlet ve parti iç içeliğini arttırmış, partinin bürokratik bir görünüme ulaşmasına neden olarak halihazırda sınırlı olan dinamizminin ölmesine neden olmuştur (Özbudun, 2016; 75-99). CHP’nin yapısını bürokratikleştiren bu düzenlemeler aynı zamanda bürokrasinin siyasallaşma düzeyini arttırmış, bürokratların siyasal kararlar alabilmesinin önünü açmıştır²².

CHP-bürokrasi bütünleşmesi meclis kompozisyonunda açıkça görülürken bu durumun bürokrasinin örgütsel yapısına dair çeşitli getirileri olmuştur. Yasa yapımında etkin olan bürokrasi, yeni yasalarla siyasal üstünlük takviye ederken iç işleyişine dair tüzük ve yönetmeliklerle siyasal iktidarın kendisine yönelik müdahalesini engellemiş, kıdem

²² Bölüm sonunda bürokratların mecliste temsil oranları ele alınacaktır.

esaslı düzenleme ile hizmetin dışındaki atamaların önüne geçilmiştir. Güçlü bir iktidar odağına dönüşen bürokrasi bu dönemin siyasal aktörlerince tehlikeli bir yapı olarak algılanmamıştır. Devletin üstünlüğünü esas alan bu düşünceye göre bürokratların desteğiyle çevreye karşı, merkez güç olan parti korunabilecektir (Sevil, 2005; 131).

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının ilk yılı olan 1939 yılı Bürokraside görev değişikliklerinin en belirgin olduğu yıldır. Bürokratik elitlerin hareketliliği olarak görülebilecek bu değişikliklerin yanında bu yıl memurlerin ücret rejimi ile ilgili değişiklikler yapılmış ve kamu çalışanlarının genel kompozisyonunu gösteren istatistikler tutulmuştur. Avaner'e göre bürokrat elitlerin bu hareketliliği Atatürk-İnönü sürekliliğini sorgulatacak niteliktedir. 1945'lere gelindiğinde ise kamuda belirgin bir nicelik artışı görülürken 31 Ocak 1946 tarihinde toplam memur sayısı 222.166'dır. Ayrıca bu yıllarda bürokrasinin niteliği ve rasyonalizasyonu temelli tartışmalar gündeme gelmiş, bu doğrultuda yazılar yazılır olmuştur (Avaner, 2009).

Cumhuriyet tarihi içerisinde böylesine güç kazanmış olan bir zümrenin neredeyse kendi varlığıyla özdeşleşmiş olan CHP'ye yönelik bir muhalefet hareketine neden izin verdiği bir diğer sorudur. Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası bürokrasiye hakim olan kökten batıcı seçkinlerin Mustafa Kemal Paşa üzerinde tesirli olarak partinin kapanmasına neden olmuştur (Kılıç, 2005). 1946 yılında durum bundan farklı değildir. Karpat'a göre çok partili yaşam bürokrasinin faydalanmış olduğu bir fırsattır. Bu yolla toplumsal, ekonomik ve kültürel hoşnutsuzluğun giderilmesini sağlayacak bir emniyet vanası²³ olarak düşünülmüştür.²⁴

Sonuç olarak tek parti döneminde bürokrasi birçok kazanım elde etmiş, Osmanlı Devleti'nden miras kalan müdahaleci ve aktif tutumunu sürdürmüştür. Askeri bürokrasi ve siyasal seçkinlerle yapılan ittifaklar sayesinde iktidar hiyerarşisinde kendisine yer bulmuş, askeri seçkinlerin siyaset sahnesinden silinmesi ve CHP ile olan bütünleşme sayesinde bu hiyerarşinin tepesine oturmuştur. Modernleşme reformlarının yukarıdan aşağıya doğru yapıldığı bu yıllarda bürokratlar reformların öncüsü olmuşlardır. Bu bölümde kısaca özetlenen gelişmeler çerçevesinde seçkinleşen bürokratlar Cumhuriyet Tarihinin yönetici seçkinlerinin önemli bir ayağını oluşturmuşlardır. Toplumun geneli ile kopuk bir elit

²³ Kavram Bernard Lewis'e aittir (Karpat, 2015; 177).

²⁴ Karpat'a göre siyasal temsilin sağlanmasının birçok toplumsal sorunu çözebileceği Osmanlı Devleti yönetici zümresi tarafından anlaşılmıştı (Karpat, 2015; 177).

kültürün taşıyıcısı olmaları kendilerine yönelik toplumsal tabanda gelişen bir öfke oluşmasına neden olmuş, bu durum DP iktidarını oluşturan etkenlerden birisini oluşturmuştur.

3.4.3. Çok Partili Yıllarda Bürokrasi ve Bürokratik seçkinler

Bu tezde çok partili yıllar olarak bilinen yıllarda yönetici seçkinler bloğunun çözülmeye başladığı iddia edilmektedir. Bu ittifakın dışındaki zümrelerin çıkarlarını temsil eden bir zümre siyasal seçkinler arasına katılarak 1950 yılında iktidarı devralmıştır. Bu durumun yönetici seçkinler için çatışmalı bir süreci beraberinde getireceği açıktır. Bu tezde bu doğrultuda bürokratik seçkinlerin çok partili yıllardaki durumu iktidar ilişkileri içerisinde bürokratik seçkinlerin zayıflaması olarak değerlendirilmektedir. Bu zayıflama DP’li siyasal seçkinlerin eylemleri neticesinde gerçekleşmiştir.

7 Ocak 1946’da kurulan Demokrat Parti programı temel çerçevesi itibariyle CHP’nin programına oldukça benzemekle birlikte devletçiliğin sınırlandırılması, özel girişimin desteklenmesi ve kitlelerle daha az resmi ilişkiler geliştirmiş olması itibariyle farklılaşmıştır. Dini alanda getirmiş olduğu açılımlar CHP’nin din politikalarına tepki duyan kitlelerin desteğini almasını sağlamış, 14 Mayıs 1950 seçimleriyle DP iktidarın sahibi olmuştur. Kılıç’a (2005; 243-250) göre bu tarih itibariyle yeni bir seçkin halkası olan liberal batıcı seçkinler kökten batıcı seçkinlere karşı iktidara gelmiştir.

DP bürokrasi ile gerilimli, çatışmacı bir ilişkiye sahiptir. Katıldığı ilk genel seçim itibariyle bürokrasi ve bürokratik seçkinleri göz önünde bulundurmamak zorunda kalmış, tarafsızlığı kendisi için hayati öneme sahip olan bürokrasinin CHP saflarında olması nedeniyle bürokrasi karşıtı bir politika izlemiştir (Ahmad, 2016; 130). 1946 seçimleri öncesinde Bayar “Ankara’da güvendiğimiz kimseleri vilayetlere empoze etmek istemiyoruz. Milletvekili seçiminde merkez vilayetlerin, vilayetler de merkezin fikrini almak mecburiyetindedir. Bunun manası da şudur: Siparişlere kapıları kapamaktır”. diyerek parti vekil listesinin bürokratlar dışındaki kişilerden olacağını ilan etmiştir (s.5). Ancak bürokrasi ve bürokratların seçim gündemine geldikleri tek konu bu olmamıştır. Seçimin bitmesinin hemen akabinde idari yetkililerin vatandaşları CHP lehine zorlamaları ve bu yolda şiddet kullanmaları ile ilgili şikayetler olmuştur. Açık oy gizli sayım ilkesinin

geçerli olduğu bu seçimde memurların seçime hile karıştırmaları birçok şikayete konu olmuş, CHP en büyük desteği devlet görevlilerinden görmüştür (Akandere, 2010).

DP kökleri Osmanlı Devleti'ne dayanan yönetici seçkin ittifakı olan tarihsel blokun/merkezin dışındaki kesimlerin temsilcisi olmuştur. Osmanlı Devletinden itibaren çevre merkezi devlete bir tehdit olarak algılanmıştır (Mardin, 2016). Buna rağmen merkezin gerek Kurtuluş Savaşı'nda gerekse İttihat ve Terakki döneminde girmiş olduğu çevre ile ittifak arayışının bir benzeri DP'nin kuruluşundan önce gerçekleşmiş, bu başarısız deneme sonucunda CHP çevrenin oylarını alamadığı gibi bürokratik seçkinlerin tepkisini çekmiştir (Kahraman, 2010; 364). Buna karşın DP merkezi bürokrasiyle ve mevcut hükümet ile mücadelenin bir aracı durumuna gelmiş, merkezi bürokrasi DP vaatleri ve politikaları içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Çok partili yaşama geçişte muhalefet partilerinin özgürlük ve hak temelli talepleri takipçileri tarafından meşruiyetini yitirmiş bir iktidara karşı koyma talebi olarak algılanmış, muhalefet liderleri ezici bürokrasiye karşı kurtarıcılar olarak kendilerini göstermişlerdir. Bu çıkış aynı zamanda ülkenin kısıtlı kaynaklarını ellerine alan seçkinlere karşı dinsel bir içeriğe bürünmüş "hürriyet" kavramıyla desteklenmiştir (Karpaz, 2015).

DP 1950 seçimleri arefesinde bürokrasiye ilişkin stratejisini değiştirmiştir. Bürokrasinin tarafsızlığını arzulayan bir tavırla kötü gidişatın bürokrasiden değil, hükümetten kaynaklandığını, bürokrasinin geçmişte yaptığı işlerden dolayı cezalandırılmayacağını vurgulamış, bu yolla bürokrasinin sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Gerçekten de bu seçimde resmi makamların baskısının olmaması seçmenin cesaretlenmesini sağlamıştır (Ahmad, 2016; 132). DP'nin iktidara gelişi ile Osmanlı Devleti'nden bu yana ilk defa geleneksel iktidar sahiplerinden başkasının iktidar yolunda sivrilmesi, iktidarı ele geçirmesi gerçekleşmiştir. Böylesi bir durumun bürokrasinin durumunu zayıflatacak politikalara yol açacağı açıktır. DP bürokratların siyasal iktidarını milli iradenin engellenmesi olarak görürken, bürokratlar "cahil bir çoğunluğun seçtiği yeteneksiz ve ilkesiz" siyasetçilere karşı "kamu yararını" korumayı vazife bilmişlerdir. DP iktidarı döneminde bürokrasi ve siyasal iktidar çatışması yaşanmış, bu çatışmayı bürokratlar kaybetmiştir. DP'nin iktidarı devraldığı 1950 yılı siyaset dışı bir dönüşüm modeline karşı siyasal bir başkaldırı anlamını taşımıştır (Göküş, 2003; 43; Kahraman, 2008; 122).

Bürokratların DP'yi algılama biçimi ve demokrasiye ilişkin tutumları çeşitli araştırmalardan yola çıkarak anlaşılabilir. Dönemin üst düzey bürokratları ile yapılmış bir araştırmanın bulgularına göre 36 bürokratin 30'u "vahşi ve tuhaf fikirleri olan kişilerin konuşmak üzere kamusal platforma çıkmalarına izin verilmemelidir düşüncesine katılmıştır. Bununla beraber bürokratlar; "demokrasi kalabalıkların sözünün olması gereken bir rejim değildir. Bir ikna rejimidir; fakat ateş yükselirse, kalabalıklar kesinlikle göz ardı edilmelidir"; "Elbette (hitap edecekleri kamusal platforma) izin verilmemelidir;" "Maalesef ülkemizde demokrasi düzensizlik anlamına gelmekte ve giderek kanunsuz hareketlere hoşgörü gösterilmektedir"; "Vahşi ve tuhaf fikirler mantıksızdır"; "Hakikatleri ancak eğitilmiş ve deneyimli olanlar anlayabilir. Ancak onların fikirlerinde tutarlılık ve faydalı öneriler bulunur. Aksi takdirde toplumda bir fikir anarşisi ile karşılaşılır" görüşlerini dillendirmişlerdir. Bu araştırmaya katılan bürokratik seçkinler halkı ve siyasileri demokrasi için yetersiz bulmuş, en iyi rejimin demokrasi olduğuna katılırken Türkiye örneğini şiddetle eleştirmişlerdir. (Heper, 2015; 134-135).

Dönemin bürokratik seçkinlerine göre demokrasi için politikacıların eğitilmiş, olgun, hoşgörülü ve disiplinli olması gereklidir. Bununla beraber Türkiye henüz uluslaşmasını tamamlamamış ve kendi sosyo-ekonomik imkânlarına uygun bir demokrasi uyarlaması yapmamıştır. Onlara göre böyle bir uyarlamayı siyasetçiler değil bilim insanları yapabilir. Böylesi bir yaklaşıma sahip bürokratik seçkinler demokratları değerlerini kurup kollamak için vazifeli oldukları, mücadele ettikleri kurumların özüne yönelik bir tehdit olarak görmüşler ve kendilerini milletin temsilcisi ve lideri olarak algılamışlardır. Onlara göre DP ile siyaset ayrıcalıklı bir azınlığın çıkarlarını savunma aracı haline gelmiş, irrasyonel olan rasyonele tercih edilmiştir (Heper, 2015; 133-136). Bürokratik seçkinlerin rasyonellik ve siyasete güvensizlik temelindeki bu düşünceleri bir seçkincilik örneği oluştururken, kendi statüsünü böylesi bir söylem alanı ile koruma maksadını içermektedir.

DP iktidara gelmesinin akabinde devr-i sabık yaratmayacağını vaad etmiş olsa da tek parti mirası olarak gördüğü bürokrasiye dönük bir dizi eyleme girişmiştir. Her fırsatta bürokrasiye yönelik güvensizliğini gösteren DP siyasallaştıkları iddiasıyla tek parti bürokrasisinin tasfiyesine girişmiştir. 1954'te çıkarılan yasayla memurların iş güvencesini kaldırarak bürokrasinin siyasal irade tarafından tasfiye edilmesini sağlamıştır. Bu dönemde bürokratların hegemonik gücü kırılarak halkın kendilerine doğrudan ulaşabilmesinin önü

açılmış, halk-bürokrasi ilişkisi seçim bölgelerini temsil eden vekiller aracılığıyla kurulabilmiştir (Kahraman, 2010; 306-309).

DP'nin kuruluşu ve siyasal alanda kendisine yer bulması bürokrasi-halk-siyasal iktidar ilişkilerinde dönüşüme neden olmuştur. Bu dönemde siyasal seçkinler bürokrasiyi denetim altına almaya çalışmış, halkın bürokratlara ilişkin şikayetlerinde DP parti teşkilatları aktif rol üstlenmişlerdir. Parti teşkilatlarına hakkında şikayet gelen bürokratların görevleri ve görev yerleri değiştirilmiştir. DP bürokrasiyi, sosyal değişme ajanı olmaktan çıkararak yürütme organının bir kolu haline getirmeye çalışmıştır. Memur sultasının kırılması için tasfiye, bakanlık emrine alma, hükümet işlerine karşı yargı yolunu kapatma gibi yöntemler benimsenmiş, eylemler çevrenin beklentileriyle uyumlu olarak DP'yi bürokrasi düşmanlığına kadar götürmüştür. 1950'lerden sonra köylü grupları valilerin odalarını doldurmuş, idarecileri küçük düşürmüştür. Böylesi eylemler halkın tek parti dönemi idarecilerine yönelik tepkileri olarak görülmüştür (Bozkurt, 1998; 3575). DP'nin ise bürokrasiye ilişkin şikayetleri idare amirleri, savcılar ve zabıta memurları üzerinde yoğunlaşmış, bu yolla halkın şikayetleri ile uyumlu ve hiyerarşik sistemin baskısı altındaki orta ve alt kademe memurların kazanılması hedeflenmiştir (Göküş, 2003).

DP ve bürokratik seçkinler arasındaki bu karşılıklı olumsuz algılaşma ile beraber DP bürokrasiyi ve dolayısıyla bürokratik seçkinleri zayıflatacak bir dizi uygulama gerçekleştirmiştir. Bu uygulamalar neticesinde bürokratik seçkinler prestij kaybı yaşamıştır. Şaylan bu prestij kaybının 3 düzeyde incenebileceğini belirtmektedir. Bunlar; siyasal iktidar tekelinin kaybedilmesi, bürokrasinin yeni bir güce bağımlı olup otonomisini kaybetmesi ve bir gelir grubu olarak mali durumunun bozularak bu yerinin kaybedilmesidir (akt. Göküş, 2003; 53).

DP iktidarının ilk yıllarında tek partili yılların sonunda olduğu gibi bürokratlar ekonomik sıkıntı içerisinde olmuşlardır. DP memurların yaşadığı bu sıkıntıyı azaltmak için barem kanunun dışına çıkararak memurlara ek ücretler ödemiştir. Ekonomi politikaları enflasyonu arttırırken askerler ve memurlar bu durumdan etkilenmiştir. Kurumlar memurları ellerinde tutabilmek için tazminat, tahsisat ve ikramiye adı altında çeşitli ödemeler yapmışlar ek görev, fazla mesai, prim ve lojman imkânlarını geliştirmişlerdir. Kurumların söz konusu imkanları belirli bir standart çerçevesinde sunmamış olması memurlar arasında huzursuzluklara neden olmuştur. Milli gelirden memurların aldıkları pay azalmış, ancak 24 yıl görev yapmış olan memurlar asgari geçim endeksinde belirlenen

tutardan fazla maaş alabilmişlerdir. Memurlara yılda beş defa verilen ikramiyeler 1959 yılında kaldırılmıştır. Bütün bunlarla beraber DP her ne kadar devletin küçültüleceğini, memur sayısının düşürüleceğini vaad etmişse de bürokrat kadroları artmaya devam etmiştir. 1950’de 199.723 olan memur sayısı 1960’da 389.303 olmuştur (Göküş, 2003).

DP döneminde bürokratik seçkinlere karşı girişilen eylemlerin bir diğer ayağı hukuki düzenlemeler ile bürokrasinin gücünün sınırlandırılmasıdır. Seçmenlerin şikayetleri doğrultusunda özellikle 1954 sonrasında DP bürokrasi üzerindeki baskıları iyice arttırmıştır. Bu dönemde siyasal iktidar memurları bakanlık emrine alma (yeni görev verilmeyen memurlar emekliliğe sevk edilebilmiştir), yetersiz memurları istifaya zorlama gibi imtiyazlar elde etmiştir. Bununla beraber yargıtay, danıştay ve sayıştay üyeleri ile üniversite profesörlerinin 25 yıllık hizmeti bulunanları re’sen emekliye sevk etmek için gerekli düzenlemeler yapılmıştır (Göküş, 2003; 56-58).

DP dönemi bürokratik seçkinler bağlamında ele alınacak bir diğer husus bu dönemde yeni bürokratik seçkinlerin üretilmesidir. DP’nin bürokrat kuşağı olarak bilinen bu kişiler Cumhuriyet yönetimi içerisinde yetişen ve eski bürokrasiye DP kadar karşı olan yeni bir bürokrat kuşağıdır. Görece genç olan bu kuşak bürokratları, halkın içerisinde çıkararak bu kimlikleri ile uyumlu bir yaklaşım sergilemişlerdir. Tek parti yıllarında doğup, ikinci dünya savaşı yıllarında üniversite eğitimini tamamlayan bu bürokratlar değişim yanlısı bir tavır sergilemiştir. DP’nin böylesi bir zümreye güvenmesi tasfiyeler yapmasını kolaylaştırmıştır. DP’nin güvenmiş olduğu bu zümre, özellikle İTÜ mezunu mühendisler siyasi alanda 2000’lere kadar etkili olmuştur (Kahraman, 2010; 306-309)

Bürokrasinin kendi örgütsel durumunun kendisine getirmiş olduğu etkili pozisyonla beraber meclisteki temsil oranı da bürokrasinin bu dönemdeki etkin pozisyonunu anlamayı kolaylaştırmaktadır. Frey (1965; 79-83); 1920 ve 1957 yılları arasında milletvekilliği yapan kişilerin %33’ünün (720 vekil) resmi görevliler olduğunu aktarmaktadır. Bunların %14’ü (315 vekil) idari görevliler, %10’u (223 vekil) askerler, %8’i ise eğitim işleriyle meşgul olan resmi görevlilerden oluşmaktadır. Buna karşın serbest profesyoneller (avukat, sağlıkçı, mühendis vb.) bu yıllar arasında meclisin %31’ini, ekonomi alanında istihdam olan kişiler (ticaret, tarım, bankacılık) bu yıllar arasında meclisin %24’ünü oluşturmuştur. Bu yıllar arasındaki erkek nüfusun mesleklerini de inceleyen araştırmacı idari yetkililerin mecliste yüksek düzeyde temsil edildiğini, toplumun çoğunluğunu oluşturan tarımla

uğraşan bireylerin ise düşük düzeyde temsil edildiğini aktarmaktadır. Meclislere göre idari yetkililerin meclis içerisindeki dağılımı tabloda sunulmuştur.

Tablo 1. Meclislere Göre İdari Yetkililerin Meclis İçerisindeki Dağılımı

Meclis	1 (1920 - 1923)	2 (1923 - 1927)	3 (1927 - 1931)	4 (1931 - 1935)	5 (1935 - 1939)	6 (1939 - 1943)	7 (1943 - 1946)	8 (1946 - 1950)	9 (1950 - 1954)	10 (1954 - 1957)
Bürokr at Oranı	%23	%25	%25	%20	%19	%18	%19	%14	%10	%9

Kaynak: Frederick W. Frey, The Turkish Political Elite, (s.181)

Tabloda görüldüğü üzere kuruluş yıllarında en yüksek düzeyde mecliste temsil edilen bürokratların oranı 7. Meclis istisnası dışında azalma eğiliminde olmuş, DP'nin iktidar olduğu 9 ve 10. Meclislerde ise en düşük seviyeleri görmüştür. Bürokrasinin DP döneminde içine girmiş olduğu güç kaybı meclis temsilinde de etkisini göstermiştir.

Sonuç olarak yönetici seçkinler zümresi içerisinde ele alınan bürokratik seçkinler DP'nin eylemleri ile muktedir pozisyonlarını kaybetmişlerdir. Bu dönemde bürokratik seçkinlerin ekonomik durumu kötüleşmiş, sayıca artarak hantallaşmış ve tek partili yıllardaki konumlarını özlemle arar olmuşlardır. Ancak aktarılan araştırmalar göstermektedir ki bürokratik seçkinlerin güç kaybı tek partili yıllardaki seçkin eğilimlerini değiştirmemiştir. Gerek DP iktidarı ile yaşanan çatışmalar gerekse güç kaybının telafisi arzusu 27 Mayıs darbesine bürokratik seçkinler nezdinde bir tepki gelmemesini anlaşılır kılmaktadır.

3.5. 27 Mayıs Darbesi Öncesi Siyasal Seçkinler (1923-1960)

Siyasal seçkinler bu tezde 1923-1946 arasında yönetim işini gerçekleştiren yönetici seçkinler ittifakı içerisinde ele alınmakta, değerlendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve yeni yönetim biçimi olarak Cumhuriyet'in benimsenmesi bu zümreyi toplumsal iktidar hiyerarşisinin üst noktalarına taşımıştır. Seçimlerle meşrulaşan bu güçlü pozisyon

dönem içerisinde benimsenen meclis hükümeti sistemiyle perçinleşmiş, Türk siyasi seçkinleri aldığı kararlarla ortalama bir insanın hayatını etkileyebilecek güç ve etkiye ulaşmıştır. Söz konusu etkili pozisyonu vurgulayan Frey (1965; 6) TBMM’de yer edinmiş kişilerin toplumdaki gerçek gücü orantısız bir şekilde elinde bulundurduğunu belirtmektedir. Çağlar ve Aslan (2000; 500-501) ise siyasal seçkinlerin toplumsal yaşamdaki önemlerini;

“Bu özellikleri ile Cumhuriyetin başlangıcından günümüze, toplumu huzur ve refaha götüren isabetli ve yerinde kararlarda da ülkeyi çıkmaza ve krizlere sürükleyen süreçlerde de başrol oynamış aktörlerdir. Yalnızca toplumun yararına sonuçlanmış isabetli kararların onurunu değil, aynı şekilde toplumsal hüsrana veya düş kırıklıkları ile sonuçlanan hatalı tercihlerin, yanlış kararların vebalini de büyük ölçüde onlar paylaşırlar. Deyim yerindeyse ülkenin kaderini onlar yönlendirmiş, toplumun rotasını onlar çizmiş, devlet ve toplumun portresini onlar şekillendirmiştir. Yalnızca uyacağımız toplumsal ve siyasal kararları değil toplumun bir bireyi olarak oynayacağımız rolleri de bir anlamda onlar belirlemiştir. Hangi toplumsal kaynaklardan kimlere ne kadar pay verileceğinden, hangi sosyal yükten kimlere ne kadar külfet yükleneceğine kadar pek çok kararda onlar etkili olmuşlardır.”

olarak aktarmaktadırlar. Toplumsal yaşamda bu denli önem ve etkiye sahip olan siyasi seçkinlerin alamet-i farikası nedir? Bu tezin ilk başlığında kuramcılarının seçkinleşmenin belirleyicisi nedir sorusuna verdikleri cevaplar ele alınmıştır. Kuramcılarının bu soruya verdikleri cevapları; üstün nitelikler (Pareto, 2015), örgütlenme becerisi (Mosca, 1939), modern örgütler içerisinde üst pozisyonlarda bulunma (Michels, 2001) ve sosyal ağlara yani kliklere dâhil olma (Mills, 2017) olarak sıralamak mümkündür. Türk siyasi seçkinleri için ise bu sorunun cevabı çeşitli araştırmaların konusu olmuştur.

Frey 1920-1957 yılları arasında mecliste görev yapmış milletvekillerini çeşitli değişkenler bakımından incelediği çalışmasında (hakkında bilgi edinilemeyen vekiller dışarda tutulduğunda) vekillerin neredeyse dörtte üçünün üniversite mezunu olduğunu belirtmektedir. Frey için erkek nüfusun beşte üçünün okuma yazma bilmediği dönemin Türkiye’inde siyasal seçkinliğin temel belirleyicisi eğitimidir. Ona göre Türkiye tarihinde sosyal ayrımın temelinde eğitim yer alırken eğitimsiz çoğunlukla eğitilmiş azınlık şeklindeki ayrım aynı zamanda seçkin-kitle ayrımını şekillendirmektedir (Frey, 1965; 29-73). Siyasal seçkin ve kitle arasındaki eğitim düzeyi farklılığı seçkinlerin eylem ve

davranışlarında yer alan seçkinciliğin temelini de oluşturmaktadır. Buna göre siyasal seçkinlerin eğitimsiz çoğunluğun hakkında fikir yürütemeyeceği kararları alacak ve bu çoğunluğu eğitme sorumluluğunu taşıyacaktır.

Bu tezde gerek siyasal seçkinlerin gerekse yönetici seçkinlerin (bürokratik, askeri ve siyasal) Cumhuriyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra kurdukları birliğinin DP'nin iktidara geldiği 1950 yılına dek sürdüğü, küçük çaplı çatırdamaların söz konusu birliği dağıtmadığı iddia edilmektedir. Söz konusu iddianın desteklenmesi için siyasal seçkinlerin örgütlü yapısı olan CHP belirtilen çerçevede incelenecektir.

3.5.1. Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Seçkinlerin Birliği

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin 1923-1946 yılları tek partili yıllar olarak bilinmektedir. Söz konusu tek parti 1923 yılında Halk Fırkası, 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası, 1935 yılında ise Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) adını kullanmıştır. 1927 yılında partinin cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik olarak belirlenen temel ilkelerine devletçilik ve devrimcilik ilkeleri 1935 yılında eklenmiştir (CHP, 2019). CHP tek partili yıllar içerisinde yeni devletin kurucu inkılaplarının gerçekleştirildiği örgütlü yapı olarak faaliyet göstermiştir. Yönetim içerisinde kazanmış olduğu güç partiye siyasal alanın sınırlarını çizme gücü vermiştir. Tek Parti-devlet ilişkileri partinin ideolojik ilkelerinin devletin ilkeleri olarak benimsenmesini sağlamış bu dönemde siyaset sahnesi gibi devlet de bu ilkeler doğrultusunda dizayn edilmiştir. CHP'nin nitelikleri, siyasal sistem içerisindeki fonksiyonu ve 1923-1946 yılları arasında bu tezin amacı bakımından önem taşıyan olaylar dizisi incelenmeden önce, bu yıllar arasında kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) kısaca ele alınacaktır. Her iki partinin kuruluşu, gelişimi ve kapatılışı dönemin siyasi hayatının betimlenmesi bakımından olduğu kadar Cumhuriyet'in kurucu seçkinlerinin ve CHP'nin siyasi yaşamda sahip olduğu hayati rolün anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Highley&Burton (1989; 20) ulus devletlerin seçkin yapılanmasının çoğunlukla dağınık-ayrık olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu durum ulus devletin kurulma aşaması ile ilgilidir. Ancak bu duruma bir istisna gösteren yazarlar toplum-halkın kurtuluşunun sağlandığı savaş sonrası durumların belirli bir konsensüs temelinde örgütlenmiş seçkin

kompozisyonu ile sonuçlanmasını göstermişlerdir. Onlara göre bu durum savaş öncesinde muhalif seçkinlerin tasfiye edilmesi ile alakalıdır. Bu yıllarda benzer bir husus gözlenmektedir. Buna göre; bu yıllarda sağlanan seçkinlerin birliği savaş öncesi değil savaş sonrası dönemlerde yapılan tasfiyelerle ilişkilidir.

Siyasi yaşamın merkezi olan mecliste henüz kuruluş yıllarında yaşanan ve bağımsızlık sonrasına ertelenen ayrışma, devam eden yıllarda da çeşitli görünümde ortaya çıkmıştır. Lozan Konferansı'nda müzakerelerin yürütülmesi konusunda Rauf Bey ile İsmet Paşa arasında ortaya çıkan gerilim, Cumhuriyetin ilanının usulüne ilişkin Kazım Karabekir ve Rauf Bey'in basın yoluyla olumsuz beyanatlar vermesi gibi olaylar etrafında şekillenen çatışmalı süreci yeni bir parti kurulacağı söylentisi takip etmiştir. Anayasanın imkân verdiği bu hareketliliğe iktidar çevreleri basın yoluyla tepki göstermiştir. Dönem içerisinde belirleyiciliğe sahip olan Mustafa Kemal Paşa Reis-i Cumhur olarak tarafsız kalamayacağını belirtmiş, Halk Fırkasının kuşatıcılığı ve yapılması planlanan inkılapları gerekçe göstererek parti kuruluşuna olumsuz yaklaşmıştır. TCF bu gelişmelerle devam eden gergin atmosfer içerisinde tanınmış milli mücadele komutanları tarafından 17 Kasım 1924'te resmen kurulmuştur. Daha önceki ikinci grup ile benzerlik taşıyan partinin farklı aktarımlar olmakla birlikte genellikle 29 vekili bulunduğu aktarılmaktadır (Müezzinoğlu, 2018). Kongar'ın gelenekçi-liberaller olarak ele aldığı bu parti siyaset dışı aktörlerin siyasete müdahil olmasından ziyade, siyasi seçkinlerin bir bölünmesi olarak değerlendirilmektedir. En az Mustafa Kemal Paşa kadar tanınmış komutanların liderliğini yaptığı TCF'nin gerek kuruluşu²⁵ gerekse kısa bir süre de varlık gösterebilmiş olması dönemin siyasal seçkinlerinin fikir ve kararlarının ürünüdür. Birçok araştırmacı partinin kuruluşunda kişisel anlaşmazlıkların, çekişmelerin ve dışlanmışlık hissini etkili olduğunu aktarmıştır (bkz. Müezzinoğlu, 2018; 54; Akşin, 2007; 194).

Mustafa Kemal Paşa TCF'yi kendisine karşı bir komplo olarak görmüş, başlarda partiye karşı sert bir tavır takınmıştır. Başbakanlığa İsmet İnönü'ye kıyasla daha ılımlı bir politikaya sahip olan Fethi Okyar'ı getirmesi TCF'ye hareket alanı sağlamış TCF, muhafazakâr, liberal ve hilafetçi çevrelerin desteğini alarak etkili bir konum edinmiştir (Babaoğlu, 2012). Türkiye'nin doğusunda başlayan Şeyh Sait isyanı ile ılımlı politikaların sonu gelmiş, süreçten TCF'de payını almıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde başını

²⁵ TCF'nin kontrol edilebilir, "güdümlü" bir muhalefet haline gelebileceğine ilişkin kanaat partinin varlık gösterebilmiş olmasının nedenlerinden biri olarak görülmüştür (Müezzinoğlu, 2018; 53).

Recep Peker'in çektiği radikaller hükümeti pasiflikle suçlamış, Cumhuriyet Halk Fırkası grup toplantısında alınan itimatsızlık beyanı kararı ile Fethi Okyar hükümeti düşürülerek İsmet İnönü hükümeti kurulmuştur. Hükümetin isyan ile ilgili sert tedbirlerinden biri olan Takrir-i Sükun Kanunu ile muhalefet yapmak imkânsız hale gelmiş bütün bunlara ek olarak yargılamaları yapan İstiklal Mahkemelerinin TCF'yi isyan ile ilişkilendirmesi partinin sonunu getirmiştir. Bu gelişmeler akabinde TCF dini siyasete alet etmekle suçlanarak kuruluşundan 7 ay sonra kapatılmıştır (Özalper, 2014).

1923-1946 yılları arasında siyasi alanda faaliyette bulunmuş bir diğer siyasi parti Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'dir²⁶. Bu partinin kuruluşunda -TCF'den farklı olarak-devlet seçkinlerinin gerilimli ayrışması değil seçkinlerin arzusu ve talebi bulunmaktadır. Muhalif bir parti kurulması doğrudan Mustafa Kemal Paşa'nın bir diktatörlük rejiminin başında bulunma görünümünün sona ermesi, batıya yakınlaşmayı sağlayacak imajın çizilmesi, vatandaşların artan hoşnutsuzluğunun giderilmesi gibi sebeplerle Paşa tarafından bir proje olarak düşünülmüştür. Bu sebeplerin yanında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bir halk partisi olmayı başaramaması ve kontrol altında tutulabilecek bir muhalefet partisinin kurulmasına yönelik Mustafa Kemal Paşa'nın isteği partinin kurulmasının arkasında yatan önemli faktörlerdir. Bu gibi sebeplerle güdümlü bir muhalefet olarak Fethi Okyar'a kurdurtulan SCF, CHF'nin imkân verdiği ölçüler içerisinde liberal bir programa sahip olmuştur. SCF ekonomik devletçilik ve CHF'nin sahip olduğu ideolojik araçları serbestçe kullanmasına yönelik eleştiriler geliştirmiş, parti-devlet özdeşliğini temel alan tek parti yaklaşımına yönelik tenkidlerde bulunmuştur. CHF'nin tahammül sınırlarını zorlayan dozdaki bu eleştirel duruş fırkanın kısa sürede halk desteğini kazanmasını sağlamış, yerel seçimlerde bulunan 502 seçim bölgesinden 32'sinde seçimleri kazanan SCF için bu başarı kapanışa giden sürecin basamaklarından biri olmuştur. Fethi Okyar 15 Kasım 1930 tarihli meclis oturumunda; sert tartışma ve ithamlara maruz kalmış, "siyasi sahada gazi hazretleri ile karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceğini" gerekçe göstererek partisini kapatacağını belirtmiştir (Erdem, 2013).

TCF ve SCF deneyimlerinin demokratikleşme, kurulan rejimin nitelikleri ve devamlılığı bakımlarından taşıdığı önem birçok araştırma ve incelemenin konusu olmuştur. Ancak bu tez kapsamında söz konusu değerlendirmeler ulusal bağımsızlığa odaklanma

²⁶ TCF'nin kapatılması ve SCF'ni faaliyet gösterdiği tarihler arasında Adana'da Ahali Cumhuriyet Fırkası ismiyle bir parti kurulmuştur. Kuruluşundan 4 ay sonra kapatılan bu parti bölgesel bir girişim olarak kalmıştır (Erdem, 2013; 2)

temelinde birlik içerisinde olan seçkinlerin kısa süreliğine de olsa parçalanması-dağılması bakımından önemlidir. Söz konusu dağılma bir seçkinler dolaşımı sürecini başlatmak için yeterli olmamış, Cumhuriyetin kurucu kadrolarının her iki partiyi kapatmasıyla söz konusu dağılma süreci sonlandırılmıştır. Kılıç'a göre TCF'nin muhafazakar seçkinler halkası içerisinde yer almakta ve Takrir-i Sükun Kanunu vasıtasıyla kökten Batıcı seçkinler tarafından dışlanan kişilerden meydana gelmektedir. SCF ise Paşa'nın liberal formüle yönelerek kökten batıcı seçkinleri zayıflatmasının bir ürünü olarak liberal batıcı seçkinleri siyaset sahnesine çıkarmasıdır. Nitekim kökten batıcıların Mustafa Kemal Paşa'ya dahi baskı yapacak seviyede güce sahip olmaları kendi sürekliliklerini sağlamış ve bu zümre liberal batıcılara karşı galip gelmişlerdir (Kılıç, 2005). Bu olaylar serisi rejim ve seçkinler ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim rejimin hangi şartlarda ve hangi biçim ile devam edeceğini toplumsal taban değil, seçkinlerin kendi aralarındaki mücadele ve ilişkiler belirlemiştir.

Özbudun tek parti döneminin siyasal seçkinler arasında bir birlik anlamına gelmediğini belirtmektedir. Ona göre 1920-1923 arasında kapsayan birinci dönemde milletvekilleri bağımsızlığı sağlama konusu dışındaki neredeyse her konuda derin görüş ayrılıklarına sahiptirler. Mecliste etkili bir muhalefet fonksiyonunu yerine getiren 2. gruptan hiçbir vekilin 1923 seçimlerinde seçilmemesi arzu edilen birliği sağlamamıştır. Söz konusu dağılıkların sonucu olan TCF'nin kapatılması ile tek parti rejiminin konsolidasyonu tamamlanmıştır. İzmir suikasti girişimi akabinde birçok kişinin idam edilmesi ve itibarsızlaştırılması ile konsolidasyon doruk noktasına ulaşmıştır²⁷. Özbudun'a (2016; 78-79) göre konsolidasyon sürecinin tamamlanması ile siyasal temsil zayıflarken rejimin dayandığı toplumsal güç olarak devlet seçkinleri güçlenmişlerdir.

Weber karizmatik otoriteyi toplumların kriz zamanlarında ürettiği geçici bir otorite türü ele almaktadır. Demagog, savaş beyi vb. yapılarda ortaya çıkan lider kararları ve davranışları ile hem kendi karizmatik cemaatini oluşturmakta hem de kitleleri peşinden sürüklemektedir. Ona göre karizma gündelik yaşamın rutin akışının dışında, irrasyonel temeller üzerinde inşa olurken kitlelerin lidere ilişkin algıları karizmanın dayanağıdır. Liderin yokluğunda ise karizma ya gelenekselleşir ya da bürokratikleşir (Weber, 2012;

²⁷ Rejimin konsolidasyonu amacıyla uygulanan şiddet hukuk temelinde kendisini göstermiş, İstiklal Mahkemeleri bu şiddeti uygulayan aktörler olmuşlardır. 1925-1927 döneminde 60'ün üzerinde idam kararı verilmiştir. Özbudun bu şiddetin hedefinin muhafazakar İslamcılar, Kürtler ve eski ittihatçılar olduğunu aktarmaktadır.

366-371; Yelken, 2015; 213). Ulusal bağımsızlık savaşının karizmatik lideri olarak bilinen Mustafa Kemal Paşa'nın vefatının ardından karizmatik cemaat olarak ele alınabilecek CHP için böylesi bir durum söz konusudur. Gerek dış politikada yaşanan gelişmeler gerekse karizmanın rutinleşerek bürokratikleşmesi kendi muhalefetini üretmiştir.

1938 yılı itibariyle gerek CHP'de gerekse Türkiye'de İnönü'lü yıllar olarak bilinir. Bu dönemin belirgin olayları uluslararası gelişmelerin gölgesinde ele alınmaktadır. 2. Dünya savaşına Türkiye'nin katılmaması ülkeyi savaşın olumsuz etkilerinden beri tutmamıştır. Savaşın verdiği tedirginlik askeri seferberliğe ve hükümetin yetkilerinin arttırıldığı kanunlar yapılmasına neden olmuştur. Tarihin akışı içerisinde önemli rol oynayan ise iktisat politikası tercihleridir. Varlık Vergisi (1942), Toprak Mahsulleri Vergisi (1944-1946) gibi uygulamalar gün geçtikçe halkın ekonomik durumunu zora düşürmüştür. Bu durumda oluşan memnuniyetsizliği toprak sahiplerine bağlama ve bunun sonucu olarak toprak dağıtma programının öne çıkarılması hükümet için ters tepen bir tercih olmuştur. Nitekim sonucu iktidarın kaybedilmesi olan muhalefetin doğuş süreci başlamıştır. 1945 yılı itibariyle CHP ve halk arasında bir bağın bulunmaması, ekonomik zorluklar ve en önemlisi bürokrat-aydın, toprak sahibi/tüccar ittifakı bu yıllarda dağılmıştır (Findley, 2017; 265-268).

CHP yönetimi altındaki tek parti rejiminin niteliklerine ilişkin Özbudun derinlikli bir analiz sunmaktadır. Ona göre CHP devlet seçkinlerinin hakimiyetinde bir kadro partisidir. Partinin ilgisi köylü kitlenin mobilizasyonuna değil de batılılaşmış dar elit zümre üzerine yoğunlaşmıştır. Bu durum batılılaşmış devlet seçkinleri ve batıcı aydınlarla dini duyguları güçlü, muhafazakar köylü kitleler olmak üzere ikili bir toplumsal yapı ortaya çıkarmıştır. Bu dışlayıcı yapı partinin seçkinci ve vesayetçi karakterini de açıklamaktadır. Parti yöneticileri buldukları pozisyonları siyasal faaliyetlerine değil de bürokrasi içindeki başarıları veya kurtuluş savaşına erken katılmış olmalarına borçludurlar. Partinin, tabanını genişletmeye pek hevesli olmamasının kanıtlarından biri 1927'deki ikinci büyük kongresinde yapılan tüzük değişikliğidir. Bu değişiklik ile parti üyesi olabilmek için iki kefil şartı getirilmiştir. CHP geniş bir taban oluşturmaktan ziyade onu eğitmekle ilgilenmiştir. Buna göre CHP halkı eğitecek, aydınlatacak ve rehberlik edecek olan yapıdır. Siyasetin toplumsallaşması da oldukça sınırlı olarak belirtilen eğitim amacı doğrultusunda yapılmıştır. Sürekli uygulanan seçimler rekabetçilikten ziyade eğitime ve meşrulaştırma işlevi görmüştür. (Özbudun, 2016; 83-86).

Sonuç olarak CHP yönetici seçkinler içerisinde yer alan siyasal seçkinlerin örgütlü yapısı olarak uzunca bir süre iktidar ilişkileri içerisinde etkili olmuştur. Bu dönem siyasal seçkinler arasında görülen ayrışma-çatışmalar kısa sürede CHP’li siyasal seçkinlerin lehine sonuçlanmış, bu çatışmalar sonrasında yaşanan tasfiyeler siyasal seçkinlerin homojenleşmesini sağlamıştır. Bu dönemde siyasal seçkinler asker kökenli liderlerin etkisi ile kendi dışındaki seçkin zümrelerin liderliğini yapmıştır. Siyasal eylem ve süreçlerde görülen seçkincilik ülkenin modernleşmesi olarak da ele alınan kalkınma-gelişme söylemi ekseninde meşruiyet bulmuş, Osmanlı Devleti’nden miras alınan gelenekle uyumlu olarak siyasal seçkinler halkın temsilcisinden çok halkın lideri, yöneteni durumunda bulunmuşlardır.

3.5.2. Demokrat Parti ve Seçkinlerin Dolaşımı

Pareto (2015; 32-38) toplumun seçkin azınlıklar tarafından yönetildiğini belirtmektedir. Ona göre meritokrasinin ürünü olan seçkinler doğal bir yasa ile tükenir, yönetici pozisyonlarını koruyamayacak duruma gelirler. Bu durumda eski seçkinlerin yerine geçmek isteyen seçkin namzetleri niyetlerini gizleyerek harekete geçerler. Seçkinleşebilmek için arkalarına almaları gereken kalabalığa; herhangi bir sınıfın hakları için değil, doğrudan herkesin hakkı ve iyiliği için yola çıktıklarını ilan ederler. Ancak Pareto’ya göre bu süreç zafer kazanan seçkinlerin kendilerini destekleyenleri boyundurukları altına alması veya çeşitli yasal ayrıcalıklar tanıyarak zaferin soyluluğu ve asaletini kendilerinin almasıyla sonuçlanır. Böylesi değişimlerin yaşandığı devrimlerin kanlı veya kansız olması eski seçkinlerin bilge ve akıllı kişiler olmalarına bağlıdır. Söz konusu bilgelik bir yanıyla her an savaşa hazır durumda olmayı ve diğer yanıyla da seçkin olmadığı halde seçkin olabilecek kişileri kendi aralarına alarak yenilenmeyi gerektirir. Pareto’ya göre silahsızlanan ve hümanist fikirlere kapılan seçkinler, seçkin namzetlerini güçlendirerek kendilerinin yenileceği bir savaşa girmeye zorlamaktadırlar. Bu savaşın sonucunda kuramın temelini oluşturan seçkinlerin dolaşımı gerçekleşir. Kısaca aktarılan bu kuramsal yaklaşım Demokrat Parti’nin doğuşu ve devam eden süreci analiz etmek için uygun bir çerçeve sağlamaktadır.

Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1945'te Meclis açılışında yaptığı konuşmada demokrasinin faşizme galip gelmesini işaret ederek siyasal sistemde reform yapmaya hazır olduğunu, parlamentoda bir muhalefet partisine izin vereceğini belirtmiştir. Uluslararası arenada hükümetin elini güçlendireceği düşünülen bu beyanattan birkaç ay önce Mecliste tartışılan Toprak Reformu Tasarısı CHP içerisinde bir kutuplaşmayı başlatmıştı. Recep Peker'in önderlik ettiği CHP'li tutuculara karşı Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes toprak reformuna yönelik muhalefetlerini genişletmiş ve Celal Bayar dışındakiler partiden ihraç edilmiş, Celal Bayar ise 1 Aralık 1945'te partisinden istifa etmiştir. Bu kişilerin önderliğinde 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti resmen kurulmuştur. Başlarda DP'nin CHP kadroları tarafından -SCF ile benzer şekilde- kontrol altında kalacağı ve halkın öfkelerini giderecek bir denetim partisi olacağı inancı partiye ilk yıllarında müdahalede bulunulmamasını dolayısıyla partinin varlık gösterebilmesini sağlamıştır. Ancak CHP yönetimine yönelik halkın öfkesi, demokratların özel sektör ve liberal entelijansiyayı temsil edecek bir söylem benimsemesi ve halkın üzerinden jandarmanın baskısının kaldırılacağı gibi vaatler partiyi CHP için bir tehlike haline getirmiştir (Ahmad, 2016; 125-129).

DP'nin iktidara gelmesi kökleri Osmanlı Devletine kadar uzanan yönetici seçkinler ittifakının siyasi organizasyonu olan CHP dışındaki bir zümrenin siyasi iktidarı elde etmesidir. Bu haliyle söz konusu siyasi iktidar değişiminin bir seçkinler dolaşımı olup olmadığı tartışma konusudur. Söz konusu dolaşımın gerçekleşip gerçekleşmediğini anlamak için 2 farklı yöntem kullanılabilir. Bu doğrultuda ilk olarak siyasi iktidarın sahip olduğu değerler ve çıkarlarını temsil ettiği zümre ile olan ilişkisi incelenecektir.

Özgüden'e (2017; 383) göre DP'nin siyasal yaşama müdahil olmasıyla 1923'te kurulan siyasal iktidar, işadamları, toprak sahibi ve profesyoneller ittifakı dağılmış, seçkinlerin birliği çoğunlukla avukatlar ve toprak zenginlerinden oluşan DP'nin lehine dönmüştür. Özgüden DP'nin çıkışını modernleşme çabalarının mahsulü olarak farklılaşan toplumun yeni bir seçkinler kuşağı ortaya çıkarması olarak ele almaktadır. Karpat'da (2015; 178) DP'nin doğduğu yılların bir toplumsal değişime işaret ettiğini düşünmektedir. Ona göre ekonomik faaliyetler sonucunda görünür bir nitelik kazanan yeni orta sınıf ülkeye yeni siyasal bakış açıları kazandırmıştır. CHP'nin kurulduğu günden bu yana zaman zaman parti içi çatışmalar meydana gelmiştir. Bu çatışmalarda muhalif kanatlar partiden ayrılarak küçük gruplar olarak faaliyet göstermiştir. Böylesi bir çatışma DP'nin kuruluşunda da

yaşanmıştır. Yeni orta sınıf değerlerini benimsemiş tarımcı, meslek sahibi, girişimci ve işçi grupları CHP'ye muhalif yeni lider kadroları oluşturmuştur. CHP içerisinde koparak ona rakip olan seçkinler arası çatışmalar Cumhuriyetin temel nitelikleri ile ilgili ayrılıklardan ziyade gruplar arası mücadeleden kaynaklanmıştır.

Mardin DP'nin doğuşunu merkez-çevre kavramları ekseninde ele almaktadır. Ona göre kökleri Osmanlı Devleti yönetim geleneğine dayanan merkez ve çevre ayrışmasında çevre içerisinde ele alınabilecek olan eşraf DP'yi kendi çıkarları için uygun bir zemin olarak görmüştür. Cumhuriyet döneminde bürokratik merkezin Cumhuriyetin laik amaçlarına ihaneti korkusu nedeniyle tedirginlikle izlediği eşrafın çıkarlarının ulusal bir boyut kazanması ve toplumsal yapının billurlaşması ile sonuçlanan hükümetin denetim ve etkisinin yaygınlaşması olgusu yerel siyasal yaşamda kutuplaşmaya neden olmuştur. Taşrada görünür hükümet, eşraf için yeni olanakların hükümetle olumlu ilişkiler doğrultusunda edinilebileceği anlamına gelmiştir. Bu imkân birden fazla eşrafın bulunduğu yerlerde eşrafın rekabetini, siyasallaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu durumda parti örgütlerini kontrol edebilen eşraf aileleri ortaya çıkmıştır. Hükümetin denetiminin artmasına ek olarak beliren köy-kasaba bütünleşmesi ve bu sürecin iktisadi yansımaları yerel seçkinlerin hükümet ve siyasal olanaklarla temas etmelerini önemli kılmıştır. Nitekim Mardin'e göre böylesi bir bütünleşmenin bulunduğu batı bölgelerinde DP daha başarılı olmuştur. DP'nin bürokratik denetim ve bunun engellediği menfaatlere karşı uygun bir mücadele aracı olarak görülmesi, demokrat partinin bürokrasinin sultasına son vereceğine dair vaatleri, kültürel-dini sembollere verilen öneme yönelik laiklik itirazları ile birleşince DP çevre değerleri ile özdeşleşmiştir. Yerel eşrafın DP ile ilişkilenebilmesine karşılık bürokrat zümre ise çıkarları ile uyumlu olarak CHP ile iç içe geçmiş ve merkezi oluşturmuştur (Mardin, 2016; 35-79).

Hale (2014;126) DP'nin yaslanmış olduğu toplumsal tabanın farklı yelpazedeki insanlardan meydana geldiğini aktarmaktadır. Bunlar; sanayileşme gündeminden dolayı ihmal edildiğini düşünen köylüler, iktisadi yaşam üzerindeki devlet tekeline karşı çıkan işadamları, enflasyondan olumsuz etkilenen memur-işçiler ve laiklik vurgusunun azaltılması gerektiğini düşünen dini muhafazakarlardır. Ona göre bu kişilerin ortak paydası CHP yönetimine yönelik kızgınlıktır.

DP'nin siyasal yaşama girişinin bir seçkinler dolaşımı olup olmadığı hususunda ele alınabilecek bir diğer gösterge ise milletvekillerinin sosyal profilidir. Findley 1946 yılında

göreve başlayan 8. mecliste yer alan DP ve CHP vekillerinin sosyal profil farklılığını çeşitli göstergeler doğrultusunda aktarmaktadır. Buna göre; DP’li vekiller CHP’li vekillere kıyasla daha genç (ortalama yaş 48.9-53.2), daha düşük yasama tecrübesine sahip (daha önce yasamada yer almayan vekil oranı %83- %35), daha çok ege-marmara bölgelerinde doğmuş (%45-36), daha çok doğmuş olduğu ilden seçilmiş (%67 - %56), üniversite mezunu olma oranı daha düşük (%69-%74), üniversite eğitimi almış olanlar içerisinde bürokratik veya askeri eğitim almış olanların oranı daha düşük (siyasal bilimler fakültesi %8-%18, askeri okul yok-%18), birden fazla yabancı dil bilme oranı daha düşük (%23-%32), avukat oranı daha yüksek (%33-%18) ve daha düşük oranda resmi işlerde çalışan kişilerden oluştuğunu aktarmaktadır. (CHP’nin %15 bürokrat ve %13 asker kökenli vekiline karşın DP’de bu meslek kollarını temsil eden kimse bulunmamaktadır) (Findley, 1965; 351-352).^{28 29}

Söz konusu göstergeler ile birlikte bazı araştırmacılar CHP ve DP liderleri arasındaki çeşitli benzerliklere dikkat çekmektedir. Özbudun (2016a; 30-37) söz konusu iki parti arasındaki benzerliğe dikkat çekerek bu benzerliğin Türkiye’nin çok partili yaşama geçişini kolaylaştıran unsurlardan biri olduğunu belirtmektedir. Özellikle Celal Bayar’ın CHP kadroları tarafından Atatürkçülüğünden kuşku duyulmayacak biri olarak görülmesi ve diğer kurucuların da bu partide faaliyet göstermiş kişiler olması partinin kabullenilmesini kolaylaştırmıştır. Kurucuların benzer toplumsal profillerde olması parti programlarının benzerliğini, rejimin temel ideolojik boyutları üzerinde ittifak edilmesini beraberinde getirmiştir. Bu benzerlik içerisinde DP kampanyalarını birey hak ve özgürlükleri temelinde yürütmüş, “yeter söz milletindir” cümlesini slogan olarak benimsemiştir.³⁰

DP kurulduğu tarihten sonra yapılan ilk seçim olan belediye seçimlerini CHP’nin öne alarak yapmasını boykot etmiş, seçimlere katılmamıştır. Normal şartlarda 1947 yılında yapılması gereken genel seçimlerin de CHP tarafından 21 Temmuz 1946 tarihinde yapılacak şekilde öne alınması ile bu seçimlerin de boykot edilmesi gündeme gelmiş ancak DP’liler seçimlere katılma kararı almıştır. DP’liler seçim süresince destekçilerinin

²⁸ Parantez içerisindeki ilgili konuda ilk rakam DP ikinci rakam ise CHP vekillerinin tüm parti vekillerine oranını göstermektedir.

²⁹ Findley’in aktarım yaptığı paragraftaki çeşitli bilgiler bu paragrafta aktarılmamıştır.

³⁰ Karpat DP’nin muhalefetinin daha kapsamlı bir çerçevede yapıldığını aktarmaktadır. Ona göre Hükümetin geçmişte yer alan demokratik olmayan uygulamaları, devletçi ekonomi politikaları ile beraber laiklik eleştirisi de muhalefet çerçevesi içindedir. Laiklik insanları dinsel özgürlükten yoksun bırakarak ülkeyi dinsizliğe ve dini inkâra sürüklemektedir. Hükümetin eylemleri üzerinde etkili olan bu muhalefet çizgisi inanç ve ekmek gibi iki temel tartışma konusu eksenindedir (Karpat, 2015a; 233-234).

CHP'liler tarafından hapis, dayak, korkutma gibi zorluklara maruz kaldığını belirtmiş, iktidardan bu durumun giderilmesini istemiştir. Bütün bu olaylarla beraber seçim yoğun bir atmosferde gerçekleşmiş, geniş katılımlı mitingler düzenlenmiştir. Bu şartlar altında seçimler açık oy gizli sayım ilkesi ile yapılmış ve çoğunluk sistemi kullanılmıştır. Birçok yazar tarafından hile karıştırıldığına ilişkin iddialar aktarılan bu seçimlerde CHP 395 sandalye kazanırken DP 66 sandalye kazanmıştır. Seçim sonuçlarına göre 4 sandalye de bağımsız vekiller tarafından kazanılmıştır (Şahin & Tunç, 2015).

Seçim sonrasında meclis'in ilk gündem maddesi Cumhurbaşkanlığı seçimi olmuştur. Cumhurbaşkanı adayı olarak CHP İsmet İnönü'yü gösterirken, DP başka bir tarihsel şahsiyeti, uzun yıllar Genelkurmay Başkanlığı yapmış Mareşal Fevzi Çakmak'ı aday olarak göstermiştir. İsmet İnönü'nün kazandığı bu seçimlerden sonra Başbakanlığa Şükrü Saracoğlu yerine Recep Peker getirilmiştir. CHP içerisindeki radikal batıcı seçkinlerin bayraktarı olarak bilinen Peker döneminde hükümetin sert icraatları, söylemleri siyasal yaşamı gerginleştirmiş, taraflar arası tartışmalar hakaretleşmeye dek varmıştır. Bu dönemde Peker ile gelen sert politikalar CHP'yi halktan uzaklaştırmış, kendi içine kapatmıştır (Kırkpınar, 2000). Bununla beraber DP'nin siyasi sahneye girebilmiş olması bir anlamda CHP'nin içine girmiş olduğu liberalleşme dalgası ile ilgilidir. DP'nin siyaset sahnesine dahil olması ve seçimlerden sonra da varlık gösterebilmiş olması aynı zamanda CHP'li ve DP'li seçkinlerin sadece birbirileriyle değil kendi partileri içinde de yaşadıkları çatışmalı bir sürece işaret etmektedir. Her iki taraf içinde de çatışmayı ılımlılar kazanmıştır.

Pareto (2015; 32-38) eski seçkinlerin yerini yeni seçkinlere bıraktığı değişimlerin yaşandığı devrimlerin öncesinde silahsızlanan ve hümanist fikirlere kapılan seçkinlerin, seçkin namzetlerini güçlendirerek onları kendilerinin yenileceği bir savaşa girmeye zorladıklarını belirtmektedir. Bu devrimin gerçekleşmesi bir anlamda iktidardaki seçkinlerin rehabet ve kolaylaştırmanın sonucudur. Böylesi bir süreç başladıktan sonra ise değişimin yaşanacağı devrimin kanlı veya kansız olması eski seçkinlerin bilge ve akıllı kişiler olmalarına bağlıdır. Söz konusu bilgelik bir yanıyla her an savaşa hazır durumda olmayı ve diğer yanıyla da seçkin olmadığı halde seçkin olabilecek kişileri kendi aralarına alarak yenilenmeyi gerektirir. Tek parti döneminde DP'nin kurulmasıyla CHP böylesi bir politik silahsızlanma yoluna gitmiştir. Demokrat partinin kurulmasının akabinde CHP tarafından dernekler kanunu değiştirilerek muhalefetin sürekliliği sağlanmış, 10 Mayıs

1946'da İnönü'nün "Ebedi Şef" rolüne son verilmiştir. Bu liberalleşme dalgası içerisinde Basın Kanunu değiştirilmiştir (Karpat, 2015a; 231-232).

Seçimlerden sonra CHP ve DP arasındaki ilişkilerin gerginleşmesi ve Recep Peker'in Menderes için kullanmış olduğu "Psikopat" ifadesi üzerine DP'liler meclisi terk etmiş İnönü'nün CHP'den Recep Peker, DP'den ise Celal Bayar ile yaptığı görüşmeler neticesinde DP'liler oturumlara tekrar katılmaya devam etmişlerdir. DP'li radikaller bu kararı desteklemeyerek Milletvekilliğinden istifa edip "sine-i millete dönmeyi", dolayısıyla rejimin meşruiyetini sarsmayı arzu etmiş, uzlaşmacıları anlaşma yapmış olmakla suçlamışlardır. CHP'li radikaller ise zaman zaman istiklal mahkemeleri ile tehdit etmeyi de içeren bir dizi sert söylemlerle radikallik sergilemişlerdir. Bu gergin atmosfer içerisinde İnönü partiler üstü bir tavır sergileyerek çok partili yaşamın güvence altında olduğu ve tarafların eşit şartlar içerisinde yarışmaları gerektiğini belirttiği 12 Temmuz Beyannamesini yayınlamıştır. Bu beyannamenin muhalefeti koruma işlevi gördüğü söylenebilir. Beyanname 11 Temmuz günü radyodan okunmuş, 12 Temmuz'da ise basına verilmiştir (Çiçek, 2018; 86-89). İnönü'nün sağlamış olduğu bu güvence seçkinler ile ilgili güncel bir analiz eğilimine işaret etmektedir. Higley & Burton (1989; 17) demokratikleşme ve demokratik kopuşlarda yapısal faktörlerden ziyade seçkinlerin tercihinin etkili olduğunu öne süren çalışmalardan bahsetmektedir. Türkiye için de böylesi bir durum geçerlidir.

1950 yılı Mayıs ayı içerisinde yapılan seçimlerde, Demokratlar %53 oy oranı ile 408, CHP ise %40 ile 69 sandalye kazanmıştır. Findley bu tarihi 1908'den beri birlik olarak devam eden seçkinlerin bölündüğü, bürokratik aydınların yenildiği yıl olarak ele almaktadır. DP'nin ilk dönemlerinde dış politikada batı yanlısı politikalar hız kazanırken, iktisadi alanda orta sınıfın ve tarımsal üretim yapanların zenginleşmesine katkı sağlayacak bir dizi uygulamayı hayata geçirilmiştir. Makinalaşma, özellikle tarımda traktörleşme, kullanılmayan devlet topraklarının dağıtılması, yol yapımı ve bayındırlık işlerinin arttırılması, ziraat bankası kredilerinin arttırılması ve özel girişimcilere destek sağlamak üzere kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası bunların bir kısmıdır (Findley, 2017; 268-307). Akşin iktisadi kalkınmanın öncelendiği DP'nin ilk yıllarının iktisadi başarısını Kore Savaşı dolayısıyla artan hammadde ve tarımsal ürün fiyatları ile ilişkili görmektedir. Bu koşullarda tarımsal üretim yapılan yerlerin arttırılması ve dış politikadaki başarılar DP için işlerin iyi gittiğini göstermektedir (Akşin, 2018; 215). Demokrat partinin iktidara gelmesinden birkaç ay sonra yapılan yerel seçimlerde demokrat parti 600 küsür

belediyenin 500 tanesini kazanmış, merkezi siyasal kurumlar ile beraber yerel yönetimlere de sahip olmuştur (Eroğlu, 1990; 59).

Karpat'a (2015; 158) göre 27 Mayıs darbesi bizzat hükümetin oluşturduğu atmosferin bir sonucudur. Buna göre DP'nin anti demokratik uygulamaları (sıkıyönetim yasası, tahkikat komisyonu, basın ve toplantı özgürlüğünün sınırlandırılması, CHP mitinglerinin engellenmesi, vb.) sonucunda ordu, aydınlar ve basının başını çektiği, zinde kuvvetler olarak bilinen ittifak ortaya çıkmıştır. Bu tezde yönetici seçkinler ittifakı dışındaki bir blok olarak değerlendirilen DP'nin askeri darbeye dek süren yönetiminde gerçekleşen olayları kısaca aktarmak bu tezin amacı bakımından faydalı olacaktır.

Birçok araştırmacı DP'nin iktidarı devraldığı yıllardan itibaren kendi muhalefet stratejisi ile çelişir bir biçimde antidemokratik uygulamalar izlediğini belirtmiştir (Akşin, 2018; Findley, 2017; Karpat, 2015; Özçelik, 2010). Akşin DP'nin avantajlı olduğu bir durumda dahi izlediği hırçın politikaların lider kadrosunun psikolojik eğilimlerinden ve taşıdıkları "İnönü fobisi"nden kaynaklandığını düşünmektedir (Akşin, 2018; 215-216). Akşin'in bu yorumdan daha iyimser bir analize göre 1950-1953 dönemi DP uygulamaları demokrasinin sınırlarının çizilmesidir. Bu durumun temel gerekçesini ise vehmedilen komünizm tehlikesi oluşturmaktadır.³¹Nitekim Menderes komünizmi fikir hürriyeti kapsamında değerlendirmemektedir (Özçelik, 2010; 175-178).

Findley'e göre DP iktidara gelmeden önce ısrarla kaldırılmasını istediği antidemokratik yasaları 1951 yılına gelindiğinde muhalefetin canını okumak için kullanmış, ülkede geniş kapsamlı komünist tutuklamalarıyla "beyaz terör" başlatmıştır. (Findley, 2017; 306). DP'nin anti-köünist uygulamaları Eroğlu tarafından da eleştirilmiştir. Eroğlu 1951 yılı itibariyle komünistlerin 50'şer kişilik gruplar halinde tutuklandığını, komünistler için ölüm cezası öngören düzenlemesinin adalet komisyonunda beşe karşı sekiz oyla reddedildiğini aktarmaktadır. Ona göre DP'nin bu uygulamaları Kore Savaşının getirdiği atmosferden faydalanılarak isteri derecesine vardirmiştir (Eroğlu, 1990; 61).

Demokrat partinin günümüz kriterlerince oldukça sert olarak kabul edilebilecek bu uygulamalarının seçkinlerin sahip olduğu siyasal pratik belleğiyle ilişkili olarak da ele alınabilir. Tek parti yönetimine karşı benimsenen demokrasi eleştirisine DP'li yöneticiler

³¹ Özçelik Menderes'in beyanatlarında yer alan demokrasinin sınırlandırılması söylemini, DP'nin muhalif olduğu yıllarda İnönü'nün aynı minvaldeki beyanatları ile karşılaştırarak taşıdığı benzerliklere vurgu yapmaktadır (Özçelik, 2010; 175-178)

CHP'nin o dönem içerisinde verdiği tepkileri andıran tepkiler vermişlerdir. Demokrasiye ilişkin söylem ve uygulamalar içerisinde gerek CHP gerekse DP siyasetinde görülen bu tutarsızlık siyasal seçkinlerin demokrasi söylemini iktidara götüren bir araç ve muhalefet etme koşullarını sağlayan bir strateji olarak benimsediklerini göstermektedir.

1957 yılında yapılan seçimlerde DP bir önceki seçime kıyasla oy kaybederek %48 oyla 428 milletvekili kazanırken, CHP %41 oyla 178 milletvekili çıkarmıştır. Cumhuriyetçi Milliyet Partisi ve Hürriyet Partisi 4'er milletvekili çıkarmıştır. Akşin'e göre 1958 yılı itibarıyla DP ekonomideki başarısını kaybetmiştir. Irak'ta gerçekleşen askeri darbe ile DP iktidar korkusuna kapılarak 1959 yılında doğrudan/dolaylı saldırı durumunda Türkiye'nin isteğiyle ABD'nin askeri birlik göndermesinin taahhüt altına alındığı bir işbirliği paketi yapılmıştır. DP'lilerin benzer bir eylemin kendilerine Türkiye'de muhalefet tarafından yöneltileceğine dair tedirginliği siyasi dilini sertleştirmesine neden olmuştur. Menderes siyasal gerginlik içerisinde 6 Eylül 1958'de muhalefeti Irak benzeri bir hareketi arzu etmekle suçlayarak darağaçlarını hatırlatmış, gerekirse demokrasiyi rafa kaldıracağını belirtmiştir (Akşin, 2018; 215-220). Gerek muhalefet yıllarında DP'ye yapılan İstiklal Mahkemeleri tehdidi, gerekse DP'nin yapmış olduğu darağacı tehdidinin siyasal seçkinlerin güvencesizliğini ortaya koymaktadır.

DP iktidarı dönemi boyunca CHP'nin siyaseti bir anlamda muhalefete alışma süreci olmuştur. Çok partili yaşam CHP'nin sıkı sıkıya sarılmış olduğu ilkelerinde yumuşamaya gitmesine neden olmuştur. Bu süreçte CHP din-siyaset ilişkisini yakınlaştırmıştır. Bununla beraber 1950 seçim çalışmalarına katılan İnönü yeni çok partili düzenin misyoneri havasındaki miting konuşmalarıyla siyasi ortamı yumuşatmaya çalışmıştır. Seçim sonuçları parti çevresinde "nankörlük" olarak değerlendirilse de iktidarı vakitli devretmek için İnönü gerekli girişimleri yapmış, partililere bu yenilginin bir şeref payının kendilerine ait olduğuna ikna etmeye çabalamıştır. Nitekim Muhittin Baha Pars bir mektupla CHP'nin meclisten çekilerek sine-i millete dönmesi çağrısında bulunmuştur. Muhalefet yıllarında seçim sisteminin adil olmadığını savunan CHP, nispi temsil ilkesini önermiş, muhalefetini DP icraatlarının eleştirisi ile sınırlı tutmuştur. Bu eleştirelilik ekonominin kötüye gittiği 1955 sonrasında sonuç vermeye başlamıştır (Güngör, 2010).

1957 seçimleri öncesinde CHP'nin beyanlarını Demirel (2016 ;276) şöyle aktarmaktadır;

“İsmet İnönü, “seçimi kazanırsak Mayıs’ta yenileyeceğiz. Seçimde emniyet ve serbestiyi tahdit eden bütün hükümleri kaldıracamız. Nıspı temsille yeni seçim yapacağız” diyerek demokratikleşmenin bayraktarlığına soyunuyordu. CHP seçim beyannamesi, partizan idareye son verileceği, hâkim teminatının ve üniversite muhtariyetinin sağlanacağını, anayasa değişiklikleri yapılarak TBMM’nin denetim fonksiyonunun güçlendirileceğini belirtiyor, iktidara gelmesi halinde seçim sistemini nispi temsil esaslarına göre düzelttikten sonra en geç Mayıs 1958’de seçime gidileceğini de vurguluyordu. Milli Korunma Kanunu’nun kaldırılması, kalkınmanın ihtiyaçlarla imkânlar arasında “dinamik ve ahenkli bir muvazene kuran bir plan ve programa” bağlanması, işçilere grev hakkının tanınması da beyannamede yer alıyordu.

3.6. Genel Değerlendirme

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yılları itibariyle yönetici seçkinler toplumsal iktidar hiyerarşisinin tepesinde bulunmuşlardır. Bu dönemde seçkin zümreler ittifak içerisindeki bir blok olarak faaliyet göstermiş döneme seçkinlerin birliği ve ittifakı hakim olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırka’sının kurulmasıyla belirginleşen ufak çaplı kırılmalar, seçkinlerin dağılmasına neden olmamış, çatışmalar etkin azınlık olan yönetici seçkinlerinin lehine sonuçlanmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti’nde yönetici seçkinlerin ittifakı bu dönemde karizmatik liderliğin etkisi ile sağlanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde eğilimleri ve iktidar ilişkileri içerisindeki konumları belirginleşen seçkinler bu dönemde homojenleştirilerek ittifak içerisine alınmışlardır. Siyasal seçkinler ittifak içerisindeki zümrelerin liderliğini yaparken siyasal seçkinlerin liderliğini ise sivilleşmiş askerler yapmışlardır. Bu durum ordu-siyaset ilişkisinin kişisel güvencelere bağlı olarak ordunun ulusu yaratma görevini icra etmesi temelinde kurulmuştur. Bürokratik seçkinler ise modernleşme reformlarını icra etme ile görevli iken altın yıllarını İnönü’lü yıllarda yaşamışlardır. Bürokratların edindiği güç İnönü’lü yılların sonuna doğru muhalif siyasi seçkinlerin söylemlerinin merkezinde olmuş kısa süre içerisinde bu söylem karşılık bulmuştur.

Dönem içerisinde seçkin zümreler bakımından önemli sonuçları olan en önemli olay DP’nin 1946 yılında muhalefet partisi olarak mecliste yer alması ve 1950 yılındaki

seçimleri kazanarak siyasi iktidarı elde etmesidir. Bu olay ile CHP döneminde görülen siyasi seçkinler ile bürokrat ve askeri seçkinlerin ittifakı sonra ermiştir. CHP'li siyasi seçkinlerden farklı olarak DP'li seçkinler bürokrasinin gücünü azaltmayı hedeflemiş bu doğrultuda faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetler neticesinde bürokratlar mali ve hukuki imtiyazlarını kaybetmişlerdir. Tek partili yılların uluslaşma reformlarının aktörü olan bürokratik seçkinlerin pozisyonu askeri darbenin gerçekleştiği yıla gelindiğinde sarsılmıştır. Askeri seçkinler arasında ise DP'nin varlığı ve iktidarı bir ihtilaf konusu olmuştur. DP'nin iktidarı aldığı yılların başlarında askeri seçkinler siyasi seçkinlerin çekindiği bir aktör grubu olmuştur. Bununla beraber DP iktidarı düşük rütbeli subaylar için ordunun gençleştirilmesi ve modernizasyonu için bir umut olmuş, bu subaylar kısa bir süre DP iktidarına sempati ile yaklaşmışlardır. Ancak genç subayların arzu ettiği reformların yapılmaması bu sempatiyi ortadan kaldırmış subaylar darbe yapmak üzere örgütlenmeye başlamışlardır. Sonuç olarak CHP'nin iktidarda bulunduğu yıllarda görülen seçkin zümrelerin ittifakı ve birliği DP'nin iktidara gelmesinden önce çözülme sürecine girmiş, DP'nin faaliyetleriyle bu süreç hızlanmıştır. Siyasi seçkinler ve askeri seçkinler arasında görülen bu ayrılık askeri darbe ile sonuçlanmıştır.

4. 27 MAYIS DARBESİNİN YÖNETİCİ SEÇKİNLER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Bu tezin sorunsalı 27 Mayıs askeri darbesinin bürokratik, askeri ve siyasal seçkinler olarak ele alınan yönetici seçkinler üzerindeki etkileridir. Mevcut seçkin ilişkileri literatürü göstermektedir ki seçkinler arası ilişkilerin kopuk olduğu, siyasal alanın kurallarına dair mutabakatın bulunmadığı, farklı sektörler içerisindeki seçkinlerin dağınık ayrık olduğu durumlarda askeri darbe ve zor yoluyla yönetimin el değiştirmesi daha sık yaşanmaktadır (Higley & Burton, 1989; 20; Burton & Highley, 2001). DP'nin iktidarda bulunduğu yıllar seçkinler arası ilişkilerin böylesi bir hal aldığı bir dönem olmuştur. Siyasal seçkinler arası tehditleşmeler sıkça yaşanmış, DP'li siyasal seçkinler tarafından bürokratik seçkinlerin konumu güvencesizleştirilerek zayıflatılmıştır. Askeri seçkinler ihmal edildiklerini, maddi durumlarının zayıflatılarak ve sayılarının artırılarak zayıflatıldıklarını düşünmüşlerdir. Seçkinler arası ilişkilerin sertlik ve kopukluk ekseninde seyretmesi 27 Mayıs darbesinin öncesinde belirgin olarak görülen bir durumdur.

Söz konusu darbe öncesi seçkinler arası ilişkiyi Demirel (2016; 396) şöyle ele almaktadır;

1946-1960 dönemi Türk siyaseti, milli devleti oluşturma ve toplumu modernleştirme misyonu ile kendi meşruiyetini sağlamaya çalışmış çekirdeğini askeri/sivil bürokrasi ve onun toplumsal müttefiklerinin oluşturduğu bir grup ile, seçimlerle işbaşına gelen ve bu gruba tepki duyan farklı birçok grubu bünyesinde barındıran yeni elitlerin oyunun kuralları ve rejimin içindeki konumları üzerindeki anlaşmazlıklarının hikayesi olarak okunabilir.

Schiff (1995) askeri darbelerin hangi koşullar altında gerçekleştiğini bir sorunsal olarak ele aldığı makalesinde askerlerin siyasal kurumlardan ayrılması gerektiğini aktaran geleneksel kuramın aksine ordu, siyasal seçkinler ve vatandaşlarla işbirliğini hedefleyen bir ilişki içerisinde bulunmaları gerektiğini belirtmektedir. Ona göre bu üç aktör grubu; subay sınıfının sosyal kompozisyonu, siyasal karar verme süreçleri, istihdam stratejileri ve askerlik stili konularında mutabık olmaları durumunda askeri darbenin gerçekleşme ihtimali azalmaktadır. 27 Mayıs öncesi DP yönetiminde subayların sosyal kompozisyonu dışındaki üç konuda çatışma olduğu aktarılmıştır. Genç subaylar karar alma

mekanizmalarından uzak olduklarını düşünmüş siyasi seçkinlerin kararlarını popülizmin yönettiğini düşünmüşlerdir. Askerlik stili ile ilgili sadece siyasi seçkinlerle değil ordunun içerisinde ki Prusya ekolü ile yetişmiş subaylarla da anlaşmazlık yaşamış, istihdam stratejisinin ise siyasi seçkinlerce sabote edildiğini düşünmüşlerdir.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk defa askerlerin yönetime el koyduğu 27 Mayıs darbesinin seçkin zümreler bakımında belirgin sonuçları olmuştur. Darbenin doğrudan ve dolaylı etkilerinden seçkin zümreler çeşitli bakımlardan etkilenmişlerdir. Bu başlık altında askeri darbenin seçkin zümreler üzerindeki etkileri incelenecektir. İncelemede askeri darbenin bürokratik, askeri ve siyasal seçkinler üzerindeki etkileri müstakil alt başlıklar olarak ele alınmıştır.

4.1.27 Mayıs 1960 Darbesi ve Askeri Yönetim

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi bu tezin önceki başlıklarında aktarılan gelişmelerin akabinde gerçekleşmiştir. Her ne kadar örgüt müdahalenin 25-26 Mayıs gecesi yapılmasını planlamış olsa da Ankara'daki generallerin yazılı emir istemeleri ve Ankara'da olması planlanan Menderes'in Eskişehir'e gitmesi nedeniyle bir gün ertelenerek, 27 Mayıs günü gerçekleştirilmiştir. Bu darbenin karargahı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, karargah komutanı ise General Cemal Madanoğlu'dur. Hiyerarşi dışı bir darbe olarak gerçekleşen 27 Mayıs darbesi bu haliyle hem sivil siyasete hem de askeri komuta kademesine yapılmıştır. (Akyaz, 2009; 129-132). İhtilal planlarında yaşanan aksamalar nedeniyle darbe ilk olarak İstanbul Radyosu'ndan saat 4.36'da duyurulmuştur. Okunan bildiri de Silahlı Kuvvetlerin can kaybı yaşanmadan idareyi ele aldığı ve sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş, vatandaşların TSK'nın işini kolaylaştırması rica edilmiştir (Özdağ, 2004; 197-201).

Albay Alparslan Türkeş tarafından Ankara Radyo'sunda okunan bildiri ise şöyledir;

“Dikkat... Dikkat...Muhterem Vatandaşlar, Radyolarımızın başına geçiniz. Güvendiğiniz Silahlı Kuvvetlerinizin sesi bir dakika sonra sizlere hitap edecektir.

Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekete Silahlı Kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz

durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi, hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır.

Girişilmiş olan bu teşebbüs, hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdareimiz, hiç kimse hakkında şahsiyata müteallik tecavüzkâr bir fiile müsaade etmeyeceği gibi, edilmesine de asla müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup bulunursa bulunsun, her vatandaş; kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele görecektir. Bütün vatandaşların, partilerin üstünde aynı milletin, aynı soydan gelmiş evlatları olduklarını hatırlayarak ve kin gütmeden birbirlerine karşı hürmetle anlayışla muamele etmeleri, ıstıraplarımızın dinmesi ve milli varlığımızın selameti için zaruri görülmektedir. Kabineye mensup şahsiyetlerin, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sığınmalarını rica ederiz. Şahsi emniyetleri kanun teminatı altındadır.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamen riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız, tekrar ediyoruz: düşüncelerimiz, yurtta sulh, cihanda sulhtur. Türkiye dahilindeki bütün askeri garnizonlardaki garnizon komutanları o yerin mülki ve askeri idaresine el koyacaklar ve vatandaşın her hususta emniyetini sağlayacaklardır” (akt. Özdağ, 2004; 201-202).

Doğru (1998; 20-21) 27 Mayıs rejiminin hukuki bir incelemesini yaptığı araştırmasında bu bildirinin rejimin meşruluk bildirimlerinden biri olarak ele alınamadığını belirtmektedir³². Ona göre bu bildirimde “a) *müdahalenin varlık nedeni*, siyasal partilerin içine düştükleri uzlaşmaz durum nedeniyle ortaya çıkan “demokrasi buhranı” ve “son müessif hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadı”dır; b) *geçici yönetimin niteliği*, “hiçbir şahsa ve zümreye karşı olmayan”, “hiç kimse hakkında şahsiyete müteallik tecavüzkâr bir fiile teşebbüs etmeyen ve ettirmeyen”, “her vatandaşın kanunlar ve hukuk prensipleri esaslarına göre muamele gördüğü”, “Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve insan hakları prensiplerine tamamıyla uygun”, bütün askeri “ittifaklara ve taahhütlere bağlı”lık taşımasıdır; c) *geçici yönetimin işlevi*, partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve

³² Ona göre söz konusu bildiri akılda kalıcı olmasına karşın rejimin resmileşen bildiri 1 nolu yasadır (Doğru, 1998; 23).

hakemliği altında en kısa zamanda seçimleri yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun seçimi kazanan tarafa devir ve teslim etmek”tir.

Doğru’nun (1998) “bir siyasal rejimin işleyişinde anayasanın yerine ikame ettikleri üstün irade beyanı” olarak tanımladığı (s.16) meşruiyet bildirimini bu tezde taşıdığı seçkinci yaklaşım itibariyle önem kazanmaktadır. Buna göre siyasal alanda görülen olumsuzlukların sorumlusu siyasi partiler iken, vatandaşların “güvendiği” bir kurum olarak TSK krizi çözmek üzere müdahale etmiştir. Darbecilerin hazırlık aşamasından itibaren görülen bu tutum siyasilerin ülkenin ihtiyaç duyduğu reformları oy kaygısı, rekabet vb. gerekçelerle yapamayacaklarına ilişkin inanç ile birleşerek müdahalenin gerekçelerinden birini oluşturmuştur. Bu yaklaşım daha sonra MBK’yı parçalayacak olan iktidarda kalma arzusu taşıyan subaylarında taleplerinin temel dayanağını oluşturmuştur.

Darbecilerin takınmış olduğu partiler üstü ve tarafsız tutum sadece iktidarın devredilmesi için değil aynı zamanda müdahale faslı içinde vurgulanmıştır. Buna göre darbe bir kişi veya gruba karşı yapılmamıştır ve yeni anayasa ilan edilene kadar bütün siyasi parti faaliyetleri yasaklanmıştır. Partili ve partisiz herkese eşit davranılacak, hatta siyasilerin bir görevi olduğu düşünölen DP liderlerinin yargılanmasını da ihtilalciler yapmayacak, bu iş “milli irade hamili hükömete” bırakacaklardır. Ancak darbeci askerlerin sunmaya çalıştıkları siyasi partilere eşit mesafede bulunma görünümünün pratikte geçerli olduğunu söylemek zordur. İnönü CHP teşkilatlarına 28 Mayıs günü bir tamim göndererek parti kanallarını kullanabilmeye devam ettiğini göstermiş, 1 Haziran günü ise Başbakanlığın müsadese olduğunu aktararak bir basın toplantısı düzenlemiştir. (Doğru, 1998; 22-28). Darbeci askerlerin İnönü ile ilişkileri onların partili subaylar oldukları anlamına gelmemektedir. Nitekim birçok gelişme İnönü’nün geçmiş zaman komutanlığı nedeniyle askerler arasında muteber bir konumda olduğunu göstermektedir. 28 Mayıs sabahı Gürsel İnönü’yü arayarak “Size karşı kusurluyuz Paşam. hareketimizi size önceden haber vermedik fakat haber verseydik bizi bundan caydırmak isteyeceğinizi biliyorduk. Fakat yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirleriniz bizim için daima Peygamber buyruğudur Sayın Paşam” demiştir³³ (akt. Akgün, 2009; 107).

İhtilali yapan askerler talepleri ve memnuniyetsizlikleri itibariyle homojen bir grup değildir ve ihtilal yapıldığı andan itibaren birçok sorun ile yüzleşmek zorunda kalmışlardır. İlk olarak bu tarihlerde İzmir’de bulunan Cemal Gürsel harekate doğrudan komuta

³³ Bu aktarım aynı zamanda İnönü’nün darbe hazırlığından habersiz olduğunu göstermektedir.

etmemiş dolayısıyla örgüt bir lider sorunu ile karşılaşmıştır. Gürsel'in öğlen saatlerinde gelerek hareketin başına geçmesiyle örgüt içerisinde ilk çatışmalar meydana gelmiştir. Gürsel'in darbeci askerleri kışlalarına dönmeye çağıran ilk konuşmasıyla tartışmalar başlamış, darbe sonrasında rütbelerin pek de bir şey ifade etmediği ortaya çıkmıştır. İkinci sorun ise ihtilalci subaylar arası ayrışmalardır. Genel olarak üst rütbeli komutanlar iktidarı bir an önce sivil siyasete teslim etmenin gerekliliğini düşünürken görece düşük rütbeli ve genç subaylar arzu ettikleri reformları gerçekleştirmek için iktidarda bir süre kalmanın gerekliliğine inanmışlardır. Akyaz askerlerin kendi içlerinde birlik oluşturabildikleri neredeyse tek hususun genişçe bir yaklaşım içerisinde Atatürkçülüğe dönmek olduğunu aktarmaktadır (Akyaz, 2009;132).

İhtilalci subayların 1954'ten itibaren hazırlığı içerisinde oldukları ihtilal gerçekleşmiştir. Ancak bu süreçten sonra ne yapılacağına ilişkin belirsizlik ve çatışmalar farklı grupların farklı projelerinin bulunmasından dolayı değil bilakis bir yol haritası hazırlanmamış olmasındandır. İhtilalci subaylar temel olarak ihtilalin başarılı olmasına odaklanmışlar, arzu ettikleri ve DP'yi yapmamakla sorumlu tuttıkları reformlara dair herhangi bir hazırlık yapmamışlardır. Askerler yönetimin ilk günlerinde masalarında duran sorunlara anlık çözümler üretmişlerdir (Akgün, 2009; 101-104). Subayların sosyal-ekonomik duruma yönelik görüşleri eleştirel olmakla beraber bunlara yönelik çözümler getirememeleri ve ilk günden itibaren somut bir plan açıklayamamış olmaları ihtilalciliğin getirdiği acelecilikten ziyade askerlerin sosyal-kültürel sermayesi ile alakalıdır. Türk Harp Tarihi Akademileri müfredatı kuruluş yılları itibariyle siyasi tarih, devletler hukuku dersleri içermiş olsa da askeri eğitim nesnel olarak siyaset düşünmeye hazırlanamamaktadır. Atatürkçülüğün amentüsü niteliğindeki kitaplar dışında her türlü okuma malzemesi eğitim sahasının dışında tutulmuştur. Bu subaylar arasında en gözde kitaplar Ak Zambaklar Ülkesinde ve Polyanna gibi romanlardır. Bu eğitim askerlerin ihtilal ile ilgili romantik görüşler oluşturmalarına aracı olmuştur. MBK üyelerinden Suphi Kahraman bir açıklama da bu duruma "aslına bakılırsa 8 ay önce bile tam teşekkül etmiş bir ihtilal komitesinden pek de bahsedilemez. Sonra ne yapabildik ki? Biz bir şey okumamıştık, bir şey bilmiyorduk ki bizden ekonomik, sosyal işler, reformlar beklensin" diyerek işaret etmiştir (Akgün, 2009; 104; Güvenç, 2010; 270; 270; Akyaz, 2009;134-135).

27 Mayıs 1960 tarihi itibariyle de facto bir ihtilal yönetimi idareyi ele almıştır. Özdemir askeri müdahalenin gerçekleştiği 27 Mayıs 1960'tan yeni anayasaya göre seçilen

parlamentonun iş başı yaptığı 12 Haziran 1961'e kadar süren askeri yönetim sürecinin 3 farklı dönem içerisinde incelenebileceğini öne sürmektedir. Bu dönemleştirmeye göre 27 Mayıs-12 Haziran 1960 arası dönem Milli Birlik Komitesi'nin fiili iktidar dönemi iken Geçici Anayasanın kabulü ile başlayan dönemde fiili rejim hukuki temele oturmaktadır. Kurucu meclisin kurulduğu tarih (6 Ocak 1961) ile yeni anayasaya göre seçilen parlamentonun göreve başladığı tarihe kadar geçen süre ise 3. dönemi oluşturmaktadır (Özdemir, 2018; 232-233). Söz konusu olaylar ve gelişmelerin belirleyici aktörleri MBK içerisinde toplanmıştır.

4.1.1. Milli Birlik Komitesi (MBK) Kuruluşu ve Yapısı

Darbeci subaylar 27 Mayıs darbesi ile ele geçirdikleri iktidarı MBK eliyle kullanmışlardır. Böylesi bir komitenin hızla kurulması daha önce planlanmış bir faaliyete, yönetim biçimine veya kadrolara işaret etmemektedir. İhtilal sabahı dahi komitenin ismi konusunda tereddütler olmuştur. 27 Mayıs'ın ikinci gününden itibaren idari faaliyetler komite içerisinde yapılırsa da kimin komite üyesi olduğu, kimin komite dışında kaldığı bir süre belirlenememiştir. Neredeyse arzu eden herkesin toplantılara katılıyor olması çalışmaların darmadağın bir görüntü içerisinde olmasına neden olmuştur. Gürsel'in darbeye iştirak eden alt rütbeli subayları kıtalarına dönmeleri konusunda yaptığı telkinin başarısız olması üzerine generaller belli tavizler vermek zorunda olduklarını anlamışlardır (Akyaz, 132-136; Doğaner, 1996; 46).

Bu şartlar altında iki haftadan fazla bir süre boyunca komite spontane bir karakterle çalışmalarına devam etmiştir. Geçici Anayasa Hükmündeki 1 nolu Kanun'un 9. Maddesinde, komitenin yapısı belirlenmiş, kanunun sonunda üyelerinin imzası bulunması öngörülmüştür. Böylelikle üyeler de ilk defa açıklanmıştır. Bu çalışmalar esnasında komite üyelerinin belirlenmesi üzere 8 kişilik bir komisyon oluşturulmuş ve 27 Mayıs'a kadar hizmeti, 27 Mayıs'ta hizmeti ve kendisinin kişisel değeri değerlendirme kriteri olarak ele alınarak 38 kişilik liste hazırlanmıştır. Bu listenin hazırlanma sürecinde itiraz ve tartışmalar

devam etmiştir. Listenin kapıya asılmasıyla kısa süreli itirazlar devam etmiş ancak karar kabul edilmiştir³⁴ (Özdağ, 2004; 262-270).

MBK üyelerinin toplumsal profilini çeşitli değişkenler doğrultusunda ele alan Karpaz (2015; 148-149) MBK’da yer alan askerlerin ünvanlarını “Beş general, yedi albay, beş yarbay, onüç binbaşı ve sekiz yüzbaşı“ olarak aktarmaktadır. Bununla beraber

“MBK üyelerinin çoğunluğu otuz beş-kırk altı yaşları arasındaydı. Yani bu subayların mesleki kariyerlerinin ilk yılları ve zorlu acemilik dönemleri çok parti dönemi yaşantısının hakim olduğu ve eski yönetici elitin güç kaybettiği döneme denk gelmiştir. Subayların çoğunluğu orta-alt sınıftan gelmekteydi. Yirmi kadarının ailesi devlet memuruydu; üçü ekabir Osmanlı ailelerinden gelmekteydi; üç köylü çocuğu vardı ve köy kökenli olduğunu belirten beş subay ise köy yaşantısı ve değerleriyle alakasız, köye sonradan yerleşmiş memur ve aydın çocuklarıydı. Geri kalanlar küçük iş sahibi ailelerden geliyordu. Dört subay yurtdışında doğmuştu (biri Kıbrıs’ta, üçü Batı Trakya’da) ve bunların ikisi-milliyetçi Alparslan Türkeş ve sosyal demokrat Sami Küçük- Komitedeki fikri tartışmalarda çok etkili oldu. En az on beş MBK üyesi, genelde daha kötüye doğru iş ve yer değiştiren ailelerin çocuklarıydı. Sekiz subay İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerde doğmuştu. Gerisi şehir merkezi dahi olmayan küçük kasabalarda dünyaya gelmişti. Bu bölgesel arkaplanın belki de en önemli tarafı, bu subayların ilk gençlik yıllarını ve ilköğretim çağlarını kültürel ve ekonomik açıdan varlıklı muhafazakar ailelerin hakim olduğu küçük yerlerde geçirmiş olmasıdır.”

Komite üyelerinin eğitim durumunu ele alan Akyaz Erkanlı ve Muzaffer Özdağ’ın komitede askeri yüksek öğrenim dışında yüksek öğrenim yapan 2 kişi olduğunu aktarmaktadır. Bununla beraber Türkeş Washington’da uluslararası ekonomi eğitimi almış ancak bu eğitimi tamamlamamıştır (Akyaz, 2009; 136). Komitenin üyelerinin ilan edilmesiyle beraber karşısında generaller bekleyen halk düşük rütbeli subayların da bulunduğu bir komiteyle karşılaşmıştır (Doğaner, 1996; 46).

Karpaz (2015; 151-152) MBK’yı oluşturan subayların 32’sinin silahlı kuvvetlerin seçkini olan kurmay subaylar olduğunu aktarmaktadır. Bu subaylar darbe örgütünü tasarlayıp yönetmişlerdir. Kurmaylık ise paşalık öncesi gerekli olan bir nitelik iken zorlu bir sürecin tamamlandığına işaret etmektedir. Harbiye eğitimi, saha hizmeti gibi bir süreçten geçen bu subaylar sivil görevlilere göre daha eğitimliydi. Ona göre teknoloji ve

³⁴ Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığında yeniden kurulan komite, şu isimlerden meydana gelmiştir: Ekrem Acuner, Fazıl Akoyunlu, Refet Aksoyoglu, Mucip Ataklı, Rifat Baykal, Emanullah Çelebi, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Vehbi Ersü, Numan Esin, Suphi Gürsoytrak, Orhan Kabibay, Kadri Kaplan, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Suphi Karaman, Kâmil Karavelioğlu, Münir Köseoğlu, Osman Köksal, Fikret Kuytak, Sami Küçük, Cemal Madanoğlu, Sezai Okan, Muzaffer Özdağ, Fahri Özdilek, Mehmet Özgüneş, Selahattin Özgür, Şükran Özkaya, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dünder Taşer, Haydar Tunçkanat, Alpaslan Türkeş, Sıtkı Ulay, Ahmet Yıldız ve Muzaffer Yurdakuler (akt. Börklüoğlu, 2010; 141).

organizasyon konularında yetkin, yüksek puanlama yeteneğine sahip, ahlaki ve entelektüel nitelikleriyle bu kişiler orduda ve toplumda lider konumunu hak ediyorlardı. Karpat'ın bu görüşüne karşın daha önce de aktarıldığı üzere subaylar kendilerini yönetim işi için yeterli görmemekte, askerlik dışındaki işlerde kendi zayıflıklarından dem vurmaktadır. Özdağ (2004; 290-291) bu düşünceden ilk kurtulan kişinin Erkanlı olduğunu aktarmaktadır. Bu kompleksten kurtuluş Erkanlı'nın orta ve uzun vadeli reformlara dolayısıyla askerin bir süre iktidarda kalması fikrine ısınarak, oy kaygısı olmadan reformların yapılmasını düşünmesine neden olmuştur.

MBK kurulduğu an itibariyle bir dizi çatışmalı ilişkiyi içerisinde barındırmaktadır. Darbenin farklı motivasyonlara sahip grupların birleşmesi ile oluşmuş bir örgüt tarafından yapılmış olması bu çatışmalara uygun bir zemin hazırlamıştır. Ele alınan idarenin amaç, hedef ve yöntemi ile ilgili hazırlıksızlık kendisini MBK'nın yönetimde olduğu sürede birçok defa göstermiştir. Börklüoğlu MBK içerisinde 3 farklı grubun belirginleştiğini aktarmaktadır. Bunlar; radikaller, CHP yanlıları ve demokratlardır. Radikaller 4 yıllık bir iktidar süresine ihtiyaçları olduğunu düşünürken bu süre içerisinde yarım kalmış Atatürk devrimleri tamamlanmalıdır. Börklüoğlu radikal subayların düşüncelerini şöyle aktarmaktadır;

“Radikaller hızla yapılması gereken reformlar arasında toprak reformunu, sağlık reformunu, eğitim reformunu, sosyal yardımlaşma reformunu ve din reformunu ön plâna çıkarmıştır. İş seferberliğine gidilmeli, ağır sanayinin kurulması için çalışılmalı, atom enerjisi için çalışmalar yapılmalıdır. Milli Savunma yeniden örgütlenmelidir. Ordunun eğitimi ve vurucu gücü artırılmalıdır. Kuvvet komutanlıkları kaldırılmalı ve Genelkurmay Başkanlığı yeniden yapılandırılarak, kuvvetler doğrudan doğruya buradan idare edilmelidir” (Börklüoğlu, 2010; 146).

Demokratlar bir an önce seçimlere gidilmesi, meclisin dağıtılması, ihtilalin kansız olması, yeni bir anayasa hazırlanması gibi aşamalarla sivil siyasete geçişi arzu etmişlerdir. CHP yanlıları ise demokratik düzene geçişi iktidarın bir an önce CHP'ye devredilmesi olarak görmüşlerdir. Bu gruplar arasındaki uzlaşmazlıklar çözülememiş, Cemal Gürsel radikal grubun komiteyi çalışamaz hale getirdiğini düşünerek radikal grup içerisinde görülen 14 üyeyi komiteden tasfiye etmiştir (Börklüoğlu, 2010). Söz konusu tasfiyeler sivil yönetime geçişi hızlandırırken, tasfiye edilen subayların bir bölümünün daha sonra siyasi yaşama dahil olması Türkiye siyasal yaşamı bakımından önemli olayların gelişmesini sağlamıştır.

4.1.2. Milli Birlik Komitesinin Kurumsallaşması

Mosca endüstrileşmiş toplumlarda seçkinlerin iktidara kurumları ele geçirme yoluyla sahip olduklarını belirtmektedir (Mosca, 1939). 1960 darbesinin ilk günleri itibariyle mevcut kurumların ele geçirilmesiyle beraber yeni kurumlar oluşturma da bir strateji olarak uygulanmıştır. Nitekim MBK böylesi bir stratejinin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Darbecilere göre muhalefet işleyemez hale getirilerek TBMM’de tek parti diktatoryası kurulmuş dolayısıyla meşruluğunu kaybetmiştir. Bununla beraber çığnenmesiyle zayıflığı görülen 1924 Anayasası yerine ihlallere karşı yeni bir anayasa hazırlanmalıdır. Bu maksatla ihtilalin ilk günleri itibariyle akademisyenler ile görüşülmüş, Sıddık Sami Onar başkanlığında bir heyete anayasa hazırlama görevi verilmiştir. Onar’ın devlet işlerinin aksamaması için hükümet kurulması teklifi üzerine Bakanlıkların kimlerden oluşacağı tartışma konusu olmuş, Türkeş’in önderliğini yaptığı radikaller subayların Bakanlıkları teslim almasını teklif etmiştir. Sert tartışmalar uzamış nihayetinde sivil ağırlıklı bir hükümet kurulmuştur. Gürsel Devlet Başkanı, Başbakan, Milli savunma Bakanı ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanı görevlerini alırken, Türkeş Başbakan Yardımcısı ve Başbakanlık Müsteşarı olmuştur. Bunun dışında iki asker Bakan daha atanması için uzlaşma sağlanmıştır (Akgün, 2009; 110).

MBK’nın kurumsallaşma eğiliminin bir diğer göstergesi geçici bir anayasa görünümünde olan 1 nolu kanundur. Devlet Bakanı Amil Artus’un komite-hükümet ilişkisinin yasallaştırılması gerektiğine ilişkin tavsiyesi komite tarafından olumlu karşılanmış, komite Muzaffer Özdağ’dan bir anayasa tasarısı istemiştir. Özdağ ve Esin’in hazırladığı tasarı komite tarafından olumlu karşılanmış, anayasa hazırlamak için çalışan hocalara gönderilerek görüşleri istenmiştir. Bir dizi tartışmanın sonucu olarak 27 maddeden oluşan 1 Nolu kanun kabul edilmiştir. Bu kanuna göre en yakın zamanda yapılacak seçimlere kadar Teşkilat-ı Esasiye Kanununa göre TBMM’nin sahip olduğu bütün hak ve yetkiler MBK tarafından kullanılacaktır. Böylelikle yasama yetkisini doğrudan kullanan MBK yürütme yetkisini ise Devlet Başkanı tarafından atanan ve kendisinin onayladığı hükümet eliyle kullanacaktır. Kanun teklifi etme yetkisi Bakanlar Kurulu ile beraber MBK’nın her bir üyesine verilmiştir. MBK Başkanı Devlet ve Hükümet Başkanı aynı zamanda Başkumandandır (Özdağ, 2004; 262-266).

Ancak bu kurumsallaşma eğiliminin anayasal çerçevede olduğu düşüncesine eleştirel yaklaşan Doğru'ya göre MBK'nın iktidarı kurumsal ölçütlerden çok kişisel kullanıma dayanmaktadır. Geçici Anayasa olarak da isimlendirilen 1 nolu Kanun'da MBK'nın ne şekilde yenilenebileceğine ilişkin bir hüküm olmadan sadece kimlerden oluştuğunun belirtilmesi komitenin yetkilerinin aslında komite üyesi kişilerin sahip olduğu yetkiler olmasına neden olmaktadır. Doğru'ya (1998; 69-75) göre Gürsel'in imzasıyla yayınlanan 6 nolu tebliğde geçen "Devletin bütün idaresini ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin emir ve kumandasını deruhte ettim" ifadesi gibi ifadeler iktidarın – hangi kurumlar değil de- hangi kişiler tarafından kullanılabilirliğini gösteren düzenlemelerdir. Ona göre bu gibi örnekler MBK'nın kişisel kurulmuş iktidarını kurumsal iktidara dönüştürme eğilimini gösterirken MBK yönetiminde görülen bir diğer eğilim müdahaleye son verip kurucu iktidarı kurma eğilimidir.

4.1.3. Kurucu Meclis ve 1961 Anayasası

Gürsel askeri darbenin geçici olduğunu, sistem ile ilgili değişikliklerin seçimle işbaşına gelecek bir hükümet tarafından yapılması gerektiğini düşünmüştür. İhtilal hazırlıkları sırasında Cemal Madanoğlu'da benzer bir öneri getirmiş; Danıştay, Yargıtay ve Askeri Temyiz mahkemelerinden bir grup oluşturulması ve işlerin bu kişilere devredilmesini teklif etmiştir. Madanoğlu 27 Mayıs sabahı bu doğrultuda hareket etmiş daha önce tanışmış olduğu Profesör Nedim Ergüder'den birkaç profesör ismi istemiş ve bu kişileri Ankara'ya getirterek durum hakkında bilgi vermiştir. Gürsel hocalardan yardım istemiş ülkenin iyi bir anayasaya ihtiyacı olduğunu belirtmişlerdir. Askerlerin sivil siyaset ve reformlar konusunda kendi yetersizlikleri ile ilgili düşünceleri göz önünde bulundurulduğunda aslında darbecilerin hazırlıksızlıklarını hocalar aracılığı ile kapatmaya çalıştığı görülmektedir. (Özdağ, 2004; 236-239). Gürsel ve subayların üniversiteleri yönetim sürecine erkenden dahil etme gayreti her iki zümre arasında bulunan tarihsel bir ilişkiye işaret etmektedir. Kahraman tarihsel blok adını verdiği ittifakın (ordu, aydınlar ve bürokrasinin) Osmanlı Devleti'nin son yılları itibariyle yönetimde olduğunu belirtmektedir. Bu tezde "aydın" kavramı seçkinlerin bir niteliği olarak kabul edilmiştir. Ancak bu tarihler ve DP döneminde gerçekleşen eylemler göstermektedir ki bir aydın

cemaati şekillenmeye başlamıştır³⁵. 27 Mayıs darbesi ile asker-akademisyen ittifakı başlamıştır.

Gürsel ilk görüşmelerde Sıddık Sami Onar başkanlığındaki komisyondan 15 gün içerisinde bir anayasa taslağı istemiş nisbi seçim sistemi ve çift meclisli sistem istediğini belirtmiştir. Bununla beraber Gürsel 3 ay içerisinde seçimlere gitmek istemektedir. Onar taslağın 15 gün içerisinde yetişmeyeceğini, ancak en kısa sürede hazırlanacağını belirtmiştir. Anayasa komisyonunun çalışmaları sırasında korporatif sistemin gerekliliğini düşünen Onar ile buna itiraz edenler arasında tartışmalar olmuş nihayetinde Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli kendilerini komisyon dışında bulmuşlardır. Komisyondan yapılan bu ihraçlar neticesinde hazırlanarak sunulan raporda Onar'ın görüşü hakim olmuş, ikinci bir meclis olarak görev yapacak senatonun 2/3'ünün mesleki teşekküllerden, 1/3'ünün ise seçimle işbaşına gelmesi önerilmiştir. Tasarıyı teslim etmek için gelen komisyon üyelerinden Aksoy'un, kabulün kurucu meclis tarafından yapılmasını tavsiye etmesi üzerine Gürsel bir an önce kurucu meclis için girişimlerde bulunmuştur (Özdağ, 2004).

13 Aralık 1960 gün ve 157 sayılı kanunla MBK ve Temsilciler Meclisinden oluşan kurucu meclis genel oy sistemi ile yapılmış seçimlerle kurulan meclislerden çok bir seçkinler meclisidir. Meclisin sivil kanadı olan temsilciler meclisinin 272 üyesinin 10 üyesi devlet başkanı, 18 üyesi ise MBK tarafından atanmıştır. Bakanlar kurulu üyeleri meclisin doğal üyeleri iken 75 kişi siyasi parti temsilcisi (CHP'den 49, CKMP'den 25), 6 kişi barolardan, 6 kişi işçi sendikalarından, 6 kişi tarım kuruluşlarından 12 kişi üniversitelerden ve 12 kişi yargı organlarından seçilmişlerdir (Teziç, 2009; 163-165). DP'nin mecliste temsil edilmemesi ve ihtilal sonrası süreçten bütünüyle dışlanmış olması bir eleştiri konusu olmuştur. Ayrıca bu meclise seçilebilme kriterlerinden birisi olan 27 Mayıs İhtilaline kadar anayasa ve insan haklarına aykırı siyaseti desteklememe de dolaylı bir dışlama stratejisi olmuştur.

³⁵ Bu tezin konusu askeri darbenin yönetici seçkinler üzerindeki etkileri ile sınırlandırıldığından 27 Mayıs darbesinin üniversiteler üzerindeki etkileri ele alınmamıştır. Ancak belirtmek gerekir ki söz konusu ilişki irdelenecek birçok problemi bünyesinde barındırmaktadır. Gerek askeri darbeye sonuçlanan süreçte gerekse darbe sonrasında üniversite öğrencileri politik aktörler olarak ortaya çıkmışlardır. 1959 yılında yoğunlaşan kitlesel gösterilerde öğrenciler darbe ortamının gerekçelerinden biri olarak gösterilen toplumsal kargaşa içerisinde yer almışlardır (Aydemir, 2016). Askeri darbe sonrasında ise ilk defa anayasaya üniversitelerle ilgili bir madde koyularak "Üniversiteler, bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişisidir" ile "Üniversiteler, kendileri tarafından seçilen yetkili öğretim üyelerinden kurulan organlar eliyle yönetilir ve denetlenir" ifadeleriyle özerkleşmeleri sağlanmıştır (Günay, 2004; 12).

Kurucu Meclis Anayasanın nihai kabul organı olarak değil de anayasa taslağını halk oyuna sunacak meclis olarak yapılandırılmıştır. MBK ve Temsilciler Meclisi arasında bir uyuşmazlık olduğu durumlarda karma komisyonda yapılacak oylamada 2/3 çoğunluk ile karar almak gereklidir. Ancak CHP kadrolarının ağırlıkta olduğu bu meclis ile MBK arasında anayasanın mahiyeti ile ilgili bir anlaşmazlık ortaya çıkmamıştır. MBK'nın sayısı da Temsilciler Meclisine karşı karma mecliste karar almak için yeterli olmamaktadır bu durum kurucu meclisin sivil kanadının daha güçlü olmasına neden olmuştur (Özbudun, 2014; 5; Teziç, 2009; 163-165). Bu meclisin sivil kanadının daha güçlü bir yapıya sahip olması askerlerin ihtilalin başından beri sivil siyaset ile girmiş olduğu yetki-sorumluluk devretme ve ihtisas alanlarından faydalanma tercihinin bir sonucu olarak görülebilir. Böylesi bir meclise karşı çıkan 14'lerin tasfiyesi ile bu yöntem kullanılmıştır.

Aktarılan usul ile 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan oylamaya sunulan anayasa tasarısı %61.5 oyla kabul edilmiştir (Teziç, 2009; 165). Kabul edilen bu anayasa 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile büyük farklılıklar taşımaktadır. Bu anayasada “insan haklarına dayanan devlet”, “demokratik devlet”, “sosyal devlet”, “hukuk devleti” gibi yeni ilkeler benimsenmiş, temel hak ve özgürlüklere geniş bir şekilde yer verilmiş, sınırlandırılmaları güvenceli bir sisteme bağlanmıştır. Bunlarla beraber çift meclisli sistem kabul edilmiş, TBMM genel oyla seçilen 450 vekilin oluşturduğu Millet Meclisi ile üç çeşit üyeden oluşan Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşmuştur. Senatonun 150 kişilik kısmı yani ilk grup üyeleri halk tarafından, 15 kişilik üçüncü grup ise Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir. 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanunda imzası bulunan MBK üyeleri ile eski Cumhurbaşkanı tarafından oluşan üçüncü grup ise ömür boyu senato üyesidir. TBMM içerisinde Millet Meclisinin yetkileri Cumhuriyet Senatosuna kıyasla daha fazladır. Hükümet Millet Meclisine karşı sorumludur, güven oylaması sadece bu mecliste yapılır, bütçe kanunu yine sadece Millet Meclisinin oylarıyla kabul edilir. Kanun görüşmelerinde Cumhuriyet Senatosu önemli bir role sahipken nihai karar verici Millet Meclisidir. Cumhuriyet Senatosunun Millet Meclisi ile eşit role sahip olduğu konu anayasa değişikliğidir. Anayasa değişikliği için ayrı ayrı meclislerin üye tam sayılarının 2/3 çoğunluğu gerekmektedir. Mecliste yapılan bu yenilikler ile beraber yargı alanında Yüksek Hakimler Kurulu oluşturulmuş, yüksek mahkemeler denetlenmiştir. Yargı alanındaki en önemli kurum kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyen anayasa mahkemesidir (Gözler, 2012; 186-188). Gürsel bu anayasayı 2. Cumhuriyet'in Anayasası olarak isimlendirmiş, "Bu abdest bu memlekete 50 sene namaz kıldırabilir" demiştir (T24, 2019).

MBK ve özellikle Güler'in demokratik yaşamı ve darbe sonrasında oluşturulan kurumları anayasal düzeyde garanti alma gayretinin sonucu olan bu anayasa siyasal olanın sınırlanmasını içeren yeni güç odakları oluşturmuştur.

Bu anayasanın temel çerçevesi ve özelliklerini Finley (2017; 311-312) aktarmaktadır.

“Yürütmeyi yasamadan daha açık bir şekilde ayırmak amacıyla Cumhurbaşkanı yedi yıllık bir dönem için seçilecekti. Böylelikle Cumhurbaşkanının yeniden seçilme kaygısı olmayacak ve yedi yıllık Cumhurbaşkanlığı dönemi 4 yıllık milletvekilliği dönemiyle çakışmayacaktı. Böylelikle Cumhurbaşkanlarının yeniden seçilme kaygısı olmayacak ve yedi yıllık Cumhurbaşkanlığı dönemi dört yıllık milletvekilliği dönemiyle çakışmayacaktı. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve kuvvet komutanlarını içine alan Milli Güvenlik Kuruluna başkanlık edecekti. Üniversiteler ve TRT'ye özerklik verildi. Yargı hakkındaki maddeler yasaların anayasaya uygun olup olmadığına karar veren bir Anayasa Mahkemesi kurulmasını öngörüyor, yargı bağımsızlığını güvence altına alıyor ve yargıya idarenin bütün işlemlerini denetleme görevi veriyordu. Ekonomi politikasını düzene koymak için özerk bir devlet kuruluşu olarak Devlet Planlama Teşkilatı oluşturuldu ve beş yıllık planlar hazırlamakla görevlendirildi. 1961 anayasası 1924 anayasasına nazaran, Milli Güvenlik Kurulunu'nda orduya verilen siyasal rol gibi önemli bir istisna dışında, liberal bir çerçeve oluşturdu...”

Anayasalar neden yapılır ve anayasa ile kimlerin yetkisi sınırlandırılır sorusu anayasa hukuku literatürü içerisinde yer alan tartışma konularından birisidir. Söz konusu soruya ilişkin cevaplar bu tez bağlamında seçkin-kitle ayrımı çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Bu soruya; siyasilerin kendi ve kendisinden sonraki siyasetçilerin yetkilerini sınırlandırmak, kendi çıkarlarını korumak, gelip geçici duygusal akımları gemlemek ve siyasal kurumlara istikrar kazandırmak gibi birçok cevap verilmiştir. Söz konusu soru doğrultusunda 1961 anayasasını ele alan Özbudun'a göre bu anayasaya hâkim olan temel faktör çoğunluk korkusudur. Darbecilere göre DP tek parti diktatoryası kurarak, TBMM'yi bir parti grubuna düşürmüş ve meşruluğunu kaybettirmiştir. Bu doğrultuda İlim Heyeti'nin 28 Mayıs 1960 tarihinde MBK'ya sunduğu raporda bu durum açıkça belirtilmiş, yeni anayasada çoğunluğu sağlayanların azınlığı ezmemesi için gerekli düzenlemeleri içeren bir anayasa hazırlama iddiasında bulunulmuştur. Bununla beraber Özbudun'a göre Türkiye'de 1961 anayasası ile yetkisi kısıtlanan gelecek kuşaklardır (Özbudun, 2014; 3-18).

Özbudun'a (2014; 14) göre;

“1961 Anayasası, bir yandan, bir anayasa mahkemesi kurmak, yargı bağımsızlığını güvenceye kavuşturmak, temel hak ve hürriyetleri selefine oranla daha ayrıntılı ve güvenceli şekilde düzenlemek suretiyle, çoğulcu demokrasi ilkelerine uygun olarak, mutlak çoğunluk iktidarını sınırlandırmış, bu anlamda gelecekteki çoğunlukları gene selefine oranla çok daha etkin şekilde bağlamıştır. Ancak öte yandan bu çabada aşırıya giderek anayasal sistemi, normal bir demokraside olmaması gereken vesayet mekanizmaları ile donatmıştır. Bunlar arasında Cumhuriyet Senatosunda seçimli olmayan üyelere de yer verilmesi; Milli Güvenlik Kurulunun bir anayasa organı olarak kabulü, Genelkurmay Başkanı'nın Milli Savunma Bakanı yerine Başbakanı karşı sorumlu olması (m. 110), askeri mahkemelerin görev alanının çok geniş olarak belirlenmesi (m.138) suretiyle askeri otoritelerin sivil otoriteler karşısında hayli geniş bir özerklik alanına sahip kılınması; Anayasa Mahkemesi hükümlerinin seçiminde parlamentonun rolünün, batı demokrasilerindeki benzerlerine oranla çok daha sınırlı tutulması (m. 145) gibi hususlar sayılabilir. 1971 ve 1973 anayasa değişiklikleri, Silahlı Kuvvetler'in seçilmiş organlar karşısındaki özerklik alanını çok daha genişletmiştir “.

Söz konusu gelişmeler bu tez bağlamında seçkinler üzerindeki etkileri ve yeni seçkinlerin oluşturulması bağlamında değerlendirilecektir.

4.2. 27 Mayıs Darbesi Askeri Seçkinler Üzerindeki Etkileri

27 Mayıs askeri darbesi Türkiye'de yönetici seçkinler bloğunun dağılması sonucunda gerçekleşmiş, 1950 seçimleri öncesinde başlayan yönetici seçkinlerin çözülme süreci askeri darbe ile sonuçlanmıştır. Bu darbenin seçkin zümreler üzerinde belirgin etkileri olmuştur. Bu başlık altında darbenin askeri seçkinler üzerindeki etkileri; askeri seçkinlerin siyasallaşmasının doruğa çıkması, ordu içerisinde seçkinler dolaşımının gerçekleşmesi ve askeri seçkinlerin imtiyazlar edinmesi olarak ele alınacaktır.

4.2.1. Ordu Disiplinin Bozulması, Politizasyon ve Müdahaleler

Samuel Huntington askerlerin siyasi gücünün asgari seviyeye çekilebilmesi için diğer denetim türlerinden (sivil deneti, sınıfların denetimi vd.) ayrı olarak nesnel sivil denetimden bahsetmektedir. Ona göre bu denetim türü askerin profesyonelliğinin maksimum seviyeye çekilmesini bu yolla askerin siyasi olaylar karşısında steril ve tarafsız kalmasının sağlandığını belirtmektedir. Bu durumun yani askerin profesyonelleşmesinin

tersi siyasi yaşama müdahaledir. Bu denetim türünün azami seviyeye çekilmesi ise subay kadrosunun toplumdaki gücüne ve askeri etik anlayışının toplumda bulunan hakim ideoloji ile uyumlu olmasına bağlıdır (Huntington, 2006). Askeri seçkinlerin profesyonellik ve disiplinleri ile politikleşerek siyasi yaşama dahil olmaları arasında ki bu ilişki askeri darbeyi izleyen yıllarda açık bir şekilde görülmektedir. Buna göre 27 Mayıs darbesinin askeri seçkinler üzerindeki etkilerinden biri olarak ordu disiplinin bozulması ve askeri seçkinlerin siyasallaşmasının doruğa çıkması bu başlık altında ele alınacaktır.

Askeri yönetim düzenlemesinde rütbe sistemi belirleyicidir. Bu sistem üstün asttan daha bilgili olduğu kabulünü içerir. Bu kabul aksinin kesin olduğu durumlarda dahi sistemin temeli olarak geçerliliğini korur. Astlar kendilerinden talep edilmediği sürece üstlerinin yanlısını düzeltemez, alternatif fikirler getirerek üstün kararını geçersiz kılamaz. Demokratik yönetim ilkelerinin geçersiz olduğu askeri organizasyonlarda emirlerin kararlı, kesin ve eksiksiz bir biçimde uygulanması beklenir. Bu emir komuta tek yönlüdür ve bu işleyişin işlerliği aynı zamanda askeri organizasyonun gücünü belirler. Aşağıdan yukarıya doğru görüş ve düşünce aktarımı ancak üstün talebi ve izni doğrultusunda gerçekleşir. Eleştiriye yer olmayan bu sistemde eleştiri ve aşağıdan yukarıya değerlendirmelerin emir-komuta zincirini geçersiz kılan bir süreç olarak disiplini, düzeni ve uyumu ortadan kaldırdığı kabul edilir. Bu doğrultuda hiyerarşi askeri sistemi ayakta tutan omurgadır. Hiyerarşik sistem içerisinde gerçekleşen bu pratikler aynı zamanda lider konumundaki üstlerin bu konumlarını korumalarını sağlar (Çav, 2013; 191-198). Böylesi bir ideal tip olarak aktarılan disiplin ve hiyerarşi temelli ordu pratiklerinin 1960 ihtilali öncesi süreçte yerini irili ufaklı örgütlerle bir karmayaşaya bıraktığı bilinmektedir. Nitekim birbirinden bağımsız örgütlenmeler cunta hazırlıklarına DP iktidarının ilk yıllarından itibaren başlamışlardır.

Nato yardımları kapsamında alınan yeni teçhizatın kullanımına ve yeni örgütlenme modeline üstlerine göre daha iyi uyum sağlayan genç subaylar bir süreliğine dahi olsa üstlerine hocalık yapmış ve ordunun bir norm olarak benimsediği hiyerarşik model geçersiz kalmıştır. Yurtdışı eğitimleri alan, uluslararası askeri tecrübeler edinen genç subayların hareketliliği 1960 darbesi öncesinden itibaren Türk siyasi hayatı bakımından belirleyici bir rol oynamıştır. Genç subayların bir seçkinler takımı olarak ortaya çıkmaları askeri darbenin hem nedeni hem de sonucudur. MBK yönetimi içerisinde kendine yer bulan bu subayların etkisi ile ordunun aşına olduğu hiyerarşik düzen kaotik bir yapıya

evrilmiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs 1960 darbesinin orduda belirginleşen ilk etkisi hiyerarşik düzenin, disiplinin bozulması ve ordunun politizasyonu olmuştur. Bu iki etki karşılıklı ilişki içerisinde.

Çoğunluğunu düşük rütbeli subayların gerçekleştirdiği darbenin ilk günlerinden itibaren subaylar ve generaller arasında bir gerginlik oluşmuştur. Darbe ortamının getirmiş olduğu bu hengame içerisinde rütbelere pek de bir şey ifade etmemiş, bu durum (ihtilali destekleyenler dahil olmak üzere) generallerde şaşkınlık ve kırgınlığa neden olmuştur. Hiyerarşinin aşınması MBK yönetiminde daha belirgin bir hal almıştır. Komite içerisinde görev yapan farklı ünvanlardan askerlerin birlikte çalışmasının uygun olmayacağı, hiyerarşinin gözetilerek kuvvet komutanlarının komiteye dahil edilmesi gerektiği bir öneri olarak dile getirilmiş, komite üyelerinden genç bir subay olan Muzaffer Özdağ MBK'nın bir ihtilal komitesi olduğunu söyleyerek bu öneriye karşı çıkmıştır. Ona göre üyeler toplantılara beyaz ve rütbesiz bir kıyafet ile gelmelidirler. Özdağ başka bir tartışma sırasında askeri hiyerarşi sistemi içerisinde kendisinden üst bir pozisyonda bulunan Madanoğlu'nu hakemediği bir ihtilal meclisi üyeliği elde etmekle suçlamış, “burası kışla, siz de general değilsiniz” diyerek çıkmıştır. Detayları daha sonra aktarılacak tasfiye ve yer değiştirme sürecinde komite üyeleri ile generaller arasında hiyerarşik ilişkiye uygun olmayan olaylar gerçekleşmiş, görev yeri değişen Tümgeneral Cemal Alkoç kendisine eşlik eden Seyhan'a “Sen, koskoca bir ordu kumandanını ilk mektebe götürülen bir çocuk gibi elinden tutmuş götürüyorsun” diyerek sitem etmiştir (s.308). Özdağ'a göre bu sitem dönem içerisindeki birçok komutanın ortak ruh halini yansıtmaktadır (Özdağ, 2004; 231-379). Askeri pratiklerin MBK yönetimi içerisinde aşınması üyelerin benimsemiş olduğu politik roller ve davranış kalıbını benimsemelerinden kaynaklanmamakta daha karmaşık bir davranış örüntüsüne işaret etmektedir. Hiyerarşi'nin bozulması ile ilişkili olan bu davranış örüntüsü askeri rol ve pratikler ile politik rollerin birbirine karışmasını göstermektedir.

Ordu içerisinde MBK'ya kuvvet komutanlarının dahil edilmesini savunanlar olduğu gibi, böyle bir komitenin hiç oluşturulmaması gerektiğini düşünenler de vardır. Onlara göre subaylar ihtilale TSK adına el koymuştur dolayısıyla iktidarın sahipleri MBK üyeleri değil TSK'dır. Ayrıca MBK üyeleri Bakan statüsünde bulunmakta, komite üyesi olan bir subay protokolda kuvvet komutanlarının önüne geçmektedir. Komite üyelerinin ordu ile olan bağlarının kesilmediği göz önünde bulundurulduğunda kriz anlarında rütbe sistemi ile

uyumlu olmayan, bu sistemin ihlal edildiği davranışlar ortaya çıkmıştır. Bu olaylardan biri Washington'a tayin edilen Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in tayininin engellenmesi olayında görülmüştür. MBK üyelerinden bir yüzbaşı Genelkurmay Başkanı'nın masasına yumruk atmış, Genelkurmay Başkanı ise bu duruma sessiz kalmıştır. TSK'nın en belirgin özelliklerinden biri olan hiyerarşi ve disipline aykırı bu gibi davranışlar MBK üyelerince tekrarlanmış, ordunun MBK'ya karşı bir tepki oluşturmaya neden olmuştur. Bu gibi davranışlar karşısında generaller içten içe tepki oluşturmuşlardır (Akyaz, 2009).

Hiyerarşik sistemin ve bozulan disiplinin ordu için çeşitli sonuçları olmuştur. Bozulan sistemi yeniden inşa etme çabaları hiyerarşi dışı yeni örgütlenmelere neden olmuş ve yeni darbe girişimleri, müdahaleler yaşanmıştır (Akyaz, 2009). 1960 müdahalesiyle alınan kolay başarı subayların siyasete müdahaleleri için bir örnek oluşturmuş, 1960 darbesi subayların iktidarı ele geçirmeleri için bir model olarak ortaya çıkmıştır.

MBK dışında kalan subayların MBK üyelerinin siyaset sahnesinde koşuşturmaları ve bu mücadelelerinde orduyu peşlerinden sürüklemeleri, 27 Mayıs rejiminin vaat ettiği reformları yerine getirememesi ile ordu içerisinde irili ufaklı örgütler kurulmuştur. Bu durumu fark eden subaylar rahatsız grupları bir araya getiren bir çatı örgüt düşünmüş ve 1961 yılı Nisan ayında "Türk Silahlı Kuvvetler Birliği" ismi ile örgütlenmişlerdir. Örgütün amaçları; MBK'yı doğru yola getirmek, MBK'nın ordunun saygınlığını sarsıcı hareketlerini engellemek, ordu içindeki irili ufaklı grupları birleştirerek emir-komuta sistemine bağlamak, orduyu politikadan arındırmak, subayların siyasilerden emir almasını engellemek ve erkenden seçime gitmektir. SKB kısa süre içerisinde yayılma alanı bularak güçlenmiş ve İrfan Tansel'in tayinini durdurma olayında etkili olarak MBK üzerinde etkili olacak güce ulaşmış olduğunu göstermiştir. SKB bu dönemde MBK ile mücadele eden bir unsur olarak ortaya çıkmış, MBK üyelerinin askeri tesislere girmesi, ordu ile ilgili konularda kendisinden bağımsız karar alınmasının engellenmesi gibi konularda başarılı olmuştur. Genelkurmay Başkanı'nın da üyesi olduğu ve hiyerarşik bir düzene sahip olan SKB ordu üzerindeki MBK etkisini azaltmayı hedeflemiştir. Ancak bu hedefe rağmen siyasal olaylara tepki gösteren ordu baskı grubu gibi faaliyetlerde bulunmuştur. MBK'nın siyasilere devretmek istediği DP'lilerin yargılanması ve idamların infazı konusunda SKB Devlet Başkanı'na baskı yaparak muhtemel bir affin önüne geçmiştir (Börklüoğlu, 2017).

Karpat bu kurumun varlığının resmen tanınmamasına karşın ülkenin kaderi üzerinde MBK'den daha etkili olduğunu aktarmaktadır (Karpat, 2015).

Börklüoğlu'na (2017; 24) göre SKB'nin siyasi yaşama müdahale ettiği eylemlerden bir diğeri 21 Ekim protokolüdür. 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan seçimin sonuçlarından memnun olmayan 10 general ve 27 albay 21 Ekim 1961³⁶ tarihinde Meclisin açılmadan feshedileceğini, bütün siyasi parti faaliyetlerinin yasaklanacağını ve MBK'nın feshedileceğini bildiren bir protokol imzalamışlardır. Protokol yürürlüğe konulmadan İnönü, Cevdet Sunay ve Cemal Gürsel'in girişimiyle ara formüller oluşturularak protokol imzalayan subaylar ikna edilmişlerdir. Bunun sonucunda İnönü'nün Başbakan olduğu AP-CHP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Hükümetin uyumsuzluğu bir huzursuzluk oluşturmuş, böylesi bir ortamda 22 Şubat 1962'de Aydemir'in darbe girişimi meydana gelmiştir. Girişim boyunca kimi birlikler Aydemir'in darbesini desteklerken kimi birlikler de Hükümet yanlısı tavır takınmış, İsmet İnönü'nün uzlaşmacılıktan uzak³⁷ kriz yönetimi ile darbe başarısız olmuştur. Darbe girişiminin hükümeti zayıflatması ile hükümetin içine düştüğü huzursuzluk İnönü'nün istifası ile sonuçlanmıştır. Aydemir böylesi bir belirsizlik ortamında kendi sonunu getiren ikinci darbe girişiminde bulunmuştur. 20 Mayıs 1963 tarihinde başlayan girişim hava kuvvetlerinin hükümet yanlısı tavır almasıyla bastırılmıştır (Çakmak, 2008).

Börklüoğlu'na (2017; 24-25) göre bu müdahaleler SKB'nin bölünerek dahil olduğu eylemlerdir. Birliğe üye olan generaller İnönü'nün tarihsel kişiliği ve 27 Mayıs lideri Gürsel'in Devlet Başkanlığı altında bir rejim tehlikesi olmadığını düşünmüşler, genç subaylar ise DP'nin dahil olduğu bir koalisyonun ülkeyi yönetmesinin 27 Mayıs değerleri ile çeliştiğini düşünmüşlerdir. Darbe girişimlerinin lideri Aydemir Türkiye'nin yükselişinin batılı anlamda parlamenter bir demokrasi ile mümkün olmayacağını düşünen Doğan Avcıoğlu önderliğindeki Yön Dergisi grubundan etkilenmiştir. Aydemir bu görüşler çerçevesinde ülkenin 27 Mayıs prensipleri dahilinde bir reform planı ile kalkınacağını düşünmektedir. Bu kalkınma ona göre kapitalist değerlerden uzak milli bir kalkınma olacaktır. Ancak AP'nin içinde bulunduğu koalisyonla reformların uygulanması yarıda

³⁶ Börklüoğlu protokolü verenlerin SKB üyesi olduğunu aktarsa da imzalayıcıları arasında kuvvet komutanları ve Genelkurmay Başkanı bulunmamaktadır.

³⁷ Aydemir girişimini durdurmak için bir dizi talepte bulunmuştur. Bunlar; orduda daha önce yapılmış tayinlerin durdurulması, parlamentonun kapatılması, seçim sisteminin değiştirilmesi ve hükümetin Eskişehir'de çalışmalarına devam etmesidir (Çakmak, 2008; 44).

kalmıştır. Aydemir reformların devam edebilmesi için ikinci bir müdahale ihtiyacı olduğunu düşünmektedir.

Ordunun politizasyonu Türkiye’de asker-siyaset ilişkilerinin kendine has dinamikleriyle ilişkili olarak darbe sonrasında da devam etmiştir. TSK’nın üstlenmiş olduğu ve kendisine atfedilen siyasal sistemi, devleti koruyan koruyucu bir hakem pozisyonu söz konusu ilişkiyi giriftleştirmektedir. Bu rol Türk siyasal yaşamı içerisinde TSK’nın belirleyici bir rol oynamasına neden olmuş, ordu darbeler, muhtıralar veya daha dolaylı yollarla siyasal yaşama müdahil olmuş, bu alan içerisinde ağırlığını hissettirmiştir. 27 Mayıs darbesi sonrasında bu durum böylece devam etmiş, yönetimin sivil koalisyonlarca yerine getirildiği 1960-1965 yılları ordu iktidarı dönemi olmuştur (Cizre, 2014). 1960’ların sonları itibari ile rejimin korunması gereken düşman, askeri seçkinlerin siyasal yaşama müdahalesine gerekçe olan durum sol siyasetin yükselişidir. Bu dönemde burjuvazi, siyasal ve askeri seçkinlerin gündemini bu tehdit oluşturmuştur (Akça, 2017; 258)

1965’ler itibariyle 1961 anayasasının getirdiği özgürlük ortamı içerisinde ortaya çıkan sosyal hareketlere siyasi partilerin bölünmesi ve siyasal yaşamın canlanması eşlik etmiştir. Bu anayasanın getirdiği ilkeler güçlü bir yürütmenin çıkmasını engellerken, her toplumsal kesimin müdahaleden uzak bir şekilde kendini ifade edebilmesini sağlamıştır. Bu sosyal ortam içerisinde sol hareketler yükselmiş, 1967 itibariyle militan bir karakter kazanmışlardır. Bu duruma sağ yelpaze içerisinde değerlendirilen oluşumların bölünmesi ve militanlaşması eşlik etmiştir. MHP’nin bu yıllarda parti programını güncellemesi ve partisinin militan karakterini güçlendirmesi siyasal yaşamın daha kaotik bir görünüme sahip olmasına neden olmuş, 1965 seçimlerinden sonra yaşanan bu gelişmeler rejimi tehdit edecek boyuta ulaşmıştır (Karpata, 2015a; 287-294). Bu yıllarda militarize olan gruplara işçiler de katılmıştır. Türk-iş’ten ayrılarak Disk’i kuran bir grup sendikacı ekonomik kazanımların siyasal eylemler ile kazanılabileceğini düşünerek Türkiye İşçi Partisi’ni destekleyerek siyasallaşmışlardır. Türk-iş lehine çıkarılacak bir yasayı protesto etmek için toplanan Disk’lilerin 15-16 Haziran tarihli eylemlerinde güçleri görülmüş, hükümet ancak askeri güç kullanarak gösterileri bastırabilmiştir. Bu gösteriler gün geçtikçe artan gençlik hareketleriyle birleşince birçok kişi ikinci Cumhuriyetin kurumlarını sorgular olmuştur. Ordu bu yıllar içerisinde giderek sol karşıtı bir tutum kazanmıştır. 12 Mart 1971 müdahalesi öncesinde üniversiteler işlevlerini yerine getiremez olmuş, öğrenciler arasında

siyasal kutuplaşma belirlemiştir. Militanlar banka soygunları yapmış askerin temsilcisi olduğu kemalizm açıkça reddedilir olmuştur. Askerlerin artan kaos ve toplumsal kargaşaya müdahil olmaları gecikmemiştir. Bu müdahale 27 Mayıs darbesinden farklı olarak hiyerarşik düzen içerisinde gerçekleşmiş, 12 Mart günü generaller bir muhtıra vererek anayasanın öngördüğü güçlü bir hükümet kurulmasını talep etmişler, aksi halde hükümete el koyacaklarını bildirmişlerdir (Ahmad, 2016; 172-177; Tachau & Heper, 1983). Özbudun muhtıra ile askerin daha önceden kendi kurmuş olduğu sistemi dengelemiş olduğunu belirtirken, Akıncı bunun dengelemeden ziyade askeri elitlerin rejimi kendi istekleri doğrultusunda yeniden yapılandırması olarak değerlendirmiştir (akt. Akıncı, 2014; 66).

12 Mart muhtırası her ne kadar hiyerarşi içerisinde gerçekleşmiş bir eylem olarak görülse de müdahalenin arka planını açıklayan yaklaşımlardan biri “darbeye karşı darbe” tezidir. Buna göre 12 Mart müdahalesi siyasal iktidara olduğu kadar düşük rütbeleri subayların eylemlerine yönelik girilmiş bir müdahaledir. Sol yönelimli rejim tehditlerine hükümetin müdahalesi ile ilgili 1970’lerin başında MGK tarafından uyarılar verilmiş, Batur hükümete 21 Kasım 1970’te muhtıra ve darbe habercisi niteliğinde mektup vermiştir. 12 Mart muhtırasından hemen önce ordunun içerisinde 3 farklı darbeci klik faaliyet göstermektedir. İlki Madanoğlu cuntası olarak bilinen antiparlamentarist baasçı darbe girişimidir. Faruk Gürler ve Muhsin Batur’un içinde olduğu bu klik dış politika, ekonomi ve devlet yapısında reformlar yapmayı öngörmüşlerdir. İkinci klikin takip ettiği çizgi 27 Mayısçı reformist kapitalist çizgidir. Bu kişilere göre sorunlarla sosyal ve ekonomik reformlar doğrultusunda çözümler getirilmelidir, asayiş ekonomik ve sosyal reformlarla sağlanmalıdır. Üçüncü çizgi ise hükümetle uyumlu olarak Tağmaç ve Sunay’ın benimsemiş olduğu otoriter kapitalist çizgidir. Bu kişilerin görüşü 1961 yönetimi ile asayişin sağlanamayacağı, sosyal-ekonomik reformlardan ziyade baskı yöntemleriyle sosyal düzenin kurulabileceğidir. Bu bölünmüşlük “büyük ihtimalle” müdahale sonrası bir askeri rejim kurulamamasının sebebidir³⁸ (Akça, 2017).

Pekin & Yavuz (2017; 171-175) muhtıra öncesinde ordu ile ilgili benzer bir atmosferi aktarmaktadır. Onlara göre ordu içerisinde farklı politik yönelimlere sahip kişiler bulunmaktadır. Bu durum orduyu ikiye bölmüştür. Tağmaç-Türün sağcı fikirlerle bir araya gelmiş iken, Gürler-Batur sol bir ittifaka girişmişlerdir. Dönemin Mit müsteşarı Batur’u

³⁸ Akça bu klikleri aktarmakla birlikte belirleyici olanın Türkiye’nin kapitalizminin toplumsal ve politik dinamikleri olduğunu düşünmekte, bu kliklerin müdahalenin zamanını belirlediğini belirtmektedir (Akça, 2017; 265).

açığa çıkararak, Başbakan ve üst düzey komutanların bulunduğu bir toplantıda cunta eğiliminden bahsetmiş, bunun üzerine Gürler-Batur ittifakı 9 Mart 1971’de harekete geçme kararı almıştır. Ancak Tağmaç Genişletilmiş Komuta Konseyi aracılığıyla hükümete muhtıra verilmesini sağlamıştır. 12 Mart öncesi hareketliliklerden komuta kademesinin haberi olduğu Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın 3 Mart 1971 tarihli, askerleri disiplinle görevleriyle uğraşmaya çağırın konuşmasından anlaşılmaktadır.

Muhtıra ile beraber Demirel hükümeti istifa etmiş, ordunun 3 yıl süren iktidarı dolaylı yoldan yönetme süreci başlamıştır. Bu ara rejim döneminde meclis ve partiler kapatılmamış, partilerin hükümet kurlmaları engellenmiştir. 1974’e kadar süren ara rejimde askerin siyaset içerisinde ki baskısı Nihat Erim hükümetleri eliyle partiler üstü hükümet modeli benimsenerek sürdürülmüştür. Bu dönemde ordu ve siyaset arasında kararsız bir güç paylaşımı olmuştur, ancak bu müdahale de ordu içerisinde bir ayrışmaya neden olmuş, müdahaleyi yapan komutanlar arasındaki bölünme reformistler ve kanun, nizama vurgu yapanlar arasında yaşanmıştır (Burak, 2011; Ertem, 2018).

1971 müdahalesi ile askeri seçkinler yönetimi doğrudan ele almayıp görece daha çekingen bir formül izlemişlerdir. Bu formül başarısız olmuş Türkiye’de darbeye giden süreçte ortaya çıkan sorunlar çözülememiştir. Bu başarısızlık 1973 seçimlerinden sonra askerlerin arzu ettikleri CHP-AP koalisyonunu kurduracak gücü kendilerinde bulamamalarına neden olmuştur. Ordunun bu dönemde kısa süren bir politik sessizlik içerisine girmesi dönemin Genelkurmay Başkanı’nın bir fikri olduğu kadar, dış politika ile ilgili gelişmelerden kaynaklanmaktadır. Kıbrıs sorununda Türkiye’nin başarılı operasyonları generallerin özelde Ecevit genelde ise siyasetçilere yönelik güvenini arttırmıştır. Bu güven politik müdahale eğilimini kısa süreliğine de olsa azaltmış, olası bir müdahaleyi birkaç yıl ertelemiştir (Hale, 2014; 261-293).

1974 sonrasında Türkiye’nin pek çok yerinde siyasal şiddet eylemleri yaşanmış, iç savaş boyutuna ulaşın bu eylemlere ekonomik kriz eşlik etmiştir. Siyasal şiddet nedeniyle ölümler, yaralanmalar, banka soygunları, adam kaçırma gibi olaylar yaygınlaşmış, siyasal ayrışma polisler dahi sirayet etmiştir. Siyasiler ise bu durumlara karşı birleşmek yerine birbirilerini suçlamaya devam etmişlerdir. Bu durum orduyu birkez daha hareketlendirmiştir. Ancak 1980 askeri darbesine ilerleyen bu süreçte ordunun alt kademelerinden gelen bir baskıdan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Komuta kademesi ise darbeyi son seçenek olarak değerlendirmiş, siyasal ve toplumsal anarşinin son

hadde gelmesini beklemiştir. Siyasal bir strateji olarak ordunun böyle bir yöntemi benimsemesi dönem içerisinde sıkıyönetim, hükümeti mektupla uyarma gibi seçenekleri değerlendirmiştir. Ancak ordunun bu örtük-tehditkar tutumu siyasiler arasında bir uzlaşmayı doğurmamış, 115 turluk oylama ile Cumhurbaşkanı seçilememiştir. Bu durumda hiyerarşik bir düzen içerisinde darbe planları yapılmıştır. Önceki müdahalelere kıyasla daha detaylı düşünülen bu planlar doğrultusunda 11 Temmuz günü müdahale edilmesi kararlaştırılmıştır. Demirel'in bu günlerde meclisten güven oyu almasıyla darbe ertelenmiş ve bu süreçte darbenin askerler nezdinde meşru zemininin oluşması beklenmiştir. Nihayetinde 12 Eylül günü sivil rejime son verilmiştir (Hale, 2014; 261-293).

Orduda çok partili yaşamın ilk yılları itibariyle görülen hiyerarşi dışı örgütlenme eğilimi ve müdahaleci karakter 1960 darbesiyle ordunun karakteristiklerinden biri haline gelmiş, politizasyon ve hiyerarşinin bozulması karşılıklı ilişki içerisinde yükselmiştir. Ordu içerisinde ki politik hareketler başarısız iki farklı darbe girişimine neden olmuştur. Bu süreçten sonrada irili ufaklı hareketlilikler devam etmiş askeri seçkinler için ordu içerisinde öngörülen disiplin ve hiyerarşik düzen içerisinde bulunma kaidesi yerini karmaşaya bırakmıştır. Nitekim böylesi dalgalanmalar içerisinde 1971 müdahalesi ile söz konusu eğilim azalmış, 1980 darbesine ilerleyen süreçte politik değerlendirmeler ve hareketlilikler ordunun en üst makamından koordine edilmiştir. Sonuç olarak 27 Mayıs askeri darbesi ile askeri seçkinlerin birliği bozulmuştur³⁹.

4.2.2. Ordu İhraçları ve Askeri Seçkinlerin Dolaşımı

Türkiye'de yaşanan politik değişiklikler ile beraber orduda ihraçlar-tasfiyeler yaşanması tarihsel bir temele sahiptir. Bu ihraçlara neden olan birçok sebep vurgulanabilir. Ordu üzerinde hükmedici olanların kendi arzularına göre orduyu şekillendirme istekleri, çatışmalı olunan grubun ihracı, müdahale hazırlığı olan kişilerin etkisiz hale getirilmesi, yapısal bir düzenleme amacıyla ihraçlar vb. Askerlerin yönetimde güçlü oldukları an itibariyle yaptıkları tasfiyelere örnek oluşturabilecek bir tasfiye hareketi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 31 Mart isyanını bastırması ile görülmüştür. Bu dönemde ordunun hiyerarşik

³⁹ Ahmad (2016; 147-160) bu durumun TSK'nın kurumsal karakterinin değişmesi ile ilişkili olduğunu aktarmaktadır. Ona göre ordunun edinmiş olduğu çeşitli imtiyazlar Yüksek Komuta Kademesinin istikrarı arzu eder hale gelmesine neden olmuştur

düzeni bozularak alaylı subayların birçoğu ordudan ihraç edilmiş, terhisler ve farklı birliklere dağıtılmaları birlikte 1. Ordu neredeyse yok edilmiştir (Zeyrek & Akman, 2014; 394-395).

Cumhuriyet tarihinde ise Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle yaşanan bir takım gelişmeler askerlerin tasfiyesine neden olmuştur. DP'nin kendisine karşı gelecek bir askeri hareketi başlamadan bitirme düşüncesi ile, "demokrasiyi kurtarmak adına" girişmiş olduğu bu tasfiyede 16 general ve 150 albay emekli edilmiştir. Bu tasfiyelerde ordu içerisindeki hizipleşme belirleyici bir rol oynamış, iktidarın desteğini alanlar diğer hizbi devre dışı bırakmıştır (Akyaz, 2009; 65-68). Ordunun gençleştirilmesi, yapısal sorunlarının çözülmesi ve güçlendirilmesini hedefleri arasına koymuş darbecilerin başarılı olmasıyla da benzer bir girişim olmuş, ancak bu girişimin gerekçesi olarak ordunun yapısal sorunlarının çözülmesi vurgulanmıştır.

1950'li yılların savaş uygulaması politikaları içerisinde subay okuluna fazla öğrenci alınması ve terfi sistemindeki bozukluklar nedeniyle hiyerarşik düzeni bir koni şeklinde olması gereken TSK oval bir düzene sahip olmuş, general ve amiral, albay ve yarbay kadrolarında şişkinlik görülürken düşük rütbeli subay sayısı yetersiz kalmıştır. Ordunun yapısal bir sorununa işaret eden bu gelişmeyi subaylardan biri "ordu emir ve kumanda sistemindeki kadro sistemi, raşitik bir çocuk gibi, bünyesi zayıf, kafası kocaman bir duruma geldi" diyerek aktarmaktadır. Bu durumu gidermek üzere MBK yönetimi yarbay ve albaylardan oluşan bir komisyon aracılığı ile tasfiye hazırlıklarına başlamıştır. Dönem içerisinde oldukça riskli olan bu girişim Gürsel'in diğer subaylarca zorlanmasıyla tamamlanmış, 235 general ve amiral emekliye sevk edilmiştir. Toplam ise 3672 subay emekliye ayrılmıştır. Tasfiye ve yer değiştirmeler sonrasında TSK'da emir-komuta kademeleri baştan aşağıya yenilenmiştir (Özdağ, 2004; 297-312).

MBK yönetimi emekliye sevk etmeleri bir tasfiye değilmiş gibi göstermeye gayret etmiş, emekliliği gelse de gelmese de emekli olanlara iki kat emekli ikramiyesi ödeneceği vaadedilerek, Milli Savunma Bakanı imzasıyla ikna mektupları gönderilmiştir. Emekli edilen kırgın subayların oluşturduğu Eminsular (Emekli İnkılap Subayları) bu dönemde zayıf bir baskı örgütü olarak ortaya çıkmış, devam eden yıllarda bu kişilerin çoğu çeşitli kamu hizmetlerinde değerlendirilmiştir (Akgün, 2009;126-132).

Tasfiyeyi yapanlara göre ordunun üst kademelerinin şişirilmesi bilinçli bir politikanın sonucuydu. Onlara göre 50 generalin bulunması gereken orduda 250 generalin bulunması askerin değerinin düşürülmesine neden olmuştur (Özdağ, 2004; 308). Askerlerin kendi seçkin konumlarına bir tehdit olarak gördükleri bu yapılanma biçimi tasfiyelerle değiştirilmiş bu denli büyük bir ihraç dalgası MBK'da yer almayan devrimci subayların görev yapacağı kadroların boşalmasına, dolayısıyla ordu içerisindeki kliklerin kolayca yükselebilmesine neden olmuştur (Hale, 2014; 165). Bu durum askeri seçkinler içerisinde bir seçkinler dolaşımının başlamasına neden olmuş ve sayıca azalan üst kademelerin seçkinleşmesi kolaylaşmıştır.

4.2.3. Ordunun İmtiyazlar Edinmesi

27 Mayıs 1960 darbesini yapan subayların ellerinde yapılacak olan reformlara dair bir program, yol haritası bulunmamaktadır. Bu durum onları anlık kararlar ve kişisel tanışıklıklar doğrultusunda bir ittifaka, hukukçu akademisyenlerin desteğine sürüklemiştir. Ahmad'a (2016; 153) göre bu ittifak 27 Mayıs darbesinin niteliğini değiştirerek, onu bir hükümet darbesinden kurumsal bir devrime dönüştürmüştür. Söz konusu kurumsal devrim seçkinlerin yapısı ve iktidar ilişkileri içerisindeki etki ve belirleyiciliklerinin değişmesine neden olmuştur.

1961 darbesinin getirdiği kurumsal düzenlemeler birçok yazar tarafından demokratikleşme olarak yorumlanmıştır. Findley 1961 anayasasının MGK ile orduya verdiği imtiyazlar dışında liberal bir çerçeveye sahip olduğunu aktarmıştır (Findley, 2017; 311-312). Ancak mezkûr istisna bu tez bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Özbudun "başta silahlı kuvvetler olmak üzere, seçilmemiş ve halka hesap verirliliği olmayan organların, seçilmiş siyasal organlar üzerinde güçlü bir denetim icra etmesi, hatta onların karar alma iktidarlarını büyük ölçüde paylaşması" olarak tanımladığı vesayetçiliğin 1960 müdahalesi ile başladığını belirtmektedir (Özbudun, 2014; 197). Birçok araştırmacı başta MGK olmak üzere askerlere imtiyazların askerin siyasal sistem üzerinde vesayet oluşturduğunu ve bu vesayeti kurumsallaştırdığını aktarmaktadır (Özbudun, 2014; 197; Kaya, 2013; Yazıcı, 2012). Dekmejian 1961 yılı sonrası süreci askerin özerk alanlar edinip

sivil siyasal yaşamı dikkatli gözlerle izlediği sessiz ortaklık yılları olarak tanımlamaktadır (akt. Narlı, 2013; 113).

Ordunun, dolayısıyla askerlerin anayasal zeminde kurumsallaşma ile elde etmiş oldukları imtiyazlar aynı zamanda siyaset kurumu ve sivil siyasetçilerle olan ilişkilerini kapsamaktadır. Ordu edindiği güçlü yapı ile aynı zamanda sivil siyaset üzerinde bir denetim mekanizması oluşturmuştur. Anayasa sonrası gelişmelerle bu sistem pekişmiş, 1971 ve 1973 düzenlemeleri ile ordunun siyaset kurumu ve siyasetçilere karşı gücü arttırılmıştır (Akıncı, 2013). Darbeciler belli bir süre sonra kışlarına dönmeye karar verdikleri zaman bazı çıkış güvencelerinin sağlanmasına önem verirler. Bu çıkış güvencelerinden bir bölümünü, daha sonradan yapılacak demokratik seçimlerle iş başına gelecek hükümetlerin uygulayacakları politikalar üzerinde vesayet yetkileri oluşturmaktadır (akt. Akıncı, 2013; 108). Demokrasi temelli incelemelerde vesayet kavramı ekseninde ele alınan düzenlemeler bu tezde askeri seçkinlerin imtiyazları olarak ele alınmaktadır.

4.2.4. Milli Güvenlik Kurulu (MGK)

Bu başlık altında 27 Mayıs sonrasında askeri seçkinlerin elde ettikleri imtiyazlardan biri olarak MGK'nın anayasal bir kurum olarak düzenlenmesi ele alınacaktır. Kurul aracılığı ile askeri seçkinler siyasi yaşama doğrudan müdahil olma imkânı elde etmiş, siyasi iktidara görüş ve fikirlerini aktarabileceği zemini elde etmiştir.

MGK 1933 yılında Yüksek Müdafaa Meclisi adıyla oluşturulmuş, 1949 yılında ise Milli Savunma Yüksek Kurulu adını almıştır. 1933 yılında kurulan meclisin ana görevi seferberlik ile ilgili esasları ve görevleri belirlemek iken Milli Savunma Yüksek Kurulu bir önceki meclisin görevlerine ek olarak milli savunma politikalarının esaslarını hazırlama görevleri ile vazifelendirilmiştir. İlk iki kurulun üyeleri; Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar Kurulu ve Genelkurmay Başkanı iken, MGK'da⁴⁰ bu üyelere kuvvet komutanları ve Jandarma Genel Komutanı ilave edilmiştir (Akyürek vd., 2014; 174-175). Eklenen

⁴⁰ Çelik isim değişikliğinde ABD'nin asker-siyasi koordinasyonunu sağlamak üzere kurmuş olduğu National Security Council isminden etkilenildiğini aktarmaktadır (Çelik, 2008; 241).

üyelerle sivil-asker üyelerin bir arada olduğu kurumda askerlerin sayısı artmış dolayısıyla askeri seçkinlerin kuruldaki etkisi artmıştır.

MGK bu isimle 1961 anayasası ile ilk defa düzenlenmiştir. Kurul aracılığıyla askerler sivil yönetimde dahi Bakanlar Kurulunun izleyeceği milli güvenlik politikaları üzerinde etkili olmuştur. Kurulun asker katılımcıları belirtilmiş iken sivil üyelerin tespiti kanun koyucunun düzenlemesine bırakılmıştır. Kurulun görevi 1961 anayasasının 111. Maddesinde “Milli Güvenlik Kurulu, Milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir.” olarak ifade edilmiştir. Bu görev tanımı kurulun kararlarının istişari nitelikte olduğunu göstermektedir (Yazıcı, 2012; 83-85).

Sivil asker karışımı bir kompozisyona sahip olan, sivillerin daha fazla sayıda olduğu MGK'nın kararları her ne kadar bağlayıcı nitelik taşıyorsa da kurul 1961 yılı sonrası siyasi yaşamında oldukça önemli bir role sahiptir. Kurul askerinin siyasal yaşamda boy göstermesinin enstrümanı olmuştur. Züchrer (2000; 357-358) 1960-1980 yılları arasında MGK'nın zaman zaman iktidar merkezi olarak Bakanlar Kurulunun yerini aldığını, devletin bekçisi haline geldiğini belirtmektedir.

Çelik'e göre 1961 Anayasası ile ilk defa anayasal bir statü kazanan MGK bu statüsünü kendisinden önceki kurulların düzenli olarak toplanamayışına borçludur. Bununla beraber MGK devlet işleyişi içerisinde devrim olarak kabul edilen 27 Mayıs darbesinin ilkelerinin korunması ve devrimin siyasetin dalgalı yapısından etkilenmesinin engellenmesi amacıyla Atatürkçü bir blok olarak kurulmuştur. Ona göre kurul Menderes döneminin iç politikalarından rahatsızlık duyulması üzere böylesi bir durumla bir daha karşılaşmamak için hükümet üzerinde bir çeşit gözetim mekanizmasıdır (Çelik, 2008; 243).

MGK'nın eylem meşruiyetinin Atatürkçülük aracılığıyla sağlanması 1971 müdahalesinden sonra kendisini göstermektedir. Gerek MBK yönetiminde gerekse 1971 müdahalesine ilerleyen süreçte Atatürkçülük pek fazla dile getirilmemiş iken, müdahaleden sonra sol ideolojinin yaygınlık göstermesi ile Atatürkçülük yerli bir ideoloji olarak yapılandırılmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki Atatürkçülüğün sınırlarını güncel siyasal sınırlar belirlemiş, sol ideolojinin yaygınlık kazandığı zamanlar sağ görünüm altında ortaya çıkan Atatürkçülük, İslamcılığın görünür hale gelmesiyle birlikte laiklik vurgusuyla donatılmıştır. Güncel siyaset ile irtibatın meşru zeminini oluşturan Atatürkçülük 1960

darbesinde demokratikleşme ile ilişkilendirilmiş iken 1971 müdahalesinde bu söylem demokrasi ve cumhuriyetin bekası vurgusu ile desteklenmiştir (Akıncı, 2013).

MGK'nın Atatürkçülüğün, ve devletin Atatürkçü karakterinin koruyucusu haline gelmesi dönem içerisinde siyasetçilerin rakiplerini Atatürkçü kriterlere uymamakla ilgili suçlamalarını kurula yöneltmelerine neden olmuştur. Siyasilerin MGK korkusu ve çeşitli durumlarda yaptıkları böylesi jurnalcilikler ordunun politize olmasını kolaylaştırmış, partiler üstü pozisyonunu sağlamlaştırmasına neden olmuştur. Bununla beraber siyasilerin MGK'yı ordunun ve generallerin fikrini öğrenebileceği bir kaynak olarak görmesi MGK'yı yasal pozisyonundan daha önemli kılmıştır (Cizre, 2014).

12 Mart muhtırası ile beraber anayasada yapılan değişiklikler ile beraber askeri iradenin rolü güçlendirmiştir. Bu değişikliklerde MGK kararlarını daha etkili olacak şekilde düzenlemiş, kurulun görevinin belirtildiği hükümde yer alan “yardımcılık etmek üzere” ifadesi çıkarılmış, “görüş bildirme” ifadesi yerine daha güçlü bir ifade olarak “tavsiye etme” ifadesi eklenmiştir. Önceki haliyle anayasada yer alan “kuvvet temsilcileri” ifadesi yerine kuvvet komutanları açıkça belirtilmiştir (Yazıcı, 2012; 88).

Askeri seçkinlerin askeri darbe sonrası edindikleri imtiyazlardan biri olarak MGK askerin siyasi yaşama dolaylı yollarla değil de doğrudan müdahil olmasını sağlamıştır. Kurumsal kudreti itibariyle dönemin siyasal seçkinleri için dikkate alınması gereken bir blok olarak varlık gösteren MGK askerlerin gerek güncel politik gelişmeler gerekse ülkenin kaderini etkileyecek yapısal düşüncelerini dillendirdiği zemin olmuştur.

4.2.5. Askeri Seçkinlerin Özerk Alanlar Edinmesi

27 Mayıs darbesi sonrasında askeri seçkinlerin edindiği imtiyazlardan bir diğeri özerk alanlar edinmedir. Ordunun özerk bir yapı oluşturmasını sağlayan kurumlar eliyle askeri seçkinler siyasal sistem içerisindeki pozisyonunu güçlendirmiştir.

Çoğunlukla demokratikleşme perspektifinden ele alınan ordunun yasal kazanımları bu tezde ordunun seçkin yapısını korumasını ve devletin işleyişi ile ilgili karar alma ve uygulama mekanizmasına müdahalelerini kolaylaştırması bakımından önem taşımaktadır. Bu kazanımların bir kısmı 1961'e kadar süren yönetimde çıkarılan yasalara ilişkin

öngörülen yargı bağışıklığı ve MBK üyelerinin ömür boyu Cumhuriyet Senatosu üyesi kabul edilmeleri gibi tedbir niteliği taşıyan düzenlemelerdir. Bir diğer kısmı ise anayasal mahiyette olan kurumsal düzenlemelerdir. Özbudun'un "çıkış güvencesi" olarak isimlendirdiği (akt. Akıncı, 2013; 108), askerin kıışlasına döndükten sonraki konumunu sağlamlaştıran bu güvenceler 1971 ve 1973 düzenlemeleri ile daha da sertleşerek askerin pozisyonunu sağlamlaştırmıştır. Böylesi düzenlemelerin başında ordunun özerk bir yargı yapısı oluşturması gelmektedir.

Askeri yargı disiplinin bozulmasının engellenmesi ve bozulduğu durumlarda tekrar tesis edilmesini amaçlamaktadır. Ancak bu alan Türkiye'de amacından daha geniş bir etki alanında düzenlenmiştir. Bu durum ordunun faaliyetlerinin sivil yargı alanının dışında bırakılmasını sağlamaktadır. Ordunun 1961 anayasası ile edindiği yargı özerkliği kısaca aktarılmadan önce askeri yargı sisteminin tarihine kısaca bakmak faydalı olacaktır. Orta çağ tabakalı toplum yapısının bir ürünü olan askeri yargı, ayrıcalıklı zümrelerin sadece kendi zümresinden kişiler tarafından yargılanmasını sağlamaktadır. Askerlerin kendi silah arkadaşları tarafından yargılanması zaman içerisinde değişmiş, sivilleri de içine alan bir yapıya bürünmüştür. Bu dönüşüm sonucunda yargılamayı yapan kişiler arasına kamu temsilcileri, askeri hâkimler ve hükümet temsilcileri gibi siviller dâhil olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ilkelerin bir değer olarak kabul edilip benimsenmesi ile beraber askeri yargı alanının etkisi birçok Avrupa ülkesinde daraltılmış, bazılarında ise tamamen ortadan kaldırılmıştır. Askeri yargı sisteminin Türkiye'deki tarihi de benzer bir seyre sahiptir. Osmanlı Devleti'nde 1. Murat döneminde kazaskerlik kurumu oluşturulmuş ve askerlerin yargılanması sivillerden farklı bir kanun ve usul ile yapılmıştır⁴¹. Cumhuriyet döneminde ise 1930 yılında Askeri Ceza Kanunu (ACK) ile Askeri Muhakeme Usulü Kanunu kabul edilerek askeri yargı alanı yeniden yapılandırılmıştır. 1961 anayasasıyla birlikte bu yapı büyük ölçüde tasfiye edilerek düzenlemeler anayasal bir zeminde gerçekleştirilmiştir. Bu yenilikler askeri yargının adli yargıya paralel ve özerk bir yapılanma içerisinde yapılanmasını sağlamış, TSK'nın yargı sistemi içerisinde özerk bir konum elde etmesini sağlamıştır (Erdem & Coşkun, 2009).

⁴¹ Yeniçeriler döneminde Kanunname-i Yeniçeriayan, daha sonra ise Kanunname-i Asakir_i Mansure-i Muhammediye ile yapılmıştır. 1837 yılında ise Kanunname-i Ceza-i Askeriye askeri suçlar belirtilerek adli ve askeri yargı sistemi arasındaki sınır çizilmiştir. 1869 yılında Askeri Ceza Kanunname-i Hümayun ile ceza verme yetkisi subaylardan oluşan (divan-ı harp) bir komisyona verilmiştir 1914 yılında ise kararların temyizen incelenmesi üzere Divan-i Temyiz-i Askeri kurulmuştur (Erdem & Coşkun, 2009; 91-92).

Erdem & Coşkun ordunun sistem içerisinde imtiyazlı bir konuma sahip olduğunu ve bu imtiyazlı konumunu muhafaza etmek üzere yapmış olduğu müdahalelerin yargı denetimi dışında bırakılmasının hayati önem taşıdığını aktarmaktadır. Ona göre bu doğrultuda yapılan düzenlemelerin başlıca iki işlevi bulunmaktadır. Bunların ilki; askerlerin eylemlerinin yargı dışında kalması ile edindikleri güven hissidir. Askeri yargının geniş bir yargı çerçevesine sahip olması askerlerin eylemlerinin hukuki sonucunu kurum içine taşıyabilmesine ve cezasızlıkla sonuçlanmasına neden olacaktır. Bu durum askerlerin olumsuz hukuki sonuçları olan eylemlerini güven içerisinde yapabilmelerini sağlamaktadır. Askeri yargının ikinci işlevi ise yargının bir aklama müessesine dönüşmesidir. Buna göre askerî yargı alt rütbeliler için gerçek bir yargı organı olarak işlevini yerine getirirken aynı organın üst rütbelilerin eylemlerinde ve ideolojik niteliği bulunan suçlarda ise aklama müessesine dönüşme riski yüksektir (Erdem & Coşkun, 2009).

Bunlarla beraber askerî yargı sadece askerlerin yargılanması anlamına gelmemekte sınırları sivil yargı alanına da taşmaktadır. “1961 Anayasasının “askerî yargı” başlıklı 138. Maddesinin birinci fıkrası, “askerî yargı, askerî mahkemeler ve disiplin mahkemeleri tarafından yürütülür. Bu mahkemeler asker kişilerin askerî olan suçlarıyla, bunların asker kişileri aleyhine veya askerî mahallerde yahut askerlik hizmet ve görevleri ile ilgili olarak işledikleri suçlara ait davalara bakmakla görevlidirler” diyerek, askerî yargı alanına ilişkin iki önemli değişiklik öngörmüştür. Bunlardan birincisi, disiplin mahkemelerinin askerî yargı sistemine dâhil edilmesi, ikincisi ise askerî yargının görev alanının genişletilmesidir.” (s.97) Ayrıca bu anayasa ile sivillerin askerî mahkemelerde yargılanabilmesi öngörülmüştür. Daha sonra yapılan değişiklikler ile sivillerin bu mahkemelerde yargılanabilecekleri alan genişletilmiş, sivillerin sadece belirtilen suçlardan dolayı değil, ayrıca kanunda gösterilen görevleri ifa ettikleri sırada veya kanunda gösterilen askerî mahallerde askerlere karşı işledikleri suçlar nedeniyle de yargılanabilecekleri belirtilmiştir. Ayrıca 1973 yılında yapılan değişiklik ile beraber “askerî mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hâkimlik niteliğine sahip olması şarttır” ibaresine, “ancak savaş halinde bu şart aranmaz” hükmü eklenmiştir (Erdem & Coşkun, 2009; 99). 1971 ve 1973 anayasa değişiklikleri ile askerî yargı alanında ordunun elini güçlendiren başka değişiklikler de bulunmaktadır. Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'nin kurulmasıyla ordunun idari iş ve eylemlerinin denetimi Danıştay'ın yetki alanından çıkarılarak bu mahkemeye verilmiş, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuş ve bu mahkemelerde asker üyelerin bulunması

sağlanmıştır. Sıkıyönetim⁴² mahkemelerinin baktığı davaların sıkıyönetim sonrasında da bu mahkemelerde görülmeye devam edilmesi sağlanmıştır. Ayrıca ordu Sayıştay denetimlerinin dışında bırakılmıştır (Yazıcı, 2012).

Ordunun 1961 anayasası ile edindiği bir diğer ayrıcalık devlet sistemi içerisindeki konumudur. 1949 yılının liberalleşme dalgası içerisinde Genelkurmay Başkanlığı'nın statüsü değiştirilerek Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştı. 1961 Anayasasında bu durum değiştirilmiş, Genelkurmay Başkanlığı'nın statüsü değiştirilerek Başbakanlığa bağlanmıştır. Anayasa tartışmalarında bu karar 3 argüman ile desteklenmiştir. Bunların ilki; askerinin hiç olmadığı kadar siyasete bulaşmış olmasıdır, ikincisi meclisin talepleri ve bütçesini Başbakan Milli Savunma Bakan'ına kıyasla daha kolay savunabileceği, kabul ettirebileceğidir. Üçüncüsü ise; bu model ile Genelkurmay'ın Bakanlık statüsüne yükseleceğidir. Bu argümanlarla savunulan yeni model ordunun özerk bir yapılanmaya girmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca 1961 anayasası ile Genelkurmay Başkanı savaş-barış ayrımı olmaksızın Başkomutan olmuştur. Böyle bir yetkiye sahip olan Genelkurmay Başkanı daha önce Başbakan'ın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu tarafından atanmakta iken 1961 anayasasıyla Bakanlar kurulunun teklifi üzerine Cumhurbaşkanlığına atanması öngörülmüştür (Çelik, 2008;152-157).

Ordunun 1960 darbesi sonrasında edindiği bir diğer imtiyaz ekonomik içeriğe sahiptir. 27 Mayıs sonrası MBK döneminde daimi üyelerin emekli sandığı kesintilerine esas maaştan %10, geçici üye olan yedek subayların maaşlarından ise %5 ödenek ve hazinenin başlangıçta yapmış olduğu yardımlarla kurulan OYAK, üyelerine ölüm, maluliyet, emeklilik yardımları gibi çeşitli ödemeler ile beraber düşük kredili faiz, toplu konut yapımı gibi çeşitli imtiyazlar sunmuştur. Bu hizmetlerin yerine getirilmesi için kaynakların bir bölümü girişimci hizmetlere ayrılmış ve zaman içerisinde ordunun sistem içerisindeki rolünü ve askerlerin sistemden beklentisini dönüştürmüştür. Kurumun elindeki kaynakların askerlerin gelirlerinden yapılan kesintiler olması, siyasal iktidarın kurum kaynaklarından istifade etmek istemesi ile birleşerek siyasal iktidar ile askerlerin arasında bir çıkar ortaklığı sağlamıştır. Kurum yatırım kararlarını içerisinde muvazzaf subayların da bulunduğu bir kurul aracılığı ile almış, sahibi olduğu vergi ayrıcalıkları ile uluslararası sermaye ve ordu arasında karşılıklı bir ilişki başlamıştır. Kurumun bu etkileri ordunun siyasal süreçler üzerindeki etkisini arttırırken, bu siyasallaşmanın görünümünü

⁴² Ayrıca bu düzenlemelerle sıkıyönetime geçiş kolaylaştırılmıştır.

değiştirmiştir. Ordu bu tarih itibariyle bir partinin iktidarından çok rejimin liberal-kapitalist yönüyle ilgilenmiş, 12 Mart'a gelinen süreçte ekonomik istikrarıyla ilgilenir olmuştur (Akyaz, 2009; 382-389).

Sonuç itibariyle askeri seçkinler darbeyi gerçekleştiren zümre olarak kendi tasavvurları doğrultusunda yeni bir sistem kurmuşlardır. Böylesi bir durumun kendileri için olumlu ve olumsuz sonuçları olmuştur. Başarılı bir darbenin askeri seçkinlerin zihinlerinde yer etmesiyle üst üste girişimler meydana gelmiş, bu durum ordunun disiplininin bozulmasına neden olmuştur. MBK'nın pozisyonu ile ilgili rahatsızlıklar, subayların bir bölümünün darbe sonrasında hakkının yendiğini düşünmesi bu girişimleri besleyen düşünsel zemini oluştururmuştur. Bu dönemde ülkenin ihtiyaç duyduğuna inanılan reformların nasıl yapılacağı, kimler eliyle yapılacağı seçkinler arası bir çatışmaya neden olmuştur. Askeri seçkinler bakımından olumsuz olduğu kabul edilebilecek olan bu sonuçlarla beraber darbenin askeri seçkinleri güçlendirdiği açıktır. Askeri seçkinler askeri mahkemelerin özerk yapılar olarak düzenlenmesi, ordunun anayasal statüsünün yükseltilmesi ve OYAK'ın kurulması gibi imtiyazlarla dönemin güçlü bir seçkin zümresi olmuşlardır.

4.3. 27 Mayıs Darbesinin Bürokratik Seçkinler Üzerindeki Etkileri

Tek partili yıllarda altın çağını yaşayan, DP yönetiminde ise siyasal iktidarla karşıt kutupta yer alan bürokratik seçkinler 27 Mayıs ihtilali ile başlayan yeniden yapılanma sürecinden çeşitli bakımlardan etkilenmiştir. DP iktidarı döneminde tek partili yıllardaki konumunu arzulayan bürokratik seçkinler askeri darbeye olumlu yaklaşmış, darbeyi eski günlerine dönüş için bir fırsat olarak görmüştür (Göküs, 2010). Bir örgüt olarak bürokrasinin ve bürokratların arzu ettiği güce kavuşma durumları, yani 27 Mayıs ihtilalinin bürokrasi üzerindeki etkileri bu başlık altında takip edilecektir.

4.3.1. Bürokratik Seçkinlerin Yasal Kazanımları

27 Mayıs ihtilali sonrasında kabul edilen 1961 Anayasası birçok yeni kurum meydana getirmiş, var olan kurumların statüsünü yeniden düzenlemiştir. Bu düzenlemeler kimi yazarlarca demokrasinin muhafaza edilmesi gerekliliği temelinde yorumlanmıştır. Bu düşünceye göre;

“Anayasa bir askeri ihtilalden sonra hazırlandığından, bu ihtilale yol açan insan haklarının, hukuk ilkelerinin, anayasal güvencenin kesin oy çokluğuna sahip olsa da iktidar eliyle örselenmesi gibi etkenlerin bir kez daha ülkenin demokratik yönetimini sarsmasına meydan vermeyecek, laik, bütüncül devleti yüceltecek donanımda olmasına özen gösterilmişti.” (s. 181). Mezkûr yaklaşıma göre “Bu nitelikleri çerçevesinde Anayasa’nın en büyük özelliği, sayısal üstünlüğe sahip olan iktidar partisinin bu üstünlüğün verdiği güvenle yargıya, basına, üniversiteye hatta güvenlik güçlerine baskılarla ulusu sindirmesini ve TBMM’yi çalışamaz noktaya getirmesini önleyecek yeni getirimleriydi. Kurumsallaştırılan bu yeniliklerin başında yasama organını ikili meclis yapan senato ile bir denet ve güvence organı olarak yargı bağımsızlığını koruyan Anayasa Mahkemesi geliyordu. Bunun yanı sıra hâkimlerin görevlerinde bağımsız olduğunu (132. Madde) ve azlolunamayacağını (görevinde son verilemeyeceğini – 133. Madde) vurgulayarak yargı organını güçlendiren hâkim teminatı, Yüksek Hakimler Kurulu, üniversite özerkliği, basın özgürlüğü, sendikalar, toplu sözleşme, grev hakkı gibi çağdaş olgular, eşitliğin, demokrasinin, insan haklarının güvencesi olarak Anayasada yer almıştı” (Akgün, 2009; 184-185).

1961 Anayasasının demokratikleşme merkezli bir diğer yorumuna göre;

“1961 Anayasası, daha Genel Esaslar’la başlarken, 4. madde ile parlamenter üstünlüğü kayıt ve çekinceler altına almıştır; “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir”. Ancak hemen; “Millet egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre *yetkili organlar eliyle kullanır.*” (abç). Burada, 1921 ve 1924’ün “TBMM’nin, milletin tek ve gerçek temsilcisi olduğu” ilkesi ve seçilmiş yasama meclisi ile halk iradesi arasındaki özdeşlik ve bu, anayasa hukuku açısından, “yasama yetkisinin devredilmeyeceği ve gaspedilemeyeceği” ilkesinden belli bir uzaklaşma teşkil ederken, 1961 anayasa koyucusunun seçilmiş parlamento çoğunluklarına karşı duyduğu güvensizlik, ürküntü ve seçkinci-vesayetçi zihniyetini de simgelemektedir. 1961 anayasa koyucusu, 1950-1960 dönemi hükümetlerinin, temsili demokrasinin ana dayanağı olan “çoğunluk” ilkesini, bu ilkenin tamamlayıcı parçası olan “azınlık

haklarının çiğnenmemesi” ilkesini bozarak, gölgelemiş olmasını yersiz bir biçimde genellemiş; sorumluluğu belli bir siyasal iktidara yakıştıracağına bu temel ilkenin kendisini sorgulamıştır” (Parla, 1993; 23).

Alıntılarda da aktarıldığı üzere anayasa da yer alan düzenlemeler birçok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Ancak bu tezde söz konusu düzenlemelerin demokratik olup/olmaması değil bürokratik seçkinler için ne ifade ettiği, onları hangi doğrultuda etkilediği önem taşımaktadır. 1961 anayasasında yürütme ana başlığının altında üniversiteler, radyo ve televizyon idaresi ve haber ajansları özerk kurumlar olarak düzenlenmiş, devlet tarafından kurulan veya mali yardım alan haber ajanslarının tarafsızlığı vurgulanmıştır. Ayrıca iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma mali planları ile yapılacağı belirtilmiş, bu planları yapmak üzere Devlet Planlama Teşkilatı görevlendirilmiştir (Resmi Gazete, 1961). Söz konusu kuruluşlar bürokratik seçkinleri güçlendirmesi beklenen düzenlemelerdir. Söz konusu kurumların ve yeniden yapılandırılan rejimin bürokratik seçkinleri nasıl etkilediği bu başlık altında ele alınacaktır.

4.3.1.1. Özerk Kuruluşlar ve Devlet Planlama Teşkilatı

Planlama düşüncesi ve özerk kuruluşların örgütlenmesi 1961 Anayasasında bürokratları güçlendirecek hususlar olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim bürokrasinin siyasete karşı güç kaynaklarından birisi özerk olarak örgütlenmektir. Bürokrasi için klasik örgütlenme olarak görülebilecek olan Bakanlık, Genel Müdürlük ve Daire Başkanlığı içerisinde örgütlenmenin dışında olan, siyasal iktidarın faaliyet alanında bulunmakla beraber onun gündelik müdahalelerinden uzak olan bu kuruluşlar kısmi iktidar kurma düşüncesinin ürünü olarak bürokrasiyi güçlendirmektedir. Böylesi kuruluşlar bir defa kurulduktan sonra bünyelerinde değişiklikler yapmak, onu kaldırmak oldukça zordur. Her örgüt gibi özerk örgütlerde kendilerinin vazgeçilmezliğini ispatlama çabasındadırlar. Bu kuruluşlarda iktidara bürokrat-teknokratlar sahip olurken, özerk kuruluşlar teknobürokrat oligarşisine ve feodaliteye dönüşme potansiyeli nedeniyle eleştirilmektedir (Uçman, 2014; 85; Eryılmaz, 2017; 118-119).

1960 darbesinin hemen arkasından ele alınan konulardan biri de planlı kalkınma için bir örgütün oluşturulmasıdır. Planlı kalkınma fikri 1950’li yılların sonunda tartışılmış, siyasal gündemi meşgul eden bir konu olarak darbeci subayları da etkilemiştir. Darbe

sonrasında Amme İdareleri Enstitüsü ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi planlama örgütünün çalışma ve işleyişine ilişkin taslaklar hazırlayarak Başbakanlığa göndermişlerdir. Başbakanlıkta taslakları incelemek üzere bir komisyon kurulmuş, çalışmalar neticesinde 5 Ekim 1960 tarih ve 1062 sayılı Resmi Gazete’de Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun yayınlanmıştır. Bu kanuna göre teşkilat Başbakanlığa bağlıdır ancak Başbakan teşkilat ile ilgili yetkilerini Başbakan yardımcısı aracılığıyla kullanacaktır. Teşkilatın görevi ekonomik ve toplumsal politika ve hedeflerin saptanmasında ve bunlarla ilgili etkinliklerin eşgüdümünde hükümete yardımcı olmak ve danışmanlık yapmaktır. (Kabasakal, 1983; 1617)

Devlet kaynaklarının ve daha genel olarak iktisadi yaşamın belirli bir plan çerçevesinde yürütülmesi, askeri seçkinlerin siyasetçilere güvensizliği, iktidarı siyaset dışı sivillerle paylaşma arzusu ile beraber bir ekonomi-politik tercihi göstermektedir. Tüm bunlarla beraber bu kurum bürokrasinin güç kaynaklarından bir diğerinin, planlama ve bütçeleme somutlaşmış hali olması bakımından önemlidir. Planlama ve bütçeleme işlerinin teknik boyutu, bu işle iştigal eden planlamacıların dolayısıyla bürokrasinin siyasi iktidarı etkileme araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Gerektirdiği uzmanlık bilgisi nedeniyle politikacılar hâkim olamadığı planlama ve bütçeleme faaliyetlerinde konu ile ilgili uzmanlara güvenme eğilimi gösterirken karar alma eylemine bürokratları ortak etmiş olur (Eryılmaz, 2017; 119-120).

Askeri seçkinler belirtilen görev alanı ile ilgili faaliyetlerde bulunması için yapılandırılan DPT’ye kurulduğu dönemde büyük anlamlar yüklemişlerdir. Üyelerinden atanmış ve seçilmişlerin eşit sayıda olduğu Yüksek Planlama Kurulu ile atanmışlardan oluşan Planlama Merkez Teşkilatı’ndan oluşan DPT ile askeri seçkinlere göre ülkenin kalkınması hızlandırılacak, üretim ve yatırım kararları nesnel kriterler doğrultusunda alınacaktır. Böylece siyasetçilerin üretim ve yatırım kararlarına müdahale etmesi engellenecektir. Devlet seçkinlerine göre planlar tavizsiz bir şekilde ve kararlılıkla uygulanmalıdır. Özellikle MBK yönetiminde ve devam eden birkaç yılda belirgin olan bu eğilim beş yıllık kalkınma planlarının hazırlanmasını ve yürürlüğe konmasını düzenleyen, 1962 yılında hazırlanan 77 sayılı kanunla belirginleşmiştir. Kanun siyasetçilerin planlara müdahalesini engellemek için tedbirler öngörmüş, gerçekten de planın mecliste görüşülmesinde bürokratların katılmadığı teklifler yasalaşmamıştır (Tekelioğlu, 2018; 96;

Önder, 2009; 327-330). Kurulduğu günden itibaren böylesi anlamlar yüklenerek kurulan DPT'nin iktidar ilişkileri içerisinde etkili konumu uzun sürmemiştir.

Bürokrasinin planlama aracılığıyla güç kazanma ihtimali gerçekleşmemiş, bürokratlar bu kurum aracılığıyla iktidar ilişkileri içerisinde etkili bir konum kazanamamışlardır. Keyder'e (2015; 175-200) göre 1960 darbesi toplumsal politikası, siyasi dengeleri ve idari mekanizmalarıyla yeni bir birikim modelini gayri ihtiyari ortaya koymuştu. Başlarda bu yeni birikim modeli bürokratik restorasyonculuğu gündeme getirmiştir. Bu dönemde memurların maaşları yükselmiş, teknokrat tabakanın statüsünde belirgin bir yükselme olmuştur. Ancak bu durumların hiçbirisi memurların ekonomiye müdahale edebileceği ayrıcalıklı bir sınıf konumunu kazanmalarına neden olmamıştır. Bürokratların bu dönemde girdikleri güç kazanma ümidi DPT'de görevli devletçi bürokratların istifaya zorlanması ile kaybolmuştur. Bu dönemden itibaren devletin hâkimleri sanayi burjuvazisidir. Bununla beraber bu dönemde bürokratik seçkinlerin yasal kazanımları olarak görülebilecek çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

4.3.1.2. Bürokratların Yasal Kazanımları

Bürokratik seçkinler kanun yapımında etkili olabilecekleri bir zemine kavuşmuşlar ancak bu zemin tek parti yıllarındaki etkili konumlarına ulaşmaları için yeterli olmamıştır. Söz konusu güce kavuşamamakla beraber bürokratik seçkinlerin darbe sonrası yeniden yapılandırılma sürecinde çeşitli yasal kazanımları olmuştur. Bu kazanımları; statü hukukuna dayalı bir memuriyet rejiminin edinilmesi, siyasilerin memurlar hakkındaki tasarruflarına ilişkin yargı yolunun açılması ve sendikal örgütlenme hakkının edinilmesi olarak ele alınacaktır.

1960 Darbesi ile memurların yasal kazanımları DP döneminde görülen emekliye sevk etme, ilişik kesme ve yargı yolunu kapatma gibi uygulamalara tepki niteliği taşımaktadır. Bu olumsuzlukların bir daha yaşanmaması ve personel rejiminde keyfiliğin önüne geçilebilmesi için 1960 Darbesi ile memurlar için statü hukukuna dayalı bir personel rejimi oluşturulmuştur. Memurlar için oluşturulan statü hukuku devletin asli ve sürekli görevlerinin memurlar eliyle yerine getirileceğinin belirtilmesiyle anayasal temelini bulmuştur. Ayrıca memurlar sosyal nitelikli hak ve özgürlüklere sahip olmuş, maaş

karşılığı istihdam, memurlarla ilgili hususların kanun ile düzenlemesi ve yargı güvencesi gibi uygulamalarla konularını sağlamlaştırmışlardır. Memurlar kanunsuz emre karşı korunmuş, idarenin her türlü eylemine yargı yolu açık tutulmuştur (Göküş, 2010).

Darbe sonrası dönemde bürokratik seçkinlerin edindikleri bir diğer kazanım siyasi seçkinlerin tasarruflarına karşı Danıştaya başvuru hakkıdır. Osmanlı Devleti döneminde hukuki danışma organı olarak görevlendirilen, kanun tasarıları hazırlayan ve kişilerle devlet arasındaki hukuki uyumsuzlukları çözümlleyen organ olan Şura-yı Devlet 1961 Anayasa'sında Danıştay adıyla düzenlenmiştir. Zamanla siyasi ve hukuki sistem içerisindeki işlevi değişen Danıştay'ın hukuki denetleme yetkisi DP'nin yönetiminde olduğu yıllarda kanunlara koyulan ifadelerle devre dışı bırakılmaya başlanmıştır. Darbe sonrası dönemde Danıştay ismini alan bu organ memur yargılamaları ile ilgili konularda hayati bir önem kazanmıştır. "Asli ve sürekli memur" ilkesinin anayasada yer alması siyasi seçkinlerin kendi arzuları doğrultusunda kadrolaşabilecekleri inancıyla ters düşmüştür. Atama, nakil, emekliye sevk etme gibi personel işlemlerinde memurlar kendilerine verilen hakkı kullanmış, Danıştay bürokratların açtığı davalarda çoğunluklar bürokratlardan yana tavır almış⁴³, bu durum da siyasi seçkinler ve Danıştay arasında gerginliğe neden olmuştur (Yayla, 1983; 924; Göküş, 2010; 214-218).

27 Mayıs darbesi sonrasında memurların edinmiş olduğu bir diğer imtiyaz memur sendikacılığı hakkıdır. Bu hak da belli bir mücadele sürecinden ziyade anayasa yapıcılarının memurlara sunduğu bir imtiyaz olarak değerlendirilmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında işçi sendikaları gibi memur sendikalarına ilişkin olumsuz bir algılaşma bulunmuş, memurlar devletin bir parçası sayılarak iktisadi ve mali durumlarının devletin himayesinde olduğu kabul edilmiştir. 1961 Anayasası ile söz konusu durum değişiklik göstermiş, memurların sendikalaşması mümkün kılınmıştır (Mahiroğulları, 2005).

Anayasa ile tanınan imkânın kullanılabilmesi için gerekli olan yasa 1965 yılında çıkarılmıştır. Bu yıl itibariyle memurlar hızla sendikalaşmaya başlamış; 1965 yılında 202, 1967 yılında 383, 1971 yılında ise 483 tane sendika kurulmuştur. Ancak kanunla müsaade edilen sendikaların faaliyet alanı sınırlanmış, 1961 Anayasasında yer alan hükümlerle grev hakkı güvence altına alınmamış, söz konusu hakkın tanınması veya yasaklanması yasa

⁴³ 1966 yılında açılan 203 davanın 177'si, 1967 yılında açılan 74 davanın 58'i, 1968 yılında açılan 53 davanın 43'ü 1969 yılında açılan 47 davanın 36'sı, 1970 yılında açılan 39 davanın 32'si kabul edilmiştir (Tutum'dan aktaran GÖKÜŞ, 2010; 218).

koyucunun inisiyatifine bırakılmıştır. Çıkarılan yasalarla ise yasa koyucu söz konusu inisiyatifi grev hakkını kısıtlama şeklinde kullanmıştır. Sınırlı bir çerçeve ile de olsa kamu personeline sunulan sendikalaşma hakkı 1971 yılında anayasada yapılan düzenlemeler ile kaldırılmış, memurların siyasi parti ve sendikalara üye olması engellenmiştir (Cerev, 2014). Böylece memurlara tanınan sendikal örgütlenme hakkı kısa bir süre kullanılabilmiş, akabinde ortadan kaldırılmıştır.

Ele alınan yasal kazanımlar bürokratik seçkinlerin tek partili yıllarda olduğu gibi güçlü bir görünüme kavuşmasını sağlamış mıdır? Keyder (2015; 175-200) Bürokratlara sunulan söz konusu ayrıcalıkların onları yeni iktisadi yapıya yol gösterici olarak ortaya çıkarmadığını belirtmektedir. Bununla beraber bürokratların Danıştay'a başvuru hakkı, grev benzeri eylemlerle idari mekanizmayı bloke etme imkanı gibi eylemlerle toplumsal muhalefet imkânı kazandıklarını belirtmektedir.

Bürokrasinin anayasa ve kanunlar aracılığıyla elde etmiş olduğu bu güç imkanları, anayasal/yasal güç kaynaklarına rağmen tek parti dönemindeki imtiyazlı konumunu edinemediği, bir zümre görünümüne sahip olamadığını aktaran Şaylan bürokratların toplumsal konumundaki kötüye gidişin değişmediğini bilakis artarak devam ettiğini vurgulamaktadır (Şaylan, 1983; 305). Ona göre bürokratlar otonom konumunu kaybetmiş ancak bir çeşit denetim mekanizması olarak varlığını sürdürmüştür. Özellikle yargı seçkinleri eliyle rejim muhafızı rolünü askeri seçkinler ile bir arada yürütmüştür. Söğütü'ye göre 1961 anayasası ile siyasi seçkinleri bürokratik seçkinlerin denetiminde tutacak bir yarı-vesayet rejimi kurulmuş, bu yolla siyasi seçkinlerin tek söz sahibi olması engellenmiştir (2010; 62). Daha önce aktarıldığı üzere modern toplumda seçkinler arası güç mücadelesinde kurumlar üzerinde güç sahibi olmak iktidarı elde tutmanın yollarından birisidir. Bu tezde bürokrasi ve bürokratik seçkinlerle ilgili yapılan düzenlemeler bu doğrultuda değerlendirilmektedir. Askeri darbe sonrasında yapılan düzenlemeler ile bürokratların kurumlar üzerindeki iktidarı arttırılmış, bürokratlar toplumsal iktidarın kullanılmasına ortak edilmişlerdir.

4.3.2. Yeni Bürokratik seçkinlerin Ortaya Çıkması

27 Mayıs darbesinin bürokratik seçkinler üzerindeki bir diğer etkisi yeni bürokratik seçkinlerin ortaya çıkmasıdır. Darbe sonrası bürokrasiye yapılan doğrudan müdahaleler, yeni anayasanın yürürlüğe girmesi ve darbecilerin inisiyatifi dışında gelişen olayların etkisiyle yeni bürokratik seçkinler ortaya çıkmıştır. Bu başlık altında yeni bürokratik seçkinler olarak teknokratlar ve yargı seçkinleri ele alınacaktır.

4.3.2.1. Teknokratlar

27 Mayıs darbesi sonrasında teknokratlar siyasal sistem içerisinde güç kazanarak yeni bürokratik seçkinler olarak ortaya çıkmışlardır. Bu hususu tartışmadan önce teknokrasi ve teknokrat kelimelerinin tanımlarının kısaca ele alınması bu bölümün amaçları bakımından faydalı olacaktır. Teknokrasi uzmanlık ve beceri anlamına gelen tekne ve teknikos sözcükleri ile yetki ve otorite anlamına gelen krotos sözcüğünün bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Teknokrat kavramı üst kademedeki ve politik gücü bulunan teknisyen için kullanılırken, teknokrasi bu kişilerin yönetimini imlemek için kullanılmaktadır. Bu yönetim biçiminde idarenin siyasal iktidara karşı bağımlılığı azalmakta, idare özerkleşmektedir (Belet, 2008; 28). Mevcut siyasal sistem içerisinde ise teknokratlar siyasal otorite için klasik bürokrata kıyasla müdahale edilmesi ve yönetim altında tutulması daha zor bir konumda bulunmaktadır. İcra edilen mesleğin teknik boyutu teknokratları gerek siyasal otoritenin gerekse bürokrasi içerisinde mülki idare gibi klasik bürokrasinin denetiminden özerk kılmaktadır.

Teknokratlar Türk siyasal sisteminde 1950'li yıllarda güçlenmeye başlamıştır. Devletin fonksiyonlarının ve faaliyet alanının genişlemesiyle merkezi bürokrasinin denetiminin dışında örgütlenen tekno-bürokrasi bürokratik seçkinler arasında bir ayrılık-çözülme eğilimine işaret etmektedir. Şeylan'a göre 1970'lerin devlet örgütü Cumhuriyet'in ilk yıllarında ki devlet örgütünden işlevleri ve kaynakları itibariyle farklılaşmıştır. İlk dönemlerde savunma, vergi toplama, dış politikanın icrası gibi klasik işlevlerle şekillenen devlet 1970'lerde altyapı kuruluşlarını kurma (karayolu, enerji, sulama vb.) ve üretim faaliyetlerinde bulunmayı da üstlenmiştir. Bu durum geleneksel memur,

bürokrat tipindense teknik eğitim almış olan memur-bürokratların aranır olmasına neden olmuştur (Şaylan, 1986; 88-89). Sonuç olarak müki idare amirlerinin denetimleri dışında ve onların yetkilerini paylaşan yeni bir yönetici zümre ortaya çıkmıştır. Mülki idari amirlerle tekno bürokrat zümre arasında örtük bir gerginlik bulunmakla birlikte bu gerginlik açık bir çatışmaya dönüşmemiştir. Siyasal Bilimler mezunu klasik bürokrasiden farklı bir yaklaşıma ve değerler silsilesine sahip olan yeni bürokratlar sağ/muhafazakar siyasetçiler kadar sol/sosyalist siyasetçileri de kendi içerisinde çıkarmış, siyasi yaşamda “mühendisler kuşağı” söylemi gelişmiştir (Önder, 2009; 359-364).

Teknokratların klasik bürokratlar ile olan ayrışması sadece idari denetlemenin dışında olma ve farklı görevleri icra etme değildir. Söz konusu ayrışma aynı zamanda ideolojik bir ayrışmaya işaret etmektedir. DP döneminde varolan ancak güçlenemeyen çevrenin değerlerini temsil eden bürokratik kesim özellikle AP'nin çabalarıyla güçlendirilmiştir. AP yönetimi çoğunlukla taşra kökenli, dini inancı güçlü, muhafazakar mühendislerden oluşan teknokratları bürokrasi içine yerleştirerek parti tabanı ile devlet seçkinleri arasındaki kültürel farklılıkları azaltma yoluna gitmiştir. Bunun sonucunda bürokrasi nezdinde merkez ve çevre arasındaki fark azalmıştır (Önder, 2009; 386-387).

Bürokratik seçkinlerin siyasallaşması ve siyasal güçlerini sürdürebilmeleri özerk kuruluşlar, dolaylı kanallarla siyasi seçkinleri etkileme yöntemi vb. informal yöntemlerle olabileceği gibi mecliste doğrudan yer alma ile de olabilmektedir. Bu nedenle genel olarak bürokratik seçkinlerin özelde ise teknokratları siyasal sistem içerisindeki konumlarını incelemek için ele alınabilecek bir gösterge meclisteki vekillerin meslekleridir. Söz konusu dağılımın yeniden yapılandırılma süreci sonrasında ne şekilde olduğunun anlaşılması üzere 1960-1980 arası kurulan meclislerin mesleki dağılımı tabloda sunulmuştur.

Tablo 2. 1960-1980 Yılları Arasında Görev Yapan Vekillerin Meslek Dağılımı

Meslek	1961		1965		1969		1973		1977	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hukukçu	161	35,8	152	33,6	123	27,3	143	31,7	122	27,1
Doktor	44	9,6	28	6,2	28	6,2	25	5,6	20	4,4
Mimar-Mühendis	26	5,8	24	5,3	26	5,8	41	9,1	71	15,9
Çiftçi	37	8,2	20	4,4	28	6,2	38	8,4	32	7,1
Tüccar	53	11,8	56	12,4	65	14,4	44	9,8	51	11,3
Asker	29	6,44	26	5,8	22	4,9	13	2,9	14	3,1

Öğretmen	18	4	16	3,6	12	2,7	17	3,8	26	5,8
Din Gör.	2	-	1	-	8	1,8	15	3,3	19	4,2
Öğr. Üyesi	24	5,3	20	4,4	15	3,3	12	2,7	27	6
Bürokrat	14	3,1	43	9,6	58	12,9	51	11,3	51	11,3
Diğer	40	8,9	58	12,9	63	14,2	53	11,7	44	9,8

Kaynak: Cemal ALTAN (2017), 1960-1980 Dönemi Parlamenterlerin Sosyolojik Özellikleri. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü e-Dergi Cilt 1 - Sayı 1 / Aralık 2017

Tabloda görüldüğü üzere darbe sonrasında yapılan ilk seçim tarihi olan 1961 yılında 14 (%3,1) bürokrat kökenli vekil bulunurken, bu sayı 1965 yılında 43'e (%9,6) 1969 yılında 58'e (%12,9) yükselmiştir. 1973 ve 1977 yıllarında ise bu sayı 51'dir. Darbe sonrasında mecliste oldukça sınırlı bir yer bulan bürokratlar devam eden yıllarda meclisteki sayılarını arttırmış, mecliste en fazla temsil edilen meslek kollarından birini oluşturmuşlardır. Bununla beraber dikkati çeken bir diğer meslek teknokrat olarak görülebilecek olan mimar-mühendislerdir. 1961 yılında mecliste 26 mimar-mühendis bulunurken bu sayı 1973 yılında 41'e 1977 yılında ise 71'e yükselmiştir. Daha önce aktarıldığı üzere tek parti döneminde mecliste hatırı sayılır bir temsil oranına sahip olan bürokratlar DP döneminde meclis üstünlüklerini kaptırmışlar bununla beraber teknokratlar kendilerine yer bulmuşlardır.

4.3.2.2. Yargı Seçkinleri

27 Mayıs darbesi ve devam eden süreç içerisinde yargı seçkinleri siyasal sistem içerisinde önem kazanmıştır. Askeri darbenin ilk anlarından itibaren gerek darbenin gerekse devamında gerçekleşen eylemlerin hukuki zemininin tesis edilmesi için duyulan hukuki danışmanlık ihtiyacını hukukçu akademisyenler gidermişlerdir. Darbenin gerçekleşmesinden hemen sonra Cemal Gürsel hukukçu akademisyenlerden oluşan bir komisyona yetkilerinin sınırlarını sormuş, "anayasa'da dahil olmak üzere mevcut hukuki mevzuatta istediğiniz değişikliği yapabilirsiniz" cevabını almıştır (Özdağ, 2004; 237) Hukukçu akademisyenlerle girilen bu diyalog anayasa taslaklarının hazırlanması sürecinde devam etmiştir. Akademisyenlerden oluşan komisyonlar marifetiyle hazırlanan anayasada hukuki mekanizmalar açıkça düzenlenmiş, söz konusu anayasada hukuki mekanizmalar güçlendirilmiş bu durumun sonucu olarak yargı seçkinleri iktidar ilişkileri içerisinde önemli bir pozisyon elde etmişlerdir. Söz konusu etki artışı ve kurumsal mekanizmalar aracılığıyla yaptıkları eylemlerden önce yargı seçkinleri kavramını kısaca ele almak yerinde olacaktır.

Yargı seçkinleri literatürde bürokratik seçkinler içerisinde ele alınmaktadır. Yargı seçkinleri ile ilgili çalışmalarda bu kişilerin yargı sistemi içerisinde üst noktalara gelerek verdikleri kararlar ile siyasal sistem üzerinde belirleyici bir etki oluşturan kişiler oldukları belirtilmektedir. Yargı seçkinleri seçkin değişim-dolaşımında hukuki dayanaklara atıfta bulunabilmeleri ile tutucu-muhafazakar bir tavır gösterebilirken yerleşik seçkinler ile yargı seçkinleri arasında gerçekleşebilen ittifak ile mevcut seçkinlerin konumunu korumalarını kolaylaştırmaktadırlar (Köseoğlu, 2015).

Yargı seçkinleri ve tutuculuk-kuruculuk ilişkisi askeri darbe bağlamında önemli bir ilişkiyi göstermektedir. Askeri darbenin bizatihi kendisi hukuki meşruiyet içerisinde siyasal iktidar mekanizmasını elde etmiş kişilerin baskı ve zor yoluyla iktidardan uzaklaştırılmasıdır. Söz konusu eylem hukuk sınırlarının ihlalini ve yürürlükten kaldırılmasını beraberinde getirmektedir. Böylesi bir durumda darbe öncesi dönemin yargı seçkinlerinin mevcut normatif hukuk düzenine atıf yaparak tutucu bir tavır göstermesi beklenebilecek iken 27 Mayıs sonrası durum bu genellemeden farklıdır. Nitekim genel olarak hukuk camiası özelde ise yargı mensubu seçkinler kurucu bir rol üstlenmiş, darbe sonrası ikinci cumhuriyetin normlarını oluşturmuşlardır. Bu durum yargı organlarının güçlü yapılar olarak ortaya çıkmasını sağlamış, bu yapılar içerisinde görev yapanların da seçkinleşmesini sağlamıştır. Darbe sonrası siyasal sistemde Anayasa Mahkemesi ve Danıştay sıkça tartışılan kurumlar olmuşlardır.

Nitekim 1961 Anayasası ile kurulan Anayasa Mahkemesi bu yıllardan sonra siyasi alanda birçok eylemiyle varlık gösterecek önemli bir kurum halini almıştır. Yüksek yargı mercii olarak bu kurum;

“kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüklerinin anayasaya uygunluğunu denetler. Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Yüksek Hâkimler Kurulu ve Sayıştay Başkan ve üyelerini, Cumhuriyet Başsavcısını, Başkanın sözcüsünü, Askerî Yargıtay Başsavcısını ve kendi üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyla yargılar ve Anayasa ile verilen diğer görevleri yerine getirir” (s.91).

Tekelioğluna göre görev tanımı bu şekilde anayasada yer alan mahkeme sadece hak ve hürriyetlerin teminatını sağlamayı değil, rasyonalist-pozitivist-modernist bir toplum yaratma amacını gütmüştür. Ona göre bu kurum bürokratik seçkinlerin devletin ideolojik iktidarını koruma kaygısının bir ürünüdür. Bu doğrultuda devam eden yıllarda mahkeme kararlarında siyaseti öncelemiştir. Böylesi bir önceleme Demokrat Partililerin siyasi

sahneye dönüşü için yapılan kanun değişikliğinde görülmüştür. Kanun teklifi TİP tarafından mahkemeye taşınmış, mahkeme ise biçim eksikliğini gerekçe göstererek iptal kararı vermiştir (Tekelioğlu, 2018; 91-95). Söz konusu mahkemenin aktivizmini anlamak üzere iptal edilen kanun sayılarına bakmak yerinde olacaktır. Mahkeme 1962-1977 yılları arasında 1531 başvuru yapılmış bu başvuruların 223'ü iptal ile sonuçlandırılmıştır. CHP'nin yapmış olduğu 53 başvurunun 23'ü, AP'nin yapmış olduğu 82 başvurunun 25'i, TİP'in ise yapmış olduğu 50 başvurunun 15'i mahkemece iptal ile sonuçlandırılmıştır. Mahkemenin takınmış olduğu aktif tutum siyasi seçkinlerce mahkemenin milli iradenin önüne geçmekle suçlanmasına neden olmuştur (Önder, 2009; 318-322).

Anayasa yargısının yönetici seçkinler bakımından çeşitli işlevleri bulunmaktadır. Hirschl'in hegemonyacı koruma adını verdiği yaklaşıma göre konumunun zayıfladığını düşünen yargı elitleri, ayrıcalıklı pozisyonlarını anayasal güvencelerle korumak istemektedirler. Seçmen kitlesini kaybetme arefersinde olan, temel değer ve menfaatlerini çoğunlukçu demokrasi mekanizmalarının belirsizliğine terk etmek istemeyen siyasi seçkinler de bu menfaatlerini kolayca etkileyebileceklerini umdukları anayasa yargısına bırakmayı tercih etmişlerdir. Bu doğrultuda anayasa yargısı kendisini oluşturan seçkinlerin beklentilerine uygun olarak hareket etmiştir. Özbudun bu genel yaklaşımın Türkiye için de geçerli olduğunu düşünmektedir. Ona göre 1950 seçimlerine kadar iktidarda bulunan askeri-bürokratik seçkinler DP iktidarı ile bu konumlarını kaybetmişlerdir. 1924 Anayasasının getirdiği yetkilerle DP bu zümrelerin güçlerini kaybetmelerini sağlamış, askeri-sivil bürokrasinin temsilcisi CHP bu yıllarda anayasa yargısının getirilmesini talep etmiştir. Bu talep 1961 Anayasasında yer alan mahkemenin hızla benimsenmesini de anlaşılır kılmaktadır. Özbudun'a göre Türkiye'de anayasa mahkemesi kendisini kuran eski hâkim seçkinlerin beklentilerine uygun hareket etmiştir (Özbudun, 2014; 145-146).

27 Mayıs darbesi ile bürokratik seçkinler ve yargı seçkinleri ilişkisi bağlamında önem taşıyan bir diğer kurum Danıştay'dır. 1924 Anayasasında farklı bir isimle yer alan ve 1961 Anayasası ile güçlendirilen Danıştay idari yargılamalar ile birlikte danışma görevine sahiptir. Daha önce aktarıldığı üzere darbe sonrası süreçte memurlara danışmaya başvuru hakkı verilmiştir. Bu hakkın aktif bir şekilde kullanılması özellikle personel atamaları konusunda siyasi seçkinlerle yargı seçkinleri arasında bir çatışma merkezi halini almıştır. Siyasi iktidarın seçim zaferlerinin kendilerine istedikleri şekilde kadrolaşabilme hakkını verdiğine dair inançları ile hukuki normlar bu çatışmanın temelini teşkil etmiştir. Bu

çatışmada binlerce iptal ve yürütmenin durdurulması kararı verilmiştir. Buna karşılık siyasi iktidar aleyhindeki kararları nedeniyle Danıştay aksi görüşteki siyasal yapı ile ilişkilendirilmiş, siyasal seçkinlerin sıklıkla bu kuruma dair sitemlerini dillendirmişlerdir. Bununla beraber siyasal seçkinler atamalarını yasal dayanaklara uydurarak, mevzuat boşluklarından faydalanarak veya mahkeme kararlarına uymayarak söz konusu kurumu saf dışı bırakmışlardır. (Heper, 2015; Yayla, 1983).

Sonuç olarak 27 Mayıs darbesi sonrasında siyasal iktidarı kontrol-dengeleme maksadı ile kurulan hukuki mekanizmalar siyasi seçkinlerin seçimler vasıtasıyla elde ettikleri iktidarı kullanmalarına kısıtlamalar getirmiştir. Söz konusu kısıtlama yetkisi yargı organlarının üst kademelerinde bulunan yargı seçkinlerinin güçlenmesini sağlamıştır. Bu durum DP döneminde görülen siyasal iktidar bürokrat çatışmasının bu dönemde siyasal iktidar-yargı çatışması şeklinde ortaya çıkmasına neden olmuştur.

4.3.3. Kamu Bürokrasisi ve Memurların Genel Görünümü

Bu tezde daha önce aktarıldığı üzere tek parti döneminde bürokratlar kitlelerin imrendiği, imtiyazlı bir statüye sahip olmuşlardır. DP yönetiminde ise bu durum yerini kötüye gidişe bırakmış, bürokrasi gerek sosyal statü gerekse maddi koşulları bakımından imtiyazlı konumundan uzaklaşmıştır. 1960 darbesinde iktidarı sivil, siyaset dışındaki zümrelerle paylaşma ve özerk iktidar öbekleri oluşturma eğiliminin sonucu olarak bürokrasi ve bürokratlar çeşitli yasal-anayasal ayrıcalıklar, kazanımlar elde etmiştir. Siyasal alanla ilişkili olan bu imtiyazları bürokrasi içerisindeki yönetici seçkinlerle ilgili gelişmeler olarak ele almak yerinde olacaktır. Bu başlık altında bürokrasi içerisinde -karar alıcı rolde bulunma/bulunmama ayrımı gözetmeksizin- kamu personeli olarak görev yapan memurlarla ilgili genel bir çerçeve çizilecek, 27 Mayıs öncesi-sonrası kıyaslamaları ile memurların yeniden yapılandırılma sürecinden nasıl etkilendiği, bu süreci nasıl değerlendirdikleri ele alınacaktır.

Bahsedilen çerçeve içerisinde ele alınacak ilk husus memurların niceliksel durumudur. Türkiye’de ilk memur sayımı 1931 yılında yapılmıştır. Bu yıldan önce memur sayısı ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşmak mümkün olmasa da 1910 için bu sayısının

137.538 olduğu bilinmektedir. Bu tarihten sonra ki kamu personeli sayısını derleyen Gülmez'in aktardığı bilgiler tabloda sunulmuştur (Gülmez, 1973; 31).

Tablo 3. Yıllara Kamu Personeli Sayısı

	1931	1938	1946	1963	1970
Genel Bütçe	58.511	55.624	85.462	235.596	412.506
Katma Bütçe	16.818	32.827	66.201	33.317	44.168
İktisadi Devlet Teşekkülleri	-	7.331	18.538	119.542	138.780
İl Özel İdareleri	23.999	28.408	29.261	16.283	10.177
Belediyeler	5.180	10.589	22.703	45.131	50.096
Genel Toplam	104.115	134.779	222.166	444.869	655.737

Kaynak: Mesut Gülmez (1973), "Türk Kamu Görevlilerinin Sayısal Evrimi", AİD, Cilt 6, Sayı 3, 1973, s.33

Gülmez'den aktarılan rakamlardan da anlaşılacağı gibi 1931 yılından itibaren Türkiye'de kamu görevlilerini sayısı 1931-1970 yılları arasında 7 kattan fazla artmıştır. Çitçi bu sayının 1980 yılı itibari 1.312.243 olduğunu aktarmaktadır (Çitçi, 1973; 42). Şaylan memur sayısının 1963 yılında 100 olarak kabul edildiği durumda, bu rakamın 1980'de 311 olduğunu aktarmaktadır. Ona göre bu artış kamu hizmetlerinin, devlet işleyişinin genişleyip yaygınlaşmasının sonucudur. Bununla beraber bu yıllarda bir toplumsal sorun olarak kendini gösteren işsizliğe karşı memurluk bir çözüm yolu olarak görülmüştür⁴⁴ (Şaylan, 1983; 306). Bu artış, bir zümre olarak memurların "seçkin" konumunu kaybetmeleri ve kitleler içerisinde değerlendirilebilmelerine neden olmaktadır. Mosca'ya göre örgütlü grubun sayısı arttıkça grup hantallaşmakta, korkaklaşmaktadır. Sayısı artan örgütlü azınlıktaki bireylerin etki ve iktidardan aldıkları pay azalırken, nicelik artışı seçkin olmayanların bu gruba dâhil olmasına işaret etmektedir (Mosca, 1939).

Göküş bürokraside yaşanan memur artışı ile beraber kamu kuruluşu sayısının da arttığını belirtmektedir. Buna göre 1920 öncesinde 7 olan kamu kuruluşu sayısı 1920-1946 dönem sonu toplamında 54, 1946-1960 dönem sonu toplamında 93, 1960-1976 dönem sonu toplamında ise 145'e ulaşmıştır (Göküş, 2010; 219). Kamu kuruluşu sayısında yaşanan artışın bu kurumlarda karar alıcı pozisyonlarda bürokratların istihdamına dolayısıyla bürokratik seçkinlerin sayısının artmasına neden olacağı açıktır.

⁴⁴ Söz konusu artışlar genel nüfus artışının oldukça üzerindedir. Böylesi bir hesaplama için (bkz. Çiftçi, 1973; 42)

Bir yönüyle devletin, dolayısıyla bürokrasinin varlık ve etki alanının genişlemesi olarak görülebilecek memur artışı bir diğer yönüyle seçkin bir zümrenin sıradanlaşması, kitleleşmesi olarak görülebilmektedir. Memur zümrelerin, dolayısıyla bürokratların sayısının artışının Osmanlı Devleti'nden miras alınan imtiyazlarını korumalarına engel olup olmadığının anlaşılması üzere ekonomik gelirlerinin (maaş) incelenmesi yerinde olacaktır. Göküş 1960'larda memurların çalışan nüfusun %2.82'sini, girişimcilerin ise bu nüfusun %0,67'sini meydana getirdiğini aktarmaktadır. Buna karşın milli gelirden edinilen pay memurlar için %15, fert başına gelir 9.340 TL iken, girişimcilerin milli gelirden aldıkları %24,9, fert başına yıllık gelir ise 129.900 TL olmuştur (2010; 210). Milli gelirden edinilen pay ve zümre içerisinde fert başına düşen gelir temelli hesaplamalarda bürokratlar girişimci burjuvazinin gerisinde kalmıştır. Bu durum DP döneminde yaşanan ekonomik kaybın devam etme eğiliminde olduğunu göstermektedir. Bununla beraber söz konusu kaybın takibinin yapılabilmesini kolaylaştıracak bir diğer ekonomik gelir hesaplaması maaşların olması gereken/olan ayırımına göre incelenmesidir. Böylesi bir tablo aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4. Dönemlere Göre Karşılaştırmalı Memur Maaşları

Derece	1939 verilen maaş	1970 verilen maaş	1938-1970 Fiyat Art Göre 1970'de Alması Gereken Maaş	1976 Verilen Maaş	1970-1976 Fiyat Art Göre 1976'da Alması Gereken Maaş	1938-1976 Fiyat Art Göre 1976'da Alması Gereken Maaş
1	426	3.596	8.349	4.455	9.781	22.727
2	359	3.081	7.036	3.832	8.381	19.752
3	292	2.753	5.723	3.455	7.483	15.578
4	222	2.389	4.351	3.153	6.483	11.843
5	193	2.123	3.782	2.851	5.777	10.286
6	157	1.876	3.077	2.521	4.968	8.375
7	128	1.666	2.508	2.284	4.529	6.828
8	108	1.464	2.116	2.086	3.984	5.628
9	93	1.259	1.822	1.870	3.425	4.961
10	79	1.157	1.548	1.752	3.148	4.214
11	68	1.026	1.332	1.648	2.790	3.627
12	60	944	1.176	1.535	2.569	3.201
13	49	853	960	1.422	2.320	2.614

14	41	610	803	1390.	1.661	2.187
15		501		1.407	1.646	
16		444				

Kaynak: Tozan ve Cevan'dan aktaran Mehmet Göküş (2010), 1960-1980 Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Hukuki, Ekonomik ve Toplumsal Değişimi, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 6, Sayı 12, s.211

Tabloda görüldüğü üzere 1936 yılında 426 TL olan 1. derece memur maaşı 1970 yılında 3.596 TL olmuştur. Oysa 1938-1970 yılları arasındaki fiyat artışına göre bu maaşın 8.349 TL olması gerekmektedir. Bu dönemde memurların almış olduğu maaş zammı fiyat artışları karşısında memuru korumamış, memur alım gücünü kaybederek 3.596 TL maaş almıştır. Memur maaşında görülen bu eğilim 1970-1976 yılları arasında da devam etmiş, 1. derece memur 1970-1976 fiyat artışlarına göre 1976 yılında 9.781 TL olması gerekirken, 4.455 TL maaş almıştır. Tablodaki bilgilerden yola çıkarak memurların belirtilen tarih aralıklarında ekonomik imtiyazlarını koruyamadıkları söylemek mümkündür. Bununla beraber dikkati çeken bir diğer husus kademeler arası maaş farklılıklarının kapanma eğilimidir. 1939 yılında 1. derece memurun maaşı 14. derece memurun maaşında 10 katından daha fazla iken, bu fark 1970 yılında 5.89 kattan biraz yüksek olmuştur. 1976 yılında ise bu fark biraz daha gerileyerek 5.55 kata düşmüştür. Ücret farklarında görülen bu gelişme bürokrasi içerisinde üst kademenin alt kademeye göre ekonomik farklılaşmasının azalmasıdır.

Bürokratlar tek parti döneminin son yılları itibariyle ekonomik avantajlarını kaybetmiştir. Görüldüğü üzere bürokratik seçkinler için ekonomik kötüye gidiş 27 Mayıs darbesi ve 1971 müdahalesi ile de değişmemiştir. Memurların bu durumu nasıl algıladığı dönem içerisinde yapılmış araştırmalardan yola çıkılarak anlaşılabilir. Bürokrat ve girişimcilerden oluşan bir örnekleme ile böylesi bir araştırma yapan Şaylan'ın (1986) bulgularına göre; araştırmaya katılan bürokratların %57.5'i yaptığı işten memnun olduğunu belirtirken bu rakam teknokratlar için %65.3'tür. Memnun olma sebebi olarak yüksek gelir edindiğini belirten kişilerin oranı sadece %15'tir. Bu araştırmaya katılan bürokratların %63,7'si toplumun en fazla geliri olan dolayısıyla en fazla gelir ödüllendirilen kısmının en fazla eğitim alanlar olması gerektiğini düşünmektedir.

Bozkurt'un yapmış olduğu araştırma da benzer bir sonuca ulaşmaktadır. Buna göre ilgili soruya cevap veren 1037 memurun 435'i (%41,95) iş seçiminde temel etmenin başka iş bulamama olduğunu belirtirken, 421'i (%40.6) meslek güvenliğinin memurluğu seçmede

temel etmen olduğunu belirtmiştir. Maaşın doyuruculuğuna işaret edenlerin oranı %0.77'dir (n=8). Bu araştırmaya katılan memurların %70'i yaptıkları işin maddi karşılığını alamadığını belirtirken, %23'ü bir ölçüde maddi karşılık bulabildiğini belirtmiştir. Yaptığı işin maddi karşılığını alabildiğini düşünenlerin oranı ise %4'tür. Araştırmaya katılan memurların %33'ü memurluktan ayrılmayı düşündüğünü belirtirken, memurların %16,2'si ayrılmak için bir girişimde bulunmuştur. Toplumsal katmanlaşma içerisinde kendi konumlarını değerlendirmeleri istendiğinde ise memurların %52.27'si orta, %22,37'si ortanın altı, %14.27'si ise fakir seçeneğini kendisi için en uygun seçenek olarak değerlendirmiştir. Memurların %7.72'si ortanın üstü seçeneğini işaretlerken üst seçeneğini işaretleyenlerin oranı %0,87'dir (Bozkurt, 1980).

Bozkurt'un araştırmasında mesleğin prestiji ve toplum içerisinde memurların konumunu algılama biçimleri ile ilgili çeşitli bilgiler yer almaktadır. Bu araştırmaya göre araştırmaya katılan memurların iş seçme kriterlerinde belirleyici etmenin mesleğin saygınlığı olduğunu belirtenlerin oranı %6,17'dir. Memurların sosyal statülerine yükledikleri bir anlama ve seçkin bir zümre olarak toplum karşısındaki tutumlarına ilişkin bir diğer değişken olarak memurlara yöneten-yönetilen ayrımında kendilerini nereye konumlandıkları sorulmuştur. Yanıtsızlar hesaba dâhil edilmediğinde memurların %20'si kendilerini yönetenlere daha yakın gördüğünü belirtmiştir. "Devlet memurları sizce bir toplumun yöneticileri sayılabilir mi?" sorusuna evet yanıtını verenlerin oranı %15.58 iken, katılımcıların %65.38'i bu soruya bazılarının sayılabileceğini belirterek yanıtlamıştır. Devlet memurluğunun özel bir saygınlığı bulunduğunu düşünenler %33,46, aksine özel bir saygınlığa konu olmadığını düşünenlerin oranı ise %39,44'tür (Bozkurt, 1980).

Görüldüğü üzere askeri darbeyi kendi zümresi için bir fırsat olarak değerlendiren bürokratik seçkinler ve memurların 1960-1980 aralığında sayısı artmıştır. Seçkinleşme çerçevesinde değerlendirilen bu durum bir yönüyle toplumsal bir sorun olan işsizliğe karşı bu mesleğin çözüm olarak görülmesinin sonucu iken bir diğer yönüyle devleti devletin değişen fonksiyonunun bir sonucudur. Memur zümrenin sayısının artışı kendileri için bir gücenme değil sıradanlaşma işareti olarak değerlendirilmiştir. Nitekim darbe öncesi süreçte olduğu gibi darbe sonrasında da memurların alım gücü azalmış ve toplumda saygınlıkları bulunduğu dair inanç taşıyanlar azınlık durumunda olmuşlardır. Bir önceki bölümde ele alınan düzenlemelere rağmen memurlar bu dönemde imtiyazlı bir zümre olmaktan

uzaktırlar. Bu durumu askeri darbenin dolaylı etkisi olarak kabul etmek makul görünmektedir.

4.3.4. Bürokratik Seçkinlerin Çözülmesi ve Siyasallaşma

Birçok araştırmacı tarafından askeri darbe sonrasında kabul edilen yeni anayasanın bürokrasinin tepkisini taşıdığı kabul edilmiştir. Ancak Şaylan bunun pek de anlamlı bir yorum olmadığını düşünmektedir. Ona göre darbe sonrasında oluşturulan kurumlara rağmen (danıştay, anayasa mahkemesi, DPT) bürokrasi otonom bir konuma ulaşamamış aksine çöküş içerisine girmiştir. Şaylan bu çöküşün “büyüme, yoksullaşma, liyakatin çöküşü ve siyasallaşma” ekseninde gerçekleştiğini aktarmaktadır (Şaylan, 1983; 306). Bürokrasinin büyümesi ve yoksullaşması bir önceki bölümde ele alınmıştır. Bu başlık altında ise kamu bürokrasisinde liyakat, siyasallaşma ve bürokratik seçkinlerin birliği ve siyasal görünümü ele alınacaktır.

Şaylan bürokraside liyakatin çöküşünü devlet kapitalizminin işlevi ile ilişkilendirmektedir. Ona göre Türkiye’de devlet kapitalizminin işlevi özel sermaye birikimi için rant sağlamaktır ve bu durum özel sermaye kesimlerinde kamu kuruluşlarını etkileme yarışına neden olmuştur. Bu rekabetin bürokratik seçkinler üzerindeki etkisi ise üst kademe yönetici atamalarında yetenekli yöneticiler yerine uyumlu yöneticilerin tercih edilmesidir (Şaylan,1983; 307). Heper (2015) merkez bürokrasinin özel sektör ile yakınlaşmasını merkezin çevreye kıyasla güçlü olmasına bağlamaktadır. Buna göre Osmanlı Devleti’nden miras olan çevrenin kudretli merkeze karşı örgütsüz durumu bu dönemde de devam etmektedir. Gelişiminden tedirgin olunan zaman zaman ise gelişimi engellenen çevreye karşı bürokratlar olumsuz bir tutuma sahiptirler. İş çevreleri hırsız, en azından spekülâtör olarak algılanmış, girişimcilik toplumda saygınlığı olan kişilerin yapmayacağı bir iş olarak görülmüştür.

Heper (2015) bu dönemde özel sektörün devlet seçkinlerine karşı görece zayıf konumunun farkında olduğunu belirtmektedir. Onun aktardığına göre Türk Sanayi ve İşadamları Derneği Başkanı “Bu ülkede bizim felsefemiz her zaman Devlet Baba’nın çok güçlü olduğunu hesaba katmaktır. Bu felsefeye uygun olarak, devlete meydan okumaktan kaçınılır ve ‘Devlet Baba’ya rağmen değil, onunla uyumlu bir iktisadi politika

yürütülür...”; diyerek çevrenin merkeze dair ürkek ve temkinli tavrını ifade etmektedir (s 175.). Bu yıllarda özel sektör hiçbir kabahati olmamasına rağmen devletin kendisini ezebilecek güçte olduğunun bilincindedir ve bürokrasinin üst kademesi ile uyumlu politikalar izlemek için çaba harcamaktadır. Girişimciler bir zümre olarak siyasa yapımını etkilemektense, aktif girişimci bireyler olarak siyasal veya bürokratik seçkinleri etkileme çabasına girmişlerdir. Kamu politikalarında ve siyasa yapımında özel sektörün doğrudan politika yapmak yerine kendisini bürokrat-siyasetçileri etkilemek aracılığıyla ifade etmesi siyasi partileri siyasal hayatın merkezine oturtmuş, siyasi partiler ise bürokratları kendi partileri lehine siyasi sahaya çekmek için gayret etmiştir (Heper, 2015). Bu durum Türkiye’de bürokrasinin politize olmasının siyasetçilerin eylemlerinin sonucu olarak gerçekleşmesine neden olmuştur.

Siyasal iktidarın aldığı kararları uygulamakla yükümlü olan bürokratlar ile siyasetçiler arasında öngörülen uyumlu ilişki her zaman spontane olarak kurulamamaktadır. Programlarını uygulamak isteyen siyasetçiler bazen objektiflik, rasyonellik ve kanuni sınırların dışında davranmak istemekte bu tutumuna mutlak itaat beklemektedir. Zikredilenlerden farklı bir tutum takınan memur, bürokrati istemeyen siyasetçiler gördükleri veya görebilecekleri direnişi kırabilmek için kendisine yakın kişileri üst düzey yönetici kadrolara atamayı bir siyasal strateji olarak izlemektedir. Bu durum beraberinde bürokratik seçkinlerin siyasi bir görünüme sahip olmasını getirmekte, siyasetin bürokrasiyi yapılandırması olarak ortaya çıkmaktadır (Yıldız, 2018; 93). Türkiye’de bürokrasinin siyasal alanda hesap edilmesi gereken bir iktidar ortağı olması bu atamaların yoğun olarak kullanılmasını anlaşılır kılmaktadır. Göküş DP’nin kendisine sadık bir bürokrasi oluşturmak için bürokratları görevden alarak kendi istediği kişileri göreve getirdiğini, devam eden yıllarda da bu değişikliklerin yapılmaya devam edildiğini aktarmaktadır. Bu değişiklikler darbe sonrası süreçte de devam etmiş, koalisyon hükümetleri bürokraside yer değişikliği ve atamaları oldukça yoğun bir şekilde gerçekleştirmiştir.

“Örneğin 1961 Kasım sonundan 1965 Şubat ayına kadar süren üç koalisyon hükümetinde (toplam 1050 gün) 26 müsteşar, 26 müsteşar yardımcısı, 174 genel müdür, 226 genel müdür yardımcısı, 66 daire başkanı, 60 daire başkan yardımcısı, 70 idare meclisi üyesi, 82 vali, 2 genel sekreter ve 7 genel sekreter yardımcısı değiştirilmiştir. Bir başka örnek CHP-MSP koalisyonunda görülmüştür. Bu koalisyonun ilk 47 gününde 11 genel müdür, 5 Müsteşar, 10 müşavir ve 10 müfettiş görevden alınmıştır. 12 Nisan 1975 tarihinde güvenoyu alan hükümet ise, bu tarihi izleyen 18 gün içinde 18 yüksek dereceli memuru görevden almıştır. 17.1.1978

tarihinden 1.8.1979 tarihine kadar görev yapan CHP ve bağımsızlardan oluşan hükümetin ilk altı aylık döneminde toplam 320 üst düzey yönetici ataması yapılmış ve 206 üst düzey bürokrat görevden alınmıştır. Yine benzer şekilde AP azınlık hükümeti döneminde ilk altı ayda 1.12.1979–1.5.1980 tarihleri arasında toplam 1367 üst düzey bürokrat ataması yapılmış ve 1223 üst düzey bürokrat görevden alınmıştır. Bu görevden alınan bürokratların yerine de koalisyonu oluşturan partilerin kendi yandaşı kişileri göreve getirmeleri yaygın bir alışkanlık haline gelmiştir. 1971–1979 yılları arasında on iki hükümet değişikliği olmuştur. Bu değişiklikler “ara rejim”, “koalisyon”, duyarlı denge” ve “azınlık” hükümetleri gibi türlü hükümet biçimleri şeklinde iktidara gelmişlerdir. Bu dönemdeki iktidarlar, kamu personeline ilişkin olarak “yeterlilik sistemi” ilkeleri yerine “siyasal yağma” ve “ganimet sistemi”ni tercih ederek kendi yandaşlarına bürokratik kadrolarda yer bulmuşlardır” (Göküş, 2010; 216)⁴⁵.

Yapılan böylesi hızlı atamalar bir yanıyla bürokrasinin siyasallaşmasını sağlarken bir diğer yanıyla bürokratların yapılandırılan, hakkında karar verilen bir zümre olmasına neden olmuştur. Göküş (2010; 216) Devlet Memurları Kanunu’nun böylesi atamalara karşı olsa da özellikle üst düzey memurların atama kriterlerini, alanını çizmemiş olmasının atamaları daha da kolaylaştırdığını aktarmaktadır. Bu tür durumlara karşı bir tedbir olarak düşünülen Danıştay kararlarına siyasetçiler uymamış bu kurum büyük ölçüde etkisiz bırakılmıştır (Heper, 2015; 193). Dolayısıyla darbe sonrasında bürokrasiye tanınan yasal-anayasal imtiyazlar bürokratların hakkında karar verilen, yapılandırılan bir zümre olmasının önüne geçememiştir.

Bürokrasinin siyasallaşmasının bir diğer sebebi derneklerin siyasette edinmiş olduğu aktif roldür. Sivil bürokrasinin siyasallaşmasını engellemek için 1961 Anayasasında memurların siyasi partilere üye olması yasaklanmış, memurların iş güvencesi sağlanmış, disiplin cezası alabilme durumu belli kriterlere bağlanmıştır. Alınan cezalara yargı yolu açık tutulmuştur. Bununla beraber memurların sendikalara ve derneklere üye olması serbest bırakılmıştır. Devam eden yıllarda sendika ve derneklere siyasi rekabetin yoğun bir şekilde hissedilmesi nedeniyle memurların tarafsızlığına ilişkin bu düzenlemeler etkisiz olmuştur (Tekelioğlu, 2018; 86). Özellikle 1970’ler itibariyle ideolojik kamplaşma üst düzey bürokrasi ile beraber orta ve alt kademelere inerek polisleri de içererecek şekilde yaygınlaşmıştır. Mesela polislerin ideolojik yönelimleri POL-DER, POL-BİR gibi ideolojik temelli dernekler aracılığıyla örgütlenmelerine neden olmuş, yapısı gereği muhafazakar, statükocu olması beklenen polisler içerisinden devlet otoritesine karşı, devrimi öngören gruplar çıkmıştır. Toplumun güvenliğini sağlaması beklenen polisler bu

⁴⁵ Alıntılanan metnin orjinalinde yer alan atıflar çıkarılmıştır.

kamplaşma nedeniyle kendi güvenlikleri ile ilgilenir olmuşlardır. Partizanlaşma ve ideolojik yönelimler emniyet teşkilatının güvenlik fonksiyonunun yerine getirilememesine neden olmuş, bu durum bir yanyla şiddet olaylarının artmasına bir diğer yanyla askeri seçkinlerin faaliyet alanının genişlemesine neden olmuştur. Gerek 1971 müdahalesinde gerekse 1980 darbesinde iç güvenliğin sağlanamaması askeri seçkinlerin yönetime el koyma gerekçelerinin başında gelmiştir (Öz Yıldız, 2017).

Bürokratik seçkinler tanzimat döneminden itibaren devlet içerisinde toplumsal iktidar kullanımının ortakları olmuşlardır. Heper'e göre darbe sonrasında oluşturulan anayasa bürokrasiyi siyasal iktidara karşı güçlendirmiş, egemenliğin kullanımını içerisinde sivil bürokrasinin de bulunduğu anayasal organlara devretmiştir. Sivil bürokrasi-siyasal iktidar çatışması bu doğrultuda 1970'lere kadar devam etmiş, bu yıllar çatışmanın siyasal iktidarın galibiyetiyle sonlandığı dönem olmuştur. 1971 düzenlemeleri sonrasında yürütmenin eli güçlenmiş, 1973 yılında başlayan koalisyonlar döneminde hükümetler bürokrasiyi denetimleri altına almayı başarmışlardır (Heper, 1983; 297). Bu yıllarda memur sendikaları kaldırılmış, memurlar dernekler etrafında örgütlenmişlerdir. Siyasi partilerin düşünceleri çerçevesinde örgütlenen bu dernekler bürokrasinin politikleşmesini devam ettirmiş, bu yolla politik gelişmelere karşı tutumlar takınmışlardır. Bürokratik seçkinlerin belirtilen tarihlerden itibaren seçkin arzuları kaybolmamış ancak 1970'lerin koalisyon hükümetlerinin icraatları sonucunda birliklerini kaybetmişlerdir. Siyasi seçkinlerin müdahaleleri yer değiştirme ve atamalarla sınırlı kalmamış, yeni kadrolar oluşturulmuştur. Bu müdahalelerle neredeyse her bakanlık bir siyasi partinin arka bahçesi haline gelmiştir (Canitez, 2008; 126-127).

1960 darbesi sonrası süreçte bürokraside meydana gelen gelişmelerin bir diğer sonucu bürokratik seçkinlerin çözülmesi ve homojenliğini kaybetmesidir. Heper'e göre 1970'lerde dahi bürokratların seçkincilik eğilimleri devam etmiştir. Ancak bu eğilim siyasi yaşama müdahale etme imkanını vermemiştir. 1961 sonrası süreçte bürokratların siyasal eğilimleri çeşitlenmiş, homojenliklerini kaybetmeleri nedeniyle siyasal hayatı etkileme güçleri azamıştır (Heper, 2015;190-191). Bürokratik seçkinler 1960'lara kadar bütünlüğünü koruyabilmiş, kemalizmin ideolojik çerçevesi içerisinde bir araya gelmişlerdir. Ancak bu tarih itibariyle çevrenin eğilimlerini taşıyan bürokratların bu zümreye dahil olması, yeni ekonomik modelin sınıfları kabul ediyor olması, daha önce bulunan ilerçilik, laiklik vb. ilkelerin somut temelleriyle tartışılması gibi gelişmelerin

etkisiyle Atatürkçülüğün gereği olarak Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki devrimlerin devamını savunan sağ Atatürkçüler ile, Atatürkçülüğü sol düşünceyle ele alan bürokratik seçkinler ayrılmışlardır. Bu süreçte klasik bürokrasinin merkezleri de dönüşüm geçirmiştir. Söz gelimi sivil bürokrasinin insan kaynağı olan Mülkiye 1960 sonrası dönemde sol ideoloji ile iç içe girmiş birçok solcu örgütlenmeye ev sahipliği yapmıştır (Önder, 2009; 359-372).

Sonuç olarak bürokratik seçkinler askeri darbeyi tek partili yıllardaki konumlarına dönüş için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Özerk kurumlar ve DPT aracılığıyla güçlenerek siyasal seçkinlere karşı bir dengeleme unsuru olarak güçlendirilmesi planlanan bürokratik seçkinlerin iktidar ilişkileri içerisinde etkili olmaları gerçekleşmemiştir. Bu durum bir taraftan oluşturulan mekanizmaların etkisizliği bir diğer taraftan ise sosyo-ekonomik yapıda gerçekleşen değişikliklerle ilişkilidir. DPT kısa bir süre planlama ve bütçeleme faaliyetlerinde etkili olsa da bu durum uzun sürmemiş, bunun dışındaki özerk kurumlar bürokratların güçlenmesi için yeterli olmamıştır. Bununla beraber sanayi burjuvazisinin güçlenerek siyasal seçkinlerle geliştirdiği ilişkiler bürokratik seçkinlerin etkisizleşmesinin bir diğer nedeni olmuştur. Siyasal seçkinlerin bürokratik seçkinlere yönelik yaptığı, yer değiştirme, görevden almalar bürokrasinin tek bir blok şeklindeki görüntüsünün değişerek çeşitli ideolojiler eksenin parçalanarak dağılmış bir görüntüye sahip olmasına neden olmuştur. Bununla beraber bürokratik seçkinler içerisinde teknokratlar ve sonuç itibarıyla bürokratik seçkinleri iktidar ilişkileri içerisinde etkisiz bir konuma gelmişlerdir.

4.4. 27 Mayıs Darbesi Siyasal Seçkinler Üzerindeki Etkileri

27 Mayıs darbesi ile yönetici seçkinler bloğunun dışındaki bir kitlenin çıkarlarını temsil eden bir zümre iktidardan uzaklaştırılmıştır. Bir yıldan uzun bir süre boyunca askeri yönetim gerçekleştirilmiş, bu dönemde kurucu meclis eliyle bir anayasa kabul edilmiştir. Sosyo-politik yapısını yeniden şekillendiren bu olayların siyasal seçkinler üzerinde belirgin etkileri olmuştur. Bu tezde bu etkiler siyasal seçkinlerin parçalanması, siyasal yaşama yeni siyasal seçkinlerin dâhil olması ve siyasal seçkinler tarafından vesayet kurumlarının göz önünde bulunularak stratejiler geliştirme zorunluluğunun ortaya çıkması olarak ele alınacaktır.

4.4.1. Siyasal Seçkinlerin Parçalanması

1960 askeri darbesi siyasi alanda birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Anayasa ile oluşturulan kurumlar ve bu kurumların bürokratik ve askeri seçkinler üzerindeki etkileri bu tezde aktarılmıştır. Bu başlık altında ele alınacak husus ise 1961 anayasasının içerdiği düzenlemeler ve getirmiş olduğu yeni düzen itibariyle doğrudan/dolaylı olarak siyasi seçkinlerin ve siyasal yaşamın parçalanmasına neden olmasıdır.

1960 öncesi Türk siyasal yaşamında etkili siyasal organizasyonlar olarak görülen CHP ve DP'nin ayrışması ideolojik anlamda bir sağ-sol ayrışmasından ziyade Osmanlı Devleti'nden miras alınan merkez-çevre ayrışmasının bir tezahürüdür. Bu ayrışma içerisinde organize olmuş, homojen devlet seçkinleri CHP içerisinde toplanmış iken DP daha heterojen bir yapıya sahip olmuştur. Askeri darbenin gerçekleştiği 1960 tarihi itibariyle bu ayrım yerini siyasi partilerin sağ-sol ideolojiler ekseninde ayrışmasına bırakmıştır. Bu durum darbe anayasası ve soğuk savaş döneminin Türk parti sistemine yansımaları olarak kabul edilmektedir. 1950'li yıllarda faaliyet gösteren partilerin taşıdıkları benzerlikler, seçkinler arası ihtilaftan kaynaklanmış oluşumlar olmaları ve merkeze yakın konumlanmaları göz önünde bulundurulduğunda siyasi partilerin ideolojik ayrışmasının Türk siyasi tarihinde ilk defa gerçekleştiğini söylemek mümkündür (Kiriş, 2011).

Türk siyasal yaşamının darbe sonrasında parçalanması hususunu siyasal sistem içerisinde yer alan siyasi partilerin sayısı ve meclisteki etki oranları göz önünde bulundurularak desteklemek mümkündür. Böylesi bir incelemeyi yapan Özbudun'a (2016a; 59-63) göre darbe sonrasında yapılan ilk genel seçimler itibariyle Türkiye'de parti sisteminin ciddi değişiklikler geçirdiğini söylemek mümkündür. Buna göre 1961 seçim sonuçlarına göre oluşturulan mecliste 4, 1965 seçimleri sonucunda oluşturulan mecliste 6, 1969 seçimleri sonucunda oluşturulan mecliste 8, 1973 seçimleri sonucunda oluşturulan mecliste 7, 1977 seçimleri sonucunda oluşturulan mecliste 6 parti yer almıştır. Bu durum siyasal sistem içerisindeki partilerin parçalanmışlık katsayısının⁴⁶ yükseldiğini göstermektedir. Ona göre bu durum parti sisteminin iç dinamiklerinden ziyade askeri

⁴⁶ Parçalanmışlık katsayısı sistemdeki etkin parti sayısının tersidir. Etkin parti sayısı ise temelde partilerin mecliste elde etmiş oldukları sandalye sayısı ve parti sayısını göz önünde bulunduran bir indeks aracılığıyla hesaplanmaktadır (Özbudun, 2016; 8-10, 60)

darbenin bir sonucudur. DP'nin kapatılarak yöneticilerin siyasi faaliyetlerinin yasaklanması DP'nin mirasını paylaşmak üzere 3 farklı partinin (AP, YTP, CMKP) rekabet etmesine neden olmuştur. Bununla beraber 1961 seçimlerinin ilk defa nisbi temsil ile yapılmış olması da küçük partilerin mecliste yer edinmelerini kolaylaştırmıştır. Bu bölünmeyi Özbudun ılımlı düzeyde parçalanma olarak tanımlamaktadır.

Mecliste yer edinen parti sayısına bağlı hesaplamalar ile beraber askeri darbenin ve bu darbe sonrası siyasal atmosferin sonucu olarak partilerin parçalanmaları söz konusudur. Bu parçalanmayı darbe sonrası siyasi sistemin iki büyük parti ekseninde ele almak makul görünmektedir. Bu tezde siyasi yaşamın parçalanmasına neden olduğu iddia edilen söz konusu atmosferin anlaşılması üzere siyasal yaşam ile ilgili gelişmelerin kısaca aktarılması yerinde olacaktır.

1960 darbesi sonrasında yasal ve anayasal temelde gerçekleştirilen yeniliklerin hazırlanması ve kabulü sırasında siyasi partilerin faaliyetlerine başlamalarına izin verilmiştir. Demokrat Parti ise bu süreçten dışlanmıştır. Bu duruma karşın seçmen çoğunluğunu elinde bulunduran, DP'nin yerini alan AP güçlü bir seçmen desteğine sahip olmaya devam etmiştir. 1961 yılında yapılan seçimler ile beraber Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti AP-CHP koalisyonu olarak kurulmuştur. 1961-1965 yılları arasında Türkiye'yi yöneten dört hükümetin tamamı İnönü Başbakanlığında koalisyon hükümetidir. CHP ve Cumhuriyet tarihi içerisinde ilk defa belirginleşen sol siyaset bu dönem içerisinde bir dönüşüm yaşamıştır.

Bu dönüşümü Findley şöyle aktarmaktadır;

“1960'ların başında Marksist olmayan sosyalist hareketlerin yanı sıra Marksist bir Türkiye İşçi Partisi (TİP) de kuruldu. 1965'den 1968'e kadar sola hakim olan TİP sistem içerisinde faaliyet gösterdi ve meclise girmeyi başardı. Marksist olmayan solda, Doğan Avcıoğlu'nun çıkardığı yön ve daha sonra devrim dergileri etrafında etkili bir akım meydana geldi. Bu hareket Marksizmle Kemalizmi harmanlayan bir tür “sol kemalizm” niteliğindedir. Kendisine yeni bir rol arayan CHP'de 1966'da, partiyi bölme pahasına, “ortanın solu” politikasını benimsedi. 1966'da partinin genel sekreteri olan Bülent Ecevit (1925-2006) CHP'yi bir sosyal demokrat partiye dönüştürme yönündeki bu eğilimi şahsında temsil etti” (s.312) (Findley, 2017; 311-313).

Akşin (1938; 2040-2042) CHP'nin ideolojik dönüşümünün 1960 sonrası çok partili siyasetin sola da açılmasına bağlamaktadır. Buna göre CHP emekçi sınıfın sözcüsü olarak ortaya çıkan Türkiye İşçi Partisi'ne oy kaptırma kaygısıyla ortanın solunda olduğunu

açıklamıştır. Söz konusu parti politikasının değişimi bir diğer gerginlikle birleşerek CHP içerisinde Güven Partisi'nin kopmasına neden olmuştur. Buna göre 1961 seçimlerinde alınan oy CHP'nin tek başına hükümet kurması için yeterli olmayınca parti örgütü bir süre muhalefette kalınmasının doğru olacağını düşünürken İnönü demokrasinin yerleşmesi maksadıyla koalisyon hükümetlerinde yer almıştır. Bu düşünce ayrılığı, parti genel merkezi ve örgüt arasında süregelen çatışmalar dış politikada yaşanan gelişmelerle bir araya gelince CHP ortanın solunu benimsemeyi bir siyasal strateji olarak görmüştür. Parti içerisinde dahi nasıl bir konuma işaret ettiğinde karar kılınamayan ortanın solu kavramı ekseninde şekillenen ayrışma parti içi çekişmeler ile birleşerek 1967 yılında Feyzioğlu ve 47 meclis üyesinin ayrılmasına neden olmuştur (Çavdar, 183; 2030-2034).

Bu başlık altında ele alınacak olan bir diğer parçalanma AP'nin yaşamış olduğu parçalanmadır. Kurulduğu günden itibaren genelde devlet seçkinlerinin, özellikle askeri seçkinlerin tedirginlikle izlediği AP'nin ilk Genel Başkanı emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala'dır. Kısa bir süre Genelkurmay Başkanlığı da yapmış olan Gümüşpala darbe sonrası sivil siyasette etkinliği belirgin olarak görünen askerlere ve 27 Mayıs düzenine karşı ancak bağlılık ifade edebilmiş, her ne kadar askerler tarafından rejime yönelik bir tehdit unsuru olarak görülse de muhalefet etmekten çekinmiş, askerlere yönelik abartılı övgülerde bulunmuştur. Sorunları parlamento çatısı altında çözmeye çalışmış, mitinglerden uzak durmuştur. 27 Mayıs askeri darbesinin miras bıraktığı asker güdümlü ortam parti içerisinde bir bölünmeye neden olmuştur. 27 Mayısın meşrulaştırılması ve DP'lilere siyasal hakların iadesi konusunda uzlaşmadan yana olmayan eski DP'liler ile Gümüşpala'nın başını çektiği, demokratik düzenin tesis edilmesi ve rejim ile beraber partinin geleceğini riske edecek çıkışlardan uzak duran mutedil kanat arasında ayrışma belirginlik kazanmıştır. Radikaller Cumhurbaşkanlığı seçiminde Ali Fuat Başgil'i aday göstererek çatışma ve ayrışmayı iyice ortaya koymuştur. Ancak bu çatışmadan mutedil kanat galip çıkarak Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçilmesini sağlamış ve CHP ile koalisyon kurulmuştur. Ancak bu galibiyet kalıcı olmamış benzer bir ayrışma Genel Başkan Süleyman Demirel'e miras kalmıştır⁴⁷. Parti içindeki ılımlı kanattan etkilenmiş olan Demirel kendi eğilimlerine göre daha sağda, milliyetçi ve mukaddesatçı olan Saadettin Bilgiç ve ekibi ayrılmıştır. Bu ayrışmaya rağmen Demirel 1969 seçimlerine kadar Bilgiç ekibini kabinesine dâhil etmiş, 1970 yılında bütçenin Bilgiç taraftarı 41

⁴⁷ Cizre bu bölünmenin Türkiye'nin kapitalistleşmesi ve AP'nin iktisat politikalarının getirmiş olduğu toplumsal ayrışmayı simgelediğini aktarmaktadır (Cizre, 2014; 70-71).

vekilin oylarıyla reddine kadar büyük bir bunalım yaşanmadan devam etmiştir. 1971 sonrasında da ılımlı kanat partiye hâkim olmuştur (Cizre, 2014).

Keyder (2015) 1960 darbecilerinin gayr-i ihtiyari olarak yeni bir birikim modelini ortaya koyduğunu, bu model içerisinde ithal ikameciliğin ön planda olduğunu, böylece sanayi burjuvazinin güçlendiğini aktarmaktadır. Kaya (2004) AP'nin iktidara geldiği tarihten itibaren –darbe sonrası iktisadi düzenle uyumlu olarak- karma ekonomi anlayışıyla devletin hâkimiyetini elden bırakmayan ithal ikameci politikalar izlediğini aktarmaktadır. Bu politikalar doğrultusunda çeşitli uygulamalarla yerli sanayinin gelişmesine yardımcı olmayı hedeflenmiştir. Büyük sanayi kesimlerinin hızla büyümesine karşın aynı ilginin küçük ve orta ölçekli kuruluşlar ve ticaret erbabına gösterilmemesi bu zümrelerin temsilcilerini rahatsız etmiştir. Nitekim bu rahatsızlık Saadettin Bilgiç etrafında kümelenen muhalefet ile kendisini göstermiş, parti tüzüğüne aykırı ihraçlarla tansiyon yükselmiştir. Demirel radikallerin olumsuz oyları neticesinde meclis çoğunluğuna sahip olmasına rağmen istifa etmek durumunda kalmıştır. Demirel Sunay'dan hükümeti kurma görevini alarak tekrar hükümet kurabilmiştir. Bu çatışmalı süreç içerisinde Demirel'in kardeşleri nüfuz kullanarak bankalardan kredi almakla suçlanmış çatışma iyice belirginleşmiştir. Bilgiç ve 25 arkadaşının partiden ihracı ile beraber içlerinde Celal Bayar'ın kızı, Adnan Menderes'in oğlu gibi DP temsilcilerinin yakınlarının da bulunduğu Demokratik Parti kurulmuştur. Dolayısıyla askeri darbe sonrasında kurulan iktisadi düzen AP'nin bölünmesi ile sonlanmıştır.

Sonuç olarak 1960 darbesi sonrasında oluşan siyasi atmosfer siyasi seçkinlerin parçalanmasına neden olmuştur. Bu parçalanma ilk olarak mecliste yer alan parti sayısındaki artışta belirgin olarak görülmektedir. Siyasi partilerin sağ-sol siyaset ekseninde şekillenmesi, 1961 Anayasasının getirmiş olduğu açılımların sol siyaseti de içermiş olması yeni bir siyasi alan yaratmıştır. Bu durum CHP'nin bir tedbir olarak yeni bir parti politikası benimsemesine neden olmuştur. Yeni politikanın anlamı üzerindeki tartışmalar askeri darbe sonrası alınması gereken pozisyon hakkındaki ihtilaflar ile birleşerek CHP'nin parçalanmasına neden olmuştur. Siyasi yelpazenin sağında ise AP kendi içerisinde askerlere karşı alınması gereken pozisyon ve yeni iktisadi düzen eksenindeki tartışmalar neticesinde iki farklı kanadın çekişmesine sahne olmuş bu çekişmenin nihayetinde AP'den kopan vekiller Demokratik Partiyi kurmuşlardır.

4.4.2. Siyasal Yaşama Yeni Seçkinlerin Dahil Olması

Yazıcı 1961 Anayasasının rejimin demokratikleşmesine önemli katkılar sağladığını belirtmektedir. Ona göre;

”1961 Anayasası, 1924 Anayasası’nın benimsediği çoğunlukçu demokrasiden çoğulcu demokrasiye geçişi sağlayan çeşitli yenilikleri içermesi nedeniyle, Türk demokrasisinin gelişim sürecinde tarihi bir role sahip olmuştur. Anayasa’nın üstünlüğü ilkesinin Anayasa Mahkemesi’nin kurulması yoluyla pekiştirilmesi; hukuk devletinin tüm icaplarıyla benimsenmesi suretiyle, sınırsız yönetim anlayışından sınırlı yönetime, daha açık bir deyişle, yönetimde keyfilikten, hukukun üstünlüğü ile sınırlanmış bir yönetime geçişin sağlanması; nihayet, temel hak ve hürriyetlerin geniş bir alana sahip kılınması ve bu hürriyetlerin anayasal güvencelerle güçlendirilmesi, bu suretle devlet otoritesinin sınırlanması, bu Anayasa’nın içerdiği önemli yeniliklerdendir. Bu nedenle 1961 Anayasası, 1924 Anayasası döneminde de var olan demokratik kurumlara, çoğulcu demokrasinin gerektirdiği etkinliği kazandırmak ve bunlara çoğulcu bir demokrasinin gerektirdiği yeni kurumlar eklemek suretiyle, Türk demokrasisinin gelişimine önemli bir katkı sağlamıştır (Yazıcı, 2012; 141-142)⁴⁸.

Söz konusu demokratikleşme eğilimi ve 1961 Anayasa’sının bu bağlamda getirdiği yeniliklerin bu tez kapsamında işaret ettiği bir diğer husus siyasal yaşama yeni aktörlerin dâhil olmasıdır. Buna göre darbe sonrası benimsenen değerler siyasi yaşama yeni aktörlerin dâhil olarak yeni siyasi seçkinlerin oluşmasına elverişli bir zemin sağlamıştır. Yeni siyasi seçkinler olarak nitelendirilen zümrelerin bir bölümü ideolojik bir yeniliğe işaret etmekte ve bu başlık altında ele alınmaktadır. Türkiye siyasal yaşamına yeni olarak dâhil olduğu iddia edilen ikinci siyasal seçkin grubu ise senato üyeleridir. Senato üyeleri aynı isimli başlık altında tartışılacaktır.

Findley (2017; 313); ideolojik temelle siyasi yaşama yeni seçkinlerin dâhil olmasını sosyal değişme olgusu ile beraber ele almaktadır. Ona göre 1968 yılından 1971 yılına kadar ilerleyen süreçte anayasanın liberal hükümleri ile birleşen nüfus artışı ve siyasal hareketlik eğilimi bu dönemde ortaya çıkan birçok sosyal hareketin temel motivasyonunu oluşturmuştur. Bu hareketlerin tamamı sol hareketler olmasa dahi ilk ortaya çıkanları ve en güçlü olanları sol hareketlerdi. Bu yıllarda Marksizm ve türevleri 68 kuşağı için cazip bir hale gelmiş, öğrenci ve aydın grupları için ortak fikir akımı işlevi görmüştür. Gerek anayasal düzeyde gerçekleşen reformlar, gerekse anayasanın getirmiş olduğu siyaset

⁴⁸ Yazara göre söz konusu ilerleme ile askerlere sunulmuş imtiyazlar bu anayasanın demokrasi ikilemini oluşturmaktadır.

yapma alanının sosyal değişim ile beslenen siyasal bir potansiyelin harekete geçmesi için gerekli imkânı sağlaması askeri darbe sonrası yıllarda siyasal yaşama yeni siyasî seçkinlerin dâhil olmasıyla sonuçlanmıştır.

Özgüden darbeden sonra rejimin normale dönerek askeri müdahalenin sürekli bir tehdit olmaktan çıktığı tarih olarak 1965 yılına işaret etmektedir. Bu yıl itibariyle anayasanın etkisi ile farklı siyasal akımlar ve onların temsilcileri olan seçkinler ortaya çıkmıştır. Yeni anayasanın etkisi ile siyasal ideolojilerin yayılması kolaylaşmış, milliyetçi, İslamcı ve sosyalist ideolojiler örgütlü siyasal güçler olarak siyaset sahnesine çıkmışlardır. Bununla beraber anayasa ile belirlenen ithal ikameci kalkınma modelinin yarattığı sosyo-ekonomik dönüşüm sınıfsal güçlerin kendi seçkinlerini çıkarmasını sağlamıştır. Bu dönemde söz konusu model çerçevesinde sanayi burjuvazisi hızla gelişirken işçi sınıfının sayısı hızla artmıştır. Böylece büyüyen işçi sınıfının seçkinleri sendika, parti vb. örgütlü güçler aracılığıyla kendi seçkinlerini çıkarmıştır. Bu dönemde sosyalist sol iki eksen oluşmuştur (Özgüden, 2017; 386).

Türkiye İşçi Partisi bu iki eksenin ilkinin oluşturulmaktadır. 27 Mayıs sonrası dönemde sol hareketlerin rejim içerisinde hareket alanı bulabilmesi ile 1961 yılında oniki sendikacı tarafından kurulmuş, 1962 yılında partinin başına Mehmet Ali Aybar geçmiştir. CHP'nin 1965 seçimleri öncesinde ortanın solu söylemini kendisine karşı bir tedbir olarak benimsediği TİP 1964 yılında yapılan programında sosyalizm sözcüğü yerine “emekten yana planlı devletçilik” sözcüğünü kullanmıştır (Akşin, 2007; 266). TİP Aybar'ın parti liderliğine gelmesiyle arzu ettiği hareketliliğe kavuşmuştur. Parti tüzüğü ile parti üyeleri işçiler ve aydınlar olmak üzere ikiye ayrılmış, yönetim kurulunda bu iki zümrenin eşit temsili öngörülmüştür. Bu yolla işçilerin ve onların temsilcileri olan sendikacıların parti içerisindeki ağırlığı korunmuştur. Parlamentoda farklı partilerden istifa eden vekil ve senatörlerin TİP'e katılmasıyla temsil edilme imkânı kazanan TİP 1965 seçimlerinde oyların %3'ünü alarak mecliste 15 sandalye kazanmıştır. TİP taleplerinde demokratik ilkelere vurgu yaparken bu talepleri sınıfsallık temelinde formüle etmiş ve bu durum partinin komünist olarak suçlanmasına neden olmuştur. Karşılıklı suçlamalar ve partinin sağ siyaset ile arasındaki yırtıcı rekabet zaman zaman fiziksel saldırılara kadar ulaşmıştır. TİP 12 Mart muhtırasına ve ara rejime yönelik sert bir muhalefet başlatmış ve bu muhalefetin neticesinde bölücülük yapmakla suçlanarak kapatılmış, parti yöneticilerinin bir kısmı cezaevine girmişlerdir (Belge, 1983; 2120-2131).

TİP'in faaliyet gösterdiği yıllar içerisinde eylemlerinde nasıl bir teorik çerçevenin takip edildiğinin anlaşılması üzere Aybar'ın düşüncesinin çerçevesinin aktarılması faydalı olacaktır. İlk olarak ortodoks sosyalist düşünceden kaçınan Aybar “ne Amerika, ne Rusya, tam bağımsız demokratik sosyalist Türkiye” sloganını kullanmış, “güler yüzlü, insancıl bir sosyalizmden” den söz etmiştir. Türkiye analizlerinde bürokratik Osmanlı geleneğinin Cumhuriyet dönemine intikal ettiğini iddia etmiş, ceberrut devlet düşüncesini işlemiştir. Aybar üstyapının önemini vurgulamış, kurulması istenen sosyalist düzende mevcut burjuva toplumunda yer alan Anayasa Mahkemesi vb. kuruluşların yer alması gerektiğini düşünmüştür. Bununla beraber Aybar Türkiye için özgürlük sorununun üstbelirlenme ile sınıfsallık sorunundan önce geldiğini iddia etmiştir (Belge, 1983; 2127).

Türkiye’de 27 Mayıs darbesi sonrasında ortaya çıkan sol siyasi seçkinlerin toplandığı bir diğer öbek “yön dergisidir”. DP’ye muhalefet yıllarında tanışan ve yakınlaşma imkânı bulan Yön dergisi kurucuları Türkiye’nin sorunlarının iktisadi politikalarındaki çelişkilerden kaynaklandığını düşünmüş ve sosyalist bir politikayı benimsemiştir. Derginin kuruluş yıllarında sol yelpaze içerisinde var olan fikir ayrılıkları zaman içerisinde kaybolmuştur. 27 Mayıs darbesini Türkiye’yi daha ileriye götürebilecek bir tepki olarak değerlendiren Yön dergisi çevresi, Türkiye’nin zinde güçlerinin fikri anlamda içine girdikleri boşluğun giderilmesi gerektiğini düşünmüş, bu durumun ülkenin ilerlemesini ve reformların yapılmasını zora soktuğunu belirtmişlerdir (Kaya, 2018; 571-572). Küçük (1983; 143) derginin iki mimarının Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal olduğunu aktarmış, “Türk aydınının yön arayışında Yön dergisi çok önemli bir işleve sahiptir” diyerek söz konusu boşluğa işaret etmiştir. Yön dergisi kadrosu entelektüel bir yönelim kadar Türk siyasi hayatında sol-sosyalist seçkinlerin siyasi yaşama araçlarıyla müdahil olmasının bir örneğini oluşturması bakımından önem arz etmektedir. 1962-1963 darbe girişimleri ile bu hareketin ilişkilendirildiği bu tezde ele alınmıştır. Karpaz (2014; 190) ise bu kadronun iktidara tırmanma aracı olarak Devlet Planlama Teşkilatı’nı seçtiklerini ancak geniş bir koalisyon tarafından yenilgiye uğratıldıklarını aktarmaktadır.

27 Mayıs ihtilali sonrasında siyasi sahneye çıkan siyasal seçkinlerin bir kısmı da sağ siyasal düşünce çerçevesinde değerlendirilmişlerdir. Solcu siyasi seçkinlerin radikalleşmesine tepki olarak 1968 itibarıyla belirginleşen sağ siyasi seçkinler siyaset sahnesine girmişlerdir. Bunlardan biri dönem içerisinde etkili bir siyasal organizasyon Milliyetçi Hareket Partisidir. Hızlı sosyo-ekonomik dönüşümün getirdiği kültür şoku, sol

siyasetin hızla yaygınlaşarak militanlaşması gibi olguların yaydığı güvensizlik hissine kapılan kitleler bu bozuklukların paternalist bir lider ve otoriter bir rejim ile düzeltilebileceğine inanmışlardır. Böylesi bir tabandan beslenen Alparslan Türkeş MHP'yi 1969 yılında kurmuştur. Ancak bu düşüncelerin siyasi yaşamda temsil edilmesi Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin ele geçirildiği 1965 yılından itibaren başlamıştır (Özgüden, 2017; 388-390; Ağaoğulları, 1983; 2111)

MHP'nin parti programında amacının yeni bir devlet düzeni kurmak olduğu belirtilmiş, bu düzen ise “üçüncü yol” olarak isimlendirilmiştir. Parti dokuz ışık (milliyetçilik, ülkücülük, ahlakçılık, ilimcilik, toplumculuk, köycülük, hürriyetçilik ve şahsiyetçilik, gelişmecilik ve halkçılık, endüstricilik ve teknikçilik) ilkesini benimsemiş ve toplumda altı sosyal dilim (işçi, köylü, esnaf, memur, işveren ve serbest meslek sahipleri) olduğunu iddia etmiştir. Parti teşkilatlanması askeri bir kuruluşu andırır şekildedir. Genel Başkan büyük yetkilere sahip iken partinin merkezi organlarının şubeler üzerindeki denetim yetkisi arttırılmıştır. Kendi içerisinde eğitime tabi tutulmuş olan seçkinlerin bulunmasını parti stratejisi olarak benimseyen MHP eylemi önceleyen bir yapıya sahip olmuştur. Ülkü Ocakları Derneği gibi yan kuruluşlar aracılığıyla örgütlü bir yapıya sahip olan MHP meclis gücünden çok mezkûr yan kuruluşlar aracılığıyla sokakta sahip olduğu güç bağlamında siyasal yaşamda yer almıştır (Ağaoğulları, 1983).

Askeri darbe sonrasında siyasal sahnede yer alan bir diğer siyasal seçkin grubu Siyasal İslamcı sağ temsil eden Milli Nizam Partisidir. 1969 yılında Necmettin Erbakan Tarafından kurulan MNP küçük ve orta ölçekli sermayenin temsilcisi olarak dini bir temelde siyasal faaliyetlerde bulunmuş, “milliyetçi, mukaddesatçı bir Türkiye yaratmak” sloganını kullanmıştır (Özgüden, 2017; 390). Necmettin Erbakan ilk olarak AP'de siyaset yapmak için başvuruda bulunmuş ancak AP tarafından başvurusu iki defa reddedilmiştir. Böylelikle başlayan “müstakiller hareketi” Nakşibendi Şeyhi Zahid Kotku'nun icazet vermesiyle yeni bir partinin kurulmasını beraberinde getirmiştir. Nakşibendi tarikatı partinin insan kaynağı ve dinamizmi için bir kaynak olurken partinin ideolojik tonlamaları bu doğrultuda belirginleşmiştir. 12 Mart muhtırası sonrasında kapatılan MNP farklı isimlerle siyasal yaşamda yer edinmeye devam etmiştir (Çaha & Baykal, 2017).

Sonuç olarak 27 Mayıs darbesi ile siyasal seçkinler parçalanmışlardır. Bu parçalanmada; DP mirasına sahip çıkılması, yaşanan sosyo-politik dönüşüm ve yeni anayasanın sunduğu elverişli zemin etkili olmuştur. Darbe öncesinde birbirine benzeyen

biri diğ erinden ayrılan seçkin gruplarından farklı olarak bu dönemin ayrılıkları ideolojik temellidir. Rejimin geleceği, toplumun hangi unsurlardan oluştuğu, kalkınmanın hangi yöntem ile sağlanacağı gibi sorulara farklı ideolojiler çerçevesinde farklı cevaplar veren yeni seçkinlerin etkisiyle siyasal seçkinler arasında kesin çizgilerle bir ayrışma-parçalanma yaşanmıştır. Bu durum gündelik yaşamda görülen siyasal şiddet-terörizm sorununa aktörlerin etkili bir cevap vermesini engellemiş, parçalı siyasal yaşam askeri seçkinlerin rejim içerisindeki ağırlığının artması için bir gerekçe oluşturmuştur.

4.4.2.1. Seçkinler Meclisi Olarak Senato

27 Mayıs darbesinin siyasal seçkinler bağlamında bir diğ er önemli sonucu 1961 Anayasası'yla çift meclisli sistemin kabul edilmesidir. Söz konusu meclisin kuruluşu fikri 1950'li yıllarda başlayan anayasa tartışmalarında dillendirilmiştir. Bu yıllarda çift meclisli sistemin gerekliliğini savunanlar böylece yasama ve denetleme faaliyetlerinin kalitesinin artacağını ve birinci meclisin aşırılıklarının frenleneceğini iddia etmişlerdir (Özgişi, 2012; 51). İkinci meclisin böylesi bir işlevinin olduğuna yönelik ortaya atılan düşünceler 1961 Anayasası'nın genelinde yer edinmiş olan iktidarın dağıtılması stratejisi ile örtüşmektedir. İçinde daimi üyelerin de bulunduğu ikinci bir meclisin meclis çoğunluğunu elinde bulduran bir iktidar partisinin sınırlandırılması ve kontrol altında tutulması için kullanışlı bir mekanizma olacağı öngörülmüştür. Askeri darbenin yönetici seçkinler üzerindeki etkilerinin incelendiği bu tezde Anayasa ile kurulan Cumhuriyet Senatosu'nun genel özelliklerinin ve söz konusu işlevi yerine getirme durumunun incelenmesi önem taşımaktadır.

Gözler (2012; 187) 1961 anayasasında yasamanın yapısını;

“1961 Anayasasına göre “yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'nindir” (m.5). TBMM, “Millet Meclisi” ve “Cumhuriyet Senatosu” isimli iki ayrı meclisten kurulmuştur (m.63). Millet Meclisi, genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşur (ö.67). Cumhuriyet Senatosu ise üç çeşit üyeden oluşmuştur. 150 adet olan birinci grup üyeler halk tarafında; 15 adet olan ikinci grup üyeler ise Cumhurbaşkanı tarafından seçilir. İlk iki grup üyelerin görev süresi altı yıldır. Üçüncü grup üyeler ise ömür boyu görev yapar. Anayasa bunlara “tabii üyeler” ismini vermektedir. Bunlar da kendi içinde iki gruba ayrılır. Bunlardan birincisi 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı Kanunun altında adları bulunan Milli Birlik Komitesi başkan ve üyeleridir. İkincisi ise eski Cumhurbaşkanı'dır.”

olarak aktarmaktadır. Alıntıda görüldüğü üzere söz konusu tartışmalar neticesinde içinde daimi üyelerinde bulunduğu çift meclisli sistem kabul edilmiştir. Bununla beraber; Senato üyesi olabilmek için yüksek öğrenimini tamamlamış ve 40 yaşını doldurmuş olmak şartı konulmuş, senatörlerin görev süresi altı yıl olarak kabul edilmiştir. Cumhuriyet senatosu üyelerinin seçimler iki yılda bir gerçekleştirilirken her seçimde senatörlerin üçte birinin yenilenmesi sağlanmıştır. Millet meclisine karşı yetkileri oldukça sınırlı olan Cumhuriyet Senatosu'na karşı hükümet sorumluluk taşımamakta, güven oylaması için senatörler oy kullanmamaktadır. Ayrıca bütçe kanunu için de son söz Millet Meclisi'nindir. Buna karşın Cumhuriyet Senatosu'nun kanun tasarı ve tekliflerinin görüşülmesi ve Anayasa yapımında önem kazanmaktadır (Gözler, 2012; 187-188).

Yavuz&Bülbül (2012) çift meclisli sistemin tercih edilme gerekçeleri olarak; aristokratik geleneğe sahip ülkelerde halkın seçtiği bir meclisle beraber ikinci bir soylular meclisi ile söz konusu kişilerin ayrı bir meclisle temsil edilerek ayrıcalık kazanma istekleri, egemenliğin kullanılmasında çoğunluğu sağlaması muhtemel bir iktidarı sınırlandırma isteği, federal devletlerde halkın ve federe devletlerin ayrı ayrı temsil edilmesi gerekliliği, yasama faaliyetlerinde birinci meclisin dikkatinden kaçan eksikliklerin düzeltilmesi yoluyla yasama faaliyetinin kalitesini artırma ve sosyo-ekonomik dönüşüme bağlı olarak belirli meslek gruplarının ikinci bir iktisadi meclisle temsil edilmesi olarak sıralamaktadır. Buna göre Türkiye'de yasamanın iki meclisli olarak 1961 Anayasası ile yapılandırılmasının gerekçesini devlet iktidarını sınırlamaya yönelik bir kurumun eklenmesi ve kişisel hak ve özgürlüklerin bu yolla teminat altına alınmasıdır.

Cumhuriyet Senatosu ve senatörlerin 12 Eylül darbesine kadar siyasal sistem içerisindeki ağırlıkları ele alınmadan önce toplumsal profillerinin ele alınması eğitimli seçkinler meclisi olarak düşünülen Cumhuriyet Senatosu'nun ve bu dönemde siyasi seçkinler zümresine dâhil olan senatörlerin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Yavuz&Bülbül (2012; 302)'e göre; 1961-1980 yılları arasında görev yapmış 494 senatörün %40'ı 50 yaşın üzerinde, 60 yaş üzerinde olanlar ise tüm senatörlerin %10'undan biraz fazladır. Söz konusu meclis kompozisyonu sınıfsal bir yapıya işaret etmemekle beraber mesleki bakımdan 201 kişi ile hukukçular çoğunluğu oluşturmuştur. Senatörlerin %40,2'si hukukçu, %17'ye yakını ise asker, %10,4'ü tıp kökenli, %8,2'si mühendis, %6,4'ü ise eğitimcidir. Böylesi bir kompozisyona sahip olan senatörlerin dönem içerisinde ne kadar

etkili olabildikleri ve kendilerine biçilen anayasa muhafızlığı görevini ne ölçüde yerine getirebildikleri ise bir diğer önemli husustur.

Cumhuriyet Senatosunda görev yapan senatörlerin ne ölçüde etkili olduklarını siyasal alanın üst pozisyonlarına ne ölçüde gelebildikleri ile ele almak mümkündür. Buna göre Cumhuriyet Senatosu'nda görev yapan 65 senatör tarafından dönem içerisinde yapılan 497 bakanlık görevinin 100'ü yapılmış, senatörler arasından 3 Cumhurbaşkanı, 5 Başbakan çıkmıştır. TBMM'de görev yapan senatörlerin milletvekillerine oranının 1/3 olduğu göz önünde bulundurulduğunda bakanlığa atanan senatörlerin milletvekillerine kıyasla daha düşük oranda bakanlık elde ettiği görülmektedir. Senatörlerin meclis içi etkililiğine bakıldığında ise soru, genel görüşme ve senato araştırmasında aktif rol aldıkları görülürken kanun teklif ve araştırmalarında bir onay mercii gibi kaldıkları bilinmektedir. Anayasa değişikliklerinin görüşülmesinde ise oldukça kısa sürelerde değişiklikler Senato tarafından benimsenmiş ve yasalaşmıştır. Bu durum senatörlerin anayasa bekçisi görevini yerine getiremediklerini göstermiştir (Özgişi, 2011).

Senato'nun meclis faaliyetleri içindeki etkinliğini rakamsal göstergeler doğrultusunda ele almak mümkündür. Böylesi bir istatistik sunan Yavuz&Bülbül (2012; 243) görev yaptığı süre içerisinde senatoya 956 tasarı, 511'i teklif olmak üzere toplam 2467 metin geldiğini, bunların 2067 (%84)'sinin aynen kabul edildiğini, süresi içerisinde görüşülmediği için kabul edilenlerle birlikte bu sayının 2117 (%86) olduğunu belirtmektedir. Bu tekliflerin 245'i değiştirilerek kabul görmüş, %95'i ise reddedilmiştir. Kanunların kabul edilmesi için geçen ortalama süre ise iki aydır. Bu durum aslında Cumhuriyet Senato'sunun en önemli sonucunun kanun yapımını iki ay geciktirmek olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak askeri darbe sonrasında Türk siyasal hayatına yeni seçkinler dâhil olmuştur. Bu durum bu tezde askeri darbenin doğrudan ve dolaylı sonucu olarak değerlendirilmiştir. Yeni anayasanın verdiği imkân doğrultusunda sol siyasi hareketler yükselişe geçmiş, solcu siyasi seçkin siyasal yaşamda görünür olmuşlardır. Gerek sol siyasete tepki gerekse darbe sonrasında ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapı içerisinde kendi konumunu tehlikede gören kitlelerin desteği ile sağ ve İslamcı sağ hareketler yükselişe geçerek kendi seçkinlerinin siyasal yaşamda yer almasını sağlamışlardır. Bu dönemde siyasi seçkinler bir blok oluşturmaktan uzak, dağınık bir görüntü arz etmişlerdir.

4.4.3. Vesayet Kurumları ve Askeri Seçkinlerin Göz Önünde Bulundurulması

27 Mayıs darbesi hiyerarşik yapının dışında örgütlenen düşük rütbeli subayların faaliyetleri sonucunda gerçekleşmiştir. Darbecilerin sivillerle sorumluluk paylaşma eğiliminin bir sonucu olarak İstanbul Komisyonu olarak isimlendirilen komisyon yeni bir anayasa taslağı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Kurucu mecliste üzerinde çalışılan ve genel oy ile kabul edilen taslak genel oya ve genel oy sonucu çıkan organlara karşı belirgin bir güvensizlik taşımaktadır. Meclis çoğunluğunu elde eden bir iktidarın azınlığı ezme ihtimalini devre dışı bırakmak amacıyla iktidar parçalanmış, güçsüz bir yönetim sistemi kurulmuştur. Bununla beraber yeni anayasanın işlerliğinin ve demokratik düzenin yine anayasal kurumlar aracılığıyla korunabileceği düşünülmüştür. Bu anayasada yasama organı yani meclis egemenliği kullanan organlardan biri haline gelmiştir. Bu durum meclisi genel oy dışı yöntemlerle üyeleri seçilen Anayasa Mahkemesi ile beraber kullanan organ durumuna getirmiştir. Yasama ile ilgili söz konusu güç kaybı yürütme için de geçerlidir. 1961 Anayasası yürütmeden bir görev olarak bahsetmiş, yürütme bu anayasada yasamanın bir türevi konumunda olmuştur (Soysal&Sağlam, 1983; 28-32).

Parla'ya (1983; 38-39) göre 1961 Anayasasında yürütme erki parçalanmıştır. Bu parçalanmışlık ise bu anayasanın en önemli zaafıdır. Bu anayasada yürütme başlığı altında Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu, özerk kuruluşlar ve meslek kuruluşları da zikredilmiştir. Bununla beraber idarenin askeri kanadı Bakanlar Kurulu başlığı altında zikredilerek parti hükümeti ile eş düzeyde tutulmuş, askeri otoritenin sivil otoriteye tabi olması ihlal edilmiştir. Anayasal düzeyde gerçekleşen yürütme ve yasama erki ile ilgili bu düzenlemelerin, anayasanın işlerliğinin kendisine bağlı olduğu düşünülen kurumların varlığının siyasal seçkinler bağlamında nasıl sonuçları olduğu bu başlık altında ele alınacaktır.

Birçok araştırmacı başta MGK olmak üzere 1961 anayasası ile askerlerin elde etmiş olduğu konumu vesayet kavramı ekseninde ele almıştır (Özbudun, 2014; 197; Kaya, 2013; Yazıcı, 2012). Askeri seçkinlerin bu imtiyazlı konumu siyasi partiler için hesap edilmesi gereken bir faktör olarak ortaya çıkmış, böylelikle siyasal seçkinler için siyasal olgu-olayların ele alınışında askeri seçkinlerin yaklaşımının göz önünde bulundurulma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak siyasi seçkinler rejimin muhafızı

konumundaki askeri seçkinler ile ilgili çeşitli stratejiler geliştirmek durumunda kalmışlardır.

AP kurulmuş olduğu 1961'den itibaren ordunun varlığını ve siyasallaşmış pozisyonunu daima hesaba katılması gereken bir unsur olarak görmüştür. Ordu tarafından kabul edilebilir bir siyasal aktör olarak görülmenin parti örgütleri için yaşamsal öneme sahip olduğu bu yıllarda AP azınlık ve muhalefete hoşgörülü, batıcı ve uzlaşmacı bir görünüm sergileyerek kendisini kabul edilebilir kılmak için bir dizi siyasal strateji izlemiştir. Böylesine uyumlu bir stratejinin izlenmesinde AP'nin kurulduğu yıldan itibaren dönemin güçlü siyasal aktörleri olan CHP, SKB, MBK ve TSK'nın kendisini korku ve tedirginlikle izlemesi etkili olmuştur. Nitekim SKB'nin seçim sonuçlarına ilişkin rahatsızlığının bir ifadesi olanı 21 Ekim 1961 protokolü ile bu tedirginlik aksiyona dönüşmüştür. Bu protokol AP'nin bu yıllarda orduya radikal bir tutumla karşı çıkamayacağını, muhalefet edemeyeceğini göstermiştir. Bu durum AP'nin Emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala liderliğinde tavizkar ve uyumlu bir politika izlemesini beraberinde getirmiştir. Partinin il örgütlenmesinde emekli subayların orduya karşı bir güvence olacağı düşünülmüştür. Ancak bu girişim partiye arzu ettiği güvenceyi sağlayamamış dolayısıyla uyumlu ve tavizkar siyaset devam ettirilmiştir. 1964 yılına kadar süren, Demirel'in daha sonraları uysal muhalefet olarak isimlendirdiği bu yıllarda 27 Mayıs darbesinin meşrulaştırılması ve Atatürk devrimlerine dair sadakatın vurgulanması zorunlu strateji olarak kabul edilmiştir (Cizre, 2014).

Demirel'in partinin başına geçtiği 1964 yılı itibariyle AP'nin izlediği bu siyaset biçimi ikili bir görünüm kazanmıştır. Sosyal bağlam ve olayların tercihinde etkili olduğu bu stratejilerden ilki ordunun notralize edilmesine yönelik övgülerdir. Ordunun tarafsızlaştırarak yakınlaştırılmasını içeren ilk strateji AP'nin politika ve söylemlerinin uzlaşmacı, temkinli ve duyarlı temelini oluşturmuştur. Ordunun siyasal aktörler arasındaki tarafsızlığını güvence altına almaya çalışan Demirel bir diğer yönüyle de tarihsel olarak karşı karşıya bulunduğu ordunun güvenini kazanmayı hedeflemiştir. AP ordu ile uyumlu söylemini bir tehdit olarak gördüğü komünizm karşıtlığı çerçevesinde inşa etmiş, Genelkurmay Başkanı Cemal Tural'ın anti-komünizm içerikli beyannamesi gibi siyasal içerikli çeşitli eylemlerini desteklemek pahasına bu temelde yaklaşma çabasına girmiştir. Bununla beraber ordunun özlük ve yetki düzenlemesi; silah, teçhizat alımı gibi istekleri bütçe imkânları içerisinde ordunun isteği doğrultusunda düzenlemekle uzlaşma doruk

noktasına ulaşmaktadır. AP'nin benimsediği ikinci strateji partinin anti-militarist yönünü oluşturmaktadır. Milli irade, milletin hür iradesi, millet hakimiyeti gibi kavramlar ekseninde geliştirilen bu söylem ordunun politika dışında tutulması için kullanılmış, siyasetin içine düştüğü bunalımlarda bir çözüm olarak seçimlerin önerilmesini beraberinde getirmiştir. Bu kavram askerin taşıdığı elitist-devletçi gelenekle uyuşmamış askerin rejimin bekçisi rolünden arındırılarak siyasi alanın dışına itilmesi için yeterli olmamıştır (Cizre, 2014).

Cizre'ye göre Demirel'in önderliğinde yürütülen tarafsızlaştırarak yakınlaştırma politikası 1971 müdahalesi ile iflas etmiştir. AP'nin artan toplumsal kargaşaya ilk yıllardaki tepkilerinin temeli; eylemlerin ve siyasal hareketlerin meşru bir temelde gerçekleştiği, insanların buna alışması gerektiği iken artan komünizm ve kürtcülük tehlikesi söylemleri ekseninde yürütmenin güçlendirilmesi ile ilgili çağrılar yapmasına neden olmuştur (Cizre, 2014; 99).

Askeri darbe sonrasında CHP için durum AP'den farklıdır. Partinin başında eski bir asker olan İnönü ordunun saygısına sahip olan bir lider durumundadır. Nitekim darbe sonrasında Gürsel İnönü'yü arayarak "Size karşı kusurluyuz. Paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat verseydik, bizi bundan caydırmak istediğinizi biliyorduk. Yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı. Bizi affetmenizi rica ediyoruz. Emirleriniz bizim için daima peygamber buyruğudur Sayın Paşam." demiştir. Bu konuşmada İnönü ise Gürsel'e "Memleket ve millet için hayırlı bir iş yaptınız. Büyük bir iş yaptınız. Mutlu ve uğurlu olmasını dilerim. Asıl, başarınız için ben sizin emrinizdeyim Paşa Hazretleri. Sizleri anlıyorum. Ne zaman bir arzunuz olursa emrinize amadeyim." demiştir (Özdağ, 2004; 252). Ancak diyalogda görülen karşılıklı saygı ve nezaket İnönü'nün dönemin askeri seçkinlerini gözardı edebileceği anlamına gelmemektedir. Bu dönem içerisinde İnönü'de askeri yönetimin sonlandırılması maksadını izleyen uyumlu bir politika izlemiştir. İnönü askeri yönetime ilişkin düşüncesini kendisine darbecilere yardımcı olmasını teklif eden Avni Doğan'a "Siz ne yapıyorsunuz. Bunlar Hitler onbaşı değiller. Hepsi genç, ateşli erkânıharp zabitleridir, bir kere muvaffakiyetin tadını alır ve başarı sağlarsa bir daha kolay kolay gitmezler". olarak belirtmiştir (Özdağ, 2004; 271).

İnönü'nün askerlerle uyumlu bir politika izlemesi bir an önce sivil yönetime geçilmesi maksadını taşımıştır. Bununla beraber askeri yönetimin çeşitli tedbirleri hazırlamadan yönetimden ayrılmayacağını anlaşılmaya üzere CHP sivil bir yönetim ve

seçim ile ilgili taleplerini erteleyerek anayasa hazırlık çalışmalarına yönelmiştir (Çavdar, 1983; 2030). Bu yönelimin sonucunda CHP yeni anayasayı hazırlayan kurucu mecliste hakim olan örgütlü yapı konumuna gelmiştir. Siyasi partiler, üniversiteler, barolar, sendikalar vb. tarafından seçilen 292 üyeden doğrudan 49 üye CHP tarafından gönderilmişse de bürokrat ve işçiler gibi siyasi partiler dışındaki örgütleri temsilen katılan üyelerin eğilimiyle beraber CHP kurucu mecliste çoğunluğu sağlamıştır (Karpat, 2015; 196; Çavdar, 1983; 2030).

Darbe sonrasında yapılan ilk genel seçimlerde CHP tek başına hükümet kurmak için gerekli oyu alamayınca DP varisi partilerin iktidar ortağı olarak koalisyon hükümetlerine katılma ihtimali askerleri rahatsız etmiş, seçimin iptali dahi konuşulmuştur. SKB'nin yeniden darbe yapma tehdidini İnönü görüşmeler ve pazarlıklar yolu ile savuşturmuş, CHP ile AP İnönü başkanlığında hükümet kurmuşlardır. Taban tabana zıt olan partilerin koalisyonunun arkasındaki güç ordunun yönetimden dışlanması arzusu olurken, İnönü dönem içerisinde askeri seçkinlerle pazarlık yapabilen tek siyasetçi olarak 1961-1965 genel seçimleri arasında kurulan dört hükümetin üçünde başbakan olmuştur (Karpat, 2015; 199; Findley, 2017; 312).

İnönü'nün askeri seçkinleri koalisyon ortağı olduğu yıllarda göz önünde bulundurması, onların pozisyonunu hesap ederek karar aldığını gösteren bir örnek DP'lilerin affı olayıdır. Siyasi idamların gerçekleşmemesi için 13 Eylül 1961'de Cemal Gürsel'e mektup gönderen İnönü cezaevlerinde bulunan DP'lilerin affı için ise daha temkinli bir yol istemiştir. AP'lilerin af hakkındaki başvurularını reddeden İnönü buna gerekçe olarak ordunun af istemediğini göstermiştir. AP'lilerin af konusundaki ısrarcı tutumu bu hükümetin İnönü'nün istifasıyla sonlanması ile neticelenmiştir. İkinci İnönü hükümeti döneminde ise bu konu büyük ölçüde çözüme kavuşturulmuştur (Önal, 2017).

İsmet İnönü'nün orduyu göz önünde bulundurarak uyumlu politikalar izleme stratejisi Bülent Ecevit döneminde değişime uğramıştır. CHP'nin 12 Mart muhtırasından sonra kurulan Erim hükümetlerini destekleme kararı almasıyla, Ecevit müdahalenin kendisine ve savunduğu sol görüşlere karşı yapıldığını iddia etmiştir. Askerin siyasi yaşama böylesi müdahalelerine karşı çıkarken tarih içerisinde süregelen CHP-ordu ilişkilerinin dönüşmesine neden olmuştur. Bu ayrılık Bülent Ecevit'in CHP genel başkanı olduğu 14 Mayıs 1972 tarihine geldiğinde CHP içerisinde devletçi-seçkinçi yaklaşımın sona ermesini beraberinde getirmiştir. Ordu ile CHP'nin yollarının ayrılması

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iyice belirginleşmiş, Cumhurbaşkanı seçilmek üzere kontenjan senatörlüğüne atanan Faruk Gürler AP ve CHP'nin işbirliği sonucu Fahri Korutürk karşısında yenilmiştir. Bu mağlubiyet ordunun siyaset üzerindeki doğrudan denetimini sona erdirmiştir (Kongar, 1998; 175-179).

Ordu ve Ecevit arasındaki gerilimli ilişki Kıbrıs müdahalesi sonrasında kısmen yumuşamıştır. Başarılı olarak geçen Kıbrıs müdahalesi ordu ve Ecevit arasındaki ilişkileri iyileştirmiş, siyasetçiler ve askerler arasında karşılıklı güvenin oluşmasını sağlamıştır. Ecevit müdahalede askerlere güvenirken, müdahalenin sonuçları siyasetçilerin hassas konularda karar alabildiklerini göstererek askerlerin siyasi yaşama müdahale etmeme eğilimi kazanmasını sağlamıştır (Hale, 2014; 264-266).

27 Mayıs darbesi sonrasında ordunun siyasal aktör olarak ortaya çıkması siyasi partilerin izledikleri stratejilerin bir sonucu olarak da ele alınabilir. Nitekim Cizre MGK'nın siyasal yaşam üzerinde artan ağırlığının AP politikalarıyla ilişkili olduğunu düşünmektedir. Ordunun sivil siyasete güvensizliğinin eserlerinden biri olan MGK AP tarafından generallerin görüşünün öğrenilebileceği bir kanal olarak görülmüş, kararları tavsiye niteliğinde olan bu kurum bu nedenle olduğundan daha yüksek bir konumda görülmüştür. AP'nin siyasal stratejileri içerisinde ordunun politikleşmesine neden olan bir diğer husus güven kazanma çabalarıdır. Demirel ve AP kadroları tarafından algılanan ve kamuoyunda sıkça gündeme gelen ihtilal ihtimali AP için hesaba katılması gereken bir ihtimal olarak daima güncelliğini korumuştur. Buna karşın Demirel ordunun güvenini kazanmak için çalışmış bu durum da orduya bir hareket serbestisi sağlamıştır. Serbestlik politikleşmenin kolaylaşmasını beraberinde getirmiştir. 1971 müdahalesi sonrasında ise AP önceki politikaları ile çelişir bir biçimde orduyu siyasal alana çekmeye çalışmıştır. Komünizm ve kürteçülüğe tehlikesinin AP için belirleyici olduğu bu yıllarda Demirel Ecevit'e karşı orduyu kendi tarafına çekmeye gayret etmiş, zaman zaman ise ordunun kurumlar ve partiler üstülük iddiasını desteklercesine CHP'yi kemalist ölçülere uymadığı için TSK'ya şikayet etmiştir (Cizre, 2014).

Sonuç olarak 1961 anayasası ile zayıf bir yürütme organı ve onun boşluklarını dolduracak anayasal kurumlar öngörülmüştür. Bu durum siyasi seçkinlerin iktidara geldiği zamanlarda dahi askeri seçkinlerin düşünce ve tepkilerini göz önünde bulundurma zorunluluğunda hissetmelerine neden olmuştur. Askeri seçkinlerin göz önünde bulundurulması ve çeşitli stratejiler geliştirilmesi zorunluluğu uzun yıllar devam etmiş, AP

ve CHP’de yaşanan lider değişimleriyle söz konusu stratejiler yeniden ele alınarak uygulanmıştır.

4.4.4. Genel Değerlendirme

27 Mayıs askeri darbesinin seçkin zümreler üzerindeki etkilerinin incelendiği bu başlıkta darbenin bürokratik, askeri ve siyasal seçkinler üzerine etkileri müstakil başlıklar altında incelenmiştir. Askeri darbe sonrasında bir süre hem yasama hem yürütme organı olarak faaliyet gösteren MBK yönetimi kısaca betimlenmiş, anayasa yapım süreci ele alınmıştır. Askeri darbenin söz konusu seçkin zümreler üzerinde doğrudan ve dolaylı yollarla etkili olduğu iddia edilmiştir.

Mills (2017) ABD’de devletin merkezileşmesinin seçkinlerin içi içe geçerek kenetlenmiş bir klik halini almasına neden olduğunu belirtmiştir. Bu analiz biçimi bizi iktidarın merkezi yapısı ve seçkin zümrelerin birliği arasında doğru orantı olduğu sonucuna götürmektedir. Söz konusu analizin Türkiye yönetici seçkinleri için tersi düşünülebilir. 27 Mayıs darbesinde siyasi iktidarın frenlenmesi maksadıyla iktidar kurumlar ve sektörler arasında paylaştırılmıştır. Bunun sonucunda yönetici seçkinler dağılmış farklı sektörler arasındaki ilişkiler çatışmacı bir hal almıştır. Bürokratik seçkinlerin siyasi iktidarların eylemleri doğrultusunda zayıflaması, yargı bürokrasisi ile siyasi seçkinler arasındaki çatışmalar ve özellikler askeri seçkinlerle siyasi seçkinlerin ilişkileri göstermektedir ki 27 Mayıs darbesi yönetici seçkinler bloğunu tarih sahnesinden silerek askeri seçkinlerin hakim olduğu yeni bir siyasi sistemi oluşturmuştur. Bununla beraber askeri darbenin her bir zümre için çeşitli sonuçları olmuştur.

27 Mayıs darbesi ile ordunun disiplini ve hiyerarşik yapısı bozulmuştur. Hiyerarşi dışı bir şekilde örgütlenen darbeci subayların başarılı olması diğer girişimler için teşvik edici bir model oluşturmuştur. MBK üyesi düşük rütbeli subayların protokol içindeki konumları ast-üst çatışmalarına neden olmuş bu duruma duyulan tepkiler SKB örneğinde olduğu gibi yeni yapılanmalara neden olmuştur. Bununla beraber 1961 Anayasası ile askeri seçkinler birçok imtiyaz elde etmişlerdir. MGK ile siyasal sistem üzerinde etkili olma imkanı kazanmış, rejim muhafızı olarak siyasal kararlarda göz önünde bulundurulan bir organ haline gelmişlerdir. Askeri yargı ile eylemlerinin sonuçlarının kurum içerisinde

kalmasını sağlamış, OYAK ile ekonomik sistem içerisinde önemli bir konum elde etmişlerdir. Sonuç itibarıyla askeri seçkinler 27 Mayıs darbesi ve devam eden süreçte gelişen olaylardan etkilenerek güçlenmişlerdir.

Askeri darbenin bürokratik seçkinler üzerinde de çeşitli etkileri olmuştur. Bürokratik seçkinlerin güçlendirilmesini hedefleyen özerk kurumlar oluşturulmuş, bürokrasinin güç kaynaklarından biri olan planlama faaliyetleri anayasal bir zemin kazanmıştır. Bu faaliyetler neticesinde güçlenmesi beklenen ve tek parti dönemindeki gücüne öykünen bürokratik seçkinler bu hedeflerine ulaşamamışlardır. Memur ve kurum sayısının hızla artması bürokratik seçkinlerin seçkin pozisyonlarının sıradanlaşmasına neden olmuş bürokratlar ekonomik imtiyazlarını kaybetmişlerdir. Bununla beraber yeni anayasanın getirdiği serbestlik ortamı içerisinde bürokratlar farklı ideolojik eğilimlere sahip olmuş bu durum bürokratik seçkinlerin çözülmesine neden olmuştur.

27 Mayıs darbesi ile siyasi seçkinler de parçalanmışlardır. Daha önce merkez-çevre kavramları ekseninde görülen siyasal kutuplaşma darbe sonrası dönemde sağ-sol ideolojiler ekseninde gerçekleşmiştir. Yeni anayasa ile sol ideolojinin yükselişe geçmesine bağlı olarak partilerde yaşanan dönüşümler partilerin bölünmesine dolayısıyla siyasi seçkinlerin parçalanmasına neden olmuştur. Bu dönemde siyasal yaşama yeni siyasal aktörler katılmıştır. Gerek sol siyasete duyulan tepki gerekse darbe sonrasında ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapı içerisinde kendi konumunu tehlikede gören kitlelerin desteği ile sağ ve İslamcı sağ hareketler yükselişe geçerek kendi seçkinlerinin siyasal yaşamda yer almasını sağlamışlardır. Anayasa'da öngörülen çift meclisli sistem ile meclis içerisine eğitimli seçkinlerden oluşması ve millet meclisini dengelemesi beklenen senato oluşturulmuş, nihayetinde senatörler yeni siyasi seçkinler olarak siyasal yaşamda boy göstermişlerdir. Bununla beraber siyasal yaşamda vesayet kurumlarının göz önünde bulundurulma zorunluluğu ortaya çıkmış, siyasi partiler bu kurumlara karşı stratejiler geliştirmişlerdir.

SONUÇ

Bu tezde 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşen askeri darbe seçkin kuramları doğrultusunda incelenmiştir. Çalışmada bürokratik, siyasal ve askeri seçkinlerden oluşan yönetici seçkinlerin; seçkinleşme süreci, temel eğilimleri, iktidar ilişkileri içerisindeki konumları ve askeri darbenin bu zümreler üzerindeki etkileri ele alınmıştır. DP'nin siyasal iktidarı elde ettiği yıl olan 1950 yılından hemen önce başlayan yönetici seçkinleri bloğunun çözülme sürecinin DP'nin eylemleriyle hızlandığı, askeri darbe sonrasında ise söz konusu çözülmenin durmadığı bilakis dağılmaya dönüştüğü iddia edilmiştir. Bu durum çalışmada askeri darbenin seçkin zümreler üzerindeki etkileri ile ilişkilendirilmiştir.

Çalışmanın kuramsal çerçevesini siyaset sosyolojisinde toplumun sosyo-politik yapısını inceleyen seçkin kuramları oluşturmaktadır. Seçkin kuramları sınıf kuramlarıyla benzer bir iddiada bulunmayı gerektirmektedir. Toplumsal yaşam içerisinde iktidar eşitsiz bir şekilde paylaşılmıştır. Ancak seçkin kuramları eşitsizliğin kaynakları ve paylaşım içerisindeki grupların kompozisyonu ile ilgili sınıf kuramlarından farklı varsayımlarda, iddialarda bulunmaktadır. Bu kuramsal yaklaşım söz konusu paylaşımın etkin azınlık ve örgütsüz, pasif kitle arasında etkin azınlık lehine yapıldığını öngörmektedir. Buna göre nicelikçe küçük, etkin, nitelikli, örgütlü ve örgüt bilinci yüksek bir zümre çoğunluğu yönetmektedir. Bu zümre kitleden içine aldığı kişilerle sınırlı bir dinamizm sağlamakla böylelikle devrimci patlamaların da önüne geçebilmektedir. Söz konusu kuramsal yaklaşım bu tezde incelenen yıllar arasında Türkiye'nin siyasal yaşamını incelemek için uygun bir çerçeve sağlamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihsel gelişim seyrinde kendine has bir seçkin-kitle ayrımını Osmanlı Devleti'nden miras almıştır. Osmanlı Devleti klasik dönem teşkilatlanması yöneten ve yönetilen arasında keskin bir ayrıma dayanmakla beraber toplumun çeşitli katmanlarından devşirme yöntemi ile seçilen kişiler saray eğitimiyle yönetici zümre içerisine dâhil edilmişlerdir. Dönem şartları içerisinde gelişkin olduğu kabul edilen bu teşkilatlanma ve yönetici zümrenin örgütlenme stratejisi devletin son ikiyüz yılı içerisinde yeniden yapılandırılmıştır. Devletin kötüye gidişini kurtarmak için yapılan reformlar bir yönüyle seçkinlerin eylemi olarak ortaya çıkarken bir diğer yönüyle çeşitli zümrelerin seçkinleşmesini sağlamış, dönem içerisinde toplumsal iktidar sultandan asker ve bürokratlara doğru kaymıştır. Bu tezin amacı doğrultusunda bürokratik, askeri ve siyasal

seçkinlerin söz konusu reformlardan nasıl etkilendiği, reformlar sonucunda nasıl bir yapıya sahip oldukları, hangi eğilimleri edindikleri ele alınmıştır.

Osmanlı Devleti merkezi bürokrasisinin devleti kurtarma çabaları olarak ortaya çıkan reformlar; modern bürokrasinin tohumlarını atarken bürokratların seçkinleşmesini sağlamış, bürokratik seçkinlerin temel eğilimlerinin şekillenmesi için uygun bir zemin oluşturmuştur. Dönemin bürokratları zaman zaman padişahlardan daha önemli, etkili bir pozisyona sahip olmuş, dönem içerisinde siyasal yaşama müdahale etme eğilimi kazanmışlardır. Klasik dönemin adap geleneğinin yerine hak temelli memuriyet anlayışı bu zümre için bir kazanım olurken akılçılık ve rasyonellik temelinde gelişen bürokratların seçkinciliği siyasal yaşamda kendilerine yönelik muhalefet hareketini doğurmuştur.

Devletin kendisi ve toplumsal yaşam üzerindeki kontrolünü arttırma gayreti kendi muhalefetini üretmiş, Jön Türk hareketi bu muhalefetin cisimleştiği siyasal zümre olmuştur. Onlara göre devletin kötü gidişini durduracak olan anayasal yönetimdir. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yazıları çerçevesinde geliştirilen siyasal düşünceler hareketin zayıflamasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde ortaya çıkmıştır. Bu yıllardan itibaren devletin kaderi üzerinde belirleyici bir role sahip olan İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek ordunun siyasi amaçlar doğrultusunda kullanılması, gerek radikal çağdaşlaşma anlayışı gerekse yönetici kadroların kendisi bakımından Cumhuriyet dönemine miras bırakılan siyasal eğilimlerin geliştiği zümre olduğundan önem taşımaktadır.

Devletin yeniden yapılandırıldığı Tanzimat döneminde askeri imkânların geliştirilmesi maksadıyla yapılan reformlar genişçe bir alana yayılmış, ordunun modernizasyonu devletin modernizasyonuna dönüşmüştür. Bu reformlardan biri olarak yeni okullar kurulmuş, yeni müfredat ile eğitim yapan eğitim kurumlarından mektepli olarak bilinen askeri seçkinler ortaya çıkmıştır. Prusya ekolü eğitim ve örgütlenme biçimi benimsenmiş, askeri seçkinlerin bu ekol doğrultusunda bir karakter kazanmaları sağlanmıştır. Prusya ekolünün getirileri ve sosyo-politik şartlar askeri seçkinlerin siyasal yaşama müdahil olmalarına neden olmuştur. Askerler bu dönemde politik düşünceler geliştirmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti vasıtasıyla siyasal yaşamda boy göstermişlerdir.

1. Dünya savaşına katılma yolunda alınan karar devletin sonunu getirmiş, bağımsızlık savaşı sonrasında Cumhuriyet yönetici seçkinler eliyle kurulmuştur. Bu dönemde sivilleşen askerler ve bürokratlar tek partili yılların (1923-1946) yönetici

seçkinlerini oluşturmuşlar döneme seçkinlerin birliği ve ittifakı hakim olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırka'sının kurulmasıyla belirginleşen ufak çaplı kırılmalar, seçkinlerin dağılmasına neden olmamış, çatışmalar etkin azınlık olan yönetici seçkinler lehine sonuçlanmıştır. Siyasi iktidarı elinde bulunduran CHP yönetimi toplumsal tabana sahip olan bir siyasi partiden ziyade bir seçkin kulübü olarak yönetim ve modernleşme reformlarının uygulayıcısı olma işini devam ettirmiştir. Asker, bürokrat ve siyasal seçkinlerin birliği aynı zamanda partinin varlık güvencesi olmuştur. Reformları, devrimleri gerçekleştiren askeri-bürokratik kadrolar kendilerini devrimlerin koruyucusu olarak görmüş, koruyuculuk görevini sürdürebilmek için de devlet yapısı içinde ayrıcalıklı konumlarını muhafaza etmeye çalışmışlardır.

Seçkinlerin birliği-ittifakı Cumhuriyetin tek partili yılları boyunca devam etmiştir. Bu ittifak araştırmacılar tarafından “merkez”, “tarihsel blok”, “devletçi seçkinler” gibi isimlerle anılmıştır. Güçlü, etkin azınlığın ittifakı içerisinde askerler siyasi yaşama müdahil olmaktan uzaktır. Asker kökenli siyasetçiler İTC tecrübesini göz önünde bulundurarak askerin siyasi yaşamın dışında tutulması için gayret göstermişlerdir. Ancak bu durum ordunun siyasal işlevi olmadığı anlamına gelmemektedir. Ordu tek partili yıllarda siyasi seçkinlerin düşünceleri ve ilkelerinin toplumsal yaşamda yerleşmesi işlevini zorunlu askerlik hizmeti aracılığıyla yerine getirirken, askeri seçkinler devrimlerin muhafızı olmuşlardır.

Tek partili yıllarda bürokratlar ise altın çağını yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nden miras alınarak yeniden yapılandırılan bürokrasi kemalist adap ile donatılarak ulus yaratma vazifesini yerine getirmiştir. CHP'nin gün geçtikçe belirginleşen bürokratik yapısı bir yanı sıra partinin bürokratik görünümünü güçlendirirken, bürokratların siyasi kararlar üzerinde etkili olmasını sağlamıştır. Dönem içerisinde bürokratik seçkinler bürokrat tanımlarında görülen tarafsız uygulayıcılar olma görünümünden uzak, iktidarı ele geçirme temayülüne sahiptirler. Toplumsal yaşamda belirgin bir görünüm kazanan, batılı yaşam tarzına sahip bürokratların yaşam kültürü ile geleneksellik ve din ekseninde şekillenen toplumun genelinde sosyalleştiği kültür karşıtlık arz etmiştir.

Tek partili yılların siyasi seçkinleri CHP çatısı altında faaliyet göstermişlerdir. Bu yıllarda devletin kurucu inkılaplarının gerçekleştirildiği örgütlü yapı olarak faaliyet gösteren CHP sahip olduğu iktidar ile siyasal alanın sınırlarını çizme gücüne sahip olmuştur. Tek Parti-devlet ilişkileri partinin ideolojik ilkelerinin devletin ilkeleri olarak

benimsenmesini sağlamış bu dönemde siyaset sahnesi gibi devlet de bu ilkeler doğrultusunda dizayn edilmiştir. Devlet (bürokratik-askeri) seçkinlerinin hakimiyetinde olan CHP toplumsal tabandan ziyade devlet seçkinleri zümresine dayanmış, parti ve seçkinler birbirinin güvencesi olmuştur. Partinin içerisinde faaliyet gösteren seçkinler bürokrasi ve askeri alandaki başarılarına binaen bu konumu elde etmiş, halkı eğitme, aydınlatma ve rehberlik etme vazifesi ile donatılmıştır. Söz konusu yıllarda parti dolayısıyla siyasi seçkinler arasında bir kırılma olarak görülebilecek iki farklı parti kurulmuştur. Ancak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası seçkinlerin dolaşımı olmadan kapatılarak tek parti yönetimi devam etmiştir.

1940'lı yılların ikinci yarısında çeşitli isimlerle nitelendirilen seçkinler ittifakı (merkez, devletçi seçkinler, tarihsel blok vb.) içerisinde bir kırılma meydana gelmiştir. Demokrat Parti CHP içerisinden kopan bir grubun kurduğu bir oluşum olarak, gücünü toplumsal tabandan alan muhalefet hareketi olarak ortaya çıkmıştır. 1950 seçimleri ile iktidara gelen DP devlet seçkinleri ile çatışma içerisinde, çıkarları ve referans kaynakları bu zümreyle taban tabana zıt bir siyasi parti olarak faaliyet göstermiştir. Bu seçim yılı aynı zamanda yönetici seçkinlerin çözülmesinin görünür olduğu yıldır. Farklı alanlarda (siyaset, bürokrasi, ordu) karar alıcı pozisyonda bulunan, kararları ile toplumsal yaşam üzerinde belirleyici bir güce sahip olan seçkinler ittifakı dağılma sürecine girmiştir. DP'nin siyasi yaşama girmesi dönem içerisindeki toplumsal değişmeye paralel yeni seçkinlerin siyasi yaşama müdahil olmasına neden olmuştur. Yeni orta sınıf değerlerini benimsemiş tarımcı, meslek sahibi, girişimci ve işçi grupları CHP'ye muhalif yeni lider kadroları oluşturmuştur. Siyasi iktidarın el değiştirmesinin bürokrat, askeri ve siyasal seçkinler bakımından önemli sonuçları olmuştur.

DP'nin iktidarı ele almasıyla yönetici seçkinler bloğunun paydaşı olan bürokratik seçkinler siyasal seçkinler ile çatışma içerisine girmişlerdir. Bürokratik seçkinler DP'ye olan güvensizliklerini rasyonellik, bilimsellik kavramları ekseninde gerekçelendirirken, DP'yi cahil ve eğitimsiz kişilerin seçtiği bir zümre olarak görmüşlerdir. Ancak bürokratik seçkinlerin DP ile girmiş oldukları bu çatışma kendisinin siyasi gücünü, mali ve hukuki imtiyazlarını kaybetmelerine neden olmuştur. Dönem içerisinde bürokratlar siyasi otonomilerini kaybetmiş, maaş ve aldıkları ücretler bakımdan olumsuz etkilenmişlerdir. DP yönetiminin çıkardığı yasalarla emekliliğe sevk edilme gibi yaptırımlara tabi tutulmuşlardır.

Askeri seçkinler ise DP'nin iktidara geldiği yıldan itibaren çekindiği bir aktör grubu olmuştur. Rakip siyasi parti lideri İsmet İnönü'nün askerler nezdindeki saygınlığı ve ardi arkası kesilmeyen darbe söylentileri DP'nin çekincesinin temel gerekçeleri olmuştur. Bu çekinceye karşı DP'li siyasetçiler ordunun üst kademesinin sadakatini sağlamaya çalışmış, ordu ile ilgili beyanatlarında askerlere övgülerde bulunmayı ordunun tarafsızlaştırılmasına yönelik bir strateji olarak görmüştür. Bununla beraber ordunun geri kaldığına inanan ve bu kurumda reformlar yapılması gerektiğini düşünen genç subaylar DP'ye sempati ile yaklaşmışlardır. Ancak bu sempati gerek orduda yapısal reformların ertelenmesi gerekse subayların mali durumunun gün geçtikçe kötüye gitmesi nedeniyle kısa süre içerisinde kaybolmuş, subaylar arasında irili ufaklı müdahale örgütleri kurulmuştur. Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmesi bu dönemde askeri seçkinler için önemli bir gelişme olmuştur. Yeni silahlara ve eğitim müfredatına üstlerine kıyasla daha iyi uyum sağlayan genç subaylar ordu içerisinde seçkinleşmişlerdir. Yurtdışı eğitimlerinde batı ülkelerinin ordularını tanıyan subaylar TSK'nın geri kalmışlığının sorumlusu olarak siyasi seçkinleri görmüşlerdir. Bunlara Türkiye'ye NATO tarafından biçilen ileri karakol vazifesine ilişkin memnuniyetsizlik eklenmiş nihayetinde 27 Mayıs 1960 tarihinde düşük rütbeli subaylar tarafından askeri darbe yapılmıştır.

Higley & Burton (1989; 20) seçkinlerin dağılımının nihai sonucunun rejim istikrarsızlığı olduğunu, bu istikrarsızlığın ise askeri darbelere neden olduğunu aktarmaktadır. 27 Mayıs darbesi öncesi için de benzer bir durum görülmektedir. Güç kazanan yeni siyasi seçkinler eski seçkinlerin gücünü azaltacak çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Bununla beraber siyasal iktidarın seçkinler ittifakı dışında bir zümrenin çıkarlarını temsil eden yeni seçkinlerin eline geçmesi seçkinlerin birliğini bozmuştur. DP'nin iktidara geldiği yılların henüz başlarında darbe yapmak üzere örgütlenmeye başlayan subayların birleşmesi ile heterojen bir grup meydana gelmiş, 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri darbe gerçekleşmiştir.

27 Mayıs darbesinin Türkiye'de yönetici seçkinler üzerinde birçok etkisi olmuştur. Yasal ve anayasal düzeyde gerçekleştirilen yeniliklere darbe ortamının getirmiş olduğu etkenler eklenmiş sonuç olarak bürokrat, askeri ve siyasal seçkinler bu yeniliklerden çeşitli bakımlardan etkilenmiştir.

Askeri darbenin, uygulayıcıları olan askeri seçkinler ile ilgili ilk belirgin etkisi disiplinin bozulması ve darbe ortamı içerisinde hiyerarşik modelin bir süreliğine dahi olsa

uygulamadan kalkmasıdır. 27 Mayıs darbesi alt rütbeli subaylar tarafından gerçekleştirilmiş, darbe gerçekleşikten sonra ise darbenin liderliğine Cemal Gürsel getirilmiştir. Düşük rütbeli subayların darbenin uygulayıcıları olarak kendilerini görmeleri darbe sonrasında ast-üst ilişkilerinde bir karmaşaya neden olmuştur. Darbe sonrasında iktidara sahip olan MBK yönetiminde, komite üyesi subaylar ile generaller arasında anlaşmazlıklar olmuştur. Birçok olayda görülen hiyerarşik düzene aykırı ve askeri disiplinin dışındaki olaylar yeni bir örgüt olarak Silahlı Kuvvetler Birliği'nin doğmasına neden olmuştur. Gerek siyasilerin yargılanması gerekse seçim sonrası kurulacak hükümet ile ilgili konularda bir baskı grubu gibi çalışan bu örgüt Türkiye'nin kaderi üzerinde önemli rol oynamış, örgüt üyeleri tarafından başarısız iki darbe girişimi yapılmıştır. 27 Mayıs darbesinin düşük rütbeli subaylar tarafından yapılması devam eden yıllarda genç subaylar için bir model oluşturmuş, ordu içerisinde irili ufaklı hareketlilikler devam etmiştir. Böylece askeri seçkinler siyasallaşırken ordu içerisinde öngörülen disiplin ve hiyerarşik düzen içerisinde bulunma kaidesi yerini karmaşaya bırakmıştır. Nitekim böylesi dalgalanmalar içerisinde 1971 müdahalesi ile söz konusu eğilim azalmış, 1980 darbesine ilerleyen süreçte politik değerlendirmeler ve hareketlilikler ordunun en üst makamından koordine edilmiştir.

Darbe öncesi dönemde ordu ile ilgili yapısal sorunlar DP iktidarına ilişkin memnuniyetsizliğin gerekçelerinden biri olmuş, subaylar ordu reformlarının geciktirilmesini darbe gerekçesi olarak görmüşlerdir. 27 Mayıs darbesi askeri seçkinlere ordu üzerine reform yapma fırsatını sunmuştur. Darbeyi gerçekleştiren askerler işbaşına geldikleri ilk andan itibaren bir problem olarak gördükleri sayıca fazla olan üst rütbeli askerlerle alakalı harekete geçmiş, 235 general ve amiral toplam 3672 subay emekli edilmiştir. Tasfiye ve yer değiştirmeler sonrasında TSK'da emir-komuta kademeleri baştan aşağıya yenilenmiştir. İhraçlar ve emeklilikler darbeci subayların TSK'yı kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmelerini ve ordu içerisinde ast konumda bulunan subayların yükselebilmeleri için gerekli kadroların boşalmasını sağlamıştır.

27 Mayıs darbesinin askeri seçkinler üzerindeki bir diğer etkisi ordunun imtiyazlar edinmesidir. Darbe sonrasında 1961 anayasası ile askeri seçkinler siyasal sistemde yaptıkları değişikliklerle özerk alanlar inşa etmiş, yasal ayrıcalıklar edinmişlerdir. Nitekim 1961 anayasasında kendisine yer bulan MGK devam eden yıllarda politik yaşamın en önemli kurumlarından biri haline gelmiştir. İstisari nitelikte bir kurum olan MGK ile askeri

seçkinler kemalist bir blok oluşturmuş, rejim muhafızlığı rolünü sürdürmüşlerdir. Kurul vasıtasıyla askeri seçkinler siyasi gelişmelerle ilgili düşüncelerini siyasi iktidara aktarmak için uygun bir zemin bulmuşlardır. MGK'ya siyasiler tarafından büyük önem atfedilmiş, kurul siyasi kararlarda daima göz önünde bulundurulmuş bir yapıya dönüşmüştür.

1961 Anayasası ile askeri seçkinler özerk alanlar edinmişlerdir. Bunların ilki özerk askeri yargıdır. Seçkinleri sadece seçkinlerin yargılayabileceği düşüncesi ile tarihsel temelini bulan askeri yargı 1961 anayasası ile kurulmuştur. Askeri seçkinlerin imtiyazlı konumlarını muhafaza etmelerini sağlayan bu sistem ile askeri seçkinler eylemlerini sivil yargı alanı dışına çıkarmış, böylelikle askerlerin eylemlerinin hukuki sonucunun kurum içine taşınabilmesi sağlanmıştır. Ayrıca askeri yargı aklama müessesine dönüşebilme potansiyeli itibarıyla askeri seçkinlere güven telkin edebilmiştir. Askeri seçkinlerin darbe sonrasında edindikleri bir diğer özerk alan orduya iktisadi özerklik sağlayan OYAK'tır. Askerlerin maaşlarından yapılan kesintilerle üyelerine ölüm, maluliyet, emeklilik yardımları gibi çeşitli ödemeler ile beraber düşük kredili faiz, toplu konut yapımı gibi çeşitli imtiyazlar sunan kurum ordunun siyasal sistem içerisindeki rolünü de dönüştürmüştür. Askeri seçkinlerin iktisadi faaliyetleri kendilerini ekonomik istikrar arayışına sürüklemiş, bu durum siyasi iktidarların kurum kaynaklarından istifade etme isteği ile birleşerek siyasal iktidar ile askeri seçkinler arasında bir çıkar ortaklığı sağlamıştır. Kurum yatırım kararlarını içerisinde muvazzaf subayların da bulunduğu bir kurul aracılığı ile almış, sahibi olduğu vergi ayrıcalıkları ile uluslararası sermayenin dikkatini çekmiştir. Uluslararası sermaye ile kurulan temas ve belirtilen etkiler askeri seçkinlerin siyasal süreçler üzerindeki etkisini arttırırken, bu siyasallaşmanın görünümünü değiştirmiştir.

DP iktidarı döneminde tek partili yıllardaki konumunu arzulayan bürokratik seçkinler 27 Mayıs darbesine olumlu yaklaşmış, darbeyi eski günlerine dönüş için bir fırsat olarak görmüşlerdir. 1961 Anayasasının “çoğunluk korkusu” ile hazırlandığı ve siyasi iktidarı zayıflatacak birçok düzenlemeyi içerdiği bilinmektedir. İktidarın paylaşılmasını içeren bu düzenlemelerin bir bölümünün bürokrasiyi dolayısıyla bürokratik seçkinleri güçlendireceği öngörülmüş, planlama kurumu ve özerk kuruluşlar ile siyasi iktidara karşı bürokrasinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Ancak bu düzenlemeler bürokratik seçkinlerin arzu ettiği siyasi güce ulaşmaları için yeterli olmamıştır. Devlet Planlama Teşkilatı kısa bir süre için kanun yapımında etkili olurken devletin benimsemiş olduğu birikim modeliyle,

bürokratik seçkinler siyasal sistem içerisindeki ağırlıklarını sanayi burjuvazisine devretmişlerdir. Planlama kuruluşları ve özerk kurumlar bürokrasinin tek partili yıllardaki kudretli görünümüne sahip olması için yeterli olmamıştır. Ancak bu dönemde yargı seçkinleri Anayasa Mahkemesi ve Danıştay aracılığı ile önemli bir pozisyon elde ederek güçlü aktörler haline gelmişlerdir.

27 Mayıs darbesinin bürokrasi ve bürokratik seçkinlerle alakalı bir diğer etkisi kamu yönetimiyle ilgilidir. Devletin değişen fonksiyonun sonucu olarak darbe sonrasında kamu bürokrasisi büyümüş dolayısıyla kamu kurumları ve kamu personelleri nicelik olarak artmıştır. Söz konusu artış güçlenmeye değil hantallaşmaya neden olmuştur. Mosca'nın (1939) sayıca artan seçkinlerin hantallaşacağı ve seçkinliklerini kaybedecekleri düşüncesi ile uygun olarak bürokratlar imtiyazlarını bu dönemde de koruyamamışlardır. Bürokratik seçkinler mali imtiyazlarını kaybetmeye devam etmiş, mesleğin saygınlığı ve prestiji ile ilgili çekince taşımışlardır. Bununla beraber dönem içerisinde yapılan araştırmalar bürokratların seçkin eğilimlerinin devam ettiğini göstermektedir.

27 Mayıs darbesi dolaylı sonuçları itibariyle bürokratik seçkinlerin çözülmesine ve siyasallaşmasına neden olmuştur. 1961 Anayasasının getirdiği imkânlar çerçevesinde toplumsal yaşamda gün geçtikçe görünürlük kazanan siyasallaşma olgusu bürokraside de karşılık bulmuştur. Bu duruma siyasi seçkinler tarafından "uyumluluğun" yönetici atama kriteri olarak kabul edilmesi dolayısıyla iktidar değişikliklerinde bürokrasiye süratli atamalar yapılması eklenmiştir. Toplumsal yaşamda görünürlük kazanan ideolojik siyaset ve siyasi seçkinlerin atamaları bürokrasinin siyasallaşma düzeyini arttırmıştır. Söz konusu siyasallaşma tek parti döneminde siyasi kararlarda etkili olan bürokratik seçkinlerin siyasallaşmasından farklı bir görünümüdür. Bu dönemde bürokrasi içerisinde farklı düşünce ve görüşlerden kişilerin yer almış olması ve farklı ideolojik yelpazelerden kişilerin seçkinleşmesi bürokratik seçkinlerin çözülmesine neden olmuştur.

Askeri darbe bu amaçla örgütlenen subayların siyasi iktidara el koyması ile 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşmiştir. Darbenin herhangi bir gruba karşı yapılmadığı darbeci subaylar tarafından iddia edilmiş olsa da iktidar partisi olan DP'ye karşı yapıldığı birçok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır. Siyasi iktidara el koyma biçiminde gerçekleşen darbe ve darbe sonrası gelişmelerin etkileri sivil iktidarlar dönemi başladıktan sonra dahi devam etmiştir. Bu doğrultuda siyasi seçkinler bakımından ortaya çıkan ilk sonuç siyasi seçkinlerin parçalanmasıdır. Bu parçalanma ilk olarak mecliste yer alan parti

sayısındaki artışta belirgin olarak görülmektedir. Siyasi partilerin sağ-sol siyasal düşünce ekseninde şekillenmesi, 1961 Anayasasının getirmiş olduğu açılımların sol siyaseti de içermiş olması yeni bir siyasi alan yaratmıştır. Bu durum CHP'nin bir tedbir olarak yeni bir parti politikası benimsemesine neden olmuş, yeni politikanın anlamı üzerindeki tartışmalar askeri darbe sonrası alınması gereken pozisyon hakkındaki ihtilaflar ile birleşerek CHP'nin parçalanmasına neden olmuştur. Siyasi yelpazenin sağında ise AP kendi içerisinde askerlere karşı alınması gereken pozisyon ve yeni iktisadi düzen eksenindeki tartışmalar neticesinde iki farklı kanadın çekişmesine sahne olmuş bu çekişmenin nihayetinde AP'den kopan vekiller Demokratik Parti'yi kurmuşlardır. Bununla beraber darbe sonrasında kapatılan Demokrat Parti'nin mirasının paylaşılma çabası ortaya farklı siyasi partilerin çıkmasına neden olmuş sonuç olarak siyasi seçkinler bundan sonraki yıllarda parçalı bir görüntüye sahip olmuşlardır.

Askeri darbe ve darbe sonrası ortamın siyasi seçkinler bakımından bir diğer önemli sonucu siyasi yaşama yeni seçkinlerin dâhil olmasıdır. Yeni anayasanın verdiği imkân doğrultusunda sol siyasi hareketler yükselişe geçmiş, solcu siyasi seçkinler siyasal yaşamda görünür olmuşlardır. Gerek sol siyasete duyulan tepki gerekse darbe sonrasında ortaya çıkan sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapı içerisinde kendi konumunu tehlikede gören kitlelerin desteği ile sağ ve İslamcı sağ hareketler yükselişe geçerek kendi seçkinlerinin siyasi yaşamda yer almasını sağlamışlardır. Yeni siyasi seçkinler Türk siyasal yaşamında daha önceki dönemlerde görülen ayrışmanın görünümünü değiştirmiş, merkez-çevre ekseninde ki ayrışma sağ-sol çerçevesinde bir ayrışmaya dönüşmüştür. İdeolojiler çerçevesinde siyasi yaşama dâhil olan yeni siyasi seçkinlerle beraber iki meclisli sistemin benimsenmesiyle eğitimli bir seçkin meclisi olarak iktidarı frenlemesi düşünülen senato üyeleri yeni siyasi seçkinler olarak Türkiye siyasal yaşamına dâhil olmuşlardır.

Literatürde 27 Mayıs darbesi ile oluşturulan birçok kurum vesayet kurumu olarak değerlendirilmiştir. Bu kurumlar askeri seçkinlerin siyasal sistem üzerindeki ağırlığını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu tezde askeri seçkinlerin edindiği imtiyazlar olarak değerlendirilen bu kurumların; siyasi seçkinler daima göz önünde bulundurulması gerekmiştir. 1961 anayasası ile zayıf bir yürütme organı ve onun boşluklarını dolduracak anayasal kurumlar öngörülmüş, bu durum siyasi seçkinlerin iktidara geldiği zamanlarda dahi askeri seçkinlerin düşünce ve tepkilerini göz önünde bulundurma zorunluluğunda hissetmelerine neden olmuştur. Askeri seçkinlerin göz önünde bulundurulması ve çeşitli

stratejiler geliştirilmesi zorunluluğu uzun yıllar devam etmiş, AP ve CHP’de yaşanan lider değişimleriyle söz konusu stratejiler yeniden ele alınarak uygulanmıştır.

Sonuç olarak Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren yönetim işini bir ittifak olarak sürdüren bürokratik, siyasi ve askeri seçkinlerden oluşan yönetici seçkinler 1940’lı yılların sonuna doğru çözüme sürecine girmiş, DP’nin iktidara geldiği yıllar itibariyle söz konusu süreç hız kazanmıştır. Askeri darbe sonrasında ise söz konusu çözümlenin durmamış bilakis dağılmaya dönüşmüştür. Bu durum çalışmada askeri darbenin seçkin zümreler üzerindeki etkileri ile ilişkilendirilmiştir. Askeri darbenin doğrudan ve dolaylı etkilerinin bir çıktısı olarak askeri seçkinler siyasallaşmış, imtiyazlar edinmiş kudretli bir görünüme sahip olmuşlardır. Bürokratik seçkinlerin siyasallaşma düzeyi artmış, ideolojiler ekseninde çözülmüş ve imtiyazlarını kaybetmişlerdir. 1961 Anayasa’sında kendilerini güçlendirileceği düşünölen düzenlemeler bürokratik seçkinler için bekleneni verememiştir. Siyasal seçkinler ise parçalanmış ve ortaya çıkan yeni fikir akımlarına sahip yeni seçkinleri bünyesine katmıştır. 1961 Anayasasının öngördüğü zayıf yürütme neticesinde siyasal eylemlerinde askeri seçkinleri göz önünde bulundurmak durumunda kalmışlardır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (1983). Milliyetçi Hareket Partisi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (s. 2111-2119). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmad, F. (1999). *İttihat ve Terakki (1908-1904)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2016). *Modern Türkiyenin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akandere, O. (2010). 1946 Genel Seçimleri ve Sonuçları Üzerine İktidar ve Muhalefet Partleri Arasında Yapılan Tartışmalar II. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(76), 1-26.
- Akça, İ. (2017). 12 Mart Askeri Müdahalesi: İthal İkameci Kapitalizm, Sınıf Dinamikleri ve Bürokratik-Otoriterizm. M. Ö. Alkan içinde, *Osmanlı'dan Günümüze Askeri Darbeler* (s. 248-269). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akgün, S. K. (2009). *27 Mayıs Bir İhtilal Bir Devrim Bir Anayasa*. Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Akıncı, A. (2013). Türkiye’de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(1), 93-123.
- AKINCI, A. (2014). Türkiye’nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(1), 55-72.
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Akşin, S. (2018). Demokrat Parti Dönemi. S. Akşin içinde, *Çağdaş Türkiye Tarihi 4 1908-1980* (s. 215-226). İzmir : Cem Yayınevi.
- Akyaz, D. (2009). *Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları .
- Akyürek , S., Koydemir, F. S., Atalay, E., & Bıçaksız, A. (2014). *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi*. Ankara: Bilgesam Yayınları.
- Akyüz, A. (2015). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alexander, J. (1994). Wilfredo Pareto: Influential 'fascist' sociologist and philosopher. *The Journal of Historical Review*, 14(5), 10-18.
- Arslan, A. (2003). Eşitsizliğin Teorik Temelleri: Elit Teorisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 115-135.
- Arslan, R. (2010). *Elitizm Teorisi ve Teorisyenleri*. Bursa: Dora Yayınları.
- Avaner, T. (2009). İkinci Dünya Savaşı Başlarken ve Biterken Bürokrasinin Görünümü: 1939 ve 1945 Yıllarında Türk Kamu Bürokrasisinin Görünümü. *Mülkiye Dergisi*, 33(264), 61-78.
- Aydemir, S. S. (2016). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine Giden Süreçte Üniversite'nin Etkisi. *International Journal Of Eurasian Education And Culture*(1), 9-22.
- Aydın, M. (2015). *Siyasetin Sosyolojisi* . İstanbul: Açılım Kitap.

- Aydın, T. (2014). *Atatürk Döneminde Bürokrasi ve Modernleşme (1923-1938)*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü : Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- BABAOĞLU, R. (2012). Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 11(22).
- Balcı, A. (2011). *Türkiye'de Militarist Devlet Söylemi*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Balcı, M. (2018). Türk-Nato Savunma İş Birliği'nin Derinliği. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 884-897.
- Belet, M. S. (2008). Türk Kamu Yönetiminde Siyaset ve Bürokrasi İlişkisi: Üst Kurullar Bürokrasisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Belge, M. (1983). Türkiye İşçi Partisi. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (s. 2120-2132). içinde İletişim Yayınları.
- Beşikçi, M. (2016). Askeri Modernleşme, Askeri Disiplin ve Din: Düzenli Kitle Orduları Çağında Osmanlı Ordusunda Tabur İmamları. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 11(1), 1-33.
- Bottomore, T. B. (1996). *Seçkinler ve Toplum*. İstanbul: Gündoğan Yayınları.
- Bozdemir, M. (1982). *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*. Ankara : Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Bozkurt, V. (1998). Cumhuriyet Döneminde Bürokrasi-Siyasal Elit Halk İlişkileri. *Yeni Türkiye Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı*(23-24), 3571-3577.
- Börklüoğlu, L. (2010). 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi Sonrası Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkileri. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Börklüoğlu, L. (2017). 27 Mayıs Askeri Darbesi Sonrasında Ordu İçerisinde İktidar Mücadelesi: Milli Birlik Komitesi ve Silahlı Kuvvetler Birliği. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2).
- Börklüoğlu, L. (2018). *Türkiye'de Asker ve İdeoloji*. İstanbul : Kriter Yayınevi.
- Burak, B. (2011). Osmanlı'dan Günümüze Ordu-Siyaset İlişkileri. *History Studies*, 3(1), 45-67.
- Burton, M., & Highley, J. (2001). The Study of Political Elite Transformations. *International Review of Sociology—Revue Internationale de Sociologie*, 11(2), 181-199.
- Canitez, H. (2008). *Türkiye'de 1960-1980 Arasında Bürokrasi Siyasi İktidar İlişkisinin Gelişimi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.

- Cerev, G. (2014). Türkiye’de Kamu Çalışanlarının Örgütlenme Mücadelesinin Hukuksal Gelişim Süreci: 6289 Sayılı Kanun ve Sendikal Haklara Etkileri. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 24-39.
- CHP. (2019, 03 16). *CHP*. <https://www.chp.org.tr/haberler/chp-tarihi> adresinden alınmıştır
- Cizre, Ü. (2014). *AP-Ordu İlişkileri Bir İkilemin Anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağlar, A., & Arslan, A. (2000). Cumhuriyet'ten Günümüze Türk Siyasi Liderleri: Atatürk'ten Demirel'e Üst Siyasi Elitler. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 499-514.
- Çaha, Ö., & Baykal, Ö. (2017). Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 788-806.
- Çakmak, D. (2008). Türkiye'de Aker Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 1(2).
- Çav, E. (2013). *Türkiye'de Askeri Uygulama*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Çavdar, T. (1983). Cumhuriyet Halk Partisi (1950-1980). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (s. 2025-2037). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, S. (2008). *Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Çetinkaya, A. B. (2008). Meşrutiyet Dönemi (1876-1909) Aydın ve Devlet Adamının/Bürokratının Kimlik Yapısı. *C.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 75-120.
- Çiçek, A. C. (2018). Türkiye'de Çok Partili Siyasal Hayatın 'Garanti Belgesi': 12 Temmuz Beyanamesi'nin Söylem Analizi. *Curr Res Soc Sci*, 4(2), 83-96.
- Çiftçi, A. (2015). ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin Örgütlenme ve Yönetim Yapısı İçinde Kulüplerin Yeri. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(37), 115-141.
- Çitci, O. (1973). Türkiye’de Kamu Görevlilerinin Sayısal Görünümü. *Amme İdareleri Dergisi*, 21(3), 39-59.
- Demirel, A. (2014). *Tek Partinin İktidarı Türkiye'de Seçimler ve Siyaset 1923-1946*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, T. (2016). *Türkiye'nin Uzun On Yılı Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Doğaner, Y. (1996). 27 Mayıs İhtilali ve Kurucu Meclis. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Doğru, O. (1998). *27 Mayıs Rejimi*. İmge Kitabevi: Ankara.
- Drake, M. S. (2016). *Siyaset Sosyolojisi*. İstanbul: Bige Kültür Sanat.
- Duverger, M. (2017). *Siyaset Sosyolojisi*. İstanbul: Varlık Yayınları.

- Ekincikli , M., & Şahin, A. (2018). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Öncesinde Kurulan "İhtilal Örgütleri" ve "Dokuz Subay" Olayı. *Akademik Bakış Dergisi*(70), 39-54.
- Erdem, Ç. (2013). Tek Parti Döneminde Muhalefet Algısı: Serbest Cumhuriyet Fırkası Hareketi Üzerinden Bir İnceleme. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 1-22.
- Erdem, F. H., & Coşkun , V. (2009). Askeri Yargı ve Askeri Vesayet. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(20-21), 87-136.
- Eroğlu, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eroğlu, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ertem, B. (2018). 12 Mart 1971 Askerî Müdahalesi Sonrası Ara Rejim ve Türkiye Siyasetine Etkileri (1971-1974). *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), 655-676.
- Eryılmaz, B. (2017). *Bürokrasi ve Siyaset Bürokratik Devletten Etkin Yönetime*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Findley, C. V. (2016). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Findley, C. V. (2017). *Modern Türkiye Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Frey, F. W. (1965). *The Turkish Political Elite*. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T Press.
- Gazete, R. (1961, Mayıs 31). *Resmi Gazete*. 04 20, 2019 tarihinde Resmi Gazete : <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10816.pdf> adresinden alındı
- Göküş, M. (2003). Demokrat Part, Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Genel Görünümü. *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(5), 40-62.
- Göküş, M. (2010). 1960-1980 Döneminde Türk Kamu Bürokrasisinin Hukuki, Ekonomik ve Toplumsal Değişimi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 203-223.
- Gözler, K. (2012). *Anayasa Hukukuna Giriş* . Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Gülener, S. (2007). Türk Siyasetinde Merkez-Çevre İlişkilerinin Seyri ve 27 Mayıs 1960 Darbesi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*(1), 36-67.
- Gülmez, M. (1973). Türk Kamu Görevlilerinin Sayısal Evrimi. *Amme İdareleri Dergisi*, 6(3), 27-47.
- Günay, D. (2004). Üniversitenin Neliği, Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği. *International Congress on Higher Edeucation*. İstanbul.
- Güngör, S. (2010). 14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(21), 193-208.

- Güvenç, S. (2010). ABD Askeri Yardımı ve Türk Ordusunun Dönüşümü: 1942-1960. E. Balta, & İ. Akça içinde, *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (s. 255-284). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .
- Hale, W. (2011). The Turkish Republic and its Army, 1923-1960. *Turkish Studies*, 12(2), 191-201.
- Hale, W. (2014). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*. İstanbul : Alfa Tarih .
- Heper, M. (2015). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Higley, J., & Burton, M. (1989). The Elite Variable in Democratic Transitions and Breakdowns. *American Sociological Review*, 54, 17-32.
- Huntington, S. (2006). *Asker ve Devlet Sivi-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- İnalcık, H. (2015). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 1* (Cilt 1). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2008). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi 1*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kahraman, H. B. (2012). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi-II 1920-1960*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karakoyunlu, Y. (2005). *Türkiye'de Elit Değişimi ve Toplumsal Yapıya Etkileri*. Konya : Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi* . İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2015). *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2015a). *Asker ve Siyaset* . İstanbul : Timaş Yayınları .
- Karpat, K. H. (2015). *Türk Siyasi Tarihi* . İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, M. O. (2013). Vesayet Demokrasisi ve Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 15(2).
- Kaya, Y. (2018). Kadro ve Yön Hareketlerinin İdeolojik Analizi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 561-582.
- Kayalı, K. (2012). *Ordu ve Siyaset* . İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Ç. (2015). *Türkiye'de Devlet ve Sınırlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, A. F. (2005). *Türkiye'de Din-Devlet İlişkilerinde Yönetici Seçkinlerin Rolü*. İstanbul: Dem Yayınları.

- Kiriş, H. M. (2011). Parti Sisteminde Kutuplaşma ve Türk Parti Sistemi Örneği. *Amme Ddaresi Dergisi*, 44(4), 33-67.
- Kırkpınar, L. (2000). Demokrat Parti ve Muhalefet Stratejisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3(10).
- Kongar, E. (2016). *21. Yüzyılda Türkiye-2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Köseoğlu, Y. (2015). Seçkin Kuramları Bağlamında Türkiye'de Yargı Seçkinleri. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, Y. (1983). Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (s. 138-143). içinde İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara : Arkadaş Yayınevi.
- Lipset, S. M. (2008). Robert Michel, Demokrasi ve Oligarşinin Tunç Kanunu. *Çalışma ve Toplum*(4).
- Mahiroğulları, A. (2005). Gelişim Süreci ve Yasal Çerçevesiyle Türkiye'de Memur Sendikacılığı. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 143-189.
- Mardin, Ş. (2016). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset Makaleler 1* . İstanbul : İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* . Ankara : Bilim ve Sanat Yayınları.
- Michels, R. (2001). *Political Parties A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Kitchener : Batoche Books.
- Mills, C. W. (2017). *İktidar Seçkinleri*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
- Mosca, G. (1939). *The Ruling Class*. New York and London: McGraw-Hill Book Company, Inc.
- Mumcu, A. (2017). *Divan-ı Hümayun*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Müezzinoğlu, E. (2018). Türk Siyasal Hayatının Vakitsiz Doğan Çocuğu: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Journal of Universal History Studies (JUHIS)*, 1(1), 44-79.
- Ortaylı, İ. (2010). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul : Timaş Yayınları.
- Önal, T. (2017). 27 Mayıs İhtilali'nin Geride Bıraktıkları ve İnönü Hükümetleri Döneminin Önemli İç Siyasi Gelişmeleri (161-1965). *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 1(1), 10-25.
- Önder, Ö. (2009). *Türkiye'de Sivil Bürokratik Elitlerin Dönüşümü*. Ankara: T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
- Örs, O. (2013). Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Teraki Cemiyeti. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*(51), 679-716.

- Öz Yıldız, S. (2017). Güvenlik Bürokrasisi ve Partizanlaşma Sorunu: 1970'li Yıllarda Türk Polis Teşkilatı. *Liberal Düşünce*(85), 85-105.
- Özalp, A. (2016). İktidar ve Güç İlişkisinin Analizi: Elitist Teori ve Bürokrasi. *Toplum Bilimleri Dergisi*.
- Özalper, M. (2014). Bir Muhalefet Partisinin İlgası Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 117-136.
- Özbudun, E. (1993). State Elites and Democratic Political Culture in Turkey. L. Diamond (Dü.) içinde, *Political culture and democracy in* (s. 247-269). London: Lynne Rienner Publishers.
- Özbudun, E. (2014). *Türkiye'de Demokratikleşme Süreci Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2016). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye* . İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2016a). *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özcan, G. (2010). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Ordusunda Prusya Etkisi. E. B. Paker, & İ. Akça içinde, *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* (s. 175-222). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özçelik, P. K. (2010). Demokrat Partinin Demokrasi Söylemi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(3), 163-187.
- Özdağ, Ü. (2004). *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*. İstanbul : Boyut Kitapları.
- Özdemir, H. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Bürokrasi*. Konya: ÖKM Yayınları.
- Özdemir, H. (2018). *Siyasal Tarih (1960-1980)*. Cem Yayınevi: İzmir.
- Özgişi, T. (2011). Türk Parlamento Tarihinde Senatonun Yeri . *Türkiyat Mecmuası*, 21, 291-323.
- Özgişi, T. (2012). *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Özgüden, M. (2017). Türkiye'de Seçkinler. F. Alpkaya , & B. Duru içinde, *1920'den Günümüze Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim* (s. 367-406). Ankara : Phoenix Yayınları .
- Pareto, W. (2015). *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- Parla, T. (1993). *Türkiye'nin Siyasal Rejimi 1980-1989*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pekin, İ., & Yavuz, A. (2017). *Asker ve Siyaset* . Ankara : Kaynak Yayınları .
- Reyhan, C. (2008). Jön Türk Hareketi Üzerine Kavramsal Bir Çerçeve. *Akademik Bakış*, 1(2), 121-138.

- Sander, O. (2016). *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*. Ankara: İmge Kitabevi .
- Sevil, M. (2005). *Türkiye'de Modernleşme ve Modernleştiriciler*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Sevinç, İ., & Akbay, C. (2018). Osmanlı Mirası Bürokrasinin Tek Parti Döneminde Radikalleşmesi (1923-1946 Dönemi). H. Keskin içinde, *V. Uluslararası Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Sempozyumu Tam Metin Kitabı* (s. 54-67). Elazığ: Asos Yayınevi.
- Shaw, S. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. İstanbul : E-Yayımları .
- Söğütü, İ. (2010). Cumhuriyet Türkiye'sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 49-68.
- Söğütü, İ. (2010). Cumhuriyet Türkiye'sinde Modernleşme ve Bürokratik Vesayet. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 49-68.
- Şahin , E., & Tunç, B. (2015). Demokrat Parti'nin Kuruluş Süreci ve DP – CHP Siyasî Mücadelesi (1945-1947). *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 31-69.
- Şaylan, G. (1986). *Türkiye'de Kapitalizm Bürokrasi ve Siyasal İdeoloji* . Ankara: V Yayınları .
- T24. (2019, 03 31). *T24 Bağımsız İnternet Gazetesi*. T24 : <https://t24.com.tr/haber/turkiyenin-ilk-anayasa-referandumunun-oykusu,397116> adresinden alınmıştır
- Tachau, F., & Heper, M. (1983). The State, Politics, and the Military in Turkey. *Comparative Politics*, 16(1), 17-33.
- TDK. (2018, 11 03). *TDK*. TDK: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bdde2e24cb5c9.24724602 adresinden alınmıştır
- TDK. (2019). *TDK*. 04 15, 2019 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cb49b4ac970a9.41807711 adresinden alındı
- Tekelioğlu, O. (2018). *Türkiye'de Askeri Darbelerin ve Darbe Girişimlerinin Bürokrasi Üzerine Etkileri (1909-1980)*. Denizli : Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Terzi, M. A. (2015). *Türk Devlet Geleneğinde Bürokrasi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Teziç, E. (2009). *Anayasa Hukuku* . İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Todaie. (2008). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Ankara: Todaie Yayınları.
- Toprak, S. V. (2013). İlk Osmanlı Seçimleri ve Paramentosu. *Sosyoloji Dergisi*(26), 171-192.
- Trimberger, E. K. (1972). A Theory Of Elite Revolutions. *Studies in Comparative International Development (SCID)*, 7(3), 191-207.

- Trimberger, E. K. (2003). *Tepeden İnmeci Devrimler*. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2016). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2016). *Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları .
- Turhan, M. (1984). Siyasal Elit Değişimi Kuramı. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*, 2(2), 69-109.
- Uçman, H. (2014). *Türkiye'de Bürokrasi ve Siyaset*. Ankara: Alter Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. İstanbul : Talim ve Terbiye Yayınları MEB Basımevi .
- Ünal, M. E. (2015). Erken Cumhuriyet Döneminde Gençliğin Militarizasyonu: Askerliğe Hazırlık Dersler. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 3(1), 81-102.
- Vergin, N. (2012). *Siyasetin Sosyolojisi*. İstanbul : Doğan Kitap.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi&Toplum* (Cilt 1). İstanbul: Yarı Yayınları.
- Weber, M. (2017). *Meslek Olarak Siyaset*. Bursa: Biblos Kitabevi Yayınları.
- Yavuz, B., & Bülbül, M. (2012). Çift Meclis Sistemi ve Türkiye. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(1), 217-260.
- Yayla, Y. (1983). Adalet ve Yargı . *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (s. 908-928). içinde İstanbul : İletişim Yayınları .
- Yazıcı, S. (2012). *Demokratikleşme Sürecinde Türkiye*. İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yelken, R. (2015). Atanmışların Seçilmişler Üzerindeki Dayanılmaz Vesayeti. *Sosyoloji Divanı*(5), 211-220.
- Yetkin, D. (2008). Elites, Power Sources and Democracy. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi* . Sabancı Üniversitesi.
- Yıldız, G. (2018). Türk Kamu Yönetiminde Siyasetin Bürokrasiyi Şekillendirmesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13, 91-108.
- Yılmaz, N., Doğan, K. C., & İnankul, H. (2013). Tek Parti Döneminde (1923-1946) Bürokrasi ve Siyaset İlişkisinin Weberyana Değerlendirmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 263-284.
- Zeyrek, S., & Akman , H. (2014). 31 Mart İsyanının Osmanlı Ordusu Üzerindeki Etkileri. *Journal Of History Studies*, 6(3), 383-398.
- Zürcher, E. J. (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2005). *Milli Mücadelede İttihatçılık*. İletişim Yayınları: İstanbul.

7. EKLER

EK-1. Özgeçmiş

KİŞSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı	: ÖMER FARUK DANIŞ
Doğum tarihi	: 29.07.1991
Doğum yeri	: SİİRT
Medeni hali	: BEKÂR
Uyruğu	: T.C.
Adres	: Eskişehir yolu Söğütözü mahallesi 2177.sok 10/A Çankaya Ankara Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
Tel	: 05074283553
E-mail	: f.danis56@gmail.com
EĞİTİM	
Lise	: Siirt Lisesi / 2009
Lisans	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi / 2014
Yabancı Dil	: İngilizce